B I B L I O T H E C A
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
T E V B N E R I A N A

1221

M. TVLLI CICERONIS
SCRIPTA QVAE MANSERVNT OMNIA

FASC. 45

DE NATVRA DEORVM

POST O. PLASBERG

EDIDIT

W. AX

EDITIO STEREOTYPA
EDITIONIS SECVNDAE
(MCMXXXIII)

BEROLINI ET NOVI EBORACI
WALTER DE GRUYTER MMVIII

Gedruckt auf säurefreiem Papier,
das die US-ANSI-Norm über Haltbarkeit erfüllt.

ISBN 978-3-11-020843-6

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in
der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten
sind im Internet über http://dnb.d-nb.de abrufbar.

© Copyright 2008 by Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin
Dieses Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt insbesondere für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

Printed in Germany
Druck und Bindung: AZ Druck und Datentechnik GmbH, Kempten

PRAEFATIO

Cicero in libri de divinatione II prooemio (3), ubi temporum ordine servato libros a se usque ad id tempus de philosophia scriptos enumerat, commemoratis Tusculanis disputationibus sic scribit: *quibus rebus editis tres libri perfecti sunt de natura deorum*[1]*, in quibus omnis eius loci quaestio continetur. quae ut plane esset cumulateque perfecta, de divinatione ingressi sumus his libris scribere, quibus, ut est in animo, de fato si adiunxerimus, erit abunde satisfactum toti huic quaestioni.* similiter hos ut perfectos commemorat div. 1, 7. 2, 148 fat. 1, ac velle se illos qui sunt de divinatione horum esse supplementum, in quibus ea quaestio praetermissa esset id est inchoata (cf. p. 170 v. *divinatio*), indicat div. 1, 9. utque prooemium illud scriptum esse paulo post C. Caesaris mortem, ipsos autem libros ante apparet ex 2, 7, ita in horum librorum prooemio (p. 4, 16) unius dominatio iis verbis commemoratur ex quibus eam nondum concidisse intellegatur. verum iam medio anno 709/45 Ciceronem videmus in omni hoc loco versantem, cum scribat Att. 13, 8 VI Id. Iun. e Tusculano *epitomen Bruti Caelianorum velim mihi mittas et a Philoxeno Παναιτίου περὶ προνοίας.* Caelianis quidem se usum ipse testatur p. 52, 9 div. 1, 48. 49. 55. 56. 78, Panaetium se auctorem sequi div. 2, 97, cuius sententiam commemorat etiam p. 97, 12. quare quae paulo post scribit Att. 13, 38, 1 prid. Non. Sext. e Tusculano *ante lucem cum scriberem contra Epicureos*, ea ad Cottae orationem quae est in horum librorum primo referri probabile est, itemque ad Vellei orationem illa pertinent quae postridie illius diei scripsit Att. 13, 39, 2 *Romam ut censes veniam, sed invitus, valde enim in scribendo hae-*

---

1) Sic hos libros ipse vocat etiam div. 1, 7. 8. 2, 148 fat. 1 (cf. infra p. 14, 26. 17, 17. 48, 16), atque ita nos vocare par est, quamquam et in codicum optimorum inscriptionibus et subscriptionibus est *de deorum natura* et eodem ordine grammatici quidam constanter utuntur, Probum dico qui fertur Vergili eclogarum commentatorem Charisium Diomedem Nonium, quibus accedit Augustinus de civ. Dei; sed Priscianus semper exhibet *de natura deorum*, idem singulis locis scholia Vergili Veronensia et Iuvenalis scholia; alii modo hoc modo illud, Lactantius (sed hic semel tantum *de d. n.*) Servius. codex Vossianus B in paginarum marginibus superioribus habet *de natura deorum.* cf. IVahlen *Zeitschr. f. d. österr. Gymn.* 24 (1873) 241 n. vel *Gesamm. philol. Schr.* 1, 566 n.

reo[1]) ... *libros mihi de quibus ad te antea scripsi velim mittas et maxime Φαίδρου περὶ θεῶν et* ΠΛΛΙΔΟϹ: quos priore loco libros dicat incertum est, incertum etiam quid lateat in extremis[2]); Phaedri librum certe adhibere voluit ad primum de nat. deor. librum conscribendum, quamquam certum indicium eius rei extat nullum. videmus igitur Ciceronem hos libros mense Sextili anni 709/45 et proximo tempore ita conscripsisse ut Tusculanis disputationibus eodem tempore operam daret sed eas prius ederet quam hos confecisset[3]). eosdem ab ipso editos esse nullo testimonio constat: perfectos dicit div. 2, 3, quae verba supra exscripsi, perpolitos non potuit dicere; cuius rei maxime illud indicium est, quod, cum nunc colloquium eodem die incipiat atque finiatur (cf. p. 160, 14), extant tamen prioris vestigia instituti (p. 78, 20. 118, 12. 124, 32), quo tribus diebus continuis ita disputabatur ut singulis diebus singuli libri tribuerentur.

Sunt autem nunc etsi unum ac continuum colloquium tamen duae disputationes, quarum participes idem sunt homines, sed prior in libro I maxime habetur inter C. Velleium Epicureum et C. Aurelium Cottam Academicum, posterior (lib. II et III) inter C. Lucilium Balbum Stoicum et eundem Cottam; quibus paene κωφὸν πρόσωπον accedit ipsius Ciceronis (p. 7, 4—8, 14. 90, 24. 160, 28, cf. Att. 13, 19, 4) iuvenis sed ita intellegentis et eruditi ut Velleius eum dicat (p. 8, 6) Cottae adiutorem fore. ac de Velleio quidem et Balbo quae scimus ea omnia his libris debemus, nisi quod Velleium L. Licini Crassi oratoris clarissimi fuisse familiarem ut ex 1, 58 discitur, codicibus quidem non consentientibus, ita ex de orat. 3, 78, ubi etiam 'duo Balbi' inter homines Stoicos commemorantur eius aetatis. et hi et Cotta suae quisque disciplinae principes dicuntur p. 7, 15 (cf. index), et si Antiochus, Academicus ille quidem sed qui proxime abesset a Stoicis, ad Balbum illum librum misit (p. 7, 18), inde quoque apparet eius principatum quendam fuisse. praeterea

1) Similiter 13, 45, 2 III Id. *quod me hortaris ut eos dies consumam in philosophia, currentem tu quidem*; cf. 13, 47 *instituta omisi.*

2) *Παλλάδος* scripsit Orelli, probavit Diels *Sitz.-B. Berl. Ak.* 1893, 116 n. 2 admonens Diogenis libri qui fuit de Minerva (p. 17, 23). [Plasberg 1911, 198 duo nomina fuisse putat cf. subscriptionem Philodemi de nat. deor. III (Diels Philodemus III 1, p. 41) ΦΙΛΟΔΗΜΟΥ | π]ερὶ τῆ[ς] εὐσταθ[οῦς τῶν | θ]εῶν διαγωγ[ῆς] | Γ.]

3) Cf. MPohlenz *Cic. Tusc. disp. ... erklärt* I (1912) 24. eodem fere tempore Timaeo Platonis operam dedisse videtur convertendo, quo factum ut isdem fere verbis et illic uteretur et hic p. 67, 7 ss.; utra tamen prius scripserit definire non ausim.

omnium familiaris dicitur Posidonius (p. 48, 15), quem a. 668 86 Romam venisse constat. plura nobis tradita sunt de Cotta, cuius persona iam ad Academicos Ciceroni commendata erat ab Attico (Att. 13, 19, 3), sed inducta multo ante erat in libris de oratore, ubi eum se ad Academicos adplicuisse commemoratur 3, 145; oratorem Cicero adulescens cupidissime audierat (Brut. 305. 317). is cum anno 664/90 in exilium eiectus esset (de orat. 3, 11) lege Varia (cf. p. 154, 19), Romam rediit a. 672/82 (Brut. 311); a. 679/75 cum consul fuisset cum L. Octavio, pro consule obtinuit Galliam, deinde priusquam triumpharet est mortuus. pontifici successisse C. Caesarem auctor est Velleius 2, 43, 1; ipse cui successerit nescimus, sed credas post exilium pontificem factum. certe exemplis illis quae Cotta p. 154, 3ss. profert usque ad annum 672/82 deducimur, quo scilicet anno Q. Scaevola pont. max. a Damasippo praetore est trucidatus (Brut. 311 Vell. 2, 26, 2). de consulatu autem Cottae, quo consule Cicero Lilybaei quaestor fuit, mentio nulla fit, ne de petitionibus quidem eorum aut designationibus. ac si recte statuimus Posidonium Ciceronis familiarem (p. 48, 15) dici non potuisse nisi post iter illud quo hic Posidonium audivit Rhodi (Plut. Cic. 4), efficitur ut sermonem habitum finxerit aut a. 677/77 aut 678/76, quo tempore etiam P. Vatinius is qui Cicerone consule quaestor fuit (Vatin. 12) potuit adulescens vocari (p. 51, 7).

Codices [1]) horum librorum multi sunt, sed ex iis pauci veteres neque ullus saeculo IX vetustior; omnes autem, qui quidem noti sunt, ad unum archetypum redire et olim intellectum est et multis argumentis probatur. quorum gravissima illa sunt quae e defectibus petuntur et transpositionibus ita codicum communibus omnium ut iis vitiis ne typis quidem expressa exemplaria vacent vetustissima. sed priusquam de iis rebus exponam, enumerandi sunt ii quibus ut in maiore editione [2]) ita in hac recognitione primariis usus sum testibus.

---

1) Cf. PSchwenke *apparatus criticus ad Ciceronis libros de n. d.* (*Classical Review* 4 [1890] 347ss. 5, 12ss.) ODieckhoff *de Ciceronis libris de natura deorum recensendis* diss. Gotting. 1894. mihi cum fusius de his rebus in maioris editionis praefatione agendum sit, hoc loco gravissimas tantum res mihi duxi esse attingendas nec fere ultra horum librorum qui nunc eduntur fines progrediendum.

2) *M. Tulli Ciceronis Paradoxa Stoicorum Academicorum reliquiae cum Lucullo Timaeus de natura deorum de divinatione de fato ed. O. P. fasc. II. Lipsiae 1911.*

A Bibliothecae academiae Lugduno-Batavae codex Vossianus Lat. Fol. 84, scriptus saeculo IX extremo vel ineunte X, foliis 132 formae oblongae, quorum pleraque 35 versus habent, continet hos libros et post eos de divinatione, Timaeum, de fato, Topicorum partes, Paradoxa Stoicorum, Lucullum, de legibus. libri de n. d. in paginis 1^r—36^v a duobus librariis scripti sunt alternis, quibus tertius quidam pag. 23^v paucis versibus intercessit. corrigendi munere praeter ipsos librarios (A^c) duo homines functi sunt illorum aequales, quorum manus quia aegre plerumque discernuntur uno signo notabo A^2. tertius quidam huius codicis corrector in his libris non videtur esse versatus, quare quartum, qui saeculi est XII, signabo A^3. fusius de hoc codice egi in praefatione imaginis Sijthoffianae[1]; unius paginae imaginem exhibuit Aemilius Chatelain *Paléographie des classiques latins* tab. 188, 1.

V Eiusdem fere aetatis et litteraturae est bibliothecae Caesareae Palatinae Vindobonensis codex 189 (olim Philolog. 208) formae quadratae, foliorum nunc 128 binis columnis versibus 24 scriptorum. in hoc olim iidem libri fuerunt qui in A praeter Topica ut videtur, sed quaternionibus compluribus et foliis amissis et legum libri perierunt et primus de nat. deor. secundique partes (vide p. XIV) nec de div. II Timaeusve sunt integri[2]. correctores dico V^2 librarii fere aequalem, V^3 saeculi XII; tertium quendam non opus fuit commemorare. unius paginae imaginem praebet Chatelain l. d. tab. 38. Ad huius codicis defectus supplendos ex progenie eius adscivi bibliothecae quae vocatur nationalis Pa-

N risinae Latinum 17812, qui olim Nostradamensis fuit 178, scriptum saec. XII binis columnis forma maxima, versibus in initio 43, postea 36 vel 37. foliis 50 continet Lucullum, de nat. deor., de fato; nam quae secuntur aliunde accesserunt. sed hunc memoria tenendum est descriptum esse e Vindobonensi iam primi correctoris (V^2) curam passo.

O idem valet de Oxoniensi bibliothecae Bodleianae Mertoniano 311 (H. 3. 11), qui eodem saeculo exeunte scriptus foliis 100 (quibus postea alia addita sunt) versuum 37 binarum columnarum continet de off., de nat. deor., de divin. I usque ad *dolores* (106), Philipp. I—IV 15. hunc, cum plerumque cum Nostradamensi concinat, perraro commemorabo.

---

1) *Codices Graeci et Latini photographice depicti duce Scatone De Vries, tom. XIX. Lugduni Batavorum 1915.* ibi p. IV col. 1 casu intercidit libri de fati commemoratio qui est fol. 71^r—77^r.

2) Cf. Detlefsen *Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Cl. 21. Band. Wien 1857* p. 110 ss.

B

Saeculo X scriptus videtur Leidensis Vossianus alter, qui forma paene eadem est qua **A** foliisque 192 eosdem libros continet quos ille, nisi quod duorum in extremo foliorum iactura interciderunt quaedam de extrema parte libri III de legibus. in hoc quoque correctores duo librarii fere aequales una nota comprehendo B^2, tertium quendam multo posteriorem signo B^3. Hic autem ut cum altero Vossiano et Vindobonensi cum alia multa vitia habet communia tum defectus quosdam maiores, ut in his libris p. 144, 15, ita differt ab illis praeter lectiones multas primum multitudine traiectionum. velut in hoc uno illa quae leguntur p. 25, 15 *non est — cognationem* p. 35, 29 suo loco omissa multo infra invenias post libri de fato primam particulam (1—4), quae ipsa cum hac et aliis quibusdam particulis adhaerentibus in libros de legibus delata est. iam cum post illam quam dixi particulam lacuna hiet in omnibus codicibus, ut aliis ita hoc exemplo discimus ab ipso archetypo etiam illarum transpositionum partem quandam repetendam esse quae in hoc uno codice sunt, partem dico non omnes, id quod accuratiore versuum computatione evincitur, quae huius loci non est sed hunc codicem arguit non ex ipso archetypo esse descriptum. aut igitur huius stirps antiquior est et post eius ortum archetypi folia ex parte quadam in ordinem redacta, aut hic ordo, postquam altera illa stirps nata est, magis est perturbatus usque ad eum statum quem Vossiani **B** praebuit ille quasi parens. sed est etiam in illis transpositionibus quas hic cum ceteris habet communes memorabilis quaedam diversitas ad stirpes potius quam ad codices atque ad ipsum archetypum referenda quodam modo. hoc enim ordine particulae se excipiunt in libro de nat. deor. II:

<table>
<tr><th colspan="2">AV</th><th>B</th></tr>
<tr><td rowspan="3">(usque ad p. 86, 16 deficit V)</td><td>— p. 55, 17 quam deum</td><td>— p. 55, 8 gubernari</td></tr>
<tr><td>p. 113, 15 largitate — videtur p. 113, 16</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">p. 83, 14 ex sese — maxuma p. 113, 15</td></tr>
<tr><td colspan="3">p. 55, 17 etenim | p. 55, 5 tam multarum — aliquid p. 83, 14</td></tr>
<tr><td colspan="3">p. 113, 15 largitate et reliqua suo ordine</td></tr>
</table>

in his quae scripsi esse Vindobonensis libri testimonio destituta, tamen cum in cognatis codicibus sint, de quibus iam dicetur, probantur non Vossiani **A** esse propria sed eius

stirpis, ac facile intelleguntur ad codicem redire, cuius librarius nescio quo errore incidens in eum archetypi fasciculum qui a p. 113, 15 inciperet inde prima verba usque ad finem vel versus vel enuntiati descripserit, deinde errore suo cognito ea quae falso scripsisset non induxerit. sed idem non cognovit permutatam esse eam partem archetypi quae proxima erat (p. 83—113) cum ea quae deinceps sequebatur (p. 55—83); quod ante eum cum alius intellexisset vel alii, ex illius vel illorum conatibus ortae videntur stirpium differentiae. nimirum cum hiatus qui sunt p. 55, 8 et 55, 17 plena tamen enuntiata relinquant, ille qui est p. 55, 5 in mediam incidat sententiam, hunc putes esse primitivum, illos inde correctionibus effectos: altera adiecti erant p. 55 versus 5—8, altera etiam 8—17; in posterioris fasciculi initio illa (B) relicta quae iam supra scripta erant v. 5—8, hac (AV) deleta quae supra addita omnia (v. 5—17). quod si in ipso archetypo illa effecta erant, videatur inde codicis B stirps prius deducta esse quam ceterorum; si minus, tamen effecta videntur ab iis quibus aut ipse archetypus praesto esset aut notae quaedam inde transcriptae. priori illi opinioni forsitan aliquid fidei inde accedat quod in ipso principio unus Vossianus B servavit illa quae leguntur p. 1, 7—2, 5; quae quidem, ut ne ipsa quidem integra sunt (vide p. 1, 8), fuisse putes in prima archetypi pagina ita detrita ut ab alterius stirpis conditore iam legi non possent. verum ne hanc quidem rationem satis certam esse manifestum est.

Duae igitur stirpes cum sint ex archetypo ductae multisque etiam praeter illas quas dixi rebus inter se diversae, tertiae autem stirpis vestigium certum exstet nullum, quae earum lectiones communes sunt, eae putandae sunt fuisse in archetypo. sed eorum codicum qui ad nos pervenerunt, nullus videtur ex ipso archetypo esse descriptus, ac priusquam ad eum liceat adscendere, recuperandae sunt si fieri potest eae lectionibus quas praebuerunt stirpium duces olim amissi. qua in re primum illa difficultas est quod alterius stirpis unicus testis est Vossianus B, unde non numquam dubitatio nascitur, suine librarii vel culpa vel merito discedat a reliquis an eius qui stirpem illam condidit. deinde et in hoc et in altero Vossiano correctores saepe ita versati sunt radendo ut primitiva scriptura aut vix aut nullo modo oculis dispici possit. quod incommodum non numquam observatione quadam sublevatur, qua discimus correctiones saepe ad nullam aliam rem pertinere nisi ad vocabula recte distinguenda. sed praeterea in Vossiano B interdum Florentini codicis ope uti licet de quo infra dicam, eius autem stirpis e qua ducti sunt Vossianus A et

Vindobonensis eo melior condicio est quod ad hos alii testes accedunt quorum fides etsi minor tamen propria quaedam est, ut per magnas horum librorum partes communis parentis lectio quae fuerit satis certo statui possit.

P

Quorum testium, qui quasi subsidio sunt adsciscendi, alter est bibliothecae Vaticanae Palatinus Lat. 1519, formae oblongae, aetatis dubiae sed ut non videatur scriptus esse post medium saeculum X, ut mihi olim affirmavit vir harum rerum peritissimus Aemilius Monaci Romanus. ex foliis versuum 26, quae olim fuerunt 126 numero a compluribus librariis scripta, perierunt 32, qua re maximam iacturam hi ipsi libri fecerunt (vide p. XIV), minorem qui secuntur, nullam poema quod extremum est Walahfridi Strabonis de cultura hortorum. sed satis apparet transpositum fuisse eodem quo in cognatis modo.

Praeter hunc subsidio sunt tres codices inter se artiore necessitudinis vinclo coniuncti:

H

Universitatis Leidensis bibliothecae publicae 118, qui a Nicolao Heinsio, cuius olim fuit, vocatur Heinsianus. is folia olim habuisse videtur 128, nunc habet 102; sed libri de nat. deor. integri sunt, mutili qui secuntur de divinatione et de legibus. litterarum genus non Carolinianum est ut in ceteris sed id quo utebantur in Italia inferiore saeculo XI, videturque codex sub exitum eius saeculi confectus in monasterio Casinensi a librariis sex, deinde correctus partim ex exemplari partim ingenio ab homine eiusdem aetatis (H^2), centum fere annis post ab alio quodam (H^3) opera non perpetua sed desultoria. imago unius paginae est in Aemilii Chatelain libro supra laudato tab. 38, 2; totus codex phototypice descriptus cum praefatione mea ex officina Sijthoffiana prodiit a. 1912 [1]).

G

Huius persimilis non litteris sed lectionibus est musei Britannici Burneianus 148 saec. XIII, in quo fol. 3—57 hi libri sunt, fol. 58—84 de legibus.

D

Tertius accedit sed longius quam Burneianus ab Heinsiano distat eiusdem musei codex Harleianus 2622 saec. XI, qui nunc ita mutilus est ut foliis 27 contineat Paradoxa Stoicorum et de nat. deor. I usque ad p. 45, 1. hac igitur in parte huius codicis ope scripturae recuperantur eius e quo is cum Heinsiano Burneianoque originem ducit, quem voco C, et intellegitur etiam in reliquis partibus multa in quibus Heinsianus a Vossiano A discedit recentiora esse nec ad recuperandum stirpis ducem aut adeo archetypum pertinere.

C

---

1) *Codices Graeci et Latini* (cf. p. VI n. 2) tom. XVII.

Fluxerunt igitur hi omnes ex eodem archetypi apographo e quo Vossianus **A** et Vindobonensis, sed minore quam illi fide sunt. et Palatinus quidem praeterquam quod iniuria temporum mutilus est etiam omissis verbis multis, pluribus ad libidinem transpositis per se admodum inutilis est; perraro unus veram lectionem praebet (p. 25, 20. 158, 19), quae quin coniecturae debeantur in rebus tam levibus vix dubium est. plura habuit is quem **C** signo meliora quam primitus Vossiani et Vindobonensis, sed in his quoque vix quidquam est quod non potuerit homo doctus adsequi coniectura. nonnulla eiusdem modi accesserunt in Heinsiano; qua si quis bonitatis specie inductus Heinsiano veram id est ab archetypo ductam virtutem tribuat is eodem iure ubi Vindobonensis non praesto est Nostradamensem efferat laudibus.

Correctorum in restituendo archetypo auctoritas aut ambigua est aut nulla. ii quidem quos signo A^2 quin sui codicis exemplari usi sint vix potest dubitari, qui saepe ea effecerint quae etiam Vindobonensis aliique eius stirpis testes praebeant, interdum etiam exemplari oboedientes falsa scripserint pro veris, ut p. 126, 10, quae autem in eo corrupta fuisse intellegantur intacta fere reliquerint, nisi forte facilis coniectura suppeditaret seu vera seu falsa. sunt quidem quae suspicionem moveant usos esse altero Vossiano iam correcto (B^2), videaturque ei suspicioni illud suffragari quod in eadem bibliotheca utrumque Vossianum fuisse indiciis quibusdam fit probabile. velut quaeras unde p. 119, 17 praenomen in codicem **A** inlatum sit nisi ex **B**. nec ea ratio prorsus est abicienda; sed tamen infirmatur ea re quod in archetypo multa scimus fuisse correcta: fac *T.* ibi fuisse in margine additum, nonne potuit idem fieri in exemplari codicum **AV**, deinde singularis littera omitti ab eorum librariis, restitui a correctore A^2? vel p. 114, 23 videatur sane is corrector ad *percipi e,* quod verum est, in *percipue* mutandum adduci potuisse codicis **B** comparatione, in quo est *praecipue*: quid si in ipso archetypo fuit illud *percipue* et in codicum **AV** exemplar delatum, in his ipsis autem, quod sane facile erat, *percipi e* recte scriptum, deinde in **A** a correctore ex exemplari *percipue* rursus inductum. similiter disputes de *habeunt* p. 69, 6, semperque potest dubitari de codice **B** a correctore A^2 adhibito. Aliquanto probabilius est correctorem B^2 codicem **A** correctum inspexisse; velut p. 114, 24 *mulorum* quidem pro *multorum* vel quidquid primitus fuit facile scribere potuit ipse; sed unde sumpsit *si* nisi ex **A** vel si forte ex nescio quo eius gemello? conferas quae adnotavi ad p. 4, 8. 29, 25. 41, 20. 44, 29. 45, 8. 82, 33. 98, 20. 108, 9. 139, 12. nam quod non numquam cum **C(H)**

vel P vel V potius consentit ille corrector, id interdum ab archetypo repeti, saepe coniecturae eius tribui potest forte in illorum lectionem incidentis, praesertim cum coniecturae eum indulsisse quaevis probet pagina. ipso autem sui codicis exemplari eum usum esse nec probari potest argumentis, cum alter codex indidem descriptus non praesto sit, nec vero ullo modo negari, quippe quo nihil per se probabilius sit; inde igitur suspicari licet multa correctorem B^2 sumpsisse quae cum Vossiani maioris stirpe congruentia in minore effecit. praeterea certum est eum Arateorum quodam codice usum esse ad Ciceronis verba p. 94 et 95 aliquotiens satis temere interpolanda. Similiter atque ille etiam Vindobonensis codicis corrector (V^2) modo exemplaris sui auctoritatem secutus est modo coniectura ingenioque usus, nisi quod hic aliquanto doctior fuit illo inventisque suis multis etiam recenti aetate doctis imposuit. De recentioribus correctoribus tantum hoc loco dicam, etsi hoc et illud recte fecerint, tamen auctoritatem eorum esse nullam. Nec maior est codicum quorundam auctoritas, quos ex Vossiano B deductos esse certis indiciis constat. ex ipso enim illo iam correcto (B^2) descriptus est bibliothecae Laurentianae Florentinae codex Marcianus 257 saec. X, qui eosdem libros continet **F** quos Vossiani. hic quam interdum utilitatem praebeat supra dixi, sed eo paulo post usus videtur Hadoardus presbyter *Hadoardus* in florilegio illo conficiendo quod e codice Vaticano reginae Sueciae 1762 in Philologi supplemento 5 p. 397 ss. edidit PSchwenke. ex eodem Florentino admixtis multis ex altero genere codicum lectionibus fluxit stirps quaedam, cuius non vetustior proles extare videtur quam bibliothecae universitatis Monacensis 528 saec. XI, qui praeter Topica **M** eosdem libros continet quos Vossiani et Florentinus. horum igitur quae propria sunt, sive a librariis scripta sive a correctoribus, coniecturae sunt putanda deberi. Nec alia ratio est eorum codicum quos deteriorum nomine complector, *dett.* qui scripti saeculis XIII XIV XV nihil demonstrant nisi aut corruptelae progressus aut emendationis interdum sane felicis. quorum magnam partem ipse inspexi; aliorum notitiam editores dederunt. adnumerandus his et ille Eliensis Davisii est (p. 17, 2) et, ut videtur, 'perantiquus Sigonii liber' quo usus Manutius (p. 141, 14), nec quod interdum Lambini codices vel libros nominavi (p. 16, 8. 81, 19. 105, 14), eorum putes peculiarem fuisse virtutem.

Duarum igitur quas dixi stirpium comparatione cum archetypus restituendus sit, utra earum plus ad eam rem conferat aegre dicas. est ubi neutra verum praebeat sed partem veri utraque, ut non ponderandae sint lectiones sed con-

iungendae. atque hoc saepe ab archetypi condicione repetendum est, qui videtur erroribus librarii vel librariorum et correctionibus non uno modo factis eandem fere speciem praebuisse quam codices nostri. unde modo in utraque stirpe talia$_{a}$nata sunt quale illud est p. 154, 11 (fuerit *praestantissumę*), modo discedentibus inter se stirpibus pro *uu*^{l}*t* vel *uul*^{t} altera traditum *uul* altera *uut* p. 27, 12 et similiter factum p. 43, 27. 76, 21. 136, 25 vel maiores discrepantiae ortae ut p. 26, 1. 45, 1. 2. In archetypi mendorum numero sunt quae vetustiora esse videantur, repetenda nimirum e scriptura maiuscula, quod genus p. 26, 1 ETHAMATA probabiliter pro FIRAMATA restitutum videtur, eodemque referas A et X, B et D, D et P, E et I, I et T, P et R commutatas. aliis autem litterarum permutationibus ut *a* et *u*, *c* et *t*, *ti* et *u*, probari videtur archetypum ipsum e codice minusculis litteris scripto esse deductum. Sed ut redeam ad constituendi verba Ciceronis rationes, est ubi et Vossianus B et altera stirps lectionem praebeat nulli per se dubitationi obnoxiam, ut p. 50, 5. 88, 21. 116, 8. 125, 29; in talibus soleo illi stirpi oboedire quae plurium testium est, quam leve id momentum sit non ignorans.

Plenam autem lectionis varietatem in hac editione cave requiras. cum enim hos libros ante hos sex annos edidissem apparatu instructos satis copioso, hac opportunitate ita mihi putavi utendum ut in adnotatione ea tantum constanter proponerem quae mihi viderentur ad recuperandam archetypi formam pertinere. quare ubi potui in Vossianorum et Vindobonensis lectionibus me continui, sed ex iis quoque singulorum librariorum vel stirpium apertos errores fere tacui; item si quid in loco raso nullam aliam ob causam scriptum videbatur nisi quod primo verba falso distincta essent, non commemoravi, nec magis si quid ipse librarius correxerat; denique corrigendo effectas lectiones ac reliquos codices non ascivi nisi ubi opus esse videbatur, sive quod de archetypo sine his iudicari non posset, sive quod iuxta verbum correctione mutatum deesse non deberet id quod inde esset effectum, sive quod aliquid illinc ad emendationem accederet praesidii vel doctis visum esset accedere.

Addidi ut par fuit testimonia scriptorum et grammaticorum, in quibus interdum aliquid utilitatis inest ad emendanda archetypi vitia. velut in Acci versibus qui sunt p. 84, 28. 30 et 85, 7 codices quaedam praebent corrupta, eadem integra Priscianus et quidem, cum fabulam non Medeam vocet sed Argonautas, non fabulae ut videtur codice usus sed Ciceroniano. iisdem ne temere credamus monere potest mirus Prisciani error de p. 152, 26. eidem de p. 81, 19 nemo

credet, Plinio de p. 113, 27 ita credi potest ut tamen dubitatio relinquatur. similiter reliqui testes modo vera praebent modo falsa; quam rem hoc loco non persequar, tantum dicam, quam vetusti interdum sint errores apparere p. 108, 9. Sed scriptorum testimonia ea quae non tam ipsorum verborum sunt quam sententiarum a ceteris ita discerni volui, ut indicibus notam *cf.* adderem, in variis lectionibus si quae afferendae videbantur nomina auctorum semicirculis includerem. grammaticorum lemmata quam brevissime addidi.

Ex omni autem adnotatione seclusi fere ea quae pertinent ad orthographiam. quo in genere eandem quam olim rationem secutus sum, ut quae de archetypo probabilibus rationibus mihi visus essem effecisse ea retinerem quatenus ab ipsius Ciceronis usu abhorrere non viderentur, nec varietatem quandam aspernarer velut in adsimilandis praepositionibus vel in superlativi terminatione vel in *dis diis deis* aliisque similibus. perraro mihi ab ea ratione discedendum putavi; velut *i is* saepe scripsi cum uno alterove codice, saepe codicibus in diversa velut in *ii* et *hi* discedentibus, consentientibus in aspiratione codicibus tantum p. 6, 6. 97, 6. 98, 6. 99, 23. 110, 27. utque *ph* posui etiam ubi codicum consensus *f* praebebat, ita *umidum umor* sine aspiratione p. 105, 6. 129, 26, *rettulit* geminata *t* p. 53, 5. 8 scripsi contra codices; *corcodilos* et *crocodillos* ad hanc editionem admittendos non duxi. similiter cum codices inter se discedunt velut in *ae* et *e*, *i* et *y*, *ci* et *ti*, ea in adnotatione non commemoravi. sed praenomina non scripsi nisi per notas, alibi pro notis quae in codicibus sunt, velut *r. p.* et *cos.*, plena vocabula posui. Graeca vocabula, ubi Cicero ipse peregrina esse significat, extra Arateorum fragmenta Graecis litteris scripsi, quamquam eas codices nullas habent, id nobis commoditatis nostrae causa facere non minus licere ratus quam minusculis litteris uti pro maiusculis qui in veterum libris fuerunt.

Typis hic libellus exprimi coeptus est autumno anni MCMXV, sed variis moris intercedentibus factum est ut nunc demum possit emitti. sed aegrius illud fero, quod non tam emendatus exit quam vellem; ignoscent fortasse qui intellegent quam difficile sit his minutiis operam dare animo aequo iniquo patriae tempore.

Scr. Argentorati m. Martio a. MCMXVII.

Praefatio alterius editionis.

Qui quem laborem Otto Plasberg in edendo interpretandoque corpore philosophico quod dicunt Ciceroniano consumpserit non nesciunt, morte praematura doctissimi viri opus summa cum sagacitate et scientia inceptum ad umbilicum adduci non potuisse valde dolent. Sed et minorem editionem Ciceronis de natura deorum libri, quam anno 1917 'iniquo patriae tempore' confecerat, 'non tam emendatam exisse quam vellet' Plasberg ipse, qua erat et diligentia et modestia, aegre tulit. Nunc bibliopola honestissimus novam editionem imprimi iusserat, sed ita ut liber photomechanica arte refingeretur et 'vilissima pecunia comparatio eius pateret tam ditioribus quam tenuioribus' (Iust. const. Tanta § 12). Quare ne aut textus aut adnotatio critica editionis ipsius nimis mutaretur, curare debebam. Sed etiam pietas, qua opus a viro, qui philosophicis Ciceronis libris per omnem vitam suam tanta scientia tanto amore studuerat, perfectum servare aequm et iustum erat, manus asperas abstinere me iussit.

Tamen cum in hereditate a Plasbergio relicta exemplar editionis 1911 multis locis correctum emendatum auctum praesto esset, hunc laborem editioni novae addendum putavi ea mente consilioque, ut non tam editioni minori supplementum adiungeretur quam ut renovaretur editio maior abhinc annos viginti et unum edita, quam, cum divendita nondum sit, denuo impressum iri nemo est qui speret his praesertim temporibus, quae litteris satis inimica sint. Bibliopola igitur, qua est liberalitate, appendicem addendam concessit. Sic opportune accidit, ut quaequae ad editionem maiorem augendam corrigendamque apta essent, addi possent.

Scripturas codicum Plasberg a. 1911 tam copiose fuseque atque tanta diligentia curaque adtulerat, ut nonnulla tantum corrigi deberent; neque vero mihi videbantur omittenda esse, nam id ipsum Plasberg imprimis in animo habuerat, ut quasi exemplar archetypi corporis philosophici Ciceroniani restitueret. Quare etiam ea addenda existimabam, quae Plasberg ex Hadoardo, quem Mollweide contulerat, excerpserat. Et ad verba Ciceronis emendanda multum prosunt hi loci, qui Plasbergio Ciceronis libros nocturna diurnaque manu versanti obvii ibant. Sed et grammatica ratio, quae nostris temporibus sermonem Cicero-

nianum vinculis artis logicae minime coartandum esse docuit, non paucis locis vel hanc vel illam scripturam comprobavit.

Et cum illos locos in appendice addidissem, quos libenter lectores verbis quidem Ciceronis interpretandis vel explicandis adhibebunt, utile esse putavi addere locos philosophorum, quos vel Cicero secutus est ipse vel qui Ciceronis doctrinam in usus suos converterant, quorum exempli causa Epicurum Posidonium vel Arnobium Lactantium nomino. Multa quoque excerpsi ex scriptoribus nostrae aetatis, utqui tum ad verba cum ad res philosophicas a Cicerone tractatas enodandas inde ab anno, quo Plasberg morte oppressus calamo uti desierat, permulta contulerunt. Neque ne vituperer vereor, quod passim ultra fines a Plasbergio in editione a. 1911 constitutos progressus sim, Plasberg enim ipse satis multis locis in commentario suo et de compositione et de fontibus huius libri egit Hirzelio aliisque allatis. Et cum nostri philologi his annis felicissime difficultatibus huius libri dissolvendis operam dederint, aequum est — simodo vis declarare non solum verba, sed etiam res — verbi gratia neque Reinhardti neque Heinemanni libros praeterire ac relinquere.

Pohlenz, qui semper Ciceroni philosopho studuit, hunc quoque librum sibi commendatum habuit perlegendis emendandis augendis plagulis appendicis. Quare viro illi benevolentissimo mecum lectores gratiam sinceram non neglegent.

Hamburgi, Id. Dec. MCMXXXII.

W. Ax.

SIGLA CODICUM

CICERONIS DE NAT. DEOR.

A = Vossianus 84
- **C** = consensus codicum DHG (usque ad p. 45, 1 *nec*)
  - **D** = Harleianus 2622 (deficit p. 45, 1 post *nec*)
  - **H** = Heinsianus 118 (omittit p. 141, 9 *tertiae*—19 *accepimus*) vel eius primitiva scriptura cum G i. e. Burneiano 148 fere consentiens
- **P** = Palatinus 1519 (deficit usque ad p. 12, 5 *censuit*, p. 29, 8 *species* — p. 55, 17 *deum*, p. 71, 31 *mundo* — p. 73, 23 *Chrysippo*, p. 76, 6 *et* — p. 93, 17 *an(tecedit)*, p. 113, 15 *largitate* — p. 115, 25 *confirmare*, inde a subscriptione libri II usque ad p. 120, 10 *inquit*)

V = Vindobonensis 189 (deficit usque ad p. 55, 17 *deum* et p. 83, 14 *ex* — p. 86, 16 *nocent*)
- **N** = Nostradamensis Parisinus 17812 adhibitus ubi deficit V
- **O** = Oxoniensis Mertonianus 311

B = Vossianus 86
- **F** = Florentinus Marcianus 257
- **M** = Monacensis 528

dett. = deteriores (sive unus ex iis sive plures)

A^{p} = A^{1} primitus
A^{c} = A^{1} e correctione
A^{c} = dubium utrum A^{c} an A^{1}
A^{2} = dubium utrum A^{2} an A^{3}
A^{1} = A^{1} lectione incerta
[*A*^{1}] = A^{1} quid habuerit prorsus obscurum

} similiter in aliis

ARATEORUM CICERONIS

H = Harleianus
D = Dresdensis
ed. pr. = editio princeps

LACTANTI INSTITUTIONUM

B = Bononiensis
H = Palatinus
R = Regius
S = Parisinus
V = Valentianensis

NONI MARCELLI

A^{A} et *D*^{A} stirpes codicum a Lindsayo sic signatae
E = Escurialensis
L = Leidensis

PROBI IN VERGILI ECLOGAS

P = Parisinus
V = Vaticanus
M = Monacensis
ed. pr. = editio princeps

SERVI IN AENEIDEM *C* = Cassellanus

Inter Ciceronis verba * defectum significat, paragraphi finem. capitum et paragraphorum numeri semicirculis circumscripti Baiteriani sunt a Muellerianis discrepantes.

In adnotatione

acc. = accedit
add. = addidit
app. = appendix
def. = deficit
del. = delevit
mg. = margo (margine)
om. = omittit
praef. = praefert
prob. = probat
ras. = rasura
v. = vide

* = littera erasa
| = versus finis
⟨ut⟩ magno B² = ut *ante* magno *add.* B²
causam ⟨id est⟩ M = id est *post* causam M
cognitionem *A*¹B agn- A²CN] *lege* agnitionem A²CN
ex(s)titit DM¹] *ex* DM¹ *alter* s *habet, alter eo caret*

Quae hoc signo ¹...¹ includuntur, sumpta sunt ex notis quas Plasbergius exemplari suo editionis 1911 adscripserat.

NOTAE

Al. = Alanus 1836
Ald. = Aldina 1523
ALL = Archiv für lat. Lexikographie
Ar. = Aratus
Arat. = Arateorum Ciceronis fragmentum codicibus servatum
Asc. = Ascensiana 1511
*Asc.*² = Ascensiana 1521
Ba. = Bake (Mnemos. 2 [1853] 414 ss.)
Bährens = Bährens Beiträge zur lat. Syntax, Philologus suppl. 12, 1912
Bai. = Baiter 1861
*Bai.*² = Baiter 1864
Bailey = Bailey Greek atomists
Betul. = Betuleius (in Cic. lib. III de n. d. . . . commentarius 1550)
Bou. = Bouhier (remarques sur Cic. 1746)
BphW = Berliner philologische Wochenschrift
Bue. = Buecheler
Cap. = WCapelle Die Schrift von der Welt, Neue Jahrbücher 15, 1915
Clark = ACClark Descent of manuscripts 1918
Cleomed. = Cleomedes de motu circulari ed. HermZiegler 1891
Crat. = Cratandrina 1528
Creu. = Creuzer 1819 [1])
Dav. = Davisius 1718—1744
Diels I = H. D. Philodemus Über die Götter. Erstes Buch. Abh. Ak. Berl. 1915
Diels III 1 = H. D. Philodemus Über die Götter. Drittes Buch. Griech. Text. ibidem 1916
Diels III 2 = H. D. Philodemus Über die Götter. Drittes Buch. Erläuterungen. ibidem 1916

1) nisi qui alius locus indicatur.

Ern. = Ernesti 1776
Facc. = Facciolati
Forchh. = Forchhammer (Nordisk Tidskrift for Filologi, nov. ser. 5 [1880] 40. 52)
FPL = Fragmenta poetarum Latinorum edd. Bährens-Morel 1927
Goe. = Goethe 1887 (cf. Neue Jahrb. 129 [1884] 32. 33)
Gr. = Gruterus 1618
Gron. (Gro.) = Iac. Gronovius 1692 [1])
Gronau = KGr., Poseidonios und die jüdisch-christliche Genesis-Exegese 1914
Gul. = Gulielmius apud Gr.
Ha. = Halm apud Bai.
Hei. = Heindorf 1815
Heinem. = IHeinemann Poseidonios' metaphysische Schriften 1921. 1928
Hofm. = JBHofmann Lat. Syntax u. Stilistik 1928
Idg.F. = Indogermanische Forschungen
Iunt. = Iuntina 1516
Kalbfl. = Kalbfleisch litteris ad editorem datis 1910
Kind. = Kindervater (Anmerkungen und Abhandlungen ... über Cicero's Bücher von der Natur der Götter 1790. 92)
RKl. = Reinh. Klotz 1855 [1]) (*RKl. adn.* = eiusdem adnotationum criticarum ad M. Tullii Ciceronis librum de nat. d. I partes IV 1867. 68)
Kroll = WKr. Studia Arnobiana Rh. M. 72, 1917/18
KStegm. = Kühner-Stegmann Grammatik d. lat. Sprache[2] 2. Band. 1912. 1914
Landgr. = GLandgraf Komm. zu Cic. pro S. Rosc.[2] 1914
Laurand = LLaurand Études sur le stile de Cicéron. I[3]. II[2]. III[2]
Lb. = Lambinus 1566
Lbm. (mg. Lb.) = margo Lambinianae 1573
Lesc. = Lescaloperius (humanitas theologica 1660)
Leu. = MLeumann Lat. Laut- u. Formenlehre 1928
Lind. = HLindemann Sondergötter in civ. dei Augustins diss. München 1930
Ma. = Marsus 1507
Madvig = INM. de finibus 1876
Man. = Paulus Manutius 1541—1560
Mdv. = Madvig apud Bai.[1])
Mollw. = Mollweide W. St.
Mos. = Moser 1821
Mue. = CFWMueller 1878
Mur. = Muretus apud Man.
My. = IBMayor 1880—1885
Oliv. = Olivetus (notae versionis primum editae 1721, repetitae ab IVLe Clerc 1826)
Or. = Orelli 1828
Philipps. = RPhilippson Hermes
Pl. = Plasberg 1911 vel 1917
Pohl. = MPohlenz litteris ad editorem datis 1932
Poim. = RReitzenstein Poimandres 1904
PW. = Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung
Reinh. KuS = KReinhardt Kosmos u. Sympathie 1926
Reinh. Pos. = KReinhardt Poseidonios 1921

---

1) nisi qui alius locus indicatur.

Reitz. = Reitzenstein litteris ad editorem datis 1910
Rh. M. = Rheinisches Museum
Ribb. = ORibbeck (trag. Latin. reliq. 1852, com. 1873)
Rom. = Romana 1471
Sallust. ed. Nock = Sallustius Concerning the gods and the universe Ed. Nock. Cambridge 1926
Sch. = Schoemann 1850—1876 (cum paginae numero = eius opusculorum vol. III)
Schue. = Schuetz 1816
Sjö. = HSjögren Commentationes Tullianae Upsala 1910
Sommer = FSommer Handbuch d. lat. Laut- u. Formenlehre[2. 3.] 1914
StVFr. = Stoicorum veterum fragmenta colleg. I. ab Arnim 1921—24
Theil. = WTheiler Vorbereitung des Neuplatonismus (Problemata I) 1930
Urs. = Fulvius Ursinus (in omnia opera Ciceronis notae 1581)
Us. = Usener (Neue Jahrbücher 139 [1889] 390 vel Kleine Schriften 1, 354). *Us. Epic.* = Epicurea ed. U. 1887
Va. = Vahlen (Zeitschr. f. d. österr. Gymnasien 24 [1873] 241 ss. vel Gesamm. philol. Schriften 1, 566 ss.[1]))
Ven. = Veneta 1471
Vict. = Victorius (Iuntina) 1538[1])
Vors. = HDiels Fragmente d. Vorsokratiker[4] 1922
Wa. = Walker apud Dav.
Walde = AW. Lat. etym. Wörterbuch[2] 1910
Wiss. = GWissowa Religion u. Kultus d. Römer[2] 1912
W. St. = Wiener Studien.

Auctores librique Latini iisdem fere compendiis notantur quibus in Thesauro linguae Latinae (sed *GL.* = Grammatici Latini Keiliani, *TG.* = Thesaurus glossarum emendatarum Goetzii), Graeci iis quae non putem cuiquam ambigua fore.

---

1) nisi qui alius locus indicatur.

INDEX FRAGMENTORUM

Bai.	*Mue.*		*huius ed. pag.*
1	*1*	*Lact. inst. 2, 3, 2*	*144, 16*
2	*2*	*Lact. inst. 2, 8, 10*	*145, 13*
3	—	*Arnob. nat. 3, 6*	*144, 18*
[*4*]	—	*Non. p. 96 (de orat. 3, 99)*	—
5	*3*	*Schol. Verg. Veron. Aen. 5, 95*	*146, 5*
—	—	*Lact. ira 13, 9—12*	*146, 8*
—	—	*Lact. ira 13, 20. 21*	*146, 24*
6	[*4*]	*Diom. GL. I 313, 10*	*147, 7*
7	*5*	*Serv. in Aen. 3, 284*	*69, 9*
8	[*6*]	*Serv. in Aen. 3, 600*	*56, 11*
[*9*]	[*7*]	*Serv. in Aen. 6, 893 s*	*108, 20*
—	—	*Serv. auct. in ecl. 6, 33*	*145, 7*

ERRATUM

In p. 114 errore typographi exciderunt numeri in margine:

§ 159 incipit a versu 13
caput 64 „ „ „ 24
§ 160 „ „ „ 26.

M. TULLI CICERONIS

DE NATURA DEORUM

LIBRI TRES

LIBER PRIMUS

Cum multae res in philosophia nequaquam satis | 1, 1
adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, quod tu
minime ignoras, et perobscura quaestio est de natura
deorum, quae et ad cognitionem animi pulcherrima
5 est et ad moderandam religionem necessaria. De qua
⟨cum⟩ tam variae sint doctissimorum hominum tam-
que discrepantes sententiae, magno argumento esse
debeat ⟨ea⟩ causa, principium philosophiae ad h * scien-
tiam, prudenterque Academici a rebus incertis adsen-
10 sionem cohibuisse. quid est enim temeritate turpius
aut quid tam temerarium tamque indignum sapientis
gravitate atque constantia quam aut falsum sentire aut
quod non satis explorate perceptum sit et cognitum
sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaes- | 2
15 tione plerique, quod maxime veri simile est et quo

ACNB; 7 *def.* ACN] 4 ad *om.* A^1 cognitionem *A*^{1}B agn- A^{2}CN ⟨cognoscendam⟩ cognationem *Pl.* 6 *add. Bai.*^{2} ⟨quod⟩ N tam *om.* B^1 sunt DH^{2}B^2 7 ⟨ut⟩ magno B^2 7—p. 2, 5 esse ... sententias *om.* ACN 7 esse B^2 se B^1 8 *add. Pl.* causa ⟨et⟩ B^2 causam ⟨id est⟩ M ad h *an* ad hoc B^1 ad hanc B^2 esse M, *om.* F. *lacunam statuit Petrus Petitus miscell. observ. (1682) 1, 3 nescio an non primus;* adh⟨uc non esse exploratum satis. etenim cum maxima sit et in ipsis rebus obscuritas et in iudiciis nostris infirmitas, videatur haec ars aut non facile aut numquam posse pervenire ad⟩ scientiam *Pl.* 9 achademici *B*^{1}F -mia B^2 -micos M 10 cohibuisse F conhib- B^2 conb- B^1 turpius *dett. Iunt.* forcius B

omnes †sese duce natura venimus, deos esse dixerunt, dubitare se Protagoras, nullos esse omnino Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt tanta sunt in varietate et dissensione, ut eorum infinitum sit enumerare sententias. nam et de 5 figuris deorum et de locis atque sedibus et de actione vitae multa dicuntur, deque is summa philosophorum dissensione certatur; quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant nihil moliantur omni curatione et administratione rerum vacent, an contra 10 ab iis et a principio omnia facta et constituta sint et ad infinitum tempus regantur atque moveantur, in primis [quae] magna dissensio est, eaque nisi diiudicatur in summo errore necesse est homines atque in maxi-2 marum rerum ignoratione versari. Sunt enim philo- 15 3 sophi et fuerunt qui omnino nullam habere censerent rerum humanarum procurationem deos. quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas quae sanctitas quae religio? haec enim omnia pure atque caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur 20 ab is et si est aliquid a deis inmortalibus hominum generi tributum; sin autem dei neque possunt nos iuvare nec volunt nec omnino curant nec quid agamus animadvertunt nec est quod ab is ad hominum vitam permanare possit, quid est quod ullos deis inmortali- 25 bus cultus honores preces adhibeamus? in specie autem fictae simulationis sicut reliquae virtutes item pietas inesse non potest; cum qua simul sanctitatem et religionem tolli necesse est, quibus sublatis pertur-4 batio vitae sequitur et magna confusio; atque haut scio 30 an pietate adversus deos sublata fides etiam et socie-

---

B; 5 *acc.* ACN] 1 sese *del.* M² fere *Pl.* 2 nullus B¹ 3 Cyrenaeus *dett. Bou.* 3—17 *cf. Firm. math. praef.* 4 dissensione B² sensione B¹ 5 infinitum *Pl.* tum B¹ molestum B² enumerare *dett. Dav. (Firm.)* innum- B¹ dinum- B² nam *om.* B¹ 6 de (*ante* actione) *om.* ACN, *prob. Sjö. 140* 13 que B², *del. dett. Man.* diiudicetur B² 25 permanere A¹B¹ 28 poterunt A³[*A*¹]

tas generis humani et una excellentissuma virtus iu-
stitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi qui-
dem magni atque nobiles, qui deorum mente atque
ratione omnem mundum administrari et regi censeant,
5 neque vero id solum, sed etiam ab isdem hominum
vitae consuli et provideri; nam et fruges et reliqua
quae terra pariat et tempestates ac temporum varie-
tates caelique mutationes, quibus omnia quae terra
gignat maturata pubescant, a dis inmortalibus tribui
10 generi humano putant, multaque quae dicentur in his
libris colligunt, quae talia sunt ut ea ipsa dei inmor-
tales ad usum hominum fabricati paene videantur.
Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut exci-
taret homines non socordes ad veri investigandi cupi-
15 ditatem. res enim nulla est de qua tantopere non so- 5
lum indocti sed etiam docti dissentiant; quorum opi-
niones cum tam variae sint tamque inter se dissidentes,
alterum fieri profecto potest ut earum nulla, alterum
certe non potest ut plus una vera sit.
20 Qua quidem in causa et benivolos obiurgatores pla- 3
care et invidos vituperatores confutare possumus, ut
alteros reprehendisse paeniteat, alteri didicisse se gau-
deant; nam qui admonent amice docendi sunt, qui
inimice insectantur repellendi. Multum autem fluxisse 6
25 video de libris nostris, quos compluris brevi tempore
edidimus, variumque sermonem partim admirantium
unde hoc philosophandi nobis subito studium extitis-
set, partim quid quaque de re certi haberemus scire
cupientium; multis etiam sensi mirabile videri eam
30 nobis potissimum probatam esse philosophiam, quae
lucem eriperet et quasi noctem quandam rebus offun-
deret, desertaeque disciplinae et iam pridem relictae

ACNB] 4 ratione CB^2 oratione A^3N -nem B^1 [A^1] 7 tempestas A^1G H^1 -tatem H^3 -tatum *Mue.* 10 *cf. p. 112, 24—115, 20*
11 ei ipsi B^2 ea ipsi *Ern. ft. recte* 18 alterum CN sal- *A* aliorum B^1 aliutrum B^2 etearum A uetearum B^1 22 dedicisse AB^1 25 compluris M cum pl- AB

patrocinium necopinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito coepimus philosophari nec mediocrem a primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumpsimus, et cum minime videbamur tum maxime philosophabamur; quod et orationes de- 5 clarant refertae philosophorum sententiis et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit, et principes illi Diodotus Philo An- 7 tiochus Posidonius, a quibus instituti sumus. et si omnia philosophiae praecepta referuntur ad vitam, ar- 10 bitramur nos et publicis et privatis in rebus ea prae- 4 stitisse quae ratio et doctrina praescripserit. Sin autem quis requirit quae causa nos inpulerit ut haec tam sero litteris mandaremus, nihil est quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus et is 15 esset rei publicae status ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset, primum ipsius rei publicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis res tam gravis tamque praeclaras 20 8 Latinis etiam litteris contineri. eoque me minus instituti mei paenitet, quod facile sentio quam multorum non modo discendi sed etiam scribendi studia commoverim. complures enim Graecis institutionibus eruditi ea quae didicerant cum civibus suis communicare 25 non poterant, quod illa quae a Graecis accepissent Latine dici posse diffiderent; quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Graecis ne verborum quidem 9 copia vinceremur. Hortata etiam est ut me ad haec conferrem animi aegritudo fortunae magna et gravi 30 commota iniuria; cuius si maiorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui quam si me non modo ad legendos libros sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. om- 35

ACNB] 8 pilllo ANB[2] 16 esse A[1]B[1] 35 omnis AB[1]

nes autem eius partes atque omnia membra tum fa-
cillume noscuntur, cum totae quaestiones scribendo
explicantur; est enim admirabilis quaedam continuatio
seriesque rerum, ut alia ex alia nexa et omnes inter se
5 aptae conligataeque videantur. Qui autem requirunt 5
quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt 10
quam necesse est; non enim tam auctoritatis in dispu-
tando quam rationis momenta quaerenda sunt. quin
etiam obest plerumque iis qui discere volunt auctori-
10 tas eorum qui se docere profitentur; desinunt enim
suum iudicium adhibere, id habent ratum quod ab eo
quem probant iudicatum vident. nec vero probare so-
leo id quod de Pythagoreis accepimus, quos ferunt,
si quid adfirmarent in disputando, cum ex iis quaere-
15 retur quare ita esset, respondere solitos 'ipse dixit';
ipse autem erat Pythagoras: tantum opinio praeiu-
dicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.
Qui autem admirantur nos hanc potissimum discipli- 11
nam secutos, his quattuor Academicis libris satis re-
20 sponsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque
rerum patrocinium suscepimus; non enim hominum in-
teritu sententiae quoque occidunt, sed lucem auctoris
fortasse desiderant. ut haec in philosophia ratio contra
omnia disserendi nullamque rem aperte iudicandi pro-
25 fecta a Socrate repetita ab Arcesila confirmata a Car-
neade usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc
prope modum orbam esse in ipsa Graecia intellego.
quod non Academiae vitio sed tarditate hominum ar-
bitror contigisse. nam si singulas disciplinas percipere
30 magnum est, quanto maius omnis; quod facere is ne-
cesse est quibus propositum est veri reperiendi causa
et contra omnes philosophos et pro omnibus dicere.
cuius rei tantae tamque difficilis facultatem consecu- 12

ACNB] 4 exaliis B[1]; alie ex aliis nexe N 7 auctores A[2]CN -re A[1] auctoritas *Hadoardus* -atis *praef. etiam Mollw. 35, 1913, 316* 25 ercesila ACO -lia N arcessila B 30 magis B

tum esse me non profiteor, secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest ut qui hac ratione philosophentur hi nihil habeant quod sequantur. dictum est omnino de hac re alio loco diligentius, sed quia nimis indociles quidam tardique sunt admonendi videntur saepius. non enim sumus i quibus nihil verum esse videatur, sed i qui omnibus veris falsa quaedam adiuncta esse dicamus tanta similitudine ut in is nulla insit certa iudicandi et adsentiendi nota. ex quo exsistit et illud, multa esse probabilia, quae quamquam non perciperentur, tamen, quia visum quendam haberent insignem et inlustrem, his sapientis vita regeretur.

6 13 Sed iam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui quae sit earum vera iudicent; tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes aut erit inventus aliquis qui quid verum sit invenerit. itaque mihi libet exclamare ut in Synephebis:

> 'pro deum, popularium omnium, ⟨omnium⟩ adulescentium
> clamo postulo obsecro oro ploro atque inploro fidem'

non levissuma de re, ut queritur ille in civitate fieri facinora capitalia: 'ab amico amante argentum accipere 14 meretrix non vult', sed ut adsint cognoscant animadvertant, quid de religione pietate sanctitate caerimoniis fide iure iurando, quid de templis delubris sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos praesumus, existimandum sit (haec enim omnia ad hanc de dis inmortalibus quaestionem referenda sunt): profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxuma re tanta dissensio.

ACNB] 4 *cf. Luc. 98 ss.* 9 ex(s)titit DM[1] 10 et *om.* ACN 20—25 *Caecil. com. 211 ss.* 20 *add. Man.* 26 non vult] nevolt *FAWolf Kl. Schr. Halle 1869, 1, 518*

Quod cum saepe alias tum maxime animadverti cum 15
apud C. Cottam familiarem meum accurate sane et di-
ligenter de dis inmortalibus disputatumst. nam cum
feriis Latinis ad eum ipsius rogatu arcessituque venis-
5 sem, offendi eum sedentem in exedra et cum C. Velleio
senatore disputantem, ad quem tum Epicurei primas
ex nostris hominibus deferebant. aderat etiam Q. Lu-
cilius Balbus, qui tantos progressus habebat in Stoicis,
ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararе-
10 tur.

Tum ut me Cotta vidit 'Peroportune' inquit 'venis;
oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio,
cui pro tuo studio non est alienum te interesse.'

'Atqui mihi quoque videor' inquam 'venisse, ut dicis, 7 16
15 oportune. tres enim trium disciplinarum principes con-
venistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiae,
earum quidem quae in honore sunt, vacaret locus.'

Tum Cotta 'Si' inquit 'liber Antiochi nostri, qui ab
eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur,
20 nihil est quod Pisonem familiarem tuum desideres;
Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere
videntur verbis discrepare; quo de libro Balbe velim
scire quid sentias.'

'Egone' inquit ille, 'miror Antiochum hominem in
25 primis acutum non vidisse interesse plurimum inter
Stoicos, qui honesta a commodis non nomine sed ge-
nere toto diiungerent, et Peripateticos, qui honesta
commiscerent cum commodis, ut ea inter se magni-
tudine et quasi gradibus non genere differrent. haec
30 enim est non verborum parva sed rerum permagna
dissensio. verum hoc alias; nunc quod coepimus, si 17
videtur.'

'Mihi vero' inquit Cotta 'videtur. sed ut hic qui inter-

ACNB] 1 animaduertim B^1 3 st] est B^1 sit ACNB^2 *Hofm. 749 s.* 4 feris A^1 ferus B^1 6 Epicurei *dett. Rom.* -ri AB 14 at-que D^1H 16 enim *dett. Rom. Ven.* N ȦB etiam *Hei.* autem *Mue. om. dett. Dav.* 18 tunc B

venit' me intuens 'ne ignoret quae res agatur, de natura
agebamus deorum, quae cum mihi videretur perobs-
cura, ut semper videri solet, Epicuri ex Velleio sciscі-
tabar sententiam. quam ob rem' inquit 'Vellei, nisi
molestum est, repete quae coeperas.' 5

'Repetam vero, quamquam non mihi sed tibi hic
venit adiutor; ambo enim' inquit adridens 'ab eodem
Philone nihil scire didicistis.'

Tum ego: 'Quid didicerimus Cotta viderit, tu autem
nolo existimes me adiutorem huic venisse sed audi- 10
torem, et quidem aecum, libero iudicio, nulla eius modi
adstrictum necessitate, ut mihi velim nolim sit certa
quaedam tuenda sententia.'

8 18 Tum Velleius fidenter sane, ut solent isti, nihil tam 15
verens quam ne dubitare aliqua de re videretur, tam-
quam modo ex deorum concilio et ex Epicuri inter-
mundiis descendisset, 'Audite' inquit 'non futtilis com-
menticiasque sententias, non opificem aedificatorem-
que mundi Platonis de Timaeo deum, nec anum fatidi- 20
cam Stoicorum Pronoeam, quam Latine licet Provi-
dentiam dicere, neque vero mundum ipsum animo et
sensibus praeditum rutundum ardentem volubilem
deum, portenta et miracula non disserentium philoso-
19 phorum sed somniantium. Quibus enim oculis animi 25
intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis,
qua construi a deo atque aedificari mundum facit; quae
molitio quae ferramenta qui vectes quae machinae qui
ministri tanti muneris fuerunt; quem ad modum autem
oboedire et parere voluntati architecti aer ignis aqua 30
terra potuerunt; unde vero ortae illae quinque formae,
ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum
afficiendum pariendosque sensus? longum est ad om-

ACNB] 2 uidetur DGB^1 10 me *om.* B^p, *ante* existimes *add.* B^c aud.] adiutorem CB^1 18 futtiles B^2 fuit tilis B^1 futcilis A 23 *cf. p. 66, 22* 25 animi *om. Ven.* 28 mulitio A^1 amolitio B^1 33 afficiendum *Sch. 282* eff- AB

nia, quae talia sunt ut optata magis quam inventa videantur; sed illa palmaris, quod, qui non modo natum mundum introduxerit sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. hunc censes primis ut dicitur labris gustasse physiologiam id est naturae rationem, qui quicquam quod ortum sit putet aeternum esse posse? quae est enim coagmentatio non dissolubilis, aut quid est cuius principium aliquod sit nihil sit extremum? Pronoea vero si vestra est Lucili eadem, requiro quae paulo ante, ministros machinas omnem totius operis dissignationem atque apparatum; sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quem ad modum Platonicus deus, sempiternum. Ab utroque autem sciscitor cur mundi aedificatores repente exstiterint, innumerabilia saecla dormierint; non enim si mundus nullus erat saecla non erant (saecla nunc dico non ea quae dierum noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur; nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse; sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla circumscriptio temporum metiebatur, spatio tamen qualis ea fuerit intellegi potest, quod ne in cogitationem quidem cadit ut fuerit tempus aliquod nullum cum tempus esset) — isto igitur tam inmenso spatio quaero Balbe cur Pronoea vestra cessaverit. laboremne fugiebat? at iste nec attingit deum nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, caelum ignes terrae maria, parerent. Quid autem erat quod concupisceret deus mundum signis et luminibus tamquam aedilis ornare? si ut deus ipse melius habitaret, antea videlicet tempore infinito in tenebris tamquam in gurgustio habitaverat. post autem: varietatene eum delectari putamus, qua caelum et ter-

---

A C N B] 2 palmaria *Dav.* 4 dixit *dett. Ven.* 8 cuius] cui B *Mollw. 36, 1914, 193* 9 vero vestra L. si est *Bai.* 10 eadem, ⟨eadem⟩ *Hei.* 11 designationem HN 22 ⟨non⟩ potest NO ⟨qui⟩ p. *Us. Epic. fr. 367* 26 nomini B^1

ras exornatas videmus? quae ista potest esse oblectatio deo? quae si esset, non ea tam diu carere po-
23 tuisset. an haec, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? sapientiumne? propter paucos igitur tanta est rerum facta molitio. an stultorum? at pri- 5 mum causa non fuit cur de inprobis bene mereretur; deinde quid est adsecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maxime quod stulti sunt (miserius enim stultitia quid possumus dicere), deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes com- 10 modorum conpensatione leniant, stulti nec vitare ve-
10 nientia possint nec ferre praesentia. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi natura intellegentis in quam figuram cadere posset. de quo dicam equidem 15
24 paulo post, nunc autem hactenus: admirabor eorum tarditatem qui animantem inmortalem et eundem beatum rutundum esse velint, quod ea forma neget ullam esse pulchriorem Plato: at mihi vel cylindri vel quadrati vel coni vel pyramidis videtur esse formosior. 20 Quae vero vita tribuitur isti rutundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur cui par nulla ne cogitari quidem possit; in qua non video ubinam mens constans et vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur molestum sit, 25 cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam mundi pars est, pars est etiam dei; atqui terrae maxumas regiones inhabitabilis atque incultas videmus, quod pars earum adpulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque longinquo 30 solis abscessu; quae, si mundus est deus, quoniam mundi partes sunt, dei membra partim ardentia partim refrigerata ducenda sunt.

ACNB] **3 an] nam B[1]** **14 naturam CNB[2] intellegentis A[2]C -tes A[1]NB[1] -ter B[2]** **16** *cf. p. 20, 7* **19** *Plato Tim. 33B Cic. Tim. 6, 17 cf. p. 67, 2 s.* **20 pyramides AB[1]** **22 cogitare A[1]B** **23 ubinam CN -nan A[2] -non A[1]B[1] ubi B[2]** **33 dicenda C**

Atque haec quidem vestra Lucili; qualia vero * est, 25
ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius,
qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit
esse initium rerum, deum autem eam mentem quae
5 ex aqua cuncta fingeret: si dei possunt esse sine sensu;
et mentem cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare
potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est
nativos esse deos longis intervallis orientis occiden-
tisque, eosque innumerabilis esse mundos. sed nos
10 deum nisi sempiternum intellegere qui possumus? Post 26
Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni esseque
inmensum et infinitum et semper in motu: quasi aut
aer sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim
deum non modo aliqua sed pulcherrima specie deceat
15 esse, aut non omne quod ortum sit mortalitas conse-
quatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene 11
disciplinam, primus omnium rerum discriptionem et
modum mentis infinitae vi ac ratione dissignari et con-
fici voluit. in quo non vidit neque motum sensu iunc-
20 tum et [in] continentem infinito ullum esse posse, ne-
que sensum omnino quo non ipsa natura pulsa sentiret.
deinde si mentem istam quasi animal aliquod voluit
esse, erit aliquid interius ex quo illud animal nominetur;
quid autem interius mente: cingatur igitur corpore ex-
25 terno; quod quoniam non placet, aperta simplexque 27
mens nulla re adiuncta, quae sentire possit, fugere in-

ACNB] 1 est] alia sint B^{2}; *defectum indicavit Goe.*: ⟨vetera sint, quorum unum quidque longissime remotum a vero⟩ *Pl.; sed vide ne plura interciderint* 1—5 *cf. Min. Fel. 19, 4 Lact. inst. 1, 5, 16* 5 si N sic AB 6 mentem B^{1} -te ACNB^{2}
10—12 *cf. Min. Fel. 19, 5 Lact. inst. 1, 5, 19* 10—15 *cf. Aug. epist. 118, 23* 16—19 *cf. Min. Fel. 19, 6 Lact. inst. 1, 5, 18 Aug. epist. 118, 24* 17 descriptionem N *(Min. Aug.)* discrepationem H
modum AB *(Min. Aug.)* motum *Hadoardus* 18 ui ac CN uiae AB designari C 19—p. 12, 1 neque ... videtur *Aug. epist. 118, 24 s.* 19 sensui B^{2} *Aug.* -sus B^{1} uinctum *HB*^{1} 20 *om.* NO ⟨in⟩ inf. H 21 ipsa] tota *Aug. (etiam interpretatus)* tota ipsa *Hei.* 22 ipsam *Aug.* esse voluit *dett. Aug.*
23 anima AC 26 qua *Aug. Vors. I 388, 14*

tellegentiae nostrae vim et notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunae reliquisque sideribus animoque praeterea divinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus inmortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam re- 5
rum omnem intentum et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi et lacerari deum, et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei par-
28 tem esse miseram, quod fieri non potest. cur autem 10
quicquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quo modo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne praeterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehende- 15
tur ut ceteri, de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens neque coniunctum potest esse. Nam Parmenides quidem commenticium quiddam: coronae similem efficit (στεφάνην appellat) continentem ardorum lucis orbem, qui cingit caelum, quem appel- 20
lat deum; in quo neque figuram divinam neque sensum quisquam suspicari potest. multaque eiusdem monstra, quippe qui bellum qui discordiam qui cupiditatem ceteraque generis eiusdem ad deum revocet, quae vel morbo vel somno vel oblivione vel vetustate de- 25
lentur; eademque de sideribus, quae reprehensa in alio
12
29 iam in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans in deorum opinione turpissume labitur. quattuor enim naturas, ex quibus omnia constare censet,

---

ACNB; 5 *acc.* P] 5—7 *cf. Min. Fel. 19, 6 Lact. inst. 1, 5, 17 ira 11, 14* 6 omnium C 13—15 *cf. Min. Fel. 19, 7* 14 omnem NB esset ⟨unum et⟩ *Dielsio duce Kalbfl.* 15 reprehendetur *dett. Ven.* -deretur AB^1 -ditur NB^2 18 commenticium *dett. Rom. Ven.* cohuenticium AB corones B^1 19 simile OM^2 similitudinem P -ne *Ven.* stephane A^1H istefanen B^1 et st- B^2 20 ardorum B^1 -rem $ACNB^2$ -rum ⟨et⟩ *Pl.* continente ardore *Dav. Vors. 18 A 37* cingat *Ern.* 22 eiusdem ⟨modi⟩ *Hei.* 24 revocet *Or. Hofm. 713* revocat ACNB (P *evanidum*) 26 *cf. v. 2*

divinas esse vult; quas et nasci et extingui perspicuum
est et sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui
sese negat omnino de deis habere quod liqueat, sint
non sint qualesve sint, quicquam videtur de natura
5 deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines
eorumque circumitus in deorum numero refert, tum
illam naturam quae imagines fundat ac mittat, tum
sententiam intellegentiamque nostram, nonne in maximo
errore versatur? cum idem omnino, quia nihil semper
10 suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum,
nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem
eius reliquam faciat? Quid aer, quo Diogenes Apol-
loniates utitur deo, quem sensum habere potest aut
quam formam dei? Iam de Platonis inconstantia lon- 30
15 gum est dicere, qui in Timaeo patrem huius mundi
nominari neget posse, in Legum autem libris quid sit
omnino deus anquiri oportere non censeat. quod vero
sine corpore ullo deum vult esse (ut Graeci dicunt
ἀσώματον), id quale esse possit intellegi non potest:
20 careat enim sensu necesse est, careat etiam prudentia,
careat voluptate; quae omnia una cum deorum no-
tione conprehendimus. idem et in Timaeo dicit et in
Legibus et mundum deum esse et caelum et astra et
terram et animos et eos quos maiorum institutis ac-
25 cepimus. quae et per se sunt falsa perspicue et inter
se vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon 31
paucioribus verbis eadem fere peccat; facit enim in his
quae a Socrate dicta rettulit Socratem disputantem for-

ACPNB] 3 habere *om.* ACPN 4 uideatur B[1] 5—8 *cf. Min. Fel. 19, 8* 6 earumque *dett. Rom. Ven.* ⟨(εἴδωλα vocat)⟩ eor. *Vors. 55 A 74* numerum *Lb.* 6—10 *cf. Aug. epist. 118, 27* 8 scientiam *dett. Rom. Ven.* nostram *del. Wa.*

9 cum⟨que⟩ *Pl.* 10 negat B[1], *prob. Pl.* 12 diogenes *sic* D[c]F[c] -nis AB 15 *Plato Tim. 28 C Cic. Tim. 6* 16 *Plato leg. VII 821 A, cf. Lact. ira 11, 13* 22 *Plato Tim. 34. 40 D E 41 AC al. leg. VII 821 B C X 886 D 896 E 897 B* 24 maiorum A[1] 26 *Xen. mem. 4, 3, 13 s., cf. Min. Fel. 19, 13 Lact. ira 11, 13*

mam dei quaeri non oportere, eundemque et solem et
animum deum dicere, et modo unum tum autem plu-
res deos; quae sunt isdem in erratis fere quibus ea
13 32 quae de Platone dicimus. Atque etiam Antisthenes in
eo libro qui physicus inscribitur popularis deos multos 5
naturalem unum esse dicens tollit vim et naturam
deorum. Nec multo secus Speusippus Platonem avun-
culum subsequens et vim quandam dicens, qua omnia
regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur
33 cognitionem deorum. Aristotelesque in tertio de philo- 10
sophia libro multa turbat a magistro suo Platone dis-
sentiens; modo enim menti tribuit omnem divinitatem,
modo mundum ipsum deum dicit esse, modo alium
quendam praeficit mundo eique eas partis tribuit ut
replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur, 15
tum caeli ardorem deum dicit esse non intellegens
caelum mundi esse partem, quem alio loco ipse desig-
narit deum. quo modo autem caeli divinus ille sensus
in celeritate tanta conservari potest? ubi deinde illi
tot dii, si numeramus etiam caelum deum? cum autem 20
sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu
privat, etiam prudentia. quo porro modo mundus mo-
veri carens corpore aut quo modo semper se movens
34 esse quietus et beatus potest? Nec vero eius condisci-
pulus Xenocrates in hoc genere prudentior est, cuius 25
in libris qui sunt de natura deorum nulla species divina
describitur; deos enim octo esse dicit, quinque eos qui
in stellis vagis nominantur, unum qui ex omnibus si-
deribus quae infixa caelo sint ex dispersis quasi mem-
bris simplex sit putandus deus, septimum solem ad- 30
iungit octavamque lunam; qui quo sensu beati esse
possint intellegi non potest. Ex eadem Platonis schola

ACPNB] 1 dei ⟨non videri et⟩ *Schwenke Berl. philol. Woch. 8 (1888) 1308* 4 diximus *dett. Dav.* **10** *Aristot. fr. 26 R.* 11 suo *dett.* uno **AB** 22 ⟨privat⟩ etiam *Pl.* mundus] deus *Schue., del. Hei.* 23 ⟨deus⟩ semper *Reitz.* 25 pru-dentior est **A^2D** -orem **A^1H** -or **PNB** 29 sunt *dett. Ven.*

Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros,
et tamen modo mundum tum mentem divinam esse pu-
tat, errantibus etiam stellis divinitatem tribuit sensu-
que deum privat et eius formam mutabilem esse vult,
5 eodemque in libro rursus terram et caelum refert in
deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est; 35
modo enim menti divinum tribuit principatum modo
caelo, tum autem signis sideribusque caelestibus. Nec
audiendus eius auditor Strato is qui physicus appel-
10 latur, qui omnem vim divinam in natura sitam esse
censet, quae causas gignendi augendi minuendi habeat 14
sed careat omni et sensu et figura. Zeno autem, ut iam 36
ad vestros Balbe veniam, naturalem legem divinam
esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem
15 prohibentemque contraria. quam legem quo modo ef-
ficiat animantem intellegere non possumus; deum au-
tem animantem certe volumus esse. atque hic idem
alio loco aethera deum dicit: si intellegi potest nihil
sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in
20 precibus neque in optatis neque in votis. aliis autem
libris rationem quandam per omnium naturam rerum
pertinentem vi divina esse adfectam putat. idem astris
hoc idem tribuit, tum annis mensibus annorumque mu-
tationibus. cum vero Hesiodi Theogoniam id est origi-
25 nem deorum interpretatur, tollit omnino usitatas per-
ceptasque cognitiones deorum; neque enim Iovem ne-
que Iunonem neque Vestam neque quemquam qui ita
appelletur in deorum habet numero, sed rebus inanimis
atque mutis per quandam significationem haec docet
30 tributa nomina. Cuius discipuli Aristonis non minus 37
magno in errore sententiast, qui neque formam dei in-

ACPNB] 1—3 *cf. Min. Fel. 19, 9 s.* 2 mundum ⟨deum⟩ *Wa.* 7 divinae *dett. Wa. (Min.)* 9—12 *cf. Min. Fel. 19, 8 Lact. ira 10, 1. 34* 12 et *prius om.* **ACPN** 12—30 *cf. Min. Fel. 19, 10* 12. 13 *cf. Lact. inst. 1, 5, 20* 21 *cf. Lact. inst. 4, 9, 2. Cf. p. 77, 18* omnem *dett. Ven.* 22 ui **N** *(?) dett.* ut **AB** 23 temporumque *Reitz.* 31 st] est A^2 s A^1B *cf. Min. Fel. 19, 13*

tellegi posse censeat neque in dis sensum esse dicat dubitetque omnino deus animans necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen, tum 5 ultimum et altissimum atque undique circumfusum et extremum omnia cingentem atque conplexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum iudicat; idemque quasi delirans in his libris quos scripsit contra voluptatem tum fingit formam quandam et speciem deo- 10 rum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. ita fit ut deus ille, quem mente noscimus atque in animi notione tamquam in vestigio volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

15 38 At Persaeus eiusdem Zenonis auditor eos esse habitos 15 deos a quibus aliqua magna utilitas ad vitae cultum esset inventa, ipsasque res utiles et salutares deorum esse vocabulis nuncupatas, ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina; quo quid absurdius quam aut res sordidas atque deformis deo- 20 rum honore adficere aut homines iam morte deletos reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in

39 luctu. Iam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrumus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum ut eos 25 ne coniectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim vim divinam in ratione esse positam et in universae naturae animo atque mente, ipsumque mundum deum dicit esse et eius animi fusionem universam, tum 30 eius ipsius principatum qui in mente et ratione verse-

---

ACPNB] 2—12 *cf. Min. Fel. 19, 10* 4 mundum deum *dett. Rom.* deum mundum AB 8 nominatur *cum 'vetere codice' Lb.* 9 uoluptatem A[3] uolunt- A[1]B 15 <dicit> esse N 16 aliqua *om.* ACPN 26 ne DGPN nec AB 30 *cf. Lact. Inst. 4, 9, 2*

tur, communemque rerum naturam universam atque omnia continentem, tum fatalem †umbram et necessitatem rerum futurarum, ignem praeterea et eum quem ante dixi aethera, tum ea quae natura fluerent atque
5 manarent, ut et aquam et terram et aera, solem lunam sidera universitatemque rerum qua omnia continerentur, atque etiam homines eos qui inmortalitatem essent consecuti. idemque disputat aethera esse eum quem 40 homines Iovem appellarent, quique aer per maria ma-
10 naret eum esse Neptunum, terramque eam esse quae Ceres diceretur, similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. idemque etiam legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit, Iovem dicit esse, eandemque fatalem necessi-
15 tatem appellat sempiternam rerum futurarum veritatem; quorum nihil tale est ut in eo vis divina inesse videatur. et haec quidem in primo libro de natura deo- 41 rum; in secundo autem volt Orphei Musaei Hesiodi Homerique fabellas accommodare ad ea quae ipse
20 primo libro de deis inmortalibus dixerit, ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro qui inscribitur de Minerva partum Iovis ortumque virginis ad physiologiam traducens
25 deiungit a fabula.

16 42 Exposui fere non philosophorum iudicia sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea quae poetarum vocibus fusa ipsa suavitate nocuerunt, qui et ira inflammatos et libidine furentis induxerunt deos
30 feceruntque ut eorum bella proelia pugnas vulnera videremus, odia praeterea discidia discordias, ortus

---

ACPNB] 1 universum atque *Or.* universitatemque *Hei.*; un. a. o. cont. *del. Sauppe ind. schol. Gotting. 1864, 12* 2 *cf. Lact. inst. 4, 9, 2* umbram] vim *cum Eliensi Dav.* veritatem *Creu.* '*philos. vet. loci de provid. div.*' *(1806) 25* 4 *cf.* *p. 16, 8* 5 ut ⟨aethera⟩ *Pl.* solem et lunam B 12 leges A¹B¹ 15 appellat ⟨et⟩ *Bou.* 20 dixerat *dett. Hei.* 25 disiungit *Ven.* dii- *Ern.*

interitus, querellas lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria vincula, cum humano genere concubitus mortalisque ex inmortali procreatos.
43 Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorum Aegyptiorumque in eodem genere de- 5 mentiam, tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia veritatis ignoratione versantur.

Ea qui consideret quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum et in eorum ipsorum numero de quibus haec quaestio est habere debeat. Solus enim 10 vidit primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem inpressisset ipsa natura. quae est enim gens aut quod genus hominum quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum, quam appellat *πρόλημψιν* Epicurus id est anteceptam animo rei 15 quandam informationem, sine qua nec intellegi quicquam nec quaeri nec disputari potest. quoius rationis vim atque utilitatem ex illo caelesti Epicuri de regula
17 et iudicio volumine accepimus. quod igitur fundamen-
44 tum huius quaestionis est, id praeclare iactum videtis. 20 cum enim non instituto aliquo aut more aut lege sit opinio constituta maneatque ad unum omnium firma consensio, intellegi necesse est esse deos, quoniam insitas eorum vel potius innatas cognitiones habemus; de quo autem omnium natura consentit, id verum esse 25 necesse est; esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnis non philosophos solum sed etiam indoctos, fatemur constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive praenotionem deorum (sunt enim rebus novis nova 30 ponenda nomina, ut Epicurus ipse *πρόληψιν* appel-
45 lavit, quam antea nemo eo verbo nominarat) — hanc igitur habemus, ut deos beatos et inmortales putemus.

ACPNB] 3 inmortalibus *dett. Dav.* 15 prolempsin B -msin AN 28 fateamur B[2] 31 prolepsin DH[2] -blebsin AH[1]B -plebsin B[2] probplesin *B*[1]

quae enim nobis natura informationem ipsorum deo- (45)
rum dedit, eadem insculpsit in mentibus ut eos aeter-
nos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita
illa sententia est ab Epicuro, quod beatum aeternum-
5 que sit id nec habere ipsum negotii quicquam nec
exhibere alteri, itaque neque ira neque gratia teneri,
quod quae talia essent inbecilla essent omnia.

Si nihil aliud quaereremus nisi ut deos pie coleremus
et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum; nam
10 et praestans deorum natura hominum pietate colere-
tur, cum et aeterna esset et beatissima (habet enim
venerationem iustam quicquid excellit), et metus om-
nis a vi atque ira deorum pulsus esset; intellegitur
enim a beata inmortalique natura et iram et gratiam
15 segregari; quibus remotis nullos a superis inpendere
metus. sed ad hanc confirmandam opinionem anqui-
rit animus et formam et vitam et actionem mentis at-
que agitationem in deo.

Ac de forma quidem partim natura nos admonet 18 46
20 partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes om-
nium gentium speciem nullam aliam nisi humanam
deorum; quae enim forma alia occurrit umquam aut
vigilanti cuiquam aut dormienti? Sed ne omnia revo-
centur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa decla-
25 rat. nam cum praestantissumam naturam, vel quia 47
beata est vel quia sempiterna, convenire videatur ean-
dem esse pulcherrimam, quae conpositio membrorum,
quae conformatio liniamentorum, quae figura, quae spe-
cies humana potest esse pulchrior? Vos quidem Lu-
30 cili soletis (nam Cotta meus modo hoc modo illud),
cum artificium effingitis fabricamque divinam, quam

ACPNB] 4 *Epic. sent. sel. 1* 8 quaererimus B[1] qu(a)erimus ACP 15 inpedere A[1]B[1] -dire A[2] 17 mentis atque] a. m. *IGSchneider apud Hei.* mentisque *Elvenich 'adumbratio legum artis crit. verbalis' (1821) 116;* et f. et vitae act. mentisque ag. *Beier ad off. 1, 17* 19. 20 partem *utrobique* A[1]PB[2]
20*ss. cf. p. 29, 20ss.* 25*ss. cf. p. 29, 22ss.* 29*ss. cf. p. 104, 6ss.*

sint omnia in hominis figura non modo ad usum verum
48 etiam ad venustatem apta describere; quod si omnium
animantium formam vincit hominis figura, deus autem
animans est, ea figura profecto est quae pulcherrimast
omnium. quoniamque deos beatissimos esse constat, 5
beatus autem esse sine virtute nemo potest nec virtus
sine ratione constare nec ratio usquam inesse nisi in
hominis figura, hominis esse specie deos confitendum
49 est. Nec tamen ea species corpus est sed quasi corpus,
19 nec habet sanguinem sed quasi sanguinem. Haec quam- 10
quam et inventa sunt acutius et dicta subtilius ab Epi-
curo quam ut quivis ea possit agnoscere, tamen fretus
intellegentia vestra dissero brevius quam causa desi-
derat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus ab-
ditas non modo videat animo sed etiam sic tractet ut 15
manu, docet eam esse vim et naturam deorum, ut pri-
mum non sensu sed mente cernatur, nec soliditate qua-
dam nec ad numerum, ut ea quae ille propter firmi-
tatem *στερέμνια* appellat, sed imaginibus similitudine
et transitione perceptis, cum infinita simillumarum 20
imaginum species ex innumerabilibus individuis existat
et ad deos adfluat, cum maximis voluptatibus in eas
imagines mentem intentam infixamque nostram intel-
legentiam capere quae sit et beata natura et aeterna.
50 Summa vero vis infinitatis et magna ac diligenti con- 25
templatione dignissima est. in qua intellegi necesse est
eam esse naturam ut omnia omnibus paribus paria re-
spondeant; hanc *ἰσονομίαν* appellat Epicurus id est ae-
quabilem tributionem. ex hac igitur illud efficitur, si

ACPNB] 2 discribere B 4 st] est B^1 sit ACPNB^2 7 *cf. p. 29, 25 s. 38, 31* in *om.* ACPN 9 *ss. cf. p. 27, 28 ss.* 10—24 *v. app.* 13 intelligentiaeuestrae A 15 uideat B -erat AGPN -erit DH 16 docet *dett. Man.* doceat AB 16—24 *cf. p. 41, 17 ss. Aug. epist. 118, 27* 17 sensus B^1 cernantur B^1 21 series *Brieger Beitr. z. Krit. ein. philos. Schr. des Cic. (1873) 13* 22 ad-eos B^1 a deo *Man.* a deis *Dav.* ad nos *Lb.* a diis ad nos *Hei.* tum CB^1 tum cum *Pl.* 23 defixamque *AWZumpt de M. T. Cic. ad Brut. . . . epist. (1845) 31 n.* 25 ac] et B^1 28 isonomiam AB

mortalium tanta multitudo sit, esse inmortalium non
minorem, et si quae interimant innumerabilia sint,
etiam ea quae conservent infinita esse debere.
Et quaerere a nobis Balbe soletis quae vita deorum
5 sit quaeque ab is degatur aetas. ea videlicet qua nihil 51
beatius nihil omnibus bonis affluentius cogitari po-
test. nihil enim agit, nullis occupationibus est inplica-
tus, nulla opera molitur, sua sapientia et virtute gau-
det, habet exploratum fore se semper cum in maximis
10 tum in aeternis voluptatibus. Hunc deum rite beatum 20 52
dixerimus, vestrum vero laboriosissimum. sive enim
ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum
quam nullo puncto temporis intermisso versari circum
axem caeli admirabili celeritate: nisi quietum autem
15 nihil beatum est; sive in ipso mundo deus inest ali-
quis, qui regat qui gubernet qui cursus astrorum mu-
tationes temporum rerum vicissitudines ordinesque
conservet, terras et maria contemplans hominum com-
moda vitasque tueatur, ne ille est inplicatus molestis
20 negotiis et operosis. nos autem beatam vitam in animi 53
securitate et in omnium vacatione munerum ponimus.
docuit enim nos idem qui cetera, natura effectum esse
mundum, nihil opus fuisse fabrica, tamque eam rem
esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse
25 sollertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit
efficiat effecerit. quod quia quem ad modum natura
efficere sine aliqua mente possit non videtis, ut tra-
gici poetae cum explicare argumenti exitum non po-
testis confugitis ad deum. cuius operam profecto non 54
30 desideraretis, si inmensam et interminatam in omnis
partis magnitudinem regionum videretis, in quam se
iniciens animus et intendens ita late longeque peregri-
natur, ut nullam tamen oram ultimi videat in qua pos-

ACPNB] 2 sunt D*(?)*HB^1 3 etiam A^3CN ettam A^1PB^1 tum B^2 6 afluentibus B^1 afluentius *an* affl- (*sic* ACPN) B^2 15*ss. cf. p. 39, 23 ss.* 15 ipso *del. Sch.* 24 negatis *dett. Ven.*

sit insistere. in hac igitur inmensitate latitudinum lon-
gitudinum altitudinum infinita vis innumerabilium vo-
litat atomorum, quae interiecto inani cohaerescunt ta-
men inter se, et aliae alias adprehendentes continuan-
tur; ex quo efficiuntur eae rerum formae et figurae, 5
quas vos effici posse sine follibus et incudibus non
putatis. itaque inposuistis in cervicibus nostris sempi-
ternum dominum, quem dies et noctes timeremus. quis
enim non timeat omnia providentem et cogitantem et
animadvertentem et omnia ad se pertinere putantem 10
55 curiosum et plenum negotii deum? Hinc vobis extitit
primum illa fatalis necessitas, quam *εἱμαρμένην* dici-
tis, ut quicquid accidat id ex aeterna veritate causa-
rumque continuatione fluxisse dicatis. quanti autem
haec philosophia aestimandast, cui tamquam aniculis, 15
et his quidem indoctis, fato fieri videantur omnia. se-
quitur *μαντική* vestra, quae Latine divinatio dicitur,
qua tanta inbueremur superstitione si vos audire vel-
lemus, ut haruspices augures harioli vates coniectores
56 nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti 20
et in libertatem vindicati nec metuimus eos quos intel-
legimus nec sibi fingere ullam molestiam nec alteri
quaerere, et pie sancteque colimus naturam excellen-
tem atque praestantem.

Sed elatus studio vereor ne longior fuerim. erat au- 25
tem difficile rem tantam tamque praeclaram inchoa-
tam relinquere; quamquam non tam dicendi ratio mihi
habenda fuit quam audiendi.'

21
57 Tum Cotta comiter ut solebat 'Atqui' inquit 'Vellei
nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem au- 30
dire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem
venire solet quare verum sit aliquid quam quare fal-

ACPNB] 8 et] ac **B** 12 himarmaenem **M**^{2} -manem **A** marmanem **B** 15 st] est **B** sit **ACPN** 21 metuemus **AB**^{1}
29 atqui **B**^{2} atque **CPNB**^{1} atque *(ft. ex* ∼ qui*) rad. corr.* ∼ qui **A**
31 *cf. p. 23, 27. 49, 17*

sum; idque cum saepe tum cum te audirem paulo ante contigit. roges me qualem naturam deorum esse dicam: nihil fortasse respondeam; quaeras putemne talem esse qualis modo a te sit exposita: nihil dicam
5 mihi videri minus.

Sed ante quam adgrediar ad ea quae a te disputata sunt de te ipso dicam quid sentiam. Saepe enim de 58 L. Crasso illo familiari tuo videor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferret, paucos tecum Epi-
10 cureos e Graecia compararet, sed, quod ab eo te mirifice diligi intellegebam, arbitrabar illum propter benivolentiam uberius id dicere. ego autem, etsi vereor laudare praesentem, iudico tamen de re obscura atque difficili a te dictum esse dilucide, neque sententiis so-
15 lum copiose sed verbis etiam ornatius quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphaeum appel- 59 lare Epicureorum solebat, cum Athenis essem audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone, credo ut facilius iudicarem quam illa bene refellerentur, cum
20 a principe Epicureorum accepissem quem ad modum dicerentur. non igitur ille ut plerique, sed isto modo ut tu, distincte graviter ornate. Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo cum te audirem accidebat, ut moleste ferrem tantum ingenium (bona venia me
25 audies) in tam leves ne dicam in tam ineptas sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid adferam me- 60 lius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus sed maxime in physicis quid non sit citius quam quid sit dixerim. roges me quid aut quale sit deus: auctore 22
30 utar Simonide, de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi unum diem postulavit;

ACPNB] 2 dicam D^1OB^1 ducam $A^2D^2HPNB^2$[*A*^{1}] 8 L. Crasso *om.* ACPN familiare illo *sic* ACPN 9 ⟨et⟩ paucos N 14 difficili C -lia A^1B^1 delucide PB^1 delulicide A 16 filio A^1B^1 23 acciderat ACPN 27 *cf. p. 22, 31* 28. 29 quid non ... dixerim *cf. Lact. inst. 1, 17, 4* 30—p. 24, 9 *cf. Min. Fel. 13, 4*

cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit; cum saepius duplicaret numerum dierum admiransque Hiero requireret cur ita faceret, 'quia quanto diutius considero' inquit 'tanto mihi spes videtur obscurior'. Sed Simoniden arbitror (non enim poeta solum suavis 5 verum etiam ceteroqui doctus sapiensque traditur), quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem quid eorum esset verissimum desperasse 61 omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere quam tecum) quid dicit quod non modo 10 philosophia dignum esset sed mediocri prudentia?

Quaeritur primum in ea quaestione quae est de natura deorum, sintne dei necne sint. 'Difficile est negare.' Credo si in contione quaeratur, sed in huius modi sermone et in consessu ⟨familiari⟩ facillimum. 15 itaque ego ipse pontifex, qui caerimonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum sed etiam ad veritatem plane velim. multa enim occurrunt quae conturbent, ut interdum nulli esse vide- 20 62 antur. Sed vide quam tecum agam liberaliter: quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis non attingam, ut hoc ipsum; placet enim omnibus fere mihique ipsi in primis deos esse. itaque non pugno; rationem tamen eam quae a te adfertur non satis firmam 25 23 puto. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum argumentum esse dixisti cur esse deos confiteremur. quod cum leve per se tum etiam falsum est. Primum enim unde tibi notae sunt opiniones nationum? equidem arbitror 30 multas esse gentes sic inmanitate efferatas, ut apud 63 eas nulla suspicio deorum sit. Quid Diagoras, Atheos

---

ACPNB] 4 res N species *Reitz.* 6 ceteroqui *dett. Vict.* -que AB 8 uerissimus A[1] B[1] 10. 11 *aut* dixit *aut* sit *(sic cod. Urs.) Lb.* 15 in *om. dett. Ald.* consessu *Rom.* consensu AB *add. Pl.* 28 *cf. p. 18, 11. 121, 30* 32—p. 25, 7 *cf. Min. Fel. 8, 2 s. Lact. ira 9, 1 s. 7*

qui dictus est, posteaque Theodorus nonne aperte deo-
rum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Pro-
tagoras, cuius a te modo mentio facta est, sophistes
temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sic
5 posuisset 'de divis neque ut sint neque ut non sint
habeo dicere', Atheniensium iussu urbe atque agro est
exterminatus librique eius in contione combusti; ex
quo equidem existimo tardioris ad hanc sententiam
profitendam multos esse factos, quippe cum poenam
10 ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacri-
legis, quid de impiis periurisque dicemus?

'Tubulus si Lucius umquam,
si Lupus aut Carbo aut Neptuni filius',

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus aut
15 tam inpurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista 64
ratio ad id quod vultis confirmandum quam videtur.
sed quia commune hoc est argumentum aliorum etiam
philosophorum, omittam hoc tempore; ad vestra pro-
pria venire malo.

20 Concedo esse deos; doce me igitur unde sint ubi sint 65
quales sint corpore animo vita; haec enim scire desi-
dero. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia;
hinc quodcumque in solum venit, ut dicitur, effingis at-
que efficis. Quae primum nullae sunt. nihil est enim
25 * * quod vacet corpore, corporibus autem omnis obside-
tur locus; ita nullum inane, nihil esse individuum potest.
24 66 Haec ego nunc physicorum oracla fundo, vera an falsa
nescio, sed veri [simile] tamen similiora quam vestra.
ista enim flagitia Democriti sive etiam ante Leucippi,
30 esse corpuscula quaedam levia alia aspera, rutunda

ACPNB] 1 nonne a parte AC nonea parte B[1] 3 *cf. p. 13, 2* 7 contentione PB[1] 12. 13 *Lucil. 1312s. Marx* 13 aut *posterius del. Ios. Scaliger apud Dousam ad Lucil.* 20 doce P doces AB 25 *defectum indicavit Lb.;* ⟨in rerum natura minimum quod dividi nequeat; deinde ut sint, moveri per inane non possunt, si quidem id dicis inane⟩ *Sch. 286. cf. Aug. epist. 118, 31*
28 simile A[1]B[1] -li B[2], *del.* A[c] 30 quaedam, ⟨alia⟩ *Reid apud My.* q., ⟨et alia quidem⟩ *Pl.* rut- AHPN rot- B; -dia AH[1]NB[1]

alia, partim autem angulata et hamata, curvata quaedam et quasi adunca, ex iis effectum esse caelum atque terram nulla cogente natura sed concursu quodam fortuito — hanc tu opinionem C. Vellei usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni vitae 5 statu quam de ista auctoritate deiecerit; ante enim iudicasti Epicureum te esse oportere quam ista cognovisti: ita necesse fuit aut haec flagitia concipere animo aut 67 susceptae philosophiae nomen amittere. quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? 'Nihil equidem' 10 inquis 'ut rationem vitae beatae veritatemque deseram'. Ista igitur est veritas? nam de vita beata nihil repugno, quam tu ne in deo quidem esse censes nisi plane otio langueat. sed ubi est veritas? in mundis credo innumerabilibus omnibus minimis temporum punctis ali- 15 is nascentibus aliis cadentibus; an in individuis corpusculis tam praeclara opera nulla moderante natura nulla ratione fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paulo ante uti coeperam, plura complector. Concedam igitur ex individuis constare omnia; quid ad 20 68 rem? deorum enim natura quaeritur. sint sane ex atomis; non igitur aeterni. †quia enim ex atomis, id natum aliquandost; si natum, nulli dei ante quam nati; et si ortus est deorum, interitus sit necesse est, ut tu paulo ante de Platonis mundo disputabas. ubi igitur 25 illud vestrum beatum et aeternum, quibus duobus verbis significatis deum? Quod cum efficere vultis, in dumeta conrepitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo sed quasi corpus, nec sanguinem sed tamquam sanguinem. 30

ACPNB] **1** et hamata *Pl.* (ham. *Ma.* vel ham. *Vors. 54 A 11*) firamata $AG^{1}P^{1}$ foram- $DG^{c}H$ firm- P^{c} ipiram- N piram- O, *om.* B curvata *om.* ACNP **5** perduxti B^{1} **6** deicerit $A^{1}B^{1}$ **13** otio $A^{2}H$ optio PNB [A^{1}] **16** in *om.* HB **19** *cf. p. 24, 21* **22** quod *dett. Rom. Ven.* quicquid *Mue.* si quid *Kalbfl.* atomis id $A^{2}CP^{1}$ -misit $A^{1}B^{1}$ -mis si id N -mis sit OB^{2}; -mis renatum P^{c} **23** st] est B^{1} *Lb.* sit $ACPNB^{2}$ natum] nati N **25** *cf. p. 9, 8* **26** *cf. p. 19, 4* **28** *cf. p. 20, 9*

25 69 Hoc persaepe facitis, ut, cum aliquid non veri simile
dicatis et effugere reprehensionem velitis, adferatis
aliquid quod omnino ne fieri quidem possit, ut satius
fuerit illud ipsum de quo ambigebatur concedere quam
5 tam inpudenter resistere. Velut Epicurus cum videret,
si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere,
nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus
certus et necessarius, invenit quo modo necessitatem
effugeret, quod videlicet Democritum fugerat: ait ato-
10 mum, cum pondere et gravitate directo deorsus fera-
tur, declinare paululum. hoc dicere turpius est quam 70
illud quod vult non posse defendere. Idem facit contra
dialecticos; a quibus cum traditum sit in omnibus di-
iunctionibus, in quibus 'aut etiam aut non' poneretur,
15 alterum utrum esse verum, pertimuit ne, si concessum
esset huius modi aliquid 'aut vivet cras aut non vivet
Epicurus', alterutrum fieret necessarium: totum hoc
'aut etiam aut non' negavit esse necessarium; quo quid
dici potuit obtusius? Urguebat Arcesilas Zenonem,
20 cum ipse falsa omnia diceret quae sensibus viderentur,
Zenon autem non nulla visa esse falsa non omnia; ti-
muit Epicurus ne, si unum visum esset falsum, nullum
esset verum: omnes sensus veri nuntios dixit esse.
Nihil horum nisi †valde; graviorem enim plagam ac-
25 cipiebat ut leviorem repelleret.

Idem facit in natura deorum: dum individuorum cor- 71
porum concretionem fugit ne interitus et dissipatio
consequatur, negat esse corpus deorum sed tamquam
corpus, nec sanguinem sed tamquam sanguinem. Mira- 26
30 bile videtur quod non rideat haruspex cum haruspicem
viderit; hoc mirabilius quam vos inter vos risum

ACPNB] 6 ferentur H^1B^1 10 derecto *Mue.* 11 dice-retur plus AB^1 est, ⟨quicquam fieri sine causa,⟩ *Pl.* 12 uul A^1 uut B^1 13. 14 di- *Bai.* dis- M^2 de- AB; -iun- ADP^1NB^2 -uin- HP^2OB^1 15 esse *dett. Ven.* esset AB 17 fieret *Ald.* fieri AB 24 nisi callide C nimis callide *Al.* nisi valde ⟨inconsi-derate⟩ *Pl.* 31 quam] quod F^2 quam ⟨ut⟩ *Pl.*, *sed v. app.*

tenere possitis? 'non est corpus sed quasi corpus': hoc intellegerem quale esset, si in cereis fingeretur aut fictilibus figuris; in deo quid sit quasi corpus aut quid sit quasi sanguis intellegere non possum. ne tu quidem Vellei, sed non vis fateri. 5

72 Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quae Epicurus oscitans halucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod et non praedicanti tamen facile equidem crederem, sicut mali aedificii domino glorianti se archi- 10 tectum non habuisse; nihil enim olet ex Academia, nihil [ne] ex Lycio, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocraten audire potuit (quem virum, dii inmortales), et sunt qui putent audisse; ipse non vult: credo, plus nemini. Pamphilum quendam Platonis auditorem 15 ait a se Sami auditum (ibi enim adulescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta venerat, sed cum agellus eum non satis aleret 73 ut opinor, ludi magister fuit); sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit ne quid umquam 20 didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur; quem cum a se non neget auditum vexat tamen omnibus contumeliis. atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat, quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quaedam commutavit, ut quod paulo 25 ante de inclinatione atomorum dixi, tamen pleraque dicit eadem, atomos inane, imagines infinitatem locorum innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus interitus, omnia fere quibus naturae ratio continetur.

Nunc istuc quasi corpus et quasi sanguinem quid 30 74 intellegis? ego enim te scire ista melius quam me non

---

ACPNB] 2 cereis *dett. Ald.* ceris **AB** diceretur *My.* 3. 4 quasi c. a. q. sit *om.* **ACPN** 9 et *om.* **N** ei *RKl.* equidem *dett. Lb.* quidem **AB** 10 credem **A**[1]**B**[1] -dam **PN** 11 olet **B** floret **ACPN** 12 *om. dett. Ven.* Lycio *dett. Rom.* leucio *vel* leutio **A**[2]**CPNB**[2] lecio **B**[1] (ex L. nihil ne *om.* **A**[1]) 17 eam ⟨insulam⟩ *Pl. cl. p. 34, 26; aliter KStegm. 2, 637* 27 inane *Ald.* -nes **AB**

fateor solum sed etiam facile patior; cum quidem semel
dicta sunt, quid est quod Velleius intellegere possit
Cotta non possit? itaque corpus quid sit sanguis quid
sit intellego, quasi corpus et quasi sanguis quid sit
5 nullo prorsus modo intellego. neque tu me celas ut
Pythagoras solebat alienos, nec consulto dicis occulte
tamquam Heraclitus, sed, quod inter nos liceat, ne tu
quidem intellegis. Illud video pugnare te, species ut 27 75
quaedam sit deorum, quae nihil concreti habeat nihil
10 solidi nihil expressi nihil eminentis, sitque pura levis
perlucida. dicemus igitur idem quod in Venere Coa:
corpus illud non est sed simile corporis, nec ille fusus
et candore mixtus rubor sanguis est sed quaedam sanguinis
similitudo; sic in Epicureo deo non rem sed
15 similitudines esse rerum.

Fac id quod ne intellegi quidem potest mihi esse persuasum;
cedo mihi istorum adumbratorum deorum liniamenta
atque formas. Non deest hoc loco copia ra- 76
tionum, quibus docere velitis humanas esse formas
20 deorum; primum quod ita sit informatum anticipatum-
⟨que⟩ mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet,
forma occurrat humana; deinde cum, quoniam rebus
omnibus excellat natura divina, forma quoque esse
pulcherrima debeat, nec esse humana ullam pulchrio-
25 rem; tertiam rationem adfertis, quod nulla in alia figura
domicilium mentis esse possit. primum igitur 77
quidque considera quale sit; arripere enim mihi videmini
quasi vestro iure rem nullo modo probabilem.

⟨Primum⟩ omnium quis tam caecus in contemplan-
30 dis rebus umquam fuit, ut non videret species istas ho-

ACPNB; 8 *def.* P] 2 uelletius A*B*[1] 6 consulto *dett. Rom.* -ta AB 7 liceat *Vict.* liqueat AB 10 eminens *Hel., sed -tis ob concinnitatem Sjö. 147* 12 corpori B[c] -re B[p] 14 res *Ven.* 16—p. 40, 28 *cf. p. 66, 12* 20—26 *cf. p. 19, 20 ss. 25 ss. 20, 5 ss.* 21 *add. dett. Rom.* 22 cum *Pl.* ut AB quod *dett. Wa.* 25 adf. possit quod ACN*B*[2] in *om.* ACN 26 possit *om.* ACN 27 quidquid AC consideras ACN 29 *add. Pl.* omnino *Bai.*

minum conlatas in deos aut consilio quodam sapientium, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitae pravitate converterent, aut superstitione, ut essent simulacra quae venerantes deos ipsos se adire crederent. auxerunt autem haec eadem poetae pictores 5
opifices; erat enim non facile agentis aliquid et molientes deos in aliarum formarum imitatione servare.
Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine pulchrius nihil videatur. Sed tu hoc physice non vides, quam blanda conciliatrix et quasi sui sit lena 10
natura? an putas ullam esse terra marique beluam quae non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? an tu aquilam aut leonem aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? quid 15
igitur mirum si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulchrius quam hominem putaret? ** eam esse causam cur deos hominum similis putaremus:
78 quid censes, si ratio esset in beluis, non suo quasque
28 generi plurimum tributuras fuisse? At mehercule ego 20
(dicam enim ut sentio) quamvis amem ipse me tamen non audeo dicere pulchriorem esse me quam ille fuerit taurus qui vexit Europam; non enim hoc loco de ingeniis aut de orationibus nostris sed de specie figuraque quaeritur. quod si fingere nobis et iungere formas 25
velimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis adiunctis humano corpori, nolis esse. Difficili in loco versor; est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse —
79 et quidem formica formicae. Sed tamen cuius hominis? 30
quotus enim quisque formonsus est! Athenis cum es-

ACNB] 8 *cf. p. 29, 24* 9 videtur *vel* videbatur *Sch. 309 ft. recte* 10 quasi *dett. Ald.* quam AB 17 *defectum subindicavit My.* (eam ... putaremus *del. Mdv.*) ⟨neque quicquam valet illud quod addidisti, quod ratio nulla in alia nisi hominis figura habitaret,⟩ *Pl., cf. p. 29, 25* 23 uexit *A*^{2} A^{3}C uex id *A*^{1} uexet B^1 uexerit B^2 27 corpori N -re ACB^2 -res *B*^{1} 29 homini ACN

sem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur — video quid adriseris, sed ita tamen se res habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis adulescentulis delectamur, etiam vitia saepe iucunda
5 sunt. naevos in articulo pueri delectat Alcaeum; at est corporis macula naevos; illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, huius collegae et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium, in quem etiam illud est eius:

10 'constiteram exorientem Auroram forte salutans,
cum subito a laeva Roscius exoritur.
pace mihi liceat caelestes dicere vestra:
mortalis visus pulchrior esse deo.'

huic deo pulchrior; at erat, sicuti hodie est, perversissi-
15 mis oculis: quid refert, si hoc ipsum salsum illi et venustum videbatur? Redeo ad deos. ecquos si non tam strabones at paetulos esse arbitramur, ecquos naevum habere, ecquos silos flaccos frontones capitones, quae sunt in nobis, an omnia emendata in illis? Detur id
20 vobis; num etiam una est omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est, igitur aliquis non pulcherrimus deus; si una omnium facies est, florere in caelo Academiam necesse est: si enim nihil inter deum et deum differt, nulla est apud deos
25 cognitio, nulla perceptio. 29 80

Quid si etiam Vellei falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere: tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse sic occurrit ut dicis; a parvis enim Iovem 81

ACNB] 7 Quintus CNB² que intus A¹ quaentus *vel* quaeintus A²[*B*¹] 10—13 *Lutat epigr. FPL p. 43* 13 visus ⟨est⟩ *cod. Urs. Ven.* 14 at erat DH aderat AB peruersis B¹ 16 etquos AB¹ 17 ecquos *A*B² et- CNB¹ 18 habere nec quos *an* -rem et quos B¹ habere etquos ACN 20 nam et si B 26 quid *dett. Ald.* quod ACN quo B illud *p. 29, 21* 28 defendes *dett. Asc.*² -dens AB 29 a parvis enim *RKl. Neue Jahrb. 71 (1855) 202* apparuisse AB

Iunonem Minervam Neptunum Vulcanum Apollinem reliquos deos ea facie novimus qua pictores fictoresque voluerunt, neque solum facie sed etiam ornatu aetate vestitu. at non Aegyptii nec Syri nec fere cuncta barbaria; firmiores enim videas apud eos opiniones esse 5
de bestiis quibusdam quam apud nos de sanctissimis
82 templis et simulacris deorum. etenim fana multa spoliata et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris, at vero ne fando quidem auditumst crocodilum aut ibin aut faelem violatum ab Aegyptio. 10
quid igitur censes Apim illum sanctum Aegyptiorum bovem nonne deum videri Aegyptiis? tam hercle quam tibi illam vestram Sospitam. Quam tu numquam ne in somnis quidem vides nisi cum pelle caprina cum hasta cum scutulo cum calceolis repandis. at non est talis 15
Argia nec Romana Iuno. ergo alia species Iunonis Argivis alia Lanuinis. .et quidem alia nobis Capitolini alia
30 83 Afris Hammonis Iovis. Non pudet igitur physicum id est speculatorem venatoremque naturae ab animis consuetudine inbutis petere testimonium veritatis? isto 20
enim modo dicere licebit Iovem semper barbatum, Apollinem semper inberbem, caesios oculos Minervae, caeruleos esse Neptuni. et quidem laudamus esse Athenis Volcanum eum quem fecit Alcamenes, in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis: 25
claudum igitur habebimus deum, quoniam de Volcano sic accepimus. Age et his vocabulis esse deos facimus
84 quibus a nobis nominantur? at primum quot hominum linguae tot nomina deorum; non enim ut tu Velleius quocumque veneris sic idem in Italia Volcanus idem in 30
Africa idem in Hispania. deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris, deorum au-

ACNB] 1 reliquosque A[2] B[2] 9 auditumst] -tum est HN -tu est ADB[2] -tus est B[1] 10 ibim CNB Aegyptio H[2] *(sed* i *del.)* -to AB 13 illa vestra Sospita *Dav.* 17 alia L. ⟨alia nobis⟩ *cod. Urs.* ⟨alia Romanis⟩ alia L. *Lbm.* 18 sammonis B[1] amm- B[2] 19 veneratoremque B 23 esse *om. dett. Ald.*

tem innumerabilis. an sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est; quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? Quam bellum erat Vellei confiteri potius nescire quod nescires quam
5 ista effutientem nauseare atque ipsum sibi displicere. An tu mei similem putas esse aut tui deum? profecto non putas.

'Quid ergo, solem dicam aut lunam aut caelum deum? ergo etiam beatum: quibus fruentem volup-
10 tatibus? et sapientem: qui potest esse in eius modi trunco sapientia?' haec vestra sunt. Si igitur nec hu- 85 mano *, quod docui, nec tali aliquo, quod tibi ita persuasum est, quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem, etsi hoc loco non populum metuis
15 sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla venerantes. Quamquam video non nullis videri Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos re sustulisse. itaque in illis selectis eius brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας,
20 haec ut opinor prima sententia est: 'quod beatum et inmortale est id nec habet nec exhibet cuiquam negotium'; in hac ita exposita sententia sunt qui existiment, 31 quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto: de homine minime vafro male existimant. du- 86
25 bium est enim utrum dicat aliquid esse beatum et inmortale an si quod sit id esse tale. non animadvertunt hic eum ambigue locutum esse, sed multis aliis locis et illum et Metrodorum tam aperte quam paulo ante te. Ille vero deos esse putat, nec quemquam vidi qui ma-

---

ACNB] 4 nescires C nesciris A^1 nescis A^2B^2[B^1] 5 ista A^2DH -am A^cGNB, *om.* A^p 8—11 *cf. p. 21, 11 ss.* 12 ⟨usu⟩ *dett. Ven.* ⟨visu⟩ *Ald.* ⟨corpore⟩ *RKl. adn. 1, 7* ⟨corpore sunt di⟩ *Forchh.* 15 venerantes *Man.* numerantes AB 16 uidereri A^1 uiderit B^1 *cf. p. 48, 16* 17 offensionem N -ne AB 20 *cf. p. 19, 4* 23 fecerat A^2 *cf. p. 138, 7* 25 esse *dett. Wa.* iste AB 26 quid *Mue. My.* tale *Hel.* mortale AHB^2 (an si ... mortale *om.* B^1) imm- N; id esse mortale *del Or Sch. 318*

gis ea quae timenda esse negaret timeret, mortem dico et deos: quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas; tot milia latrocinantur morte proposita, alii omnia quae possunt fana conpilant: credo aut illos mortis timor terret aut hos religionis.

87 Sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid est quod te inpediat aut solem aut mundum aut mentem aliquam sempiternam in deorum numero ponere? 'Numquam vidi' inquit 'animam rationis consilique participem in ulla alia nisi humana figura'. Quid solis numquidnam aut lunae aut quinque errantium siderum simile vidisti? sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum cursus annuos conficit; huius hanc lustrationem eiusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet; quinque autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propius a terris aliae remotius, ab isdem principiis disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. num quid tale

88 Epicure vidisti? ne sit igitur sol ne luna ne stellae, quoniam nihil esse potest nisi quod attigimus aut vidimus. Quid deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? Omnia tollamus ergo quae aut historia nobis aut ratio nova adfert. ita fit ut mediterranei mare esse non credant. quae sunt tantae animi angustiae ut, si Seriphi natus esses nec umquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leones et pantheras esse, cum tibi quales essent dicerentur, si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares.

89 Et tu quidem Vellei non vestro more sed dialecticorum, quae funditus gens vestra non novit, ⟨an-

---

ACNB] 6 religiones ACNB^1 9 solem ⟨aut lunam⟩ *Ald.* 10 numero *Wa.* natura AB *cf. p. 20, 7* 15 lustrationem *dett. Ma.* inl- B ill- CN inlustratationem A 18 *an* terra *(cf. My.) sed cf. p. 35, 27* 19 nunc CNB^1 24 flet *dett. Rom.* mediterranei CO -nit A^3 -ni A^1B 29 dicerentur] diceretur *dett. Ven.*

gustia⟩ argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumpsisti: concedimus. beatum autem esse sine virtute neminem posse: id quoque damus, et (32) libenter quidem. virtutem autem sine ratione con-
5 stare non posse: conveniat id quoque necesse est. Adiungis nec rationem esse nisi in hominis figura. quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? sumpsisses tuo iure. quod autem est istuc gradatim? nam a beatis ad
10 virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus; a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? praecipitare istuc quidem est, non descendere.

(90) Nec vero intellego cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere quam homines deorum. quaeres
15 quid intersit; si enim hoc illi simile sit, esse illud huic. video, sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad deos; di enim semper fuerunt, nati numquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri; at homines nati; ante igitur humana forma quam homines, eaque
20 erant forma dii inmortales: non ergo illorum humana forma sed nostra divina dicenda est.

Verum hoc quidem ut voletis; illud quaero, quae fuerit tanta fortuna (nihil enim ratione in rerum natura factum esse vultis) — sed tamen quis iste tantus casus, (91)
25 unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Seminane deorum (91) decidisse de caelo putamus in terras et sic homines patrum similes extitisse? vellem diceretis; deorum cognationem agnoscerem non invitus. nihil tale dici-
30 tis, sed casu esse factum ut essemus similes deorum. Et nunc argumenta quaerenda sunt quibus hoc refella-

---

ACNB] **1** *add. Pl.;* argumento *dett. Lb.* *cf. p. 20, 5* **2** esse *om.* **ACN** (⟨esse⟩ posse **D^{s}N**) **8** sumps. t. iure *post* gradatim *9* **AB**; *transposuit Facc. de inexplicabilibus 2 (1725) 28* **9** quid *dett. Rom.* qui *Sch. 305* **16** formam et fig. *Pl.* **19** eaque *dett. Ald.* ea qua **AB** **24** qui **B^{1}** **26** ne *om.* **ACN** **27** terram **A^{1}**

tur. utinam tam facile vera invenire possim quam falsa convincere.

33 Etenim enumerasti memoriter et copiose, ut mihi quidem admirari luberet in homine esse Romano tantam scientiam, usque a Thale Milesio de deorum natura phi- 5
92 losophorum sententias. omnesne tibi illi delirare visi sunt qui sine manibus et pedibus constare deum posse decreverint?

Ne hoc quidem vos movet considerantis, quae sit utilitas quaeque oportunitas in homine membrorum, 10 ut iudicetis membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu, quid manibus si nihil conprehendendum est, quid reliqua discriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane nihil sine causa nihil supervacuaneum est, itaque nulla 15 ars imitari sollertiam naturae potest. habebit igitur linguam deus et non loquetur, dentes palatum fauces nullum ad usum, quaeque procreationis causa natura corpori adfinxit ea frustra habebit deus; nec externa magis quam interiora, cor pulmones iecur cetera — 20 quae detracta utilitate quid habent venustatis (quando quidem haec esse in deo propter pulchritudinem voltis)?

93 Istisne fidentes somniis non modo Epicurus et Metrodorus et Hermarchus contra Pythagoram Pla- 25 tonem Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausast — scito illa quidem sermone et Attico, sed tamen: tantum Epicuri hortus habuit licentiae. Et soletis queri; Zeno quidem etiam litigabat; quid dicam 30 Albucium; nam Phaedro nihil elegantius nihil humanius, sed stomachabatur senex si quid asperius

---

ACNB] 1. 2 utinam ... convincere *Lact. inst. 2, 3, 24 ira 11, 10* 1 possem D *Lact. utrobique* 3 *cf. p. 11, 2* 4 *cf. p. 23, 14* 6 deliiare A[1]B[1]; *cf. p. 17, 26* 8 decreuerunt N 13 descriptione DNM 22 in deo A[2] inde A[1]B *cf. p. 19, 27* 24 fidentis A[1]B somnis A[1]N 27 st] est B[1] sit ACNB[2]

dixeram, cum Epicurus Aristotelem vexarit contume-
liosissime, Phaedoni Socratico turpissime male dixerit,
Metrodori sodalis sui fratrem Timocraten, quia nescio
quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus con-
5 ciderit, in Democritum ipsum quem secutus est fuerit
ingratus, Nausiphanem magistrum suum, a quo ⟨non⟩
nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non 34
eos solum qui tum erant, Apollodorum Sillim cete-
ros, figebat maledictis, sed Socraten ipsum parentem
10 philosophiae Latino verbo utens scurram Atticum
fuisse dicebat, Chrysippum numquam nisi Chrysippam
vocabat. tu ipse paulo ante cum tamquam senatum 94
philosophorum recitares, summos viros desipere deli-
rare dementis esse dicebas. quorum si nemo verum
15 vidit de natura deorum, verendum est ne nulla sit
omnino.

Nam ista quae vos dicitis sunt tota commen-
ticia, vix digna lucubratione anicularum. non enim
sentitis quam multa vobis suscipienda sint si inpe-
20 traritis ut concedamus eandem hominum esse et deo-
rum figuram. omnis cultus et curatio corporis erit
eadem adhibenda deo quae adhibetur homini, ingres-
sus cursus accubitio inclinatio sessio conprehensio, ad
extremum etiam sermo et oratio. nam quod et maris 95
25 deos et feminas esse dicitis, quid sequatur videtis.
equidem mirari satis non possum unde ad istas opini-
ones vester ille princeps venerit.

Sed clamare non desinitis retinendum hoc esse, deus
ut beatus inmortalisque sit. quid autem obstat quo mi-
30 nus sit beatus si non sit bipes, aut ista sive beatitas sive
beatitudo dicendast (utrumque omnino durum, sed usu

ACNB] 4 conciderit *dett. Rom. Ven.* -ret AB 6 *add. dett. Pearce* 8 sillim A silum C sillum N silli B^1 siue B^2 Ephillum *Giambelli* 10 *cf. Min. Fel. 38, 5 Lact. inst. 3, 20, 15* 11 f. d.] nominabat H nisi chrysippum B 13 *cf. p. 16, 9. 17, 26* 19 inpetraretis OB^1 23 accubito A^1 acubitio B^1 28 *cf. p. 19, 26* 30—p. 38, 1 *cf. Quint. inst. 8, 3, 32. 1, 5, 72* 31 st] est B sunt ACN

mollienda nobis verba sunt) — verum ea quaecumque
est cur aut in solem illum aut in hunc mundum aut in
aliquam mentem aeternam figura membrisque corporis
96 vacuam cadere non potest? nihil aliud dicis nisi 'Num-
quam vidi solem aut mundum beatum'. Quid mundum 5
praeter hunc umquamne vidisti? negabis. cur igitur
non sescenta milia esse mundorum sed innumerabilia
ausus es dicere? 'Ratio docuit.' Ergo hoc te ratio non
docebit, cum praestantissima natura quaeratur eaque
beata et aeterna, quae sola divina naturast, ut inmor- 10
talitate vincamur ab ea natura sic animi praestantia
vinci, atque ut animi item corporis? cur igitur, cum
ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus; ad
similitudinem enim deorum propius accedebat humana
35 97 virtus quam figura. An quicquam tam puerile dici 15
potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea
genera beluarum, quae in rubro mari Indiave gignantur,
nulla esse dicamus? atqui ne curiosissimi quidem
homines exquirendo audire tam multa possunt quam
sunt multa quae terra mari paludibus fluminibus 20
existunt; quae negemus esse, quia numquam vidimus?

Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quae vos de-
lectat maxime, similitudo. quid canis nonne similis lupo
(atque, ut Ennius, 'simia quam similis turpissuma bestia
nobis'); at mores in utroque dispares. elephanto belu- 25
98 arum nulla prudentior; ad figuram quae vastior? de
bestiis loquor; quid inter ipsos homines nonne et
simillimis formis dispares mores et moribus ⟨paribus⟩
figura dissimilis?

Etenim si semel Vellei suscipimus genus hoc 30
argumenti, attende quo serpat. tu enim sumebas nisi

ACNB] 4 *cf. p. 21, 11* 6 umquamne *Rom.* num- AB 7 *cf. p. 21, 25* 10 st] est B sunt ACN 14 deorum *Mue. coniect. Tull. (1860) 17* dei *Lb.* deo AB 17 gignuntur *Sch.* 23 similis lupo ACNB^2 similitudo lupi B^1 24 *Enn. sat. 69 V.* 26 at B; at figura NF^2 28 *add. RKl. adn. 1, 9,* ⟨simillimis⟩ *dett. Dav.* 31 *cf. p. 20, 7*

in hominis figura rationem inesse non posse; sumet alius nisi in terrestri, nisi in eo qui natus sit, nisi in eo qui adoleverit, nisi in eo qui didicerit, nisi in eo qui ex animo constet et corpore caduco et infirmo, pos-
5 tremo nisi in homine atque mortali. quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est quod te forma una conturbet? his enim omnibus quae proposui adiunctis in homine rationem esse et mentem videbas; quibus detractis deum tamen nosse te dicis, modo liniamenta
10 maneant. hoc est non considerare sed quasi sortiri quid loquare.

Nisi forte ne hoc quidem adtendis, non modo 99 in homine sed etiam in arbore quicquid supervacuaneum sit aut usum non habeat obstare. quam moles-
15 tum est uno digito plus habere; quid ita? quia nec speciem nec usum alium quinque desiderant. tuus autem deus non digito uno redundat sed capite collo cervicibus lateribus alvo tergo poplitibus manibus pedibus feminibus cruribus. si ut inmortalis sit, quid haec
20 ad vitam membra pertinent, quid ipsa facies? magis illa, cerebrum cor pulmones iecur: haec enim sunt domicilia vitae; oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet. Et eos vituperabas, qui ex operibus 36 100 magnificis atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum
25 eius membra caelum terras maria, cumque horum insignia solem lunam stellasque vidissent, cumque temporum maturitates mutationes vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse praestantemque naturam, quae haec effecisset moveret
30 regeret gubernaret. qui etiam si aberrant a coniectura, video tamen quid sequantur: tu quod opus tandem magnum et egregium habes quod effectum divina mente videatur, ex quo esse deos suspicere? 'Habebam'

ACNB] 3 quiddicerit A[1] quiddidicerit B[1] 8 hominem AB[1] 15 *cf. Plaut. Epid. 58 Hofm. 725* 23 *cf. p. 21, 15* 30 aberant GB[1] a *del. Wa.* 33 *cf. p. 18, 24*

inquis 'in animo insitam informationem quandam dei'.
Et barbati quidem Iovis, galeatae Minervae: num igitur
101 esse talis putas? Quanto melius haec vulgus imperi-
torum, qui non membra solum hominis deo tribuant
sed usum etiam membrorum; dant enim arcum sagit- 5
tas hastam clipeum fuscinam fulmen, et si actiones
quae sint deorum non vident, nihil agentem tamen deum
non queunt cogitare. ipsi qui inridentur Aegyptii nul-
lam beluam nisi ob aliquam utilitatem quam ex ea ca-
perent consecraverunt; velut ibes maximam vim ser- 10
pentium conficiunt, cum sint aves excelsae cruribus ri-
gidis corneo proceroque rostro; avertunt pestem ab
Aegypto, cum volucris anguis ex vastitate Libyae vento
Africo invectas interficiunt atque consumunt, ex quo
fit ut illae nec morsu vivae noceant nec odore mortuae. 15
possum de ichneumonum utilitate de crocodilorum de
faelium dicere, sed nolo esse longus. ita concludam, ta-
men beluas a barbaris propter beneficium consecratas,
vestrorum deorum non modo beneficium nullum ex-
102 tare, sed ne factum quidem omnino. 'Nihil habet' in- 20
quit 'negotii'. Profecto Epicurus quasi pueri delicati ni-
37 hil cessatione melius existimat. at ipsi tamen pueri
etiam cum cessant exercitatione aliqua ludicra delectan-
tur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut,
si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit? 25
haec oratio non modo deos spoliat motu et actione di-
vina, sed etiam homines inertis efficit, si quidem agens
aliquid ne deus quidem esse beatus potest.
103 Verum sit sane, ut vultis, deus effigies hominis et
imago: quod eius est domicilium quae sedes qui locus, 30
quae deinde actio vitae, quibus rebus, id quod vultis,
beatus est? utatur enim suis bonis oportet ⟨et⟩ fruatur

ACNB] 3 quanato A^1B^1 quamto A^2 7 uidet AB^1
8—15 ipsi . . . mortuae *schol. Iuv. 15, 3* (10 ibis *et* serpentum,
13 Lib. vast., 14 Africano *et* e) 18 beneficia *Pl.* 20 *cf.*
p. 19, 5 29 *cf. p. 29, 19. 35, 13* 32 *add. dett. Ald.*

qui beatus futurus est. nam locus quidem his etiam na-
turis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius,
ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua, superior
⟨aeri⟩, aetheriis ignibus altissima ora reddatur; bestia-
5 rum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae
quasi ancipites in utraque sede viventes, sunt quaedam
etiam quae igne nasci putentur appareantque in arden-
tibus fornacibus saepe volitantes. Quaero igitur vester 104
deus primum ubi habitet, deinde quae causa eum loco
10 moveat, si modo movetur aliquando, post, cum hoc
proprium sit animantium ut aliquid adpetant quod sit
naturae accommodatum, deus quid appetat, ad quam
denique rem motu mentis ac rationis utatur, postremo
quo modo beatus sit quo modo aeternus. quicquid enim
15 horum attigeris ulcus est: ita male instituta ratio exitum
reperire non potest.

Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione non 105
sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem
ad numerum permanere, eamque esse eius visionem ut
20 similitudine et transitione cernatur neque deficiat um-
quam ex infinitis corporibus similium accessio, ex eoque
fieri ut in haec intenta mens nostra beatam illam na-
turam et sempiternam putet. hoc, per ipsos deos de 38
quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantum
25 modo ad cogitationem valent nec habent ullam solidi-
tatem nec eminentiam, quid interest utrum de hippo-
centauro an de deo cogitemus; omnem enim talem con-
formationem animi ceteri philosophi motum inanem
vocant, vos autem adventum in animos et introitum
30 imaginum dicitis. ut igitur, Ti. Gracchum cum videor 106

ACNB] 3 inundet C -dat AB superior M² superi AB 4 *add. Mue.* aetheriis *Mue.* (a)etheris HM² -ri B -r ADGN 5 sunt H sint AB 10 post *Nobbe* postremo AB porro *Hei.* 13 ratione *dett. Dav.* 14 *cf. p. 45, 5* 15 attigeris *dett. Man.* -rit AB 17 *cf. p. 20, 16* 20 similitudine CN simultitudine AB² -nem B¹ 21 similium ⟨imaginum⟩ *Goe.* 27 conformationem C confirm- AB 29. 30 *cf. Aug. epist. 118, 27. 29* 30 igitur *del. Mdv. gravius distinguens ante* hoc *p. 42, 5* Ti. *Ven.* titum AB

contionantem in Capitolio videre de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem, tu autem et Gracchi et Octavi imagines remanere, quae in Capitolium cum pervenerint tum ad animum meum referantur — hoc idem fieri in deo, cuius 5 crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atque
107 aeterni intellegantur. Fac imagines esse quibus pulsentur animi: species dumtaxat obicitur quaedam; num etiam cur ea beata sit cur aeterna?

Quae autem istae imagines vestrae aut unde? a De- 10 mocrito omnino haec licentia; sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis, totaque res vacillat et claudicat. nam quid est quod minus probari possit, omnium in me incidere imagines, Homeri Archilochi Romuli Numae Pythagorae Platonis — nec ea 15 forma qua illi fuerunt: quo modo illi ergo? et quorum imagines: Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cuiusdam fuisse Cerconis; at Orpheus, id est imago eius ut
108 vos vultis, in animum meum saepe incurrit. Quid quod 20 eiusdem hominis in meum aliae aliae in tuum; quid quod earum rerum quae numquam omnino fuerunt neque esse potuerunt, ut Scyllae ut Chimaerae; quid quod hominum locorum urbium earum quas numquam vidimus; quid quod simul ac mihi collibitum est praesto 25 est imago; quid quod etiam ad dormientem veniunt invocatae. tota res Vellei nugatoria est. Vos autem non
39 modo oculis imagines sed etiam animis inculcatis: tan-
109 ta est inpunitas garriendi. At quam licenter. 'Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una 30

ACNB] 3 tu *Rom. Ven.* tum AB 4 pervenerim *dett. Ern.* 5 deferantur *Ern.* 8 num *Ma.* nunc AB 14 possit ⟨quam⟩ N 15 ea *Ald.* ex AB 17 *Aristot. de philos. fr. 7 R.* 19 cerconis AD^cGH^2N cereonis D^p cratonis H^1 cerdonis B Cercopis *Vict.* 22 fuerunt N -rant AB 23 potuerunt A^2N -rant A^1B 29 — p. 43, 18 *cf. Aug. epist. 118, 30 s.* 29 — p. 43, 1 *cf. p. 20, 19*

videatur.' Puderet me dicere non intellegere, si vos ipsi intellegeretis qui ista defenditis. quo modo enim probas continenter imagines ferri, aut si continenter, quo modo aeterne? 'Innumerabilitas' inquit 'suppeditat
5 atomorum'. Num eadem ergo ista faciet ut sint omnia sempiterna? Confugis ad aequilibritatem (sic enim *ἰσονομίαν* si placet appellemus) et ais, quoniam sit natura mortalis, inmortalem etiam esse oportere. isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui in-
10 mortales, et quoniam nascuntur in terra, nascantur in aqua. 'Et quia sunt quae interimant, sint quae conservent.' Sint sane, sed ea conservent quae sunt; deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies 110 ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam
15 si essent, quae nulla sunt, pellere sepse et agitari inter se concursu fortasse possent, formare figurare colorare animare non possent. Nullo igitur modo inmortalem deum efficitis.

Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo 40
20 modo; virtus autem actuosa; et deus vester nihil agens; expers virtutis igitur; ita ne beatus quidem. Quae ergo 111 vita? 'Suppeditatio' inquis 'bonorum nullo malorum interventu'. Quorum tandem bonorum? voluptatum credo, nempe ad corpus pertinentium; nullam enim no-
25 vistis nisi profectam a corpore et redeuntem ad corpus animi voluptatem. non arbitror te velle similem esse Epicureorum reliquorum, quos pudeat quarundam Epicuri vocum, quibus ille testatur se ⟨ne⟩ intellegere qui-

---

ACNB] 4 aeternae CB^c *cf. p. 20, 20* inquis *dett. Rom.* 5 faciet *dett. Wa.* -ent ACN -unt B 6 *cf. p. 20, 28* aequilibritatem *PCrinitus de honesta disciplina (1504) 4, 9* -libertatem AB 10 nascantur] nascuntur D^1GB^1 11 *cf. p. 21, 2* 12 sunt] sint B^1 14 individuis *Ma.* diuinis AB 15 quae n. sunt *om.* ACN sepse *Pl.* se ipse AB -a N agitare D^1*(Aug.)* 17 possint A possunt B^1 22 *cf. p. 21, 5* 26 uellei N 27 quos ⟨non⟩ *Crat.* quarundam *Lachmann in Lucr. 4, 116* eadem ADG earundem HN earum B epicuri CN -rei AB 28 *add.* A^3CN

dem ullum bonum quod sit seiunctum a delicatis et obscenis voluptatibus; quas quidem non erubescens (112) persequitur omnis nominatim. quem cibum igitur aut quas potiones aut quas vocum aut florum varietates aut quos tactus quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? ac poetae quidem nectar ambrosiam epulas conparant et aut Iuventatem aut Ganymedem pocula ministrantem, tu autem Epicure quid facies? neque enim unde habeat ista deus tuus video nec quo modo utatur. locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est quam deorum, quod pluri- (113) bus generibus fruitur voluptatum. At has levioris ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) adhibetur sensibus. quo usque ludis? nam etiam Philo noster ferre non poterat aspernari Epicureos mollis et delicatas voluptates. summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias is ipsis verbis quibus erant scriptae. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiae, multa inpudentiora recitabat; accusat enim Timocratem fratrem suum Metrodorus, quod dubitet omnia quae ad beatam vitam pertineant ventre metiri, neque id semel dicit sed saepius. adnuere te video, nota enim tibi sunt; proferrem libros si negares. Neque nunc reprehendo quod ad voluptatem omnia referantur (alia est ea quaestio), sed doceo deos vestros esse voluptatis expertes, ita vestro iudicio (41 114) ne beatos quidem. 'At dolore vacant.' Satin est id ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? 'Cogitat' inquiunt 'adsidue beatum esse se; habet enim nihil aliud quod agitet in mente'. Conprehende igitur animo et propone ante oculos deum nihil aliud in omni aeternitate nisi 'mihi pulchre est' et 'ego beatus sum' cogi-

---

ACNB] 6 ac *Ern.* ut AB et *Wa.* ambrosiam⟨que⟩ *Vict.* 7 ⟨ad⟩ epulas *Pl.* 15 etiam *dett.* *Asc.*^{2} enim AB 19 multo *Pl.* 27 ad dolores A^1 adolore NB^2 [B^1] 28 *cf. p. 21, 8* 29 habebet A habebit B^2 32 pulc(h)re H^3M^2 -ro AB

tantem. Nec tamen video quo modo non vereatur iste deus beatus ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque atomorum incursione sempiterna, cumque ex ipso imagines semper afluant. Ita nec 5 beatus est vester deus nec aeternus.

'At etiam de sanctitate de pietate adversus deos li- 115 bros scripsit Epicurus.' At quo modo in his loquitur: ut ⟨Ti.⟩ Coruncanium aut P. Scaevolam pontifices maximos te audire dicas, non eum qui sustulerit omnem 10 funditus religionem nec manibus ut Xerses sed rationibus deorum inmortalium templa et aras everterit. quid est enim cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dei non modo homines non colant sed omnino nihil curent nihil agant? 'At est eorum eximia quaedam prae- 116 15 stansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem.' An quicquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate laetans nihil nec actura sit umquam neque agat neque egerit? Quae porro pietas ei debetur a quo nihil acceperis, aut quid 20 omnino cuius nullum meritum sit ei deberi potest? est enim pietas iustitia adversum deos; cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum deorum; qui quam ob rem colendi sint non in- 25 tellego nullo nec accepto ab his nec sperato bono. Quid 42 117 est autem quod deos veneremur propter admirationem eius naturae in qua egregium nihil videmus?

Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberare, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte

---

AHNB] 1—5 quo modo ... sempiterna *et* cum ex ipso ... adfluant *Aug. epist. 118, 30* 1 iste *om.* B[1] 2 beatus *om.* B[1] *Aug.* ne intereat *om.* AHN 4 affluant AHNB[2] adf- *Aug.* 8 *add. Hei.* P. *om.* OB sceuolam H -lanum ANB[2] -lan B[1] 10 ut xerses N ut ex- H ut exerxes A[1] uicxersxes *B*[1] ut xerxes B[c] 16 allicere *dett. Rom.* 17 uoluptate N uolunt- AB 21 est N et AB 27 videamus *Al.* 29 liberari B[2] *cf. p. 19, 9* nisi *ex* nl A *cf. p. 24, 32*

Diagoram aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse; ego ne Protagoram quidem, cui neutrum licuerit, nec esse deos nec non esse. horum enim sententiae omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deo- 5 rum, sed etiam religionem, quae deorum cultu pio con-
118 tinetur. Quid i qui dixerunt totam de dis inmortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus rei publicae causa, ut quos ratio non posset eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem fundi- 10 tus sustulerunt? Quid Prodicus Cius, qui ea quae prodessent hominum vitae deorum in numero habita
119 esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos quos 15 nos colere precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus est et secutus praeter ceteros Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum; utrum 20 igitur hic confirmasse videtur religionem an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinem sanctam illam et augustam, 'ubi initiantur gentes orarum ultimae', praetereo Samothraciam eaque quae Lemni 'nocturno aditu occulta coluntur silvestribus saepibus densa'; quibus 25 explicatis ad rationemque revocatis rerum magis natura cognoscitur quam deorum.

43
120 Mihi quidem etiam Democritus vir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos inrigavit,

---

AHNB] 3 *cf. p. 13, 3* 11 Prodicus *Rom. Ven.* igus AB Cius *Ma.* chiuis AB 12 habitam A[1] B[1] 18 heumero A[1] heu hemero NB[1] heu homero B[2] 18. 19 *cf. Lact. inst. 1, 11, 34 ira 11, 7 Aug. cons. euang. 1, 23, 32 (civ. 7, 27) epist. 17, 3* est et s. *Pl.* est s. A[1] et s. est A[2]HNB[2] est et s. est B[1] *cf. Enn. var. 60 ss. V. Leo Gesch. d. röm. Lit. 1, 203 n. 1* 19 heuhemero A[1]B[2] 22 eleusinam B -na *Gr.* 23 *trag. inc. 43* 24. 25 *trag. inc. 71 s.*

nutare videtur in natura deorum. tum enim censet
imagines divinitate praeditas inesse in universitate re-
rum, tum principia mentis quae sunt in eodem universo
deos esse dicit, tum animantes imagines quae vel pro-
5 desse nobis solent vel nocere, tum ingentes quasdam
imagines tantasque ut universum mundum conplectan-
tur extrinsecus. quae quidem omnia sunt patria Demo-
criti quam Democrito digniora; quis enim istas ima- 121
gines conprehendere animo potest, quis admirari, quis
10 aut cultu aut religione dignas iudicare?

Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicitus
religionem, cum dis inmortalibus et opem et gratiam
sustulit. cum enim optimam et praestantissumam na-
turam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam:
15 tollit id quod maxime proprium est optimae praestan-
tissimaeque naturae. quid enim melius aut quid prae-
stantius bonitate et beneficentia; qua cum carere deum
vultis, neminem deo nec deum nec hominem carum, ne-
minem ab eo amari neminem diligi vultis: ita fit ut
20 non modo homines a deis sed ipsi dei inter se ab aliis
alii neglegantur. Quanto Stoici melius, qui a vobis re- 44
prehenduntur: censent autem sapientes sapientibus
etiam ignotis esse amicos; nihil est enim virtute amabi-
lius, quam qui adeptus erit ubicumque erit gentium a
25 nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum ⟨in⟩ 122
inbecillitate gratificationem et benivolentiam ponitis.
ut enim omittam vim et naturam deorum, ne homines
quidem censetis, nisi inbecilli essent, futuros beneficos
et benignos fuisse? nulla est caritas naturalis inter bo-
30 nos? carum ipsum verbum est amoris, ex quo amicitiae
nomen est ductum; quam si ad fructum nostrum refe-

AHNB] 1 nutare *cf. Aug. epist. 118, 27* 2—9 *cf. Aug. epist. 118, 28 s.* 3 mentis **B^{2}** *(Aug.)* -tes **$A^{c}B^{1}$** (*om.* **A^{p}**) sint *Hei.* 5 soleant *dett. (Aug.) Bai.* 12 ⟨in⟩ dis *Ha.* ⟨de⟩ dis *Jentzen censura insignium locorum, qui in libro I de nat. deor. leguntur (1825) 66 sed cf. Hofm. p. 416 a* 25 *add. Lb.* 26 inbecillitate *Lb.* -tem **AB** 31 referemus **$A^{1}HNB^{2}$** referrimus **B^{1}** -rremus **A^{2}**

remus, non ad illius commoda quem diligemus, non erit ista amicitia sed mercatura quaedam utilitatum suarum. prata et arva et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex is capiuntur, hominum caritas et amicitia gratuita est; quanto igitur magis deo- 5 rum, qui nulla re egentes et inter se diligunt et hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur quid precamur deos, cur sacris pontifices cur auspiciis augures praesunt, quid optamus a deis inmortalibus quid vovemus? 'At etiam liber est Epicuri de sanctitate.' 10

123 Ludimur ab homine non tam faceto quam ad scribendi licentiam libero. quae enim potest esse sanctitas si dii humana non curant, quae autem animans natura nihil curans? Verius est igitur nimirum illud quod familiaris omnium nostrum Posidonius disseruit in libro 15 quinto de natura deorum, nullos esse deos Epicuro videri, quaeque is de deis inmortalibus dixerit invidiae detestandae gratia dixisse; neque enim tam desipiens fuisset ut homunculi similem deum fingeret, liniamentis dumtaxat extremis non habitu solido, membris ho- 20 minis praeditum omnibus usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem nihil gratificantem, omnino nihil curantem nihil agentem. quae natura primum nulla esse potest, idque videns Epicurus re tollit oratione relin- 25

124 quit deos; deinde si maxime talis est deus ut nulla gratia nulla hominum caritate teneatur, valeat — quid enim dicam 'propitius sit'; esse enim propitius potest nemini, quoniam ut dicitis omnis in inbecillitate est et gratia et caritas.' 30

AHNB] 1 quem HNF² quam AB diligimus HM¹ 6 inulla A innula B¹ 7 ne AB¹ sit AHNB²[*B*¹] est *My.* 10 uouemus A³HN mou- *A*¹*B*¹ monemus G mouemur B² *cf. p. 45, 6* 14 familiares A¹B¹ 14—18 *cf. Lact. ira 4, 7* 19 homunculi *dett. Rom.* -lis AB 25 *cf. p. 33, 17 Lact. ira 4, 7* 26—28 deus si talis est ut . . . nemini *Lact. ira 8, 3* 27 ualeat A³HN *Lact.* ueleat B²[*A*¹*B*¹]

LIBER SECUNDUS

Quae cum Cotta dixisset, tum Velleius 'Ne ego' 1 1
inquit 'incautus, qui cum Academico et eodem rhetore
congredi conatus sim. nam neque indisertum Acade-
micum pertimuissem nec sine ista philosophia rheto-
5 rem quamvis eloquentem; neque enim flumine contur-
bor inanium verborum nec subtilitate sententiarum si
orationis est siccitas. tu autem Cotta utraque re va-
luisti; corona tibi et iudices defuerunt. Sed ad ista
alias, nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus.'
10 Tum Balbus: 'Eundem equidem mallem audire Cot- 2
tam, dum qua eloquentia falsos deos sustulit eadem ve-
ros inducat. est enim et philosophi et pontificis et Cot-
tae de dis inmortalibus habere non errantem et vagam
ut Academici sed ut nostri stabilem certamque senten-
15 tiam. nam contra Epicurum satis superque dictum est;
sed aveo audire tu ipse Cotta quid sentias.'
'An' inquit 'oblitus es quid initio dixerim, facilius
me, talibus praesertim de rebus, quid non sentirem
quam quid sentirem posse dicere? quod si haberem ali- 3
20 quid quod liqueret, tamen te vicissim audire vellem,
cum ipse tam multa dixissem.'
Tum Balbus: 'Geram tibi morem et agam quam bre-
vissume potero; etenim convictis Epicuri erroribus
longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino
25 dividunt nostri totam istam de dis inmortalibus quaes-
tionem in partis quattuor. primum docent esse deos,
deinde quales sint, tum mundum ab his administrari,
postremo consulere eos rebus humanis. nos autem hoc
sermone quae priora duo sunt sumamus; tertium et

AHNB] *de libro II cf. Cic. div. 1, 9. 117 Lact. inst. 1, 2, 3 Aug. civ. 5, 9* 3 indesertum A^1B^1 -diss- B^2 10 malem A^1 mallim *Hei.* 16 aueo H^2 abeo AB^1 habeo B^2 17 *cf. p. 23, 28* 26 *cf. p. 120, 6*

quartum, quia maiora sunt, puto esse in aliud tempus differenda.'

'Minime vero' inquit Cotta; 'nam et otiosi sumus et his de rebus agimus, quae sunt etiam negotiis anteponenda.' 5

2 4 Tum Lucilius 'Ne egere quidem videtur' inquit 'oratione prima pars. Quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum caelum suspeximus caelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis quo haec regantur? quod ni 10 ita esset, qui potuisset adsensu omnium dicere Ennius 'aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem' — illum vero et Iovem et dominatorem rerum et omnia motu regentem et, ut idem Ennius, 'patrem divumque hominumque' et praesentem ac praepotentem 15 deum? quod qui dubitet, haud sane intellego cur non 5 idem sol sit an nullus sit dubitare possit; qui enim est hoc illo evidentius? Quod nisi cognitum conprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret nec confirmaretur diuturnitate temporis nec 20 una cum saeclis aetatibusque hominum inveterare potuisset. etenim videmus ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. quis enim hippocentaurum fuisse aut Chimaeram putat, quaeve anus tam excors inveniri potest quae illa quae quondam crede- 25 bantur apud inferos portenta extimescat? opinionis enim commenta delet dies, naturae iudicia confirmat.

Itaque et in nostro populo et in ceteris deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies maiores at- 6 que meliores; idque evenit non temere nec casu, sed 30

AHNB] 4 anteponend(a)e B 8—10 *cf. p. 121, 23 Min. Fel. 17, 4 Lact. inst. 1, 2, 4* 9 nomen B[1] 10 ⟨a⟩ quo *Mue.* 12 *Enn. scen. 345 V., cf. p. 74, 18. 121, 25. 133, 8* sublimen *Ritschl Rhein. Mus. 7 (1850) 556 (opusc. 2, 463)* 14 nutu *dett. Ven. cf. S. Rosc. 131 Enn. ann. 581 V., cf. p. 74, 13* 17 qui *Lbm.* quid AB 21 inveterari *dett. Hei.* 22 opiniones G -ne AB[1] -num B[2]

quod et praesentes saepe di vim suam declarant, ut
et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius
dictator cum Octavio Mamillio Tusculano proelio di-
micaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pug-
5 nare visi sunt, et recentiore memoria idem Tynda-
ridae Persem victum nuntiaverunt. P. enim Vatinius
avus huius adulescentis, cum e praefectura Reatina Ro-
mam venienti noctu duo iuvenes cum equis albis dixis-
sent regem Persem illo die captum, ⟨cum⟩ senatui nun-
10 tiavisset, primo quasi temere de re publica locutus in
carcerem coniectus est, post a Paulo litteris allatis cum
idem dies constitisset, et agro a senatu et vacatione do-
natus est. atque etiam cum ad fluvium Sagram Cro-
toniatas Locri maximo proelio devicissent, eo ipso die
15 auditam esse eam pugnam ludis Olympiae memoriae
proditum est. saepe Faunorum voces exauditae, saepe
visae formae deorum quemvis aut non hebetem aut
impium deos praesentes esse confiteri coegerunt.
Praedictiones vero et praesensiones rerum futurarum 3
20 quid aliud declarant nisi hominibus ea quae sint ostendi 7
monstrari portendi praedici, ex quo illa ostenta mons-
tra portenta prodigia dicuntur. Quod si ea ficta cre-
dimus licentia fabularum, Mopsum Tiresiam Amphia-
raum Calchantem Helenum (quos tamen augures ne
25 ipsae quidem fabulae adscivissent, si res omnino re-
pudiarent), ne domesticis quidem exemplis docti numen
deorum conprobabimus? Nihil nos P. Clodi bello Pu-

AHNB] 1 praesentiam HNB[2] [*B*[1]] dii uim A[3] diui HNB [*A*[1]] 1—13 *cf. p. 122, 3 ss. Val. Max. 1, 8, 1 Lact. inst. 2, 7, 9 s.* 2 cum a HNB[1] cuna A cum B[2] 3 mamilio N *(Val.)* 6 publius HN publilius AB[2] pupl- B[1] Vatinius *dett. Hei. (Val.)* uatienus AB[2] uac- B[1] *(Lact. Nepotian.)* 9 persem G -se AB -sen HN *add. Va.* nunciauit. et N 13 *cf. p. 122, 5* 16 *cf. p. 123, 27* 17 non aut *Dav.* beb- *A*[1] hab- B[1] 19 *cf. p. 123, 1* 20 ⟨a dis⟩ ea *Pl.* 21 ostenda A[1]B[1] 22 ea] ae A[1] illa *Schue.* Graeca *Pl.* 23. 24 Mopsum ... quos *post* paruissent *p. 52, 13* B[1] 23 amfiaraum H anphi- N amfiraum AB[2] amphiaraum B[1] 25 repudiaret *Ma.* 27 conprobauimus ANB[2] 27—p. 52, 9 *cf. Paris 1, 4, 3 s.* 27 claudi B[1] -dii B[2]

nico primo temeritas movebit, qui etiam per iocum
deos inridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur,
mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse
nollent? qui risus classe devicta multas ipsi lacrimas,
magnam populo Romano cladem attulit. quid collega 5
eius ⟨L.⟩ Iunius eodem bello nonne tempestate classem
amisit, cum auspiciis non paruisset? itaque Clodius
a populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse con-
8 scivit. C. Flaminium Coelius religione neglecta cecidisse
apud Transumenum scribit cum magno rei publicae 10
vulnere. quorum exitio intellegi potest eorum imperiis
rem publicam amplificatam qui religionibus paruis-
sent. et si conferre volumus nostra cum externis, ce-
teris rebus aut pares aut etiam inferiores reperiemur,
9 religione id est cultu deorum multo superiores. An 15
Atti Navi lituus ille, quo ad investigandum suem re-
giones vineae terminavit, contemnendus est? crede-
rem, nisi eius augurio rex Hostilius maxima bella ges-
sisset. Sed neglegentia nobilitatis augurii disciplina
omissa veritas auspiciorum spreta est, species tantum 20
retenta; itaque maximae rei publicae partes, in is bella
quibus rei publicae salus continetur, nullis auspiciis
administrantur, nulla peremnia servantur, nulla ex acu-
minibus, nulli viri vocantur ex quo in procinctu testa-
menta perierunt; tum enim bella gerere nostri duces 25
10 incipiunt, cum auspicia posuerunt. at vero apud ma-
iores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores
etiam se ipsos dis inmortalibus capite velato verbis
certis pro re publica devoverent. Multa ex Sibyllinis
vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis com- 30

AHNB] 6 *add. Pl.* 7 claudius B 8 conciuit A [*B*[1]]
9 religiones B[1]*;* regionemeglecta A[1] Transumenum *Pl.* -men
AB Trasimenum *dett. Ven.* 12 *cf. ad p. 51, 23. 24* 16 naui
B[1]F[1] -ii AB[2]. *cf. p. 123, 13* qui *A*[1] investigandam *dett. Ma.*
regiones *dett. Rom.* religiones A[2]B reliones A[1] 22 ausciplis A
auspicius B[1] -ciis B[2] 23 peremnia *dett. Ma.* perennia AB
24 nulla cum viri *Sch. 278* 27 *cf. p. 123, 19*

memorare possum quibus ea confirmentur quae dubia nemini debent esse. Atqui et nostrorum augurum et 4
Etruscorum haruspicum disciplinam P. Scipione C. Figulo consulibus res ipsa probavit. quos cum Ti. Grac-
5 chus consul iterum crearet, primus rogator, ut eos rettulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum rettulit. senatus quos ad soleret referendum censuit. haruspices introducti
10 responderunt non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira: 'itane 11
vero, ego non iustus, qui et consul rogavi et augur et auspicato? an vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani ius tenetis et interpretes esse comitiorum po-
15 testis?' itaque tum illos exire iussit. post autem e provincia litteras ad collegium misit, se cum legeret libros recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse hortos Scipionis, quod, cum pomerium postea intrasset habendi senatus causa, in redeundo cum idem pome-
20 rium transiret auspicari esset oblitus; itaque vitio creatos consules esse. augures rem ad senatum; senatus ut abdicarent consules; abdicaverunt. quae quaerimus exempla maiora: vir sapientissimus atque haud sciam an omnium praestantissimus peccatum suum,
25 quod celari posset, confiteri maluit quam haerere in re publica religionem, consules summum imperium statim deponere quam id tenere punctum temporis contra religionem. magna augurum auctoritas; quid haruspicum 12
ars nonne divina? Haec ⟨et⟩ innumerabilia ex eodem
30 genere qui videat nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est; deorum autem interpretes sunt; deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt quae

---

AHNB] 2—22 *cf. Cic. div. 1, 33 Val. Max. 1, 1, 3* 5 recrearet AHNB[2] 25 possem *A*[1] posse B 29 *add. dett. Hei.*

praedicta sunt. ne aegri quidem quia non omnes convalescunt idcirco ars nulla medicina est. signa ostenduntur a dis rerum futurarum; in his si qui erraverunt, non deorum natura sed hominum coniectura peccavit.
Itaque inter omnis omnium gentium summa constat; 5
5 omnibus enim innatum est et in animo quasi insculptum
13 esse deos. quales sint varium est, esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. primam posuit eam de qua modo dixi, quae orta esset ex 10 praesensione rerum futurarum; alteram quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione fecunditate terrarum aliarumque
14 commoditatum complurium copia; tertiam quae terreret animos fulminibus tempestatibus nimbis nivibus 15 grandinibus vastitate pestilentia terrae motibus et saepe fremitibus lapideisque imbribus et guttis imbrium quasi cruentis, tum labibus aut repentinis terrarum hiatibus tum praeter naturam hominum pecudumque portentis, tum facibus visis caelestibus tum stellis 20 is quas Graeci κομήτας nostri cincinnatas vocant, quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae, tum sole geminato, quod ut e patre audivi Tuditano et Aquilio consulibus evenerat, quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est, quibus ex- 25 territi homines vim quandam esse caelestem et divi-
15 nam suspicati sunt; quartam causam esse eamque vel maximam aequabilitatem motus ⟨constantissimamque⟩ conversionem caeli, solis lunae siderumque omnium distinctionem utilitatem pulchritudinem ordinem, qua- 30 rum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse ea fortuita: ut, si quis in domum aliquam aut in gymna-

AHNB] 2—4 signa ... peccavit *Amm. 21, 1, 14* 3 erraverit *Amm.* 6 inscuptum A[1] incultum B[1] 8 *cf. p. 124, 5* 14 terret HB 18 labibus *Gul.* lapidibus AB 23. 24 audivi ... cos. *in ras.* B[2] [*B*[1]] 24 aquilino B[2] [*B*[1]] 28 *add. Pl.* 30 utilitatem] varietatem *dett. Man.*

sium aut in forum venerit, cum videat omnium rerum
rationem modum disciplinam, non possit ea sine causa
fieri iudicare, sed esse aliquem intellegat qui praesit et
cui pareatur, multo magis in tantis motionibus tantis-
5 que vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tan-
tarum ordinibus, in quibus nihil umquam inmensa et
infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est ab ali-
qua mente tantos naturae motus gubernari. Chrysippus 6 16
quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea
10 dicit ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reppe-
risse videatur. 'Si enim' inquit 'est aliquid in rerum na-
tura quod hominis mens quod ratio quod vis quod po-
testas humana efficere non possit, est certe id quod illud
efficit homine melius; atqui res caelestes omnesque eae
15 quarum est ordo sempiternus ab homine confici non
possunt; est igitur id quo illa conficiuntur homine me-
lius. id autem quid potius dixeris quam deum? Etenim
si di non sunt, quid esse potest in rerum natura homine
melius; in eo enim solo est ratio, qua nihil potest esse
20 praestantius; esse autem hominem qui nihil in omni
mundo melius esse quam se putet desipientis adrogan-
tiae est; ergo est aliquid melius. est igitur profecto
deus. An vero, si domum magnam pulchramque vi- 17
deris, non possis adduci ut, etiam si dominum non vi-
25 deas, muribus illam et mustelis aedificatam putes —:
tantum ergo ornatum mundi, tantam varietatem pul-
chritudinemque rerum caelestium, tantam vim et mag-
nitudinem maris atque terrarum si tuum ac non de-
orum inmortalium domicilium putes, nonne plane de-
30 sipere videare? An ne hoc quidem intellegimus, omnia
supera esse meliora, terram autem esse infimam, quam
crassissimus circumfundat aer: ut ob eam ipsam cau-

AHNB; 17 *acc.* **PV**] 2 *cf. p. 126, 20* 5. 6 tam ... ordinibus **A**[2] [*A*[1] *aliquanto minus habuit*] 5—8 tam ... gubernari *bis* **B**, *cf. praefatio* 6 ordinationibus *priore loco* **B**[1] 8 *cf. p. 124, 22. 127, 19* 13 illum *A*[1]**B**[1] 16 ⟨a⟩ quo *dett. Lb.* 18 *cf. p. 127, 30* 22 melius est est **AV**[1] 26 ergo] uero **P**

sam, quod etiam quibusdam regionibus atque urbibus
contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia
propter caeli pleniorem naturam, hoc idem generi hu-
mano evenerit, quod in terra hoc est in crassissima re-
18 gione mundi conlocati sint. Et tamen ex ipsa hominum 5
sollertia esse aliquam mentem et eam quidem acrio-
rem et divinam existimare debemus. unde enim hanc
homo 'arripuit', ut ait apud Xenophontem Socrates.
quin et umorem et calorem, qui est fusus in corpore,
et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum de- 10
nique illum spirabilem si quis quaerat unde habeamus,
apparet; quorum aliud a terra sumpsimus aliud ab
umore aliud ab igni aliud ab aere eo quem spiritum
7 dicimus. illud autem quod vincit haec omnia, rationem
dico et, si placet pluribus verbis, mentem consilium 15
cogitationem prudentiam, ubi invenimus unde sustuli-
mus? An cetera mundus habebit omnia, hoc unum
quod plurimi est non habebit? atqui certe nihil omnium
rerum melius est mundo nihil praestabilius nihil pul-
chrius, nec solum nihil est sed ne cogitari quidem quic- 20
quam melius potest. et si ratione et sapientia nihil est
melius, necesse est haec inesse in eo quod optimum
19 esse concedimus. Quid vero tanta rerum consentiens
conspirans, continuata cognatio quem non coget ea quae
dicuntur a me conprobare? possetne uno tempore flo- 25
rere, dein vicissim horrere terra, aut tot rebus ipsis se
inmutantibus solis accessus discessusque solstitiis bru-
misque cognosci, aut aestus maritimi fretorumque an-
gustiae ortu aut obitu lunae commoveri, aut una totius

AHPVB] 3 pleniorem ⟨umore⟩ *Us.* 5 sunt A^pB^1 6 ⟨mundi⟩ mentem *My.* 8 *Xen. memor. 1, 4, 8 cf. p. 128, 13* 11 spiritalem B^1. spiritabile (-tale *C*) *ex his libris citat Serv. Aen. 3, 600, cf. p. 85, 29* habeamus *dett. Dav.* habemus AVB 12 appareat AV^1B^p quorum *Pl.* quod AVB 12. 13 a terra ... ab igni aliud *om.* B^1 13 spiritu ducimus *dett. Ald.* 18 plurimi *dett. Rom.* -mum AVB 20 negotiari A^1 [V^1] necotari B^1 23 *ss. cf. p. 128, 21 ss.* 24 cogat A^3B^1 [A^1] 25 uno] suo *Reitz.*

caeli conversione cursus astrorum dispares conservari?
haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi
partibus profecto non possent, nisi ea uno divino et
continuato spiritu continerentur.

5 Atque haec cum uberius disputantur et fusius, ut 20
mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academi-
corum calumniam; cum autem, ut Zeno solebat, brevius
angustiusque concluduntur, tum apertiora sunt ad re-
prendendum. nam ut profluens amnis aut vix aut nullo
10 modo, conclusa autem aqua facile conrumpitur, sic ora-
tionis flumine reprensoris convicia diluuntur, angustia
autem conclusae rationis non facile se ipsa tutatur.
Haec enim quae dilatantur a nobis Zeno sic premebat:
'Quod ratione utitur id melius est quam id quod ra- 8
15 tione non utitur; nihil autem mundo melius; ratione 21
igitur mundus utitur'. similiter effici potest sapientem
esse mundum, similiter beatum, similiter aeternum;
omnia enim haec meliora sunt quam ea quae sunt his
carentia, nec mundo quicquam melius. ex quo efficie-
20 tur esse mundum deum. Idemque hoc modo: 'Nullius 22
sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens; mundi
autem partes sentientes sunt; non igitur caret sensu
mundus'. Pergit idem et urguet angustius: 'Nihil' in-
quit 'quod animi quodque rationis est expers, id ge-
25 nerare ex se potest animantem compotemque rationis;
mundus autem generat animantis compotesque ra-
tionis; animans est igitur mundus composque ra-
tionis'. Idemque similitudine, ut saepe solet, rationem
conclusit hoc modo: 'Si ex oliva modulate canentes
30 tibiae nascerentur, num dubitares quin inesset in oliva
tibicini quaedam scientia? quid si platani fidiculas fer-
rent numerose sonantes: idem scilicet censeres in pla-

AHPVB] 11 convicia *Dav.* uicia **B**[1] uitia **AVB**[2] 12 ra-
tionis *Pl.* orat- **AVB** 13 *ss. cf. Sext. math. 9, 104 p. 126, 9 ss.*
19 efficitur **H** 23 *ss. cf. Sext. math. 9, 101* 29 concludit *dett.*
Hei. moddulate **A**[1] medullate ***B***[1] 31. 32 si . . . sonantes *Prisc.*
GL. II 105, 22 (fidicula *diminutivum*) 32 numerosa (nemor-) *Prisc.*

tanis inesse musicam. cur igitur mundus non animans sapiensque iudicetur, cum ex se procreet animantis atque sapientis?'

9 23 Sed quoniam coepi secus agere atque initio dixeram (negaram enim hanc primam partem egere oratione, 5 quod esset omnibus perspicuum deos esse), tamen id ipsum rationibus physicis id est naturalibus confirmari volo. Sic enim res se habet, ut omnia quae alantur et quae crescant contineant in se vim caloris, sine qua neque ali possent nec crescere. nam omne quod est cali- 10 dum et igneum cietur et agitur motu suo; quod autem alitur et crescit motu quodam utitur certo et aequabili; qui quam diu remanet in nobis tam diu sensus et vita remanet, refrigerato autem et extincto calore 24 occidimus ipsi et extinguimur. Quod quidem Clean- 15 thes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore: negat enim esse ullum cibum tam gravem quin is nocte et die concoquatur; cuius etiam in reliquiis inest calor iis quas natura respuerit. iam vero venae et arteriae micare non desinunt quasi 20 quodam igneo motu, animadversumque saepe est cum cor animantis alicuius evolsum ita mobiliter palpitaret ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod vivit, sive animal sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. ex quo intellegi debet eam ca- 25 loris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem.

25 Atque id facilius cernemus toto genere hoc igneo quod tranat omnia subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fultae 30 sustinentur. Quod primum in terrena natura perspici potest. nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus et recenti fossione terram fumare ca-

---

AHPVB] 5 *cf. p. 50, 6* 7 id est naturalibus *del. Ald.* 8 *ss. cf. p. 131, 5 ss.* 19 iis AHPV²B² [*V*¹*B*¹] 33—p. 59, 2 et ... trahit *(sic) Non. p. 410* (trahere levare) 33 calentem *dett. Non.* recal- AVB

lentem, atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, et id maxime fieri temporibus hibernis, quod magna vis terrae cavernis contineatur caloris eaque hieme sit densior ob eamque causam calorem insitum in terris contineat artius. longa est oratio multaeque rationes, quibus doceri possit omnia quae terra concipiat semina quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat ea temperatione caloris et oriri et augescere. Atque aquae etiam admixtum esse calorem primum ipse liquor aquae declarat et fusio, quae neque conglaciaret frigoribus neque nive pruinaque concresceret, nisi eadem se admixto calore liquefacta et dilapsa diffunderet; itaque et aquilonibus reliquisque frigoribus adiectis durescit umor, et idem vicissim mollitur tepefactus et tabescit calore. atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt ut intellegi facile possit in tantis illis umoribus esse inclusum calorem; nec enim ille externus et adventicius habendus est tepor, sed ex intumis maris partibus agitatione excitatus, quod nostris quoque corporibus contingit cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris; ille vero et multo quidem calore admixtus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum; earum enim quasi vapor quidam aer habendus est, is autem existit motu eius caloris qui aquis continetur, quam similitudinem cernere possumus in his aquis quae effervescunt subiectis ignibus. Iam vero reliqua quarta pars mundi: ea et ipsa tota natura fervida est et ceteris naturis omnibus salutarem inpertit et vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari, eoque magis quod intellegi debet

---

AHPVB] 10 ⟨tum⟩ aquae V^2 et fusio quae *Gro.* effusio quae $A^2H^1PV^2$ effusio aquae A^1V^1 effusaeque B^1 -quae B^2 quae H^2 27 eis fervescunt AV^1 subiectis *dett.* subitis AV^1B subditis V^2 31 calorem A^1V^1B

calidum illud atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut in eo insit procreandi vis et causa gignendi, a quo et animantia omnia et ea quorum stirpes terra continentur et nasci sit necesse et augescere.

11 29 Natura est igitur quae contineat mundum omnem 5 eumque tueatur, et ea quidem non sine sensu atque ratione. Omnem enim naturam necesse est, quae non solitaria sit neque simplex sed cum alio iuncta atque conexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile mentis unde 10 oriantur rerum adpetitus; in arborum autem et earum rerum quae gignuntur e terra radicibus inesse principatus putatur. principatum autem id dico quod Graeci ἡγεμονικὸν vocant, quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse praestantius. ita necesse est 15 illud etiam in quo sit totius naturae principatus esse omnium optumum omniumque rerum potestate domi- 30 natuque dignissimum. videmus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo quod non pars universi sit) inesse sensum atque rationem. in ea parte igitur, 20 in qua mundi inest principatus, haec inesse necessest, et acriora quidem atque maiora. quocirca sapientem esse mundum necesse est, naturamque eam quae res omnes conplexa teneat perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum omnemque vim mundi na- 25 tura divina contineri.

Atque etiam mundi ille fervor purior perlucidior mobiliorque multo ob easque causas aptior ad sensus commovendos quam hic noster calor, quo haec quae 31 nota nobis sunt retinentur et vigent. absurdum igitur 30 est dicere, cum homines bestiaeque hoc calore teneantur et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro et libero et puro eodemque acer-

---

AHPVB] **21** necessest neces sit **A**[1] necesse est **A**[2]**VB** **28** mobilior quem **B** -que ⟨est⟩ *Lb.* **31** cum **A**[3]**VB**[2] qum **P**[1] quin **HP**[2], *om.* **B**[1] [*A*[1]]

rimo et mobilissimo ardore teneatur, praesertim cum is ardor qui est mundi non agitatus ab alio neque externo pulsu sed per se ipse ac sua sponte moveatur; nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat 5 atque moveat calorem eum quo ille teneatur. Audiamus enim Platonem quasi quendam deum philosophorum; cui duo placet esse motus, unum suum alterum externum, esse autem divinius quod ipsum ex se sua sponte moveatur quam quod pulsu agitetur alieno. 10 hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab isque principium motus esse ductum putat. quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno inpulsu sed sua sponte movetur, animus sit necesse est; ex quo efficitur animantem esse 15 mundum. (12, 32)

Atque ex hoc quoque intellegi poterit in eo inesse intellegentiam, quod certe est mundus melior quam ulla natura. ut enim nulla pars est corporis nostri quae non minoris sit quam nosmet ipsi sumus, sic 20 mundum universum pluris esse necesse est quam partem aliquam universi. quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita esset, hominem qui esset mundi pars, quoniam rationis esset particeps, pluris esse quam mundum omnem oporteret.

25 Atque etiam si a primis incohatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Prima enim animadvertimus a natura sustineri ea quae gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius quam ut ea 30 alendo atque augendo tueretur. bestiis autem sensum et motum dedit et cum quodam adpetitu accessum ad res salutares a pestiferis recessum. hoc homini am- (33, 34)

AHPVB] 6 *Plat. Phaedr. 245 C leg. X 894 B* deum philosophorum *Lact. epit. 33, 1* paene philosophorum deum *Aug. c. Iul. 4, 15, 76* 7 esse ⟨genera⟩ *Pl.* 19 minoris *cod. Urs.* minor **AVB** 22 qui est V^2 23 esset HPB^1 esse A^1V^1 est $A^2V^2B^2$ 27 primo H^2PV^3 primum *Rom.*

plius, quod addidit rationem, qua regerentur animi adpetitus, qui tum remitterentur tum continerentur. 13 quartus autem est gradus et altissimus eorum qui natura boni sapientesque gignuntur, quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quae supra hominem putanda est deoque tribuenda id est mundo, in quo necesse est perfectam illam atque absolutam in- 35 esse rationem. Neque enim dici potest in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. ut enim in vite ut in pecude, nisi quae vis obstitit, videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire, atque ut pictura et fabrica ceteraeque artes habent quendam absoluti operis effectum, sic in omni natura ac multo etiam magis necesse est absolvi aliquid ac perfici. etenim ceteris naturis multa externa quo minus perficiantur possunt obsistere, universam autem naturam nulla res potest impedire propterea quod omnis naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est esse quartum illum et altissimum gra- 36 dum quo nulla vis possit accedere. is autem est gradus in quo rerum omnium natura ponitur; quae quoniam talis est ut et praesit omnibus et eam nulla res possit inpedire, necesse est intellegentem esse mundum et quidem etiam sapientem.

Quid autem est inscitius quam eam naturam quae omnis res sit conplexa non optumam dici, aut, cum sit optuma, non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem. qui enim potest aliter esse optima? neque enim si stirpium similis sit aut etiam bestiarum, optuma putanda sit potius quam deterruma. Nec vero, si rationis particeps sit nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius quam humana condicio. homo enim sapiens fieri

---

AHPVB] 3 et] [B^1] erorum V^1 err- B^1 4 sapientisqu(a)e HB^1 8 in nulla AV^1B 17 autem A^cVB^2 atem A^1 hanc B^1 25 quam ⟨aut⟩ *Man.*

potest, mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis
spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam
consequetur; ita erit homine deterior. quod quoniam
absurdum est, et sapiens a principio mundus et deus
5 habendus est.

Neque enim est quicquam aliud praeter mundum 37
quoi nihil absit quodque undique aptum atque perfec-
tum expletumque sit omnibus suis numeris et partibus.
Scite enim Chrysippus, ut clipei causa involucrum va- 14
10 ginam autem gladii, sic praeter mundum cetera omnia
aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fruc-
tus quos terra gignit animantium causa, animantes
autem hominum, ut ecum vehendi causa arandi bovem
venandi et custodiendi canem; ipse autem homo ortus
15 est ad mundum contemplandum et imitandum — nullo
modo perfectus sed est quaedam particula perfecti. sed 38
mundus quoniam omnia conplexus est neque est quic-
quam quod non insit in eo, perfectus undique est; qui
igitur potest ei desse id quod est optimum? nihil autem
20 est mente et ratione melius; ergo haec mundo deesse
non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui simi-
litudines adiungens omnia in perfectis et maturis do-
cet esse meliora, ut in equo quam in eculeo in cane
quam in catulo in viro quam in puero; item quod in
25 omni mundo optimum sit id in perfecto aliquo atque
absoluto esse debere; est autem nihil mundo perfectius 39
nihil virtute melius; igitur mundi est propria virtus.
Nec vero hominis natura perfecta est, et efficitur tamen
in homine virtus; quanto igitur in mundo facilius; est
30 ergo in eo virtus. sapiens est igitur et propterea deus.

Atque hac mundi divinitate perspecta tribuenda est 15
sideribus eadem divinitas; quae ex mobilissima purissi-

AHPVB] 7 quoi] cui B^2 quo AV cum B^1 9 clipe $A^1V^1B^1$ 16 est *om. dett. Rom.* 18 qui *dett. Hei.* quid AVB 19 iidesse B^1 ei deesse AVB^2 id *om.* $H^2V^2B^1$ 31 *ss. cf. p. 126, 31 ss.*

maque aetheris parte gignuntur neque ulla praeterea sunt admixta natura totaque sunt calida atque perlucida, ut ea quoque rectissime et animantia esse et
40 sentire atque intellegere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari 5 Cleanthes putat, tactus et oculorum. nam solis calor et candor inlustrior est quam ullius ignis, quippe qui inmenso mundo tam longe lateque conluceat, et is eius tactus est, non ut tepefaciat solum sed etiam saepe comburat, quorum neutrum faceret nisi esset igneus. 10 'ergo' inquit 'cum sol igneus sit Oceanique alatur umoribus' (quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere) 'necesse est aut ei similis sit igni quem adhibemus ad usum atque victum, aut ei qui corporibus
41 animantium continetur. atqui hic noster ignis, quem 15 usus vitae requirit, confector est et consumptor omnium idemque quocumque invasit cuncta disturbat ac dissipat; contra ille corporeus vitalis et salutaris omnia conservat alit auget sustinet sensuque adficit.' negat ergo esse dubium horum ignium sol utri similis sit, cum 20 is quoque efficiat ut omnia floreant et in suo quaeque genere pubescant. quare cum solis ignis similis eorum ignium sit qui sunt in corporibus animantium, solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra quae oriantur in ardore caelesti qui aether vel 25 caelum nominatur.

42 Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit aliorum in aqua in aere aliorum, absurdum esse Aristoteli videtur in ea parte quae sit ad gignenda animantia aptissima animal gigni nullum putare. sidera 30 autem aetherium locum optinent; qui quoniam tenuissimus est et semper agitatur et viget, necesse est

---

AHPVB] 6 calor et *om. dett. Rom. Ven.* calor *del. RKl.* 7 qui ⟨in⟩ *Dav.* 9 non ut AV*B*[1] ut non B[2] 12 posset *Mue. (sine parenthesi)* 15 contineatur B[1] atqui *dett. Dav.* atque AVB 20 utrius *Bai.* 25 *cf. p. 16, 7s.* 28 *Aristot. fr. 23 R.* 31 aethereum *V*[2]B -rea H

quod animal in eo gignatur id et sensu acerrumo et
mobilitate celerrima esse. quare cum in aethere astra
gignantur, consentaneum est in his sensum inesse et
intellegentiam, ex quo efficitur in deorum numero astra
5 esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia et 16
ad intellegendum aptiora eorum qui terras incolant eas
in quibus aer sit purus ac tenuis quam illorum qui
utantur crasso caelo atque concreto. quin etiam cibo 43
quo utare interesse aliquid ad mentis aciem putant.
10 probabile est igitur praestantem intellegentiam in si-
deribus esse, quae et aetheriam partem mundi incolant
et marinis terrenisque umoribus longo intervallo ex-
tenuatis alantur. Sensum autem astrorum atque intel-
legentiam maxume declarat ordo eorum atque con-
15 stantia (nihil est enim quod ratione et numero moveri
possit sine consilio), in quo nihil est temerarium nihil
varium nihil fortuitum. ordo autem siderum et in omni
aeternitate constantia neque naturam significat (est
enim plena rationis) neque fortunam, quae amica varie-
20 tati constantiam respuit. sequitur ergo ut ipsa sua
sponte suo sensu ac divinitate moveantur. Nec vero 44
Aristoteles non laudandus in eo quod omnia quae mo-
ventur aut natura moveri censuit aut vi aut volun-
tate; moveri autem solem et lunam et sidera omnia;
25 quae autem natura moverentur, haec aut pondere deor-
sum aut levitate in sublime ferri, quorum neutrum
astris contingeret propterea quod eorum motus in or-
bem circumque ferretur; nec vero dici potest vi qua-
dam maiore fieri ut contra naturam astra moveantur
30 (quae enim potest maior esse?); restat igitur ut motus
astrorum sit voluntarius.

AHPVB] 6—8 altiora *(sic)* . . . concreto *Non. p. 263* (caelum aer) 6 incolunt *Non.* 15. 16 nihil . . . temerarium *Non. p. 352* (numero ordine) 15 quod ratione] ut orationem *Non.* et *om. Non. praeter E*[1] 22 *Aristot. fr. 24 R.* 26 in *om.* M[1], *del. Kind.* 30—p. 66, 2 restat, inquit, ut . . . esse neget *Lact. inst. 2, 5, 9*

Quae qui videat non indocte solum verum etiam impie faciat si deos esse neget. nec sane multum interest utrum id neget an eos omni procuratione atque actione privet; mihi enim qui nihil agit esse omnino non videtur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut id 5 qui neget vix eum sanae mentis existimem.

17 45 Restat ut qualis eorum natura sit consideremus; in quo nihil est difficilius quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere ea difficultas induxit et vulgo imperitos et similes philosophos imperitorum, ut nisi 10 figuris hominum constitutis nihil possent de dis inmortalibus cogitare; cuius opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi praesentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit 15 praestantius, ad hanc praesensionem notionemque nostram nihil video quod potius accommodem quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil excellentius fieri potest, animantem esse et deum iudicem.

46 Hic quam volet Epicurus iocetur, homo non aptissi- 20 mus ad iocandum minimeque resipiens patriam, et dicat se non posse intellegere qualis sit volubilis et rutundus deus, tamen ex hoc, quod etiam ipse probat, numquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam qua 25 nihil sit melius. mundo autem certe nihil est melius; nec dubium quin quod animans sit habeatque sensum et rationem et mentem id sit melius quam id quod is 47 careat. ita efficitur animantem, sensus mentis rationis mundum esse compotem; qua ratione deum esse mun- 30 dum concluditur. Sed haec paulo post facilius cog- 18 noscentur ex is rebus ipsis quas mundus efficit. in-

---

AHPVB] 7 restat] sane restat V 8 *ss. cf. p. 125, 16 ss.* 12 *cf. p. 29, 16—40, 28* 21 resipiens *cod. Urs. Dav.* respiciens AVB 22 *cf. p. 8, 23*

terea Vellei noli quaeso prae te ferre vos plane exper-
tes esse doctrinae. conum tibi ais et cylindrum et py-
ramidem pulchriorem quam sphaeram videri. novum
etiam oculorum iudicium habetis. sed sint ista pulchri-
5 ora dumtaxat aspectu — quod mihi tamen ipsum non
videtur; quid enim pulchrius ea figura quae sola omnis
alias figuras complexa continet, quaeque nihil asperi-
tatis habere nihil offensionis potest, nihil incisum an-
gulis nihil anfractibus, nihil eminens nihil lacunosum;
10 cumque duae formae praestantissimae sint, ex solidis
globus (sic enim σφαῖραν interpretari placet), ex pla-
nis autem circulus aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur,
his duabus formis contingit solis ut omnes earum par-
tes sint inter se simillumae a medioque tantum absit
15 extremum, quo nihil fieri potest aptius — sed si haec 48
non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem
attigistis, ne hoc quidem physici intellegere potuistis,
hanc aequabilitatem motus constantiamque ordinum
in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest
20 indoctius quam quod a vobis adfirmari solet. nec enim
hunc ipsum mundum pro certo rutundum esse dicitis,
nam posse fieri ut sit alia figura, innumerabilesque
mundos alios aliarum esse formarum. quae si bis bina 49
quot essent didicisset Epicurus certe non diceret; sed
25 dum palato quid sit optimum iudicat, 'caeli palatum',
ut ait Ennius, non suspexit.

Nam cum duo sint genera siderum, quorum alterum 19

AHPVB] 2 *cf. p. 10, 19* 7—9 nihil asperitatis ... lacunosum *cf. Cic. Tim. 17* 10—12 cumque ... orbis *Non. p. 432* (inter circum [circulum *pars codd.*] et globum hoc interest) 10 praestantissimae *Non.* -tis A¹V¹ -ti B¹ -tes A²V²B² 12 circus *Non. praeter LE¹* 13 omnis A¹VB *cf. p. 97, 3* 14 tandum B¹ tantundem *Mdv. Philol. 2 (1847) 140 (opusc.² 714)* 15 extremum ⟨quantum idem a summo⟩ V² 18 aequabilitatem *dett. Dav.* aequalitatem AVB 19 potest ⟨esse⟩ V²B²[*B*¹] *sed* posse *absolute usurpatur Sjö. 165* 23 alios ali⟨is esse figuris, nec vero infinitam multitudinem vari⟩arum esse formarum *Pl.* 26 *Enn. inc. 16 V.*

spatiis inmutabilibus ab ortu ad occasum commeans nullum umquam cursus sui vestigium inflectat, alterum autem continuas conversiones duas isdem spatiis cursibusque conficiat, ex utraque re et mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rutundi ambitus cognoscuntur.

Primusque sol, qui astrorum tenet principatum, ita movetur ut, cum terras larga luce compleverit, easdem modo his modo illis ex partibus opacet; ipsa enim umbra terrae soli officiens noctem efficit. nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas quae diurnorum. eiusdemque solis tum accessus modici tum recessus et frigoris et caloris modum temperant. circumitus enim solis orbium quinque et sexaginta et trecentorum quarta fere diei parte addita conversionem conficiunt annuam; inflectens autem sol cursum tum ad septem triones tum ad meridiem aestates et hiemes efficit et ea duo tempora quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est alterum aestati: ita ex quattuor temporum mutationibus omnium quae terra marique **50** gignuntur initia causaeque ducuntur. Iam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur, cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neque solum eius species ac forma mutatur tum crescendo tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio; quae cum est aquilonia aut australis, in lunae quoque cursu est et brumae quaedam et solstitii similitudo, multaque ab ea manant et fluunt quibus et animantes alantur augescantque et pubescant maturitatemque adsequantur quae oriuntur e terra.

AHPVB] 2 currus **AV**^{1} 4 confeciat **A**^{3} confectat *A*^{1}**HP** -ta **V** conficilat *B*^{1} 14 quinque ⟨defectiest⟩ **A**^{1} q. ⟨defectibus⟩ **H** q. ⟨def. est⟩ **P**, *cf. v. 26* 25 ad **A**^{1}**B**^{1} 26 tum ... recurrendo *post* cursu *v. 28* **B**^{1} 27 cum *Pl.* tum **AVB** aquilonia *dett. Rom.* -lenta **AVB** aut] tum **V**^{2} [*V*^{1}] 28 est *om.* **B**^{1}, *cf. v. 26* 31 et **AB**^{1}

20 51 Maxume vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum quae falso vocantur errantes; nihil enim errat quod in omni aeternitate conservat progressus et regressus reliquosque motus constantis et ratos. quod eo est admirabilius in is stellis quas dīcimus, quia tum occultantur tum rursus aperiuntur, tum adeunt tum recedunt, tum antecedunt tum autem subsecuntur, tum celerius moventur tum tardius, tum omnino ne moventur quidem sed ad quoddam tempus insistunt. quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur cum solis et lunae et quinque errantium ad eandem inter se comparationem confectis omnium spatiis est facta conversio; quae quam longa sit magna quaestio est, esse vero 52 certam et definitam necesse est. Nam ea quae Saturni stella dicitur Φαίνωνque a Graecis nominatur, quae a terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit, in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo tum retardando, tum vespertinis temporibus delitiscendo tum matutinis rursum se aperiendo nihil inmutat sempiternis saeclorum aetatibus quin eadem isdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Iovis stella fertur, quae Φαέθων dicitur, eaque eundem duodecim signorum orbem annis duodecim conficit easdemque quas Saturni stella efficit in cursu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem 53 tenet Πυρόεις, quae stella Martis appellatur, eaque quattuor et viginti mensibus sex ut opinor diebus minus eundem lustrat orbem quem duae superiores. Infra hanc autem stella Mercuri est (ea Στίλβων appellatur a Graecis), quae anno fere vertenti signiferum lustrat orbem neque a sole longius umquam unius sig-

---

AHPVB] 6 adeunt *cod. Urs.* abeunt $A^{1}VB^{2}$ ha- $A^{2}B^{1}$ 9*ss. huc spectare videtur Serv in Aen. 3,284 quamquam annorum numero (III) confuse addito* 15 saturnis A B^{1} -nia H -nisa V^{1} 28 oppinor A opinior H^{1} opinnor P opinio B^{1} 31 uertenti A^{1} -te $A^{2}VB$

ni intervallo discedit tum antevertens tum subsequens.
Infima est quinque errantium terraeque proxuma stella
Veneris, quae *Φωσφόρος* Graece Lucifer Latine dicitur
cum antegreditur solem, cum subsequitur autem *Ἕσπε-
ρος*; ea cursum anno conficit et latitudinem lustrans sig- 5
niferi orbis et longitudinem, quod idem faciunt stellae
superiores, neque umquam ab sole duorum signorum
intervallo longius discedit tum antecedens tum sub-
21 54 sequens. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tan-
tam tam variis cursibus in omni aeternitate convenien- 10
tiam temporum non possum intellegere sine mente ra-
tione consilio. quae cum in sideribus inesse videamus,
non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere.

Nec vero eae stellae quae inerrantes vocantur non
significant eandem mentem atque prudentiam. quarum 15
est cotidiana conveniens constansque conversio, nec
habent aetherios cursus neque caelo inhaerentes, ut
plerique dicunt physicae rationis ignari; non est enim
aetheris ea natura ut vi sua stellas conplexa contor-
queat, nam tenuis ac perlucens et aequabili calore suf- 20
fusus aether non satis aptus ad stellas continendas vi-
55 detur; habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes
ab aetheria coniunctione secretam et liberam. earum
autem perennes cursus atque perpetui cum admirabili
incredibilique constantia declarant in his vim et mentem 25
esse divinam, ut haec ipsa qui non sentiat deorum vim
habere is nihil omnino sensurus esse videatur.

56 Nulla igitur in caelo nec fortuna nec temeritas nec
erratio nec vanitas inest contraque omnis ordo veritas
ratio constantia, quaeque his vacant ementita et falsa 30
plenaque erroris, ea circum terras infra lunam, quae
omnium ultima est, in terrisque versantur. caelestem

AHPVB] 9—13 hanc ... reponere *Lact. inst.* 2, 5, 8
10 tantam in tam *Lact.* 12 esse *Lact.* 19 ut] aut A^{3} ui-
sua $A^{2}VB^{2}$ uisu $A^{1}B^{1}$ uis ut A^{3} 32 uersantur H -atur
AVB caelestium *dett. Dav.*

ergo admirabilem ordinem incredibilemque constantiam, ex qua conservatio et salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat is ipse mentis expers habendus est.

5 Haut ergo ut opinor erravero, si a principe investigandae veritatis huius disputationis principium duxero. 57
Zeno igitur naturam ita definit ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via. censet enim artis maxume proprium esse creare et gignere, 22
10 quodque in operibus nostrarum artium manus efficiat id multo artificiosius naturam efficere, id est ut dixi ignem artificiosum magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi viam quandam et sectam quam se-
15 quatur. ipsius vero mundi, qui omnia conplexu suo coercet et continet, natura non artificiosa solum sed plane artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix et provida utilitatum oportunitatumque omnium. atque ut ceterae naturae suis seminibus quaeque gignuntur 58
20 augescunt continentur, sic natura mundi omnis motus habet voluntarios, conatusque et adpetitiones, quas ὁρμάς Graeci vocant, et is consentaneas actiones sic adhibet ut nosmet ipsi qui animis movemur et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit ob eamque causam vel
25 prudentia vel providentia appellari recte possit (Graece enim πρόνοια dicitur), haec potissimum providet et in is maxime est occupata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxume autem ut in eo eximia pulchritudo sit atque
30 omnis ornatus

Dictum est de universo mundo, dictum etiam est de sideribus, ut iam prope modum appareat multitudo nec cessantium deorum nec ea quae agant molientium cum 23 59

AHPVB; 31 *def.* P] 7 *s. cf. Diog. L. 7, 156* *Cf. p. 128, 18*
10. 11 efficiat et id *A*[1] efficia ad B[1] 20 continent B[2] 31 dictum est de] [*B*[1]] 31 est *post* etiam *om.* H 32 nec HV ne A non B 33 mollentiam A -tium V[1] molenciam B[1]

labore operoso ac molesto. non enim venis et nervis et ossibus continentur nec his escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres aut nimis concretos umores colligant, nec is corporibus sunt ut casus aut ictus extimescant aut morbos metuant ex defetigatione membrorum, quae verens Epicurus monogrammos deos et nihil agentes commentus est. illi autem pulcherruma forma praediti purissimaque in regione caeli collocati ita feruntur moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa et a Graeciae sapientissimis et a maioribus nostris constitutae nominataeque sunt. quicquid enim magnam utilitatem generi adferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. itaque tum illud quod erat a deo natum nomine ipsius dei nuncupabant, ut cum fruges Cererem appellamus vinum autem Liberum, ex quo illud Terenti 'sine Cerere et Libero friget Venus', tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proxume a M. Aemilio Scauro, ante autem ab ⟨A.⟩ Atilio Calatino erat Fides consecrata. vides Virtutis templum vides Honoris a M. Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maxumo dedicatum. quid Opis quid Salutis quid Concordiae Libertatis Victoriae; quarum omnium rerum quia vis erat tanta ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen optinuit. quo ex genere Cupidinis et Voluptatis et Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum neque naturalium — quamquam Velleius aliter existimat, sed

---

AHVB] 16 *cf. p. 143, 16 ss.* 17 noncupabant A numc- B 19 *Ter. Eun. 732* 20.21 inest ... vis *om.* B^1 20 aliquae A^1V^1 (*om.* B^1) 21 vis *om.* B^2, *cf. ad v. 20. 21;* res *dett. ed. Bonon. 1494* 23 *add. Fleckeisen miscell. crit. (1864) 56* 24 uide honoris AV^1B 26 legustico AV^1B^1 Q.] quae AV^1B^1 32 *cf. Cic. fin. 1, 45*

tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pul-
sant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ei 62
di qui utilitates quasque gignebant, atque is quidem
nominibus quae paulo ante dicta sunt quae vis sit in
5 quoque declaratur deo.

Suscepit autem vita hominum consuetudoque com- 24
munis ut beneficiis excellentis viros in caelum fama ac
voluntate tollerent. hinc Hercules hinc Castor et Pollux
hinc Aesculapius hinc Liber etiam (hunc dico Liberum
10 Semela natum, non eum quem nostri maiores auguste
sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecrave-
runt, quod quale sit ex mysteriis intellegi potest; sed
quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere
nati nominati sunt Liber et Libera, quod in Libera ser-
15 vant, in Libero non item) — hinc etiam Romulum, quem
quidam eundem esse Quirinum putant. quorum cum
remanerent animi atque aeternitate fruerentur, rite di
sunt habiti, cum et optimi essent et aeterni.

Alia quoque ex ratione et quidem physica magna 63
20 fluxit multitudo deorum, qui induti specie humana fa-
bulas poetis suppeditaverunt, hominum autem vitam
superstitione omni referserunt. atque hic locus a Ze-
none tractatus post a Cleanthe et Chrysippo pluribus
verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graeciam
25 opplevit, esse exsectum Caelum a filio Saturno, vinctum
autem Saturnum ipsum a filio Iove: physica ratio non 64
inelegans inclusa est in impias fabulas. caelestem enim
altissimam aetheriamque naturam id est igneam, quae
per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte cor-

AHVB; 23 *acc.* P] 1 natura AB^1 6—9 suscepit ... Liber *Lact. inst. 1, 15, 5* 8 et] hinc *Lact.* 10 semel A -le A^3B^2 11 Liberum *del. dett. Wa.* 15 Romulus *Ma.* 16 quidem *dett. Man.* 17 fruerunt $A^1V^1B^1$ 20 induti *dett. Rom.* inducti AVB 22 *cf. p. 143, 11* 24 *ss. cf. p. 142, 25 ss.* 24 nan ⟨cum⟩ *(sic)* A^8 25 opplevit esse *Hei.* oppleuisset AV^1B -uit P -uit sed V^2 27 incussa B est *om.* B^1 27—p. 74, 2 caelestem ... procreandum *Lact. inst. 1, 12, 4* 27 caelestem V^2B^c *Lact.* -tum AV^1B^p

poris quae coniunctione alterius egeret ad procrean-
25 dum. Saturnum autem eum esse voluerunt qui cursum
et conversionem spatiorum ac temporum contineret.
qui deus Graece id ipsum nomen habet: *Κρόνος* enim
dicitur, qui est idem *χρόνος* id est spatium temporis. 5
Saturnus autem est appellatus quod saturaretur annis;
ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consu-
mit aetas temporum spatia annisque praeteritis insatu-
rabiliter expletur. vinctus autem a Iove, ne inmodera-
tos cursus haberet, atque ut eum siderum vinclis alli- 10
garet. sed ipse Iuppiter, id est iuvans pater, quem con-
versis casibus appellamus a iuvando Iovem, a poetis
'pater divomque hominumque' dicitur, a maioribus au-
tem nostris optumus maxumus, et quidem ante optimus
id est beneficentissimus quam maximus, quia maius 15
est certeque gratius prodesse omnibus quam opes mag-
65 nas habere — hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nun-
cupat ita dicens 'aspice hoc sublime candens, quem in-
vocant omnes Iovem' planius quam alio loco idem 'cui
quod in me est exsecrabor hoc quod lucet quicquid est'; 20
hunc etiam augures nostri cum dicunt 'Iove fulgente
tonante': dicunt enim 'caelo fulgente et tonante'. Euri-
pides autem ut multa praeclare sic hoc breviter:

'vides sublime fusum immoderatum aethera,
qui terram tenero circumiectu amplectitur: 25
hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Iovem'.

26 66 Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare

AHPVB] 2—6 qui cursum . . . continet (*sic*, qui . . . habet *circumscripta*), *Κρόνος* . . . annis *Lact. inst. 1, 12, 9: cf. Aug. cons. euang. 1, 23, 34* 6 saturetur *Lact.* *cf. p. 143, 2* 8 (a)etates A^2B^2 [B^1] 11. 12 *cf. Lact. inst. 1, 11, 40* 11 p. quem ⟨eundem⟩ *vel* p. itemque *Pl.* 13 *cf. p. 50, 14 Min. Fel. 19, 1* 13 diuumque AV^2 [V^1] 18 *Enn. scen. 345 V., cf. p. 50, 12* suplimim B^1 19 quam PB quem AHV^1 que GV^2 *Enn. scen. 401 V.* 21 *cf. Cic. div. 2, 42* fulgente ⟨et⟩ B 22 et *om. dett. Asc.*[2] 24—26 *tr. fr. N.*[2] *Eurip. 941* 27—p. 75, 5 aer ut . . . nominatam *Prob. Verg. ecl. 6, 31 p. 334, 12 H.* 27—p. 75, 4 *cf. Firm. err. 4, 1* 27 autem *om.* B^1 *Prob.*

et caelum Iunonis nomine consecratur, quae est soror
et coniux Iovis, quod ⟨ei⟩ et similitudo est aetheris et
cum eo summa coniunctio. effeminarunt autem eum
Iunonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. sed
5 Iunonem a iuvando credo nominatam. Aqua restabat
et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. datum
est igitur Neptuno alterum, Iovis ut volumus fratri, ma-
ritimum omne regnum, nomenque productum ut Portu-
nus a porta sic Neptunus a nando, paulum primis litte-
10 ris immutatis. Terrena autem vis omnis atque natura
Diti patri dedicata est, qui dives ut apud Graecos *Πλού-
των*, quia et recidunt omnia in terras et oriuntur e
terris. †Cui Proserpinam (quod Graecorum nomen est,
ea enim est quae *Περσεφόνη* Graece nominatur) — quam
15 frugum semen esse volunt absconditamque quaeri a
matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus 67
Ceres tamquam geres, casuque prima littera itidem im-
mutata ut a Graecis; nam ab illis quoque *Δημήτηρ*
quasi *γῆ μήτηρ* nominata est. Iam qui magna verteret
20 Mavors, Minerva autem quae vel minueret vel mina-
retur. Cumque in omnibus rebus vim haberent maxu- 27
mam prima et extrema, principem in sacrificando
Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est duc-
tum, ex quo transitiones perviae iani foresque in li-
25 minibus profanarum aedium ianuae nominantur. Nam
Vestae nomen a Graecis (ea est enim quae ab illis
Ἑστία dicitur); vis autem eius ad aras et focos per-
tinet, itaque in ea dea, quod est rerum custos intuma-

AHPVB] 2 coniunx **HPVB**^{2} *Prob.* ei et *Hei.* ei *Prob.* et **AVB** aeris *Prob.* 3 effeminauerunt **B** 4 eo] illo *Prob.* *(om. V)* 5 ⟨item⟩ a *Al.* *cf. Lact. inst. 1, 11, 40* 6—21 *cf. Firm. err. 17, 2* 7 alteri **A**^{2} -ro **PV**^{2} uolum *A*^{1} uolunt **A**^{2}**V**^{3}**B**^{2} maritimum (rit *in ras.*) **A**^{3} [*A*^{1}] maritimum marium **B**^{1} 9 portu **H**^{2}**B**^{2} *cf. p. 143, 7* 10—13 terrena ... terris *Prob. Verg. ecl. 6, 31 p. 334, 18 H.* 12 recidunt *dett. Prob.* -dant **AVB**^{2} reaudant **B**^{1} terra sed *A*^{1}**V**^{1}*B*^{1} 13 cui ⟨nuptam dicunt⟩ *dett. Bai.* cui ⟨addunt⟩ *Reitz.* cuius *Pl.* 16. 17 *cf. p. 138, 16. 143, 4* 19 *cf. p. 143, 2* 23 *cf. Cornificius Longus (fr. 2 Funai.) apud Macr. sat. 1, 9, 11*

68 rum, omnis et precatio et sacrificatio extrema est. Nec
longe absunt ab hac vi di Penates, sive a penu ducto
nomine (est enim omne quo vescuntur homines penus)
sive ab eo quod penitus insident; ex quo etiam pene-
trales a poetis vocantur. Iam Apollinis nomen est 5
Graecum. quem solem esse volunt, Dianam autem et
lunam eandem esse putant, cum sol dictus sit vel quia
solus ex omnibus sideribus est tantus vel quia cum est
exortus obscuratis omnibus solus apparet, luna a lu-
cendo nominata sit; eadem est enim Lucina, itaque 10
ut apud Graecos Dianam eamque Luciferam sic apud
nostros Iunonem Lucinam in pariendo invocant. quae
eadem Diana Omnivaga dicitur non a venando sed
69 quod in septem numeratur tamquam vagantibus; Diana
dicta quia noctu quasi diem efficeret. adhibetur autem 15
ad partus, quod i maturescunt aut septem non num-
quam aut ut plerumque novem lunae cursibus, qui
quia mensa spatia conficiunt menses nominantur; con-
cinneque ut multa Timaeus, qui cum in historia di-
xisset qua nocte natus Alexander esset eadem Dianae 20
Ephesiae templum deflagravisse, adiunxit minime id
esse mirandum, quod Diana quom in partu Olympia-
dis adesse voluisset afuisset domo. Quae autem dea
ad res omnes veniret Venerem nostri nominaverunt,

AHPVB; 6 *def.* P] 2 ductu $A^1V^1B^1$ 3 nomen est est B^1 *cf. Firm. err. 14, 2* uescunt AV 4 *cf. Non. p. 51* 6—10 *cf. Firm. err. 17, 1 s.* 7—10 *cf. p. 139, 19 Lact. inst. 2, 9, 12 Isid. orig. 3, 71, 1 nat. 24, 1* 9—18 luna ... nominati *Prob. Verg. ecl. 6, 31 p. 342, 23 H.* 10 ⟨luna⟩ sit B^1 sit *et* est enim *om. Prob.* *cf. Isid. orig. 3, 71, 2* 12 nos *Prob.* 14 quod semper vagatur t. venantibus *Prob.* 14. 15 *cf. Firm. err. 17, 2* 14 ⟨sed⟩ Diana *My.* 15 effecerit *Prob.* 16 quod i mat. *om. codd. Probi,* i *om. eius ed. pr.* 17 ut *om. Prob.* 18 nominati *Prob.* 20. 21 dian(a)e effesiae VB^1 -siam A^1 -sianae A^3 dianam effesiam B^2 21 templa V^3 -lo B^2 deflagrauisse HV^3 defalacrauisse *an* -fil- B^1 deagrauiss(a)e AV^1 demigrauisse B^2 22 quom] quod B^1 cum AVB^2 rartu $A^1V^1B^1$ 23 afuisset A^2 abf- A^3V^3 aff- V^2 afuisse A^1V^1B qua B^1 24 *cf. p. 143, 4*

atque ex ea potius venustas quam Venus ex venustate.

Videtisne igitur ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commenticios et fictos deos. Quae res genuit falsas opiniones erroresque turbulentos et superstitiones paene aniles. et formae enim nobis deorum et aetates et vestitus ornatusque noti sunt, genera praeterea coniugia cognationes, omniaque traducta ad similitudinem inbecillitatis humanae. nam et perturbatis animis inducuntur: accepimus enim deorum cupiditates aegritudines iracundias; nec vero, ut fabulae ferunt, bellis proeliisque caruerunt, nec solum ut apud Homerum cum duo exercitus contrarios alii dei ex alia parte defenderent, sed etiam ut cum Titanis ut cum Gigantibus sua propria bella gesserunt. haec et dicuntur et creduntur stultissime et plena sunt futtilitatis summaeque levitatis. Sed tamen is fabulis spretis ac repudiatis deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres per maria Neptunus alii per alia, poterunt intellegi qui qualesque sint quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit. Quos deos et venerari et colere debemus. cultus autem deorum est optumus idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura integra incorrupta et mente et voce veneremur. non enim philosophi so-

AHVB] 1—6 *cf. Firm. err. 17, 3* 1 eo A[1] 3—9 videtisne ... humanae *Lact. inst. 1, 17, 2* 3—17 videtisne ... levitatis *Aug. civ. 4, 30* 4 t. r. sit] t. r. est *Lact.* r. sit t. *Aug.* et] ac *Lact.* 5 errorisqu(a)e A[1]VB[1] 10 accepimus *dett. Ma., Aug.* -cip- AVB 12 ⟨di⟩bellis *Aug. Ven.* 13 *Hom. N vel T* 15 titimannis *A*[1] *V*[1] -anis A[2] tianis B[1] ut] aut *Aug.* 17 futtilitatis] vanitatis *cod. Urs. Aug.* 18. 19 *cf. p. 143, 25* 20 sint *dett. Ma.* sunt AVB 21 hos deos V[2] hoc eos *OThKeil quaest. Tull. spec. (1839) XXII superioribus adiungens* 25—p. 78, 12 non ... laudis *Lact. inst. 4, 28, 4 s., inde Isid. 10, 244. 234, hinc TG. v.* religiosus *et* superstitiosus 25—p. 78, 8 non ... eligendo *Non. p. 431* (superstitionis et religionis distantia) 25—p. 78, 4 non ... appellati *Aug. civ. 4, 30*

lum verum etiam maiores nostri superstitionem a reli-
72 gione separaverunt. nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati, quod nomen patuit postea latius; qui autem omnia quae ad cultum deorum pertine- 5 rent diligenter retractarent et tamquam relegerent, ⟨i⟩ sunt dicti religiosi ex relegendo, ⟨tamquam⟩ elegantes ex eligendo, [tamquam] ⟨ex⟩ diligendo diligentes, ex intellegendo intellegentes; his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem quae in religioso. ita factum 10 est in superstitioso et religioso alterum vitii nomen alterum laudis. Ac mihi videor satis et esse deos et quales essent ostendisse.

29
73 Proximum est ut doceam deorum providentia mundum administrari. magnus sane locus est et a vestris 15 Cotta vexatus, ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis Vellei minus notum est quem ad modum quidque dicatur; vestra enim solum legitis vestra amatis, ceteros causa incognita condemnatis. velut a te ipso hesterno die dictumst anum fatidicam 20 Pronoean a Stoicis induci id est Providentiam. quod eo errore dixisti, quia existumas ab is providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quae mundum om-
74 nem gubernet et regat. sed id praecise dicitur: ut, si

AHVB] 1 a *om. Non.* 2. 3 tota die precatus et inmolabat *Non.* 3 sui sibi *dett. Ern., Lactantii HV* 4 quod ... latius *om. Lact.* 6 diligenter *om. Lact. Isid.* dilig. retr. *om.* A^1 et aliquam rem eligerent *Non.* ii (hi, hii) *Non. Lact.* 7 dicti *om. Non.* 7. 8 relegendo t. elegantes ex *om. Non.* 7 legendo* A -do *Lactantii B* tamquam *Lact. hoc loco* (ut V^2), *v. 8* AHV^2B eligantes V^1 eligentes V^2 8 ex eligendo (eleg- *HV* religando *R*) elegantes *Lact.* elegendo GB leg- H 8. 9 tamquam *cf. ad v. 7;* tamquam ... intellegendo *om.* V^1 8 ex (et ex *S* et *V*) *Lact.* a V^2 diligendo (del-, el-) *Lact.* delig- V^2 leg- AHB diligentes *Lact.* del- V^2 delegendis AHB 9 in *om. Lact.* 11 uitu *AB*^{1} 15 est *om. dett. Man.* 19 incognito $A^1V^1B^1$ 20 dictumst] -tum est A^2HVB^2 -tu est A^1 -tus est B^1 21 i. e. prov. *om. cod. Urs.* 22 existimes B^1

quis dicat Atheniensium rem publicam consilio regi,
desit illud 'Arii pagi', sic, cum dicimus providentia
mundum administrari, deesse arbitrato 'deorum', plene
autem et perfecte sic dici existumato, providentia
5 deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo
caret vestra natio, in inridendis nobis nolitote consumere,
et mercule si me audiatis ne experiamini quidem;
non decet non datum est non potestis. nec vero
hoc in te unum convenit moribus domesticis ac nos-
10 trorum hominum urbanitate limatum, sed cum in reliquos
vestros tum in eum maxime qui ista peperit, hominem
sine arte sine litteris, insultantem in omnes,
sine acumine ullo sine auctoritate sine lepore.

30 75 Dico igitur providentia deorum mundum et omnes
15 mundi partes et initio constitutas esse et omni tempore
administrari. Eamque disputationem tris in partes
nostri fere dividunt. quarum prima pars est quae ducitur
ab ea ratione quae docet esse deos; quo concesso
confitendum est eorum consilio mundum administrari.
20 secunda est autem quae docet omnes res subiectas esse
naturae sentienti ab eaque omnia pulcherrume geri;
quo constituto sequitur ab animantibus principiis eam
esse generatam. tertius est locus qui ducitur ex admiratione
rerum caelestium atque terrestrium.

25 76 Primum igitur aut negandum est esse deos, quod
et Democritus simulacra et Epicurus imagines inducens
quodam pacto negat, aut qui deos esse concedant
is fatendum est eos aliquid agere idque praeclarum;
nihil est autem praeclarius mundi administratione;

AHVB] 2 Arii pagi *Pl.* arpagi $A^{1}VB^{2}$ ariop- A^{3} (Ar. s. c. dic. *om.* B^{1}) *cf. Nipperdey ad Tac. ann. 2, 55* 3 arbitrator *Rom.* 7 merculae B^{1} meercule AH me he- VB^{2} 9. 10 unum *et* limatum *Man.* uno *et* limato AVB; convenit, unum *Kind.* 11 aperit B^{1} 13 acuminenullo A^{1} -neo ullo V^{1}[B^{1}] actoritate AV actiuo B^{1} 16 partes *v. 25 ss. p. 81, 16 ss. 85, 26 ss. 87, 6 ss. (112, 24 ss.)* 22 quod, $A^{1}V^{1}B^{1}$ 22. 23 ea *et* generata *dett. Rom.* eum *et* -tum *Wa.* 23 dicitur AV

deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius et maiore vi praeditum quam deus, quale id cumque est, sive inanima natura sive necessitas vi magna incitata haec
77 pulcherrima opera efficiens quae videmus; non est igi- 5
tur natura deorum praepotens neque excellens, si quidem ea subiecta est ei vel necessitati vel naturae, qua caelum maria terrae regantur. nihil est autem praestantius deo; ab eo igitur mundum necesse est regi; nulli igitur est naturae oboediens aut subiectus deus; 10
omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus intellegentes esse deos, concedimus etiam providentes et rerum quidem maxumarum. ergo utrum ignorant quae res maxumae sint quoque eae modo tractandae et tuendae, an vim non habent qua tantas 15
res sustineant et gerant? at et ignoratio rerum aliena naturae deorum est, et sustinendi muneris propter inbecillitatem difficultas minime cadit in maiestatem deorum. ex quo efficitur id quod volumus, deorum
31 78 providentia mundum administrari. Atqui necesse est 20
cum sint di (si modo sunt, ut profecto sunt) animantis esse, nec solum animantes sed etiam rationis compotes inter seque quasi civili conciliatione et societate coniunctos, unum mundum ut communem rem publi-
79 cam atque urbem aliquam regentis. sequitur ut eadem 25
sit in is quae humano in genere ratio, eadem veritas utrobique sit eademque lex, quae est recti praeceptio pravique depulsio. ex quo intellegitur prudentiam quoque et mentem a deis ad homines pervenisse (ob eamque causam maiorum institutis Mens Fides Virtus Con- 30
cordia consecratae et publice dedicatae sunt; quae qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta

---

AHVB] 3 deus *Lb.* deos AVB 8—11 nihil est praestantius ... naturam *Lact. inst. 1, 5, 24 (cf. epit. 4, 3), inde Salv. gub. 1, 1, 4* 9 regi necesse est *Lact. Isid.* 15 qui A 21 modo sunt *dett. Wa.* modo sint AVB 22 competes A[1] V[1] *B*[1] 24 rem B[2] r. V[2] per A[1] *V*[1] *B*[1]

et sancta simulacra veneremur: quod si inest in ho-
minum genere mens fides virtus concordia, unde haec
in terram nisi ab superis defluere potuerunt?), cumque
sint in nobis consilium ratio prudentia, necesse est
5 deos haec ipsa habere maiora, nec habere solum sed
etiam his uti in maxumis et optumis rebus. nihil autem 80
nec maius nec melius mundo; necesse est ergo eum
deorum consilio et providentia administrari. Postremo
cum satis docuerimus hos esse deos, quorum insignem
10 vim et inlustrem faciem videremus, solem dico et lu-
nam et vagas stellas et inerrantes et caelum et mundum
ipsum et earum rerum vim quae inessent in omni
mundo cum magno usu et commoditate generis hu-
mani, efficitur omnia regi divina mente atque pruden-
15 tia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

Sequitur ut doceam omnia subiecta esse naturae, 32 81
eaque ab ea pulcherrime geri. Sed quid sit ipsa na-
tura explicandum est ante breviter, quo facilius id
quod docere volumus intellegi possit. namque alii
20 naturam esse censent vim quandam sine ratione cien-
tem motus in corporibus necessarios, alii autem vim
participem rationis atque ordinis tamquam via pro-
gredientem declarantemque quid cuiusque rei causa
efficiat quid sequatur, cuius sollertiam nulla ars nulla
25 manus nemo opifex consequi possit imitando; seminis
enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexi-
guum, tamen, si inciderit in concipientem conprenden-
temque naturam nanctumque sit materiam qua ali
augerique possit, ita fingat et efficiat in suo quidque
30 genere, partim ut tantum modo per stirpes alantur
suas, partim ut moveri etiam et sentire et appetere
possint et ex sese similia sui gignere. Sunt autem qui 82

AHVB] 3 superis] s *posterior cum* de| *in ras.* V[c] his superius B[1] -ris B[2] 6 ut A[1]V[1]B[1] 16 *cf. p. 79, 20* 18. 19 quo ... possit *Prisc. GL. II 456, 14* (volim pro velim) 19 volimus '*libri veteres*' *Lambini, Prisc.* vel- *Lb.* 20 *cf. p. 128, 20* 29 quidque HV[2]B[2] quic- V[1] quin- B[1][*A*[1]] 32 possent *A*[1]V[1]B

omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus qui ita
dividit, omnium quae sint naturam esse corpora et
inane quaeque is accidant. Sed nos cum dicimus na-
tura constare administrarique mundum, non ita di-
cimus ut glaebam aut fragmentum lapidis aut aliquid 5
eius modi nulla cohaerendi natura, sed ut arborem
ut animal, in quibus nulla temeritas sed ordo apparet
et artis quaedam similitudo.

33 83 Quod si ea quae a terra stirpibus continentur arte
naturae vivunt et vigent, profecto ipsa terra eadem 10
vi continetur arte naturae, quippe quae gravidata
seminibus omnia pariat et fundat ex sese, stirpes am-
plexa alat et augeat ipsaque alatur vicissim a superis
externisque naturis; eiusdemque exspirationibus et aer
alitur et aether et omnia supera. Ita si terra natura 15
tenetur et viget, eadem ratio in reliquo mundo est;
stirpes enim terrae inhaerent, animantes autem adspi-
ratione aeris sustinentur; ipseque aer nobiscum videt
nobiscum audit nobiscum sonat, nihil enim eorum sine
eo fieri potest; quin etiam movetur nobiscum, qua- 20
cumque enim imus qua movemur videtur quasi locum
84 dare et cedere. quaeque in medium locum mundi, qui
est infimus, et quae a medio in superum quaeque con-
versione rutunda circum medium feruntur, ea continen-
tem mundi efficiunt unamque naturam. Et cum quat- 25
tuor genera sint corporum, vicissitudine eorum mundi
continuata natura est. nam ex terra aqua ex aqua oritur
aer ex aere aether, deinde retrorsum vicissim ex aethere
aer inde aqua ex aqua terra infima. sic naturis is ex
quibus omnia constant sursus deorsus ultro citro com- 30
85 meantibus mundi partium coniunctio continetur. Quae
aut sempiterna sit necessest hoc eodem ornatu quem
videmus, aut certe perdiuturna, permanens ad longin-

AHVB] 1 *Epic. epist. 1, 39 s.* 2. 3 *cf. Aug. epist. 118, 31*
5 aut *prius*] ac B[1] 6 coercendi B[1] 9 a *om.* H 11 *del. Dav.* 20 mouebitur B[1] qua⟨cumque⟩ V[2]B[2] 23 est ⟨in
rutundo⟩ *Pl.* 30 citro⟨que⟩ *dett. Ven.* 33 diuturna AB[2]

quum et inmensum paene tempus. quorum utrumvis ut sit, sequitur natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio aut quae instructio exercitus aut, rursus ut ea quae natura efficit conferamus, quae
5 procreatio vitis aut arboris, quae porro animantis figura conformatioque membrorum tantam naturae sollertiam significat quantam ipse mundus? aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes 86
10 earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari; ut, si qui dentes et pubertatem natura dicat existere, ipsum autem hominem cui ea existant non constare natura, non intellegat ea quae ecferant aliquid ex sese perfectiores habere naturas quam ea
15 quae ex his efferantur. omnium autem rerum quae 34 natura administrantur seminator et sator et parens ut ita dicam atque educator et altor est mundus omniaque sicut membra et partes suas nutricatur et continet. quod si mundi partes natura administrantur, necesse
20 est mundum ipsum natura administrari. Cuius quidem administratio nihil habet in se quod reprehendi possit; ex his enim naturis quae erant quod effici optimum potuit effectum est. doceat ergo aliquis potuisse me- 87 lius; sed nemo umquam docebit, et si quis corrigere
25 aliquid volet aut deterius faciet aut id quod fieri ⟨non⟩ potuerit desiderabit.

Quod si omnes mundi partes ita constitutae sunt ut neque ad usum meliores potuerint esse neque ad speciem pulchriores, videamus utrum ea fortuitane sint
30 an eo statu quo cohaerere nullo modo potuerint nisi sensu moderante divinaque providentia. Si igitur meliora sunt ea quae natura quam illa quae arte per-

---

AHVB; 14 *def.* V] 13 ecferant V[1] etf- AH haecf- B[1] eo ferant V[2] haecferat B[2] 15—18 omnium ... continet *Non. p. 478* (nutricatur pro nutricat) 17. 18 omnia quae ... continet *Prisc. GL. II 432, 4* (nutrico et nutricor) 23 aliquid A[1] 25 facit AB[1] *add.* NB[2]

fecta sunt nec ars efficit quicquam sine ratione, ne
natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur
convenit, signum aut tabulam pictam cum aspexeris,
scire adhibitam esse artem, cumque procul cursum na-
vigii videris, non dubitare quin id ratione atque arte 5
moveatur, aut cum solarium vel descriptum vel ex
aqua contemplere, intellegere declarari horas arte non
casu, mundum autem, qui et has ipsas artes et earum
artifices et cuncta conplectatur, consilii et rationis esse
88 expertem putare. quod si in Scythiam aut in Brittan- 10
niam sphaeram aliquis tulerit hanc quam nuper famili-
aris noster effecit Posidonius, cuius singulae conver-
siones idem efficiunt in sole et in luna et in quinque
stellis errantibus quod efficitur in caelo singulis diebus
et noctibus, quis in illa barbaria dubitet quin ea 15
35 sphaera sit perfecta ratione; hi autem dubitant de
mundo, ex quo et oriuntur et fiunt omnia, casune ipse
sit effectus aut necessitate aliqua an ratione ac mente
divina, et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imi-
tandis sphaerae conversionibus quam naturam in effi- 20
ciendis; praesertim cum multis partibus sint illa per-
89 fecta quam haec simulata sollertius. utque ille apud
Accium pastor, qui navem numquam ante vidisset, ut
procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e
monte conspexit, primo admirans et perterritus hoc 25
modo loquitur:

'tanta moles labitur
fremibunda ex alto ingenti sonitu et spiritu:
prae se undas volvit, vertices vi suscitat,
ruit prolapsa, pelagus respergit reflat; 30

AHNB] 4 sursum *A*[1]NB[1] 6 discriptum *Bai.* vel *Scheller observatt. in priscos scriptt. (1785) 210* aut AB 10 putare HN -rem AB 13 in *medium om.* B[1] 22 utque *Pl. cf. p. 85, 16* atque AB atqui *dett. Gr.* 23 Accium *Ma.* actium AB 27—p. 85, 8 *Acc. trag. 391 ss.* 28—30 *Prisc. GL. III 424, 13 ss. (de trimetris tragicis) Jeep Philol. 68, 1909, 16 adn. 27* 28 spiritu *Prisc.* strepitu AB 29 euoluit AHN 30 reflat *Prisc.* profluit AB

ita dum interruptum credas nimbum volvier,
dum quod sublime ventis expulsum rapi
saxum aut procellis, vel globosos turbines
existere ictos undis concursantibus —
5 nisi quas terrestres pontus strages conciet
aut forte Triton fuscina evertens specus
subter radices penitus undanti in freto
molem ex profundo saxeam ad caelum eruit':

dubitat primo quae sit ea natura quam cernit ignotam;
10 idemque iuvenibus visis auditoque nautico cantu:
'sicut †inciti atque alacres rostris perfremunt delphini'
— item alia multa —

'Silvani melo
consimilem ad aures cantum et auditum refert'

15 — ergo ut hic primo aspectu inanimum quiddam sensu- 90
que vacuum se putat cernere, post autem signis certioribus quale sit id de quo dubitaverat incipit suspicari, sic philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mundi conturbaverat, postea cum vidissent
20 motus eius finitos et aequabiles omniaque ratis ordinibus moderata inmutabilique constantia, intellegere inesse aliquem non solum habitatorem in hac caelesti ac divina domo sed etiam rectorem et moderatorem et tamquam architectum tanti operis tantique muneris.

25 Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem quanta sit admirabilitas caelestium rerum atque terrestrium. 36

Principio enim terra sita in media parte mundi circumfusa undique est hac animali spirabilique natura 91

AHNB] 5 *ex Accio Non. p. 90* (conciere cum perturbatione commovere. Accius Medea) 6—8 *Prisc. GL. III 424, 10 ss. (cf. p. 84, 28 ss.)* 7 undanti in fracto *Prisc.* undantes uenlant freto AB 11—14 *Acc. trag. 403—406* 11 *unusne hic versus sit non plenus an particulae versuum dubitat Pl., cf. app.* 12 *ab Accii verbis seiunxit Ald.* 14 consimilem *dett. Ven.* -le AB 25 *ss. cf. p. 79, 23* 27—p. 86, 1 principio ... aer *Prob. Verg. ecl. 6, 31 p. 341, 4 H.* 28 animali O -abili AB *Prob.* spir. *cf. ad p. 56, 11*

cui nomen est aer — Graecum illud quidem sed perceptum iam tamen usu a nostris; tritum est enim pro Latino. hunc rursus amplectitur inmensus aether, qui constat ex altissimis ignibus (mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam aether Latine quam dicitur aer, 5
etsi interpretatur Pacuvius: 'hoc, quod memoro, nostri caelum Grai perhibent aethera' — quasi vero non Graius hoc dicat. 'at Latine loquitur.' si quidem nos non quasi Graece loquentem audiamus; docet idem alio
92 loco: 'Graiugena: de isto aperit ipsa oratio') — /sed ad 10
maiora redeamus. ex aethere igitur innumerabiles flammae siderum existunt, quorum est princeps sol omnia clarissima luce conlustrans, multis partibus maior atque amplior quam terra universa, deinde reliqua sidera magnitudinibus inmensis. atque hi tanti 15
ignes tamque multi non modo nihil nocent terris rebusque terrestribus, sed ita prosunt ut si mota loco sint conflagrare terras necesse sit a tantis ardoribus moderatione et temperatione sublata.

37 93 Hic ego non mirer esse quemquam qui sibi persua- 20
deat corpora quaedam solida atque individua vi et gravitate ferri mundumque effici ornatissimum et pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? hoc qui existimat fieri potuisse, non intellego cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae littera- 25
rum vel aureae vel qualeslibet aliquo coiciantur, posse ex is in terram excussis annales Enni ut deinceps legi possint effici; quod nescio an ne in uno quidem ver-
94 su possit tantum valere fortuna. isti autem quem ad modum adseverant ex corpusculis non colore non qua- 30
litate aliqua (quam ποιότητα Graeci vocant) non sensu praeditis sed concurrentibus temere atque casu mundum esse perfectum, vel innumerabiles potius in omni

---

AHNB; 16 *acc.* V] 6. 7 *Pacuv. trag. 89* 10 *Pacuv. trag. 364* graulgena H[1]B[1] istoc *Bothe ad Pacuv.* 17 moti *(quod dett. Wa. scribunt) efficeret clausulam* 21 ⟨sua⟩ vi *Lb.* 24 existimet *dett. Hei.* 25 inenumerabiles AVB[2] 30 *s. cf. p. 26, 14 ss.*

puncto temporis alios nasci alios interire: quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum cur templum cur domum cur urbem non potest, quae sunt minus operosa; et multa quidem faciliora. certe
5 ita temere de mundo effuttiunt, ut mihi quidem numquam hunc admirabilem caeli ornatum (qui locus est proxumus) suspexisse videantur. Praeclare ergo Aris- 95 toteles 'Si essent' inquit 'qui sub terra semper habitavissent bonis et inlustribus domiciliis, quae essent or-
10 nata signis atque picturis instructaque rebus his omnibus quibus abundant i qui beati putantur, nec tamen exissent umquam supra terram, accepissent autem fama et auditione esse quoddam numen et vim deorum, deinde aliquo tempore patefactis terrae faucibus ex
15 illis abditis sedibus evadere in haec loca quae nos incolimus atque exire potuissent: cum repente terram et maria caelumque vidissent, nubium magnitudinem ventorumque vim cognovissent aspexissentque solem eiusque cum magnitudinem pulchritudinemque tum etiam
20 efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret toto caelo luce diffusa, cum autem terras nox opacasset tum caelum totum cernerent astris distinctum et ornatum lunaeque luminum varietatem tum crescentis tum senescentis, eorumque omnium ortus et occasus atque in
25 omni aeternitate ratos inmutabilesque cursus — quae cum viderent, profecto et esse deos et haec tanta opera deorum esse arbitrarentur'. atque haec quidem ille; 38 96 nos autem tenebras cogitemus tantas quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obs-
30 curavisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret, cum autem tertio die sol inluxisset tum ut revixisse sibi viderentur: quod si hoc idem ex aeternis tenebris contingeret ut subito lucem aspicere-

---

AHVB] 4 multa B -to AV 5 effitiunt B[1] 6 *cf. p. 79, 23* 7 *Aristot. fr. 12 R.* 13 nomen B[1] 21 tum HV[2] cum AV[1]B

mus, quaenam species caeli videretur? sed adsiduitate cotidiana et consuetudine oculorum adsuescunt animi, neque admirantur neque requirunt rationes earum rerum quas semper vident, proinde quasi novitas nos magis quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas 5
97 causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui, cum tam certos caeli motus tam ratos astrorum ordines tamque inter se omnia conexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem eaque casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur nullo consilio adsequi possu- 10 mus. an, cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram ut horas ut alia permulta, non dubitamus quin illa opera sint rationis, cum autem impetum caeli cum admirabili celeritate moveri vertique videamus constantissime conficientem vicissitudines 15 anniversarias cum summa salute et conservatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solum ratione fiant sed etiam excellenti divinaque ratione?

98 Licet enim iam remota subtilitate disputandi oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum 20 earum quas divina providentia dicimus constitutas.

39 Ac principio terra universa cernatur, locata in media sede mundi, solida et globosa et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus herbis arboribus frugibus, quorum omnium incredibilis mul- 25 titudo insatiabili varietate distinguitur. adde huc fontum gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, inpendentium montium altitudines inmensitatesque camporum; adde 30 etiam reconditas auri argentique venas infinitamque
99 vim marmoris. quae vero et quam varia genera bes-

AHVB] 6—9 quis ... rationem *Non. p. 235* (aptum conexum et conligatum) 7 cum *om. Non.* ratos] status *Non.* ordine *Non.* 8 in *om. Non. praeter D*[4] 15 videmus *dett. Mdv.* 21 prudentia B 23 solida] *cf. Schol. Lucan. ed. Web. 9, 102* 26 fontium HV[3]

tiarum vel cicurum vel ferarum, qui volucrium lapsus
atque cantus, qui pecudum pastus, quae vita silves-
trium. quid iam de hominum genere dicam, qui quasi
cultores terrae constituti non patiuntur eam nec inma-
5 nitate beluarum efferari nec stirpium asperitate vas-
tari, quorumque operibus agri insulae litoraque collu-
cent distincta tectis et urbibus. quae si ut animis sic
oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram
de divina ratione dubitaret.

10 At vero quanta maris est pulchritudo, quae species 100
universi, quae multitudo et varietas insularum, quae
amoenitates orarum ac litorum, quot genera quamque
disparia partim submersarum partim fluitantium et in-
nantium beluarum partim ad saxa nativis testis in-
15 haerentium. ipsum autem mare sic terram appetens li-
toribus eludit, ut una ex duabus naturis conflata vi-
deatur.

Exin mari finitumus aer die et nocte distinguitur, is- 101
que tum fusus et extenuatus sublime fertur, tum autem
20 concretus in nubes cogitur umoremque colligens terram
auget imbribus, tum effluens huc et illuc ventos efficit.
idem annuas frigorum et calorum facit varietates,
idemque et volatus alitum sustinet et spiritu ductus
alit et sustentat animantes.

25 Restat ultimus et a domiciliis nostris altissimus om- 40
nia cingens et coercens caeli complexus, qui idem
aether vocatur, extrema ora et determinatio mundi, in
quo cum admirabilitate maxima igneae formae cursus
ordinatos definiunt. E quibus sol, cuius magnitudine 102

AHVB] 3—6 quid iam . . . vastare *Non. p. 185* (vastescant inhorrescant vel deserantur) quid (*sic*) quasi . . . vastari *Non. p. 417* (vastitas desertio) 5 ecferari *vel* eff- *Non. p. 185* vastare *Non. p. 185* saltari *Non. p. 417* 8 possemus V^2 -simus AV^1B^c -sumus B^p 14 saxasa AV^1B^p (*fuerit* saxsa) saxosa B^2 18 exin AHV^2 exim B ex V^1 21 elfuens AB^1 23 spiritu V^3 -tus AV^1B; -tus ductu V^2 26 qui idem] quidem A^1B^1 27 et aether B^1

multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur, isque oriens et occidens diem noctemque conficit et modo accedens tum autem recedens binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit, quarum in intervallo tum quasi tristitia quadam contrahit terram tum vicissim laetificat ut cum caelo hilarata videatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt mathematici, maior quam dimidia pars terrae, isdem spatiis vagatur quibus sol, sed tum congrediens cum sole tum degrediens et eam lucem quam a sole accepit mittit in terras et varias ipsa lucis mutationes habet, atque etiam tum subiecta atque opposita soli radios eius et lumen obscurat, tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est e regione solis, interpositu interiectuque terrae repente deficit. Isdemque spatiis eae stellae quas vagas dicimus circum terram feruntur eodemque modo oriuntur et occidunt, quarum motus tum incitantur tum retardantur, saepe etiam insistunt, quo spectaculo nihil potest admirabilius esse nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo, quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint.'

(103) (5) (10) (15) (104) (20)

41 Atque hoc loco me intuens 'Utar' inquit 'carminibus Arateis, quae a te admodum adulescentulo conversa ita me delectant quia Latina sunt, ut multa ex is memoria teneam. Ergo, ut oculis adsidue videmus, sine ulla mutatione aut varietate

'cetera labuntur celeri caelestia motu
cum caeloque simul noctesque diesque feruntur',

quorum contemplatione nullius expleri potest animus naturae constantiam videre cupientis.

(25) (105) (30)

'extremusque adeo duplici de cardine vertex
dicitur esse polus.'

AHVB] 10 digrediens $V^3 B^2$ 20 discripta *Mue.* 24 Arateis *dett. Wa.* -tiis *Mue.* arates B^1 arti eis A^1 arati eis $A^2 HVB^2$ 28.29 *Ar. 19 s.* 29 noctesque diesque *cf. fin. 1,51* 32.33 *Ar. 24*

Hunc circum Arctoe duae feruntur numquam occidentes.
'ex is altera apud Graios Cynosura vocatur,
altera dicitur esse Helice',
cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cerni-
5 mus, quas
'nostri Septem soliti vocitare Triones';
paribusque stellis similiter distinctis eundem caeli ver- 106
ticem lustrat parva Cynosura.
'hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
10 sed prior illa magis stellis distincta refulget
et late prima confestim a nocte videtur.
haec vero parva est, sed nautis usus in hac est;
nam cursu interiore brevi convertitur orbe.'
Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus, 42
15 'has inter veluti rapido cum gurgite flumen
torvus Draco serpit supter supraque revolvens
sese conficiensque sinus e corpore flexos'.
eius cum totius est praeclara species ⟨tum⟩ in primis 107
aspicienda est figura capitis atque ardor oculorum:
20 'huic non una modo caput ornans stella relucet,
verum tempora sunt duplici fulgore notata
e trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant
atque uno mentum radianti sidere lucet;
opstipum caput, a⟨t⟩ tereti cervice reflexum
25 optutum in cauda maioris figere dicas'.
et relicum quidem corpus Draconis totis noctibus cernimus, 108
'hoc caput hic paulum sese subitoque recondit,
ortus ubi atque obitus parti admiscetur in una'.

AHVB] 1 *cf. Ar. 26 s.* 2. 3 *Ar. 36 s.* 7 propiusque *Pl.* 9—13 *Ar. 39—43* 10 refulgit *A*[1] 15—17 *Ar. 45—47* 16 *ex Arat. Prisc. GL. III 30, 3. 55, 25* (supera) superaque O *Prisc.* retorquens *Prisc.;* rev. sese conficiensque *om.* A[1] 18. 19 *cf. Ar. 49—54* 18 *add. Man.;* sit *potius pro* est *Bou.* 20—25 *Ar. 54—59* 24 caput, at *Helm cl. Ar. 58;* caput ac *RKl.* c. at *Mdv.* 26 *cf. Ar. 60* 27. 28 *Ar. 61 s.; ex Arat. Hyg. astr. 4, 3* (quod caput) 27 subito aequore condit *Grotius* 28 parti *Cochanovius in Arat. (Cracov. 1612)* -te M *Hyg.* -tim **AVB** tem *Rom.* admiscentur *dett. Hyg.* unam *HStephanus in Arat.*

Id autem caput attingens
'defessa velut maerentis imago
vertitur',
quam quidem Graeci
'Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur'. 5
'hic illa eximio posita est fulgore Corona.'
Atque haec quidem a tergo, propter caput autem Anguitenens,
109 'quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii'.
'hic pressu duplici palmarum continet Anguem, 10
atque eius ipse manet religatus corpore torto;
namque virum medium Serpens sub pectora cingit.
ille tamen nitens graviter vestigia ponit
atque oculos urget pedibus pectusque Nepai.'
Septentriones autem sequitur 15
'Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes,
quod quasi temone adiunctam prae se quatit Arctum'.
110 Dein quae sequuntur: 'huic' enim Booti
'subter praecordia fixa videtur
stella micans radiis, Arcturus nomine claro'; 20
cuius ⟨pedibus⟩ subiecta fertur
'Spicum inlustre tenens splendenti corpore Virgo'.
43 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina sollertia appareat:
'et Natos Geminos invisses sub caput Arcti; 25
subiectus mediaest Cancer, pedibusque tenetur
magnus Leo tremulam quatiens e corpore flammam'.

AHVB] 1—3 *Ar. 63 s.* 1 attingens *alii Arateis dant* 5 *Ar. 66* Engonasin *Rom.* engonasiam AV engnosiam B 6 *Ar. 71* 7—9 *Ar. 74—76* 10—14 *Ar. 82—86* 12 sterpens B^1[I^{r1}] 14 *ex Arat. Prisc. GL. II 285, 3* (divisio in genetivo poetica) uirguet B^1 urguet B^2 nepai A^{3}V^{2}B^2*Prisc.* nepar B^1 nepe A^{1}V^1 15—17 *Ar. 91—93* 17 temoni H^2 18—20 *Ar. 94 s.* 21. 22 *Ar. 96 s.* 21 cuius *i. e. Bootis;* cui B^2, *ex Arat. Prisc. GL. II 247, 17* (Booti pro Bootis) *add. Dav., cf. Prisc.* 22 *ex Arat. Serv. in georg. 1, 111* (hoc spicum) ferens *Serv.* 23 dimetata *Gron. ad Liv. 8, 38, 7* discriptionibus AV^1 25—27 *Ar. 147 s.*

Auriga
'sub laeva Geminorum obductus parte feretur.
adversum caput huic Helicae truculenta tuetur.
at Capra laeum umerum clara obtinet.'
5 Tum quae secuntur:
'verum haec est magno atque inlustri praedita signo,
contra Haedi exiguum iaciunt mortalibus ignem'.
Cuius sub pedibus
'corniger est valido conixus corpore Taurus'.
10 eius caput stellis conspersum est frequentibus; 111
'has Graeci stellas Hyadas vocitare suerunt'
a pluendo (ὕειν enim est pluere), nostri imperite Suculas, quasi a subus essent non ab imbribus nominatae.
Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis
15 ⟨post⟩ terga subsequitur;
'namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti'.
Hunc antecedit
'obscura specie stellarum Cassiepia.'
'Hanc autem inlustri versatur corpore propter
20 Andromeda aufugiens aspectu maesta parentis.'
'Huic Equos ille iubam quatiens fulgore micanti
summum contingit caput alvo, stellaque iungens
una tenet duplices communi lumine formas
aeternum ex astris cupiens conectere nodum.'
25 'exin contortis Aries cum cornibus haeret.'
Arat. 12 quem propter
'Pisces, quorum alter paulum praelabitur ante
et magis horriferis aquilonis tangitur auris'.

AHVB; 17 *acc.* P] 2—4 *Ar. 160—163* 3 Helicae *Grotius* -ce A[2]V elice A[1]B 4 clara *an* -rae A -ro HV 6.7 *Ar. 165 s.* 8.9 *Ar. 167 s.* (cuius *i. e. Aurigae*) 9 connixus *dett. Lb.* conexus AVB 10 *cf. Ar. 168—171* 11 *cf. Ar. 173* 12. 13 *cf. Tiro (fr. 13 Funai.) apud Gell. 13, 9, 4 Prob. Verg. georg. 1, 138 Plin. nat. 18, 247* 13 sucibus H 14—16 *Ar. 182 s.* 15 *add. Pl.*; ⟨a⟩ tergo *dett. Man.* 16 ipse *Dav.* cynosyre B[1]B[3] -ra B[2] -sura AV 17. 18 *Ar. 188 s.* 19. 20 *Ar. 197 s.* 20 hau fugiens A[1] haud- HP aut- B[1] aspectu *Pl.* -tum AVB 21—23 *Ar. 205—207* 24 *apud Ar. nihil his respondet* 25 *Ar. 225* 26—28 *Ar. 239—241* 27 paulo *Arat.* 28 horri*sonis *et* alis *H Arat.*

44 112 Ad pedes Andromedae Perseus describitur, *Arat.*
'quem summa ⟨a⟩ regione aquilonis flamina pulsant'. *22*
cuius 3
'propter laeum genum' *27*
'Vergilias tenui cum luce videbis'. *28*
'inde Fides leviter posita et convexa videtur.' *42*
inde 7
'est ales Avis lato sub tegmine caeli'. *47*
Capiti autem Equi proxima est Aquari dextra totusque
deinceps Aquarius. Tum 10
'gelidum valido de pectore frigus anhelans *58*
corpore semifero magno Capricornus in orbe;
quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,
brumali flectens contorquet tempore currum'.

113 Hic autem aspicitur 15
'sese ostendens emergit Scorpios alte *77*
posteriore trahens flexum vi corporis Arcum'.
quem 18
'propter nitens pinnis convolvitur Ales'. *85*
'at propter se Aquila ardenti cum corpore portat.' *87*
Deinde Delphinus. 21
'exinde Orion obliquo corpore nitens'. *102*

AHPVB] 1. 2 *Ar. 248—250* 1 androm **A**^{1} andromedaes **B** 2 quem *sitne ex Arat. incertum (ibi* cum *H* quam *D ed. pr.) add. Bai.,* ab **B**^{2} *cum Arat.* 4. 5 *Ar. 254 s., ex Arat. Prisc. GL. II 210, 21* (genus pro genu) *ult. syll. GL. IV 223, 30* (genu *correptum)* at pr. l. g. omni ex parte locatas paruas uergilias **B**^{2} *cum Arat.* 4 genum **AH**^{1}**PV**^{1}[*B*^{1}] -u **H**^{2}**V**^{2} *ult. syll.* -us **B**^{2} *cum Arat. Prisc.* 6 *Ar. 268* leuiter posita et **B**^{2} *cum Arat.* p. l. et **A**^{1}**VB**^{1} p. l. (*del.* et) **A**^{2} *et primo* **B**^{2} posita est — leviter convexa videtur *Lommatzsch Th. l. L. 4, 871, 10* 8 *Ar. 275* 9. 10 *cf. Ar. 283 Arat. 56* 9 proxima est *RKl.* -mat **AVB** 11—14 *Ar. 284—286* 11 corpore *Arat.* (*H deest*) 12 *ex Arat. Prisc. GL. II 211, 11* (capricornus secundae) 15 hinc *dett. Ald.* autem aspicitur *del.* **A**^{2}**B**^{2} 16 *Ar. 304* ⟨ut⟩ sese *ex Arat. Ald.* emergit] ostendat *Arat.* alto *Grotius* 17 plexum **A**^{1}**B**^{1}**HPV** flexum **A**^{2}**B**^{2} *cum Arat.* 19 *Ar. 312* quam (*i. e. Sagittam)* propter *Arat.* 20 *Ar. 313. 315* 21 *cf. Ar. 316 Arat. 92* 22 *Ar. 322*

Arat. quem subsequens 114

108 'fervidus ille Canis stellarum luce'
refulget. post Lepus subsequitur
125 'curriculum numquam defesso corpore sedans
5 at Canis ad caudam serpens prolabitur Argo'.
143 'hanc Aries tegit et squamoso corpore Pisces
Fluminis inlustri tangentem corpore ripas.'
quem longe 'serpentem' et manantem aspicies
150 'proceraque Vincla videbis,
10 quae retinent Pisces caudarum a parte locata'
183 'Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.'
Propter quae Centaurus
210 'cedit Equi partis properans subiungere Chelis.
15 hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur',
213 'tendit et inlustrem truculentus cedit ad Aram.
Hic sese infernis e partibus erigit Hydra',
18 cuius longe corpus est fusum,
219 'in medioque sinu fulgens Cretera relucet.
20 extremam nitens plumato corpore Corvus
rostro tundit, et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante Canem, Procyon Graio qui nomine fertur'.

Haec omnis descriptio siderum atque hic tantus caeli 115

AHPVB] 1—3 *Ar. 326 s.* 3 refulgens *Arat.* 4. 5 *Ar. 339 ss.* 4 *ad Canem refertur in Arat.* 5 *ex Arat. Hyg. fab. 14 p. 49* praelabitur *Hyg., ed. pr. Arat.* 6. 7 *Ar. 357 s.* 6 hanc *ad Pistricem refertur in Arat.* pectore *dett.* 7 illustris *Ven.* pectore *Patricius* 8—10 *Ar. 361 ss.* 8 quem *i. e. Eridanum* (fluminis *v. 7*); quam B serpentem *ex Arat. 150;* serp. et man. *del.* B^{2} 10 a *om.* B^{1}, *DH Arat.* 11. 12 *Ar. 402 s.* 13—17 *Ar. 438 ss.* 13 que AV; haec subter *Arat. 209* 14 properat coniungere *Arat.* chelis B^{2} *cum Arat.* cetis $A^{1}V$ -ti A^{c}, *om.* B^{1} 15 uasta $A^{2}B^{2}$ *cum Arat.* usta A^{1}*H*P uista V^{1} *B*[1] iusta V^{2} *B*[1] 16 cedit AV^{1} *Arat.* caedit $HPV^{2}B$ 18—22 *Ar. 448 ss.* 19 *Non. p. 548* (creterra situla) cr(a)etera *A*[1]$V^{2}B^{1}$, *HArat., idem vel* creterra *Non.* cratera $A^{3}B^{2}$, *D ed. pr. Arat.* 20 corpr(a)e $A^{1}V^{1}B^{1}$ 21 tundit B^{2}, *D Arat.* tendit AVB^{1} tondit *H ed. pr. Arat.* 22 antecanis B^{2} Gr. Pr. *Arat.* 23 descriptio $HPV^{2}B^{2}$ -to B^{1} discriptio AV^{1}

ornatus ex corporibus huc et illuc casu et temere cursantibus potuisse effici cuiquam sano videri potest, aut vero alia quae natura mentis et rationis expers haec efficere potuit quae non modo ut fierent ratione eguerunt sed intellegi qualia sint sine summa ratione 5 non possunt?

45 Nec vero haec solum admirabilia, sed nihil maius quam quod ita stabilis est mundus atque ita cohaeret, ad permanendum ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes eius undique medium 10 locum capessentes nituntur aequaliter. maxime autem corpora inter se iuncta permanent cum quasi quodam vinculo circumdato colligantur; quod facit ea natura quae per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur et ad medium rapit et convertit ex- 15 116 trema. Quocirca si mundus globosus est ob eamque causam omnes eius partes undique aequabiles ipsae per se atque inter se continentur, contingere idem terrae necesse est, ut omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autem medium infimum in sphaera est) 20 nihil interrumpat quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens conglobatur undique aequabiliter, neque redun- 117 dat umquam neque effunditur. Huic autem continens 25 aer fertur ille quidem levitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit; itaque et mari continuatus et iunctus est et natura fertur ad caelum, cuius tenuitate et calore temperatus vitalem et salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa 30 pars caeli, quae aetheria dicitur, et suum retinet ardorem tenuem et nulla admixtione concretum et cum 46 aeris extremitate coniungitur. In aethere autem astra

AHPVB] 3 alia quae] aliqua A[2]B[2] 4—6 *cf. Min. Fel. 17, 6* 21 quod HB[1] continentia B[1] 26 sublimis *dett. Lb.* -me *Kind.* 30—p. 97, 17 quem ... oriretur *Prob. Verg. ecl. 6, 31 p. 339, 17 H.* 31 suum] summum *Prob.*

volvuntur, quae se et nisu suo conglobata continent
et forma ipsa figuraque sua momenta sustentant; sunt
enim rutunda, quibus formis, ut ante dixisse videor,
minime noceri potest. Sunt autem stellae natura flam- 118
5 meae; quocirca terrae maris aquarum⟨que reliqua-
rum⟩ vaporibus aluntur is qui a sole ex agris tepefactis
et ex aquis excitantur; quibus altae renovataeque
stellae atque omnis aether effundunt eadem et rursum
trahunt indidem, nihil ut fere intereat aut admodum
10 paululum, quod astrorum ignis et aetheris flamma con-
sumat. ex quó eventurum nostri putant id de quo
Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis
mundus ignesceret, cum umore consumpto neque terra
ali posset nec remearet aer, cuius ortus aqua omni ex-
15 hausta esse non posset: ita relinqui nihil praeter ignem,
a quo rursum animante ac deo renovatio mundi fieret
atque idem ornatus oreretur. Nolo in stellarum ratione 119
multus vobis videri, maximeque earum quae errare
dicuntur; quarum tantus est concentus ex dissimilli-
20 mis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret, media
Martis incendat, is interiecta Iovis inlustret et temperet,
infraque Martem duae soli oboediant, ipse sol mundum
omnem sua luce compleat, ab eoque luna inluminata
graviditates et partus adferat maturitatesque gignendi.
25 Quae copulatio rerum et quasi consentiens ad mundi

AHPVB] 1 conglobata *dett. Prob.* globata AVB^{c} -to B^{1} 3 *cf. p. 67, 13* 4 naturae H (*om.* fl. q. t.) *Hadoardus, sed item abl. p. 59, 21* natura . . . frigidus 5 *add. ex Probo* (reliquarumque aquarum *P*) 7 peraltae *Prob.* 8 effundant *Hadr. Iunius animadv. (1559) 4, 20* refundunt *Ma.* efundat B^{1} ref- AVB^{2}; aethere sunt: Fiunt *Probi V* aethere fiunt *PM* (*an hic* - fuit) aether effundat *ed. pr.*; ⟨in terram⟩ effundunt *Pl.* rursus B^{1} 9 itidem A^{3}*Prob.* aut $A^{3}B^{1}$*Probi PM* ut A^{1}VB^{2}*Probi V ed. pr.* 10 paulum *dett. Prob.* consumant *dett., Probi ed. pr.* -mit *dett. Lb.* 11—14 *cf. Min. Fel. 34, 2* 11 venturum p. n. id *Prob.* 12 postremum *Prob.* 14 remaneret *codd. Probi* 15 itaque *dett. Prob.* 16 a *om. Prob.* deo] de eo *Prob.* 17 atque idem] idemque *Prob.* oriretur P$V^{2}B^{2}$ *Prob.* 19 dis simis A^{1} dissimilibus *vel* -limus B^{1} 21 intertecta $A^{1}V^{1}B^{1}$

incolumitatem coagmentatio naturae quem non movet, hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

47 120 Age ut a caelestibus rebus ad terrestres veniamus, quid est in his in quo non naturae ratio intellegentis appareat. Principio eorum quae gignuntur e terra 5 stirpes et stabilitatem dant is quae sustinentur, et e terra sucum trahunt quo alantur ea quae radicibus continentur; obducunturque libro aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. iam vero vites sic claviculis adminicula tamquam manibus ad- 10 prehendunt atque ita se erigunt ut animantes; quin etiam a caulibus brassicae, si propter sati sint, ut a pestiferis et nocentibus refugere dicuntur nec eos ulla ex parte contingere.

121 Animantium vero quanta varietas est, quanta ad eam 15 rem vis ut in suo quaeque genere permaneat. Quarum aliae coriis tectae sunt aliae villis vestitae aliae spinis hirsutae; pluma alias alias squama videmus obductas, alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pinnarum. Pastum autem animantibus large et copiose 20 natura eum qui cuique aptus erat comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum conficiendumque quae sit in figuris animantium et quam sollers subtilisque descriptio partium quamque admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quae quidem intus 25 inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacuaneum sit, nihil ad vitam retinendam 122 non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis et sensum et appetitum, ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent 30 pestifera a salutaribus. Iam vero alia animalia gradiendo alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando alia nando, cibumque partim oris hiatu et dentibus

---

AHPVB] 6 sustinent *Rom. Ven.* 12 brassicae *Pl.* -cis AVB -cisque *dett. Rom. Ven., om.* O sioporter A[1]*V*[1] si proter B[1] 20 pastus AB[2] 24 disscriptio B 27 retinendam *dett. Ma.* det- AVB 20—p. 99, 3 *cf. Plin. nat. 10, 196*

ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt
partim aduncitate rostrorum, alia sugunt alia carpunt
alia vorant alia mandunt. atque etiam aliorum east
humilitas ut cibum terrestrem rostris facile contingant,
5 quae autem altiora sunt, ut anseres ut cygni ut grues 123
ut camelli, adiuvantur proceritate collorum; manus
etiam data elephantost, quia propter magnitudinem
corporis difficiles aditus habebat ad pastum. at quibus 48
bestiis erat is cibus ut †aliis generis escis vescerentur, (123)
10 aut vires natura dedit aut celeritatem. data est quibus-
dam etiam machinatio quaedam atque sollertia, ut in
araneolis aliae quasi rete texunt, ut si quid inhaeserit
conficiant, aliae autem ut ** ex inopinato observant
et si quid incidit arripiunt idque consumunt. pina vero
15 (sic enim Graece dicitur) duabus grandibus patula con-
chis cum parva squilla quasi societatem coit compa-
randi cibi; itaque cum pisciculi parvi in concham
hiantem innataverunt, tum admonita ⟨a⟩ squilla pina
morsu comprimit conchas: sic dissimillimis bestiolis
20 communiter cibus quaeritur; in quo admirandum est, 124
congressune aliquo inter se an iam inde ab ortu natura
ipsa congregatae sint. Est etiam admiratio non nulla
in bestiis aquatilibus is quae gignuntur in terra; veluti
crocodili fluviatilesque testudines quaedamque serpen-
25 tes ortae extra aquam simul ac primum niti possunt
aquam persequuntur. quin etiam anitum ova gallinis
saepe supponimus; e quibus pulli orti primo aluntur
ab his ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt,
deinde eas relinquunt et effugiunt sequentes, cum pri-

AHPVB] 3 east] ea est B ea set AV 7 st] est H; -tos AV^{1}B^1 -to B^2 -tis PV^2 9 alii H^{2}PN alius V^2 animalis *Pl.* estis *A*^{1}V^1 bestiis PN 12 texunt ⟨et in medio considunt⟩ *Pl.* 13 ut *om.* V *defectum indicavit My.*; ⟨ex insidiis latrones sic e foveis suis⟩ *Pl.* exopinato (*om.* in) B 18 *add.* M^2; squillae *Rom.* 19 morsus AV^{1}B^1 dissimilibus B^1 21 natura ipsa *Wa.* -r(a)e ips(a)e AVB 24 fluuiales qu(a)e B 26 anetum H^{1}PV^{2}B^2 -nat- H^2 28 a *posterius*] e B^1 excusi *Bai.*

mum aquam quasi naturalem domum videre potuerunt:
tantam ingenuit animantibus conservandi sui natura
49 custodiam. Legi etiam scriptum, esse avem quandam
quae platalea nominaretur; eam sibi cibum quaerere
advolantem ad eas avis quae se in mari mergerent, 5
quae cum emersissent piscemque cepissent usque eo
premere earum capita mordicus, dum illae captum
amitterent, in quod ipsa invaderet. eademque haec avis
scribitur conchis se solere complere, eas cum stomachi
calore concoxerit evomere, atque ita eligere ex his quae 10
125 sunt esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere
sese harena solere et moveri prope aquam, ad quas
quasi ad escam pisces cum accesserint confici a ranis
atque consumi. Miluo est quoddam bellum quasi na-
turale cum corvo; ergo alter alterius ubicumque nanc- 15
tus est ova frangit. Illud vero (ab Aristotele animad-
versum, a quo pleraque) quis potest non mirari: grues
cum loca calidiora petentes maria transmittant trian-
guli efficere formam; eius autem summo angulo aer ab
is adversus pellitur, deinde sensim ab utroque latere 20
tamquam remis ita pinnis cursus avium levatur; basis
autem trianguli, quam efficiunt grues, ea tamquam a
puppi ventis adiuvatur; eaeque in tergo praevolantium
colla et capita reponunt; quod quia ipse dux facere
non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat ut ipse 25
quoque quiescat, in eius locum succedit ex his quae
adquierunt, eaque vicissitudo in omni cursu conser-
126 vatur Multa eius modi proferre possum, sed genus
ipsum videtis. Iam vero illa etiam notiora, quanto se
opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, 30
50 ut in cubilibus delitiscant. Atque illa mirabilia, quod
— ea quae nuper id est paucis ante saeclis medicorum

AHPVB] 3—11 *cf. Plin. nat. 10,115* 8 in *Wa.* id AVB
9 eas cum cum B easque cum O 10 colligere B^1 (eligit *Plin.*)
11 sint *Ern.* 16 *Aristot. fr. 342 R.* 17 quis A^2 uis A^1VB
20 sensim ⟨dilatante se cuneo⟩ *My. ex Plin. nat. 10,63* 22 quem
dett. Hei. 27 adquierunt V^3 adquirunt AV^1B

ingeniis reperta sunt — vomitione canes, purgando autem
alvo se ibes Aegyptiae curant. auditum est pantheras,
quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium
quoddam habere, quo cum essent usae non morerentur,
5 capras autem in Creta feras, cum essent confixae vene-
natis sagittis, herbam quaerere quae dictamnus voca-
retur, quam cum gustavissent sagittas excidere dicunt
e corpore; cervaeque paulo ante partum perpurgant 127
se quadam herbula quae seselis dicitur. Iam illa cer-
10 nimus, ut contra vim et metum suis se armis quaeque
defendat: cornibus tauri, apri dentibus, cursu leones,
aliae fuga se aliae occultatione tutantur, atramenti
effusione saepiae torpore torpedines, multae etiam in-
sectantes odoris intolerabili foeditate depellunt.

15 Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna ad- 51
hibita cura est a providentia deorum, ut semper essent
et bestiarum genera et arborum omniumque rerum
quae a terra stirpibus continerentur; quae quidem
omnia eam vim seminis habent in se ut ex uno plura
20 generentur. Idque semen inclusum est in intuma parte
earum bacarum quae ex quaque stirpe funduntur, is-
demque seminibus et homines adfatim vescuntur et
terrae eiusdem generis stirpium renovatione conplen-
tur. Quid loquar quanta ratio in bestiis ad perpetuam 128
25 conservationem earum generis appareat? nam primum
aliae mares aliae feminae sunt, quod perpetuitatis
causa machinata natura est, deinde partes corporis et
ad procreandum et ad concipiendum aptissimae, et in
mari et in femina commiscendorum corporum mirae li-
30 bidines, cum autem in locis semen insedit rapit om-
nem fere cibum ad sese eoque saeptum fingit animal;

AHPVB] 1 purgando *Pl.* -ante AV^1B -are V^2 2 se ibes *Dav.* sibis AV^1 sibi B; aluos ibes PV^3 5—8 *cf. Val. Max. 1, 8 ext. 18* 6 diptamnus V dictam nos B [A^1, *certae* dictam n] 8. 9 *cf. Plin. nat. 8, 112* 9 selis B^1 11 defendant P^pV^2 diffendat B^1 morsu V^2; cursu ⟨canes, morsu⟩ *Pl.* 25 *ss. cf. Aug. c. Iul. 4, 12, 58 (ex Iul.)* 29 mare B^2

quod cum ex utero elapsum excidit, in is animantibus
quae lacte aluntur omnis fere cibus matrum lactescere
incipit, eaque quae paulo ante nata sunt sine magistro
duce natura mammas adpetunt earumque ubertate sa-
turantur. atque ut intellegamus nihil horum esse for- 5
tuitum et haec omnia esse opera providae sollertisque
naturae, quae multiplices fetus procreant, ut sues ut
canes, is mammarum data est multitudo, quas easdem
129 paucas habent eae bestiae quae pauca gignunt. Quid
dicam quantus amor bestiarum sit in educandis custo- 10
diendisque is quae procreaverunt, usque ad eum finem
dum possint se ipsa defendere. etsi pisces, ut aiunt,
ova cum genuerunt relinquunt, facile enim illa aqua et
52 sustinentur et fetum fundunt; testudines autem et cro-
codilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere 15
ova, deinde discedere: ita et nascuntur et educantur
ipsa per sese. iam gallinae avesque reliquae et quietum
requirunt ad pariendum locum et cubilia sibi nidosque
construunt eosque quam possunt mollissume substernunt,
ut quam facillume ova serventur; e quibus pullos 20
cum excuderunt ita tuentur ut et pinnis foveant ne
frigore laedantur et si est calor a sole se opponant;
cum autem pulli pinnulis uti possunt, tum volatus
eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur.
130 Accedit etiam ad non nullorum animantium et earum 25
rerum quas terra gignit conservationem et salutem ho-
minum etiam sollertia et diligentia. nam multae et
pecudes et stirpes sunt quae sine procuratione homi-
num salvae esse non possunt.

Magnae etiam oportunitates ad cultum hominum at- 30
que abundantiam aliae aliis in locis reperiuntur.
Aegyptum Nilus inrigat, et cum tota aestate obrutam
oppletamque tenuit tum recedit mollitosque et obli-

AHPVB] 5 fortuitu B 9 gignuntur AHV[1]B[1] *Pl.* 12 alunt AV[1]B 15 ediderunt B[1] 21 pennis PB 25 nonnullarum *Sch. 339* 30 magnas AV[1]B[1] 32—p. 103, 5 *cf. Min. Fel. 18, 3*

matos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam
fertilem efficit Euphrates, in quam quotannis quasi no-
vos agros invehit. Indus vero, qui est omnium flumi-
num maximus, non aqua solum agros laetificat et miti-
5 gat, sed eos etiam conserit; magnam enim vim semi-
num secum frumenti similium dicitur deportare mul- 131
taque alia in aliis locis commemorabilia proferre pos-
sum, multos fertiles agros alios aliorum fructuum. Sed 53
illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad ves-
10 cendum tam varie tam iucunda gignit, neque ea uno
tempore anni, ut semper et novitate delectemur et copia.
Quam tempestivos autem dedit quam salutares non
modo hominum sed etiam pecudum generi, is denique
omnibus quae oriuntur e terra, ventos etesias; quorum
15 flatu nimii temperantur calores, ab isdem etiam ma-
ritimi cursus celeres et certi diriguntur. Multa prae-
tereunda sunt et tamen multa dicuntur. enumerari enim 132
non possunt fluminum oportunitates, aestus maritimi
†multum accedentes et recedentes, montes vestiti at-
20 que silvestres, salinae ab ora maritima remotissimae,
medicamentorum salutarium plenissumae terrae, artes
denique innumerabiles ad victum et ad vitam necessa-
riae. Iam diei noctisque vicissitudo conservat animan-
tes tribuens aliud agendi tempus aliud quiescendi.
25 Sic undique omni ratione concluditur mente consi-
lioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium
conservationemque admirabiliter administrari.
Sin quaeret quispiam cuiusnam causa tantarum re- 133
rum molitio facta sit — arborumne et herbarum, quae
30 quamquam sine sensu sunt tamen a natura sustinentur:
at id quidem absurdum est; an bestiarum: nihilo pro-
babilius deos mutarum et nihil intellegentium causa
tantum laborasse. quorum igitur causa quis dixerit

AHPVB] 2 quotannis *Rom.* quod annos $A^1V^1B^1$ quot - $A^2V^2B^2$ 3 indos AV^1B^1 10 uariae AV^1 uaria et V^2 uaria H 11 copla $A^1V^1B^1$ 16 deriguntur *Mue.* 19 ⟨si⟩mul cum ⟨luna⟩ *Pl.* 28 si *Pl.* quaeret] [B^1; *certae* qua] tantarum] *an* tanta *cf. p. 10,5*

effectum esse mundum? eorum scilicet animantium quae ratione utuntur; hi sunt di et homines; quibus profecto nihil est melius, ratio est enim quae praestet omnibus ita fit credibile deorum et hominum causa factum esse mundum quaeque in eo mundo sint omnia. 5

54 Faciliusque intellegetur a dis inmortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta omnisque humanae naturae figura atque per-
134 fectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo potione spiritu, ad haec omnia percipienda os 10 est aptissimum quod adiunctis naribus spiritu augetur, dentibus autem in ore constructis mandatur atque ab is extenuatur et mollitur cibus. eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt qui genuini vocantur; quae confectio etiam a lingua adiuvari videtur. 15
135 linguam autem ad radices eius haerens excipit stomachus, quo primum inlabuntur ea quae accepta sunt ore. is utraque ex parte tosillas attingens palato extremo atque intimo terminatur atque is agitatione et motibus linguae cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit 20 depellit. ipsius autem partes eae quae sunt infra quam id quod devoratur dilatantur, quae autem supra con-
136 trahuntur. Sed cum aspera arteria (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat adiunctum linguae radicibus paulo supra quam ad linguam stomachus adnectitur, 25 eaque ad pulmones usque pertineat excipiatque animam eam quae ductast spiritu eandemque a pulmonibus respiret et reddat, tegitur quodam quasi operculo, quod ob eam causam datum est, ne si quid in eam cibi forte

---

AHPVB] 5 mundo *om. dett. Ma.* 6 intellegetur *dett. Rom.* -gitur AVB 7 fuerit *Hadoardus, prob. Mollw. 35, 1913, 317* 7—p. 112, 23 *cf. Lact. opif. 1, 11* 12 mandatur *Al.* manditur AVB ab his B, *del. Bai.* 13 molitur *dett. Ma.* 17. 18 ore is *Ald.* oris AVB 21 demittit *Pl.* 27 st] est *RKl.* sit AV[1]B; ea qua eductus it spiritus eademque V[2] 27 a] ad AB[1] 29 ne si] nisi A[1]VB[1] quid *dett. Rom.* quod AVB

incidisset spiritus impediretur. Sed cum alvi natura
subiecta stomacho cibi et potionis sit receptaculum,
pulmones autem et cor extrinsecus spiritum ducant, in
alvo multa sunt mirabiliter effecta, quae constant fere
5 e nervis; est autem multiplex et tortuosa arcetque et
continet sive illud aridum est sive umidum quod re-
cepit, ut id mutari et concoqui possit, eaque tum ad-
stringitur tum relaxatur, atque omne quod accepit co-
git et confundit, ut facile et calore, quem multum habet,
10 et terendo cibo et praeterea spiritu omnia cocta atque
confecta in reliquum corpus dividantur. in pulmonibus 55
autem inest raritas quaedam et adsimilis spongiis mol-
litudo ad hauriendum spiritum aptissima, qui tum se
contrahunt adspirantes tum †inre spiritu dilatantur, ut
15 frequenter ducatur cibus animalis, quo maxime alun-
tur animantes. Ex intestinis autem †alvo secretus a 137
reliquo cibo sucus is quo alimur permanat ad iecur per
quasdam a medio intestino usque ad portas iecoris (sic
enim appellantur) ductas et directas vias, quae per-
20 tinent ad iecur eique adhaerent; atque inde aliae * *
pertinentes sunt, per quas cadit cibus a iecore dilapsus.
ab eo cibo cum est secreta bilis eique umores qui e
renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt
ad easdemque portas iecoris confluunt ad quas omnes
25 eius viae pertinent; per quas lapsus cibus in hoc ipso
loco in eam venam quae cava appellatur confunditur
perque eam ad cor confectus iam coctusque perlabitur;
a corde autem in totum corpus distribuitur per venas

AHPVB] 1—7 *cf. Aug. c. Iul. 4, 12, 58 (ex Iul.)* 3 adducantur P V^1 -cant V^2 *(Aug.)* 4 constant AVB *(Aug.)* -stat H 9 calorem $A^c V^1 B^1$ -rum A^1 14 inre spiritu AV^1B se sp- V^2 in respiratu '*vetus codex*' *Lambini* -rando *Pl.* in respiritu *tutatur Skutsch Glotta 3, 384* dilatant AVB^2 16 alvo *om. dett. Dav.* 19 derectas P^c uir- P^p 20 iecorique AP -re quae V^1 -rae que B^1 ⟨ad renes⟩ *Asc.*[2] ⟨alio⟩ *Hei.* ⟨per totum iecur⟩ *Pl.* 21 ⟨discernendus⟩ dilapsus *Pl.* 27 coctusque *Asc.*[2] coactus- AVB concoctus- *Mdv.*

admodum multas in omnes partes corporis pertinentes.
138 Quem ad modum autem reliquiae cibi depellantur tum astringentibus se intestinis tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est, sed tamen praetereundum est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explice- 5 tur incredibilis fabrica naturae: nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ipso ab spiritu, deinde contagione pulmonum, ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam quam ventriculum cordis appellant, cui similis alter 10 adiunctus est, in quem sanguis a iecore per venam illam cavam influit. eoque modo ex is partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur et spiritus per arterias; utraeque autem crebrae multaeque toto corpore intextae vim quandam incredibilem arti- 15
139 ficiosi operis divinique testantur. Quid dicam de ossibus; quae subiecta corpori mirabiles commissuras habent et ad stabilitatem aptas et ad artus finiendos adcommodatas et ad motum et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur, 20 eorumque inplicationem corpore toto pertinentem, qui sicut venae et arteriae a corde tractae et profectae in corpus omne ducuntur.

56 140 Ad hanc providentiam naturae tam diligentem tamque sollertem adiungi multa possunt, e quibus intelle- 25 gatur quantae res hominibus a dis quamque eximiae tributae sint. Qui primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem caelum intuentes capere possent. sunt enim ex terra homines non ut incolae atque habitatores sed quasi spectatores 30 superarum rerum atque caelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sen-

---

AHPVB] 2—5 quem ad m. reliquiae ... oratio *Aug. c. Iul. 4, 12, 58 (ex Iul.)* 4 est *posterius om. Aug.* 10 quam **AV**$\mathbf{B}^c$ quem $\mathbf{B}^p$ *dett. Ven.* uenterculum **AV** 18 fingendos *Hei.* 22 tracti et profecti *Asc.*^{3} 26 a dis *del. Sch. 376* 27 quae *Asc.*^{2} 28 constituerunt $\mathbf{H}^2\mathbf{M}^2$

sus autem interpretes ac nuntii rerum in capite tamquam in arce mirifice ad usus necessarios et facti et conlocati sunt. nam oculi tamquam speculatores altissimum locum optinent, ex quo plurima conspicientes
5 fungantur suo munere; et aures, cum sonum percipere 141
debeant qui natura in sublime fertur, recte in altis corporum partibus collocatae sunt; itemque nares et, quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt et, quod cibi et potionis iudicium magnum earum est, non
10 sine causa vicinitatem oris secutae sunt. iam gustatus, qui sentire eorum quibus vescimur genera deberet, habitat in ea parte oris qua esculentis et posculentis iter natura patefecit. tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus omnesque nimios et frigoris
15 et caloris adpulsus sentire possimus. atque ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis naribusque dominorum ea quae profluentia necessario taetri essent aliquid habitura, sic natura res similis procul amandavit a sensibus.

20 Quis vero opifex praeter naturam, qua nihil potest 57 142
esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? Quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit et saepsit; quas primum perlucidas fecit ut per eas cerni posset, firmas autem ut continerentur.
25 sed lubricos oculos fecit et mobiles, ut et declinarent si quid noceret et aspectum quo vellent facile converterent; aciesque ipsa qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est ut ea quae nocere possint facile vitet; palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, mollissi-
30 mae tactu ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupulas ne quid incideret et ad aperiendas, idque providit ut identidem fieri posset cum maxima

---

AHPVB] 6 in *prius om. dett. Dav.* 11 debet *dett. Ma.* 12 posculentis *Pl.* postul- B[1] potul- AVB[2] 13 naruta AV[1][*B*[1]] 14 minimos *dett. Ven.* 17—19 *cf. Aug. c. Iul. 5, 8, 33* 24 possit B continerent *Lb.* 27 popula H[1]B pupilla V[1] 30 aptissimae AV[1] 31 populares H[1] -las G pupillas V[1]

143 celeritate. munitaeque sunt palpebrae tamquam vallo
pilorum, quibus et apertis oculis si quid incideret re-
pelleretur et somno coniventibus, cum oculis ad cer-
nendum non egeremus, ut qui tamquam involuti quies-
cerent. latent praeterea utiliter et excelsis undique 5
partibus saepiuntur. primum enim superiora super-
ciliis obducta sudorem a capite et fronte defluentem
repellunt; genae deinde ab inferiore parte tutantur sub-
iectae leviterque eminentes; nasusque ita locatus est
144 ut quasi murus oculis interiectus esse videatur. Audi- 10
tus autem semper patet, eius enim sensu etiam dor-
mientes egemus, a quo cum sonus est acceptus etiam e
somno excitamur. flexuosum iter habet, ne quid intrare
possit si simplex et directum pateret; provisum etiam
ut si qua minima bestiola conaretur inrumpere in sor- 15
dibus aurium tamquam in visco inhaeresceret. extra
autem eminent quae appellantur aures, et tegendi causa
factae tutandique sensus, et ne adiectae voces laberen-
tur atque errarent prius quam sensus ab his pulsus
esset. sed duros et quasi corneolos habent introitus 20
multisque cum flexibus, quod his naturis relatus am-
plificatur sonus; quocirca et in fidibus testudine reso-
natur aut cornu, et ex tortuosis locis et inclusis referun-
145 tur ampliores. Similiter nares, quae semper propter
necessarias utilitates patent, contractiores habent in- 25
troitus, ne quid in eas quod noceat possit pervadere;
umoremque semper habent ad pulverem multaque alia

AHPVB] 1. 2 munitaeque ... pilorum *Non. p. 218* (palpebrae) 1—5 *cf. Isid. orig. 11, 1, 39* 3 coniuentibus V^{c} *(Isid.)* conluentibus AHPB [V^{1}] 3. 4 (cum ... ut qui *om. Isid.*) 4 utque H^{c} ut quibus *vel* utrimque *Reitz.* utque i *Pl.* 'cumque i' 5 et *om.* H 9 leniterque *Wa.* 9. 10 nasus ... videatur *Prob. nom. GL. IV 212, 12* (nasus masculino genere) 9 nasusque ita H nasus itaque $AV^{1}B^{2}$ n. itaque qui *Prob.* nasusque (*om.* ita locatus) B^{1} nasus ita V^{2} diductus *Prob.* 10 ut *om. Prob.* uidetur *Probi cod.*[1] 12 a *om.* B^{1} 14 derectum *Mue.* 15 irrepere *quidam apud Lb.* 20 corneolos *cf. Serv. in Aen. 6, 893 s.* 23. 24 ⟨soni⟩ *ante (Lb.) vel post* ref. *dett., post* ampl. *Hei.* 26 euadere HB^{1}

depellenda non inutilem. Gustatus praeclare saeptus est; ore enim continetur et ad usum apte et ad incolumitatis custodiam.

Omnesque sensus hominum multo antecellunt sen- (58)
5 sibus bestiarum. Primum enim oculi in his artibus, 58
quarum iudicium est oculorum, in pictis fictis caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius, colorum etiam et figurarum † tum venustatem atque ordinem et ut ita dicam de-
10 centiam oculi iudicant, atque etiam alia maiora: nam et virtutes et vitia cognoscunt, iratum propitium, laetantem dolentem, fortem ignavum, audacem timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quod- 146
dam artificiosumque iudicium, quo iudicatur et in vocis
15 et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum intervalla distinctio, et vocis genera permulta, canorum fuscum, leve asperum, grave acutum, flexibile durum, quae hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item et gustandi et † parte tangendi magna iudicia
20 sunt. ad quos sensus capiendos et perfruendos plures etiam quam vellem artes repertae sunt; perspicuum est enim quo conpositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint.

Iam vero animum ipsum mentemque hominis ra- 59
25 tionem consilium prudentiam qui non divina cura per- 147
fecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem tuam mihi dari vellem Cotta eloquentiam. quo enim tu illa modo diceres, quanta primum intellegentia deinde consequentium re-
30 rum cum primis coniunctio et conprehensio esset in nobis; ex quo videlicet iudicamus quid ex quibusque

---

AHPVB] 4 omnisque A^3V^2 antecellunt B^2 -cellit AV cellum (*om.* ante) B^1 8—10 colorum ... iudicant *Non. p. 203* (decentiam) 9 tum AVB *Non.* * tum *Mue.* ⟨habi⟩tum *vel* ⟨orna⟩tum *(cf. off. 1, 126) Pl., del. Man.* 10 arte V^2 ⟨quadam ex⟩ parte *Pl.* 24 *cf. p. 147, 20* 26 is *om.* A^2HB 27 vellem *Lbm.* uelim AVB 31 vid. iud. *Pl.* ⟨iud.⟩ vid. *Va.* uidelicet AV uidemus B

rebus efficiatur, idque ratione concludimus, singulasque res definimus circumscripteque conplectimur; ex quo scientia intellegitur quam vim habeat qualis⟨que⟩ sit, qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis 5 et tollitis, quod et sensibus et animo ea quae extra sunt 148 percipimus atque conprendimus; ex quibus conlatis inter se et conparatis artes quoque efficimus partim ad usum vitae partim ad oblectationem necessarias. Iam vero domina rerum, ut vos soletis dicere, eloquendi vis 10 quam est praeclara quamque divina. quae primum efficit ut et ea quae ignoramus discere et ea quae scimus alios docere possimus; deinde hac cohortamur hac persuademus, hac consolamur afflictos hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes conprimimus hac 15 cupiditates iracundiasque restinguimus, haec nos iuris legum urbium societate devinxit, haec a vita inmani et 149 fera segregavit. Ad usum autem orationis incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. primum enim a pulmonibus arteria usque 20 ad os intimum pertinet, per quam vox principium a mente ducens percipitur et funditur. deinde in ore sita lingua est finita dentibus; ea vocem inmoderate profusam fingit et terminat atque sonos vocis distinctos et pressos efficit, cum et dentes et alias partes pellit 25 oris; itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum dentes, nares cornibus is quae ad nervos resonant in cantibus.

60 150 Quam vero aptas quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit. Digitorum enim con- 30 tractio facilis facilisque porrectio propter molles com-

---

AHPVB] 3 *add. Mos.* 17 legium V^1 legim B^1 22 profunditur B^1 22—24 deinde ... terminat *Non. p. 309* (fingere effigiare vel formare et facere) 22 sit aliena lingua *Non.* 23 munita *Buenemann ad Lact. opif. 10, 17* 24 atque *Dav.* quae AVB 25 et ⟨ad⟩ A^3V^2 ad HP et ad alias AV 27 quae *dett. Asc.*^{2} qui AVB

missuras et artus nullo in motu laborat. itaque ad pingendum fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ad tibiarum apta manus est admotione digitorum. Atque haec oblectationis, illa necessitatis,
5 cultus dico agrorum extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta vel suta omnemque fabricam aeris et ferri; ex quo intellegitur ad inventa animo percepta sensibus adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti ut vestiti ut salvi esse posse-
10 mus, urbes muros domicilia delubra haberemus. Iam (151) vero operibus hominum id est manibus cibi etiam varietas invenitur et copia. nam et agri multa efferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur vel mandentur condita vetustati, et praeterea vescimur bestiis
15 et terrenis et aquatilibus et volantibus partim capiendo partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadripedum vectiones, quorum celeritas atque vis nobis ipsis adfert vim et celeritatem. nos onera quibusdam bestiis nos iuga inponimus; nos elephantorum acutissu-
20 mis sensibus nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur; nos e terrae cavernis ferrum elicimus rem ad colendos agros necessariam, nos aeris argenti auri venas penitus abditas invenimus et ad usum aptas et ad ornatum decoras. Arborum autem confectione
25 omnique materia et culta et silvestri partim ad calficiendum corpus igni adhibito et ad mitigandum cibum utimur, partim ad aedificandum, ut tectis saepti frigora caloresque pellamus; magnos vero usus adfert ad na- (152) vigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes
30 undique ad vitam copiae; quasque res violentissimas natura genuit earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarum rerum scien-

---

AHPVB] 2 ⟨ad⟩ fing. *Ald.*, ad *ante* scalp. *om. dett. Rom.* scalp. ⟨incidendum⟩ *Pl.* 3 ac V^{2} admotionem AV^{1} admonit- B^{1} 8 ⟨ad⟩ opific⟨i⟩um *Reitz.* 9 possemus H -imus $A^{c}VB$ -umus A^{p} 11 opibus B^{1} 22. 23 *cf. Ribb. trag. ex inc. inc. fab. LXXXV* 24 confectionem AV^{1} consectione V^{2}

tiam, plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus: nos campis nos montibus fruimur, nostri sunt amnes nostri lacus, nos fruges serimus nos arbores; nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus, nos flumina arcemus derigimus avertimus; nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. 5

61 153 Quid vero hominum ratio non in caelum usque penetravit? soli enim ex animantibus nos astrorum ortus obitus cursusque cognovimus, ab hominum genere finitus est dies mensis annus, defectiones solis et lunae cognitae praedictaeque in omne posterum tempus, quae quantae quando futurae sint. Quae contuens animus accedit ad cognitionem deorum, e qua oritur pietas, cui coniuncta iustitia est reliquaeque virtutes, e quibus vita beata existit par et similis deorum, nulla alia re nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus. 10 15

Quibus rebus expositis satis docuisse videor hominis natura quanto omnis anteiret animantes. ex quo debet intellegi nec figuram situmque membrorum nec ingenii mentisque vim talem effici potuisse fortuna. 20

154 Restat ut doceam atque aliquando perorem, omnia quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse et parata. 25

62 Principio ipse mundus deorum hominumque causa factus est, quaeque in eo sunt ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus aut urbs utrorumque; soli enim ratione utentes iure ac lege 30

AHPVB] 6 dirigimus AVB[2] 9 *cf. p. 147, 20* 13 praedictaeque *dett. Ven.* -dicataeque AVB[2] -dicaque B[1] 15 accedit *Dav.* accipit AVB ad] ab iis V[2], *del.* A[2] 16 est *om.* B[1] 17 pa | fere similis *B*[1] 24 *cf. p. 3, 10—12* 27—29 principio ... sunt *videntur ab ipso Cicerone debuisse deleri* 28 ea] omnia P

vivunt. ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecum-
5 que sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt. Iam vero circumitus solis et lunae reli- 155 quorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus praebent; nulla est enim insatiabilior species, nulla
10 pulchrior et ad rationem sollertiamque praestantior; eorum enim cursus dimetati maturitates temporum et varietates mutationesque cognovimus. quae si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa iudicandum est. Terra vero feta frugibus et vario legu- 156
15 minum genere, quae cum maxuma largitate fundit, ea ferarumne an hominum causa gignere videtur? quid de vitibus olivetisque dicam, quarum uberrumi laetissumique fructus nihil omnino ad bestias pertinent; neque enim serendi neque colendi nec tempestive
20 demetendi percipiendique fructus neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est, earumque omnium rerum hominum est et usus et cura. ut fides 63 157 igitur et tibias eorum causa factas dicendum est qui illis uti possent, sic ea quae dixi is solis confitendum
25 est esse parata qui utuntur, nec, si quae bestiae furantur aliquid ex is aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. neque enim homines murum aut formicarum causa frumentum condunt sed coniugum et liberorum et familiarum suarum; itaque
30 bestiae furtim ut dixi fruuntur, domini palam et libere; hominum igitur causa eas rerum copias comparatas 158 fatendum est. nisi forte tanta ubertas varietas<que> pomorum eorumque iucundus non gustatus solum sed

---

AHPVB; 15 *def.* P] 12 uarietatis AV¹B¹ 13 nata B¹ 27. 28 nec enim ... condunt *Char. GL. I 137,4* (murum) 27 ne B¹ nec *Char.* murum *dett. Char. citato Plin. dub. serm.* murium AVB 32 ni AVB¹ *add.* O <et> uar. H

odoratus etiam et aspectus dubitationem adfert quin
hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque ab-
est ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut
ipsas bestias hominum gratia generatas esse videa-
mus. quid enim oves aliud adferunt nisi ut earum 5
villis confectis atque contextis homines vestiantur;
quae quidem neque ali neque sustentari neque ullum
fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione
potuissent. canum vero tam fida custodia tamque
amans dominorum adulatio tantumque odium in ex- 10
ternos et tam incredibilis ad investigandum sagacitas
narium tanta alacritas in venando quid significat aliud
9 nisi se ad hominum commoditates esse generatos. quid
de bubus loquar; quorum ipsa terga declarant non
esse se ad onus accipiendum figurata, cervices autem 15
natae ad iugum, tum vires umerorum et latitudines ad
aratra †extrahenda. quibus cum terrae subigerentur fis-
sione glebarum ab illo aureo genere, ut poetae lo-
quuntur, vis nulla umquam adferebatur:
'ferrea tum vero proles exorta repentest 20
ausaque funestum primast fabricarier ensem
et gustare manu iunctum domitumque iuvencum':
tanta putabatur utilitas percipi e bubus, ut eorum vis-
ceribus vesci scelus haberetur. longum est mulorum
persequi utilitates et asinorum, quae certe ad hominum 25
usum paratae sunt. sus vero quid habet praeter escam;
cui quidem ne putesceret animam ipsam pro sale da-
tam dicit esse Chrysippus; qua pecude, quod erat ad
vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecun-
dius. quid multitudinem suavitatemque piscium dicam, 30

AHVB] 9 canum vero tam *Non. p. 17* (adulatio *et reliqua interciderunt*) 17 trahenda *Ern.* 20—23 *Ar. 129—132* 20 st] est A^{3}HV[*A*^{1}] sunt B^{1}, *del.* B^{2} 21 st *A*^{1}V^{1} est A^{3}V^{2}B^{1}, *del.* B^{2} fabricarier ensem A^{3} -ri aerensem *A*^{1} -ri ferensem HB^{1} -ri ferre ensem B^{2} -rier ferro ensem V^{3}[*V*^{1}] 23 percipi e] percipue A^{2} praec- B 24 mulorum A^{3}V^{2}B^{2} sim- A^{1}*V*^{1}B^{2} multorum *B*^{1} 25 persequi A^{1}A^{3}VB^{1} -quar A^{2}B^{2}

quid avium; ex quibus tanta percipitur voluptas, ut
interdum Pronoea nostra Epicurea fuisse videatur,
atque eae ne caperentur quidem nisi hominum ratione
atque sollertia; quamquam avis quasdam, et alites et
5 oscines, ut nostri augures appellant, rerum auguran-
darum causa esse natas putamus. iam vero immanes 161
et feras beluas nanciscimur venando, ut et vescamur
is et exerceamur in venando ad similitudinem bellicae
disciplinae et utamur domitis et condocefactis, ut ele-
10 phantis, multaque ex earum corporibus remedia morbis
et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus
et herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu et
periclitatione percepimus. Totam licet animis tam-
quam oculis lustrare terram mariaque omnia: cernes
15 iam spatia frugifera atque inmensa camporum vestitus-
que densissimos montium, pecudum pastus, tum in-
credibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra 162
terram sed etiam in intumis eius tenebris plurimarum
rerum latet utilitas, quae ad usum hominum orta ab
20 hominibus solis invenitur.

Illud vero, quod uterque vestrum arripiet fortasse 65
ad reprendendum, Cotta quia Carneades lubenter in
Stoicos invehebatur, Velleius quia nihil tam inridet
Epicurus quam praedictionem rerum futurarum, mihi
25 videtur vel maxume confirmare deorum prudentia con-
suli rebus humanis. est enim profecto divinatio, quae
multis locis rebus temporibus apparet cum in privatis
tum maxume publicis: multa cernunt haruspices multa 163
augures provident, multa oraclis declarantur multa va-

AHVB; 25 *acc.* **P**] 3 *aut* capiuntur *aut* sine *Hei.*
7 nascissimur A[p] nanc- B[1] 8 et *om.* V[1]B[1] 11 eliciamus
dett. Hei. 11—13 sicut ... percepimus *Non. p. 219* (periclita-
tio) *et 364* (periculum experimentum) 11 sicut lex *Nonii A[A]*
p. 364, ubi sicuti ex *Luc. Mueller* 13 percepimus H percipimus
AVB, *Nonii L[1] A[A] p. 364* 16 ⟨beluarum latibula silvestrium,⟩
pecudum *Pl.* 23 inridit AB[1] irr- V[1] 24 praedictionem H[2]
-dicat- AVB 25 prouidentia V[2] 27 in *del. Mue.* privatis
⟨rebus⟩ *Pl.* 29 oraculis *ob clausulam malim Ax*

ticinationibus multa somniis multa portentis; quibus cognitis multae saepe res ⟨ex⟩ hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. haec igitur sive vis sive ars sive natura ad scientiam rerum futurarum homini profecto est nec ali cui- 5 quam a dis inmortalibus data.

Quae si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se conexa atque coniuncta movere debebant.

164 Nec vero universo generi hominum solum sed etiam 10 singulis a dis inmortalibus consuli et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani eamque gradatim ad pauciores postremo deducere ad 66 singulos. nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt quacumque in ora ac parte terrarum ab huiusce terrae 15 quam nos incolimus continuatione distantium, deos consulere censemus ob has causas quas ante diximus, his quoque hominibus consulunt qui has nobiscum 165 terras ab oriente ad occidentem colunt. sin autem consulunt qui quasi magnam quandam insulam incolunt 20 quam nos orbem terrae vocamus, etiam illis consulunt qui partes eius insulae tenent, Europam Asiam Africam. ergo et earum partes diligunt, ut Romam Athenas Spartam Rhodum, et earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium Fabri- 25 cium Coruncanium, primo Punico Calatinum Duellium Metellum Lutatium, secundo Maxumum Marcellum Africanum, post hos Paulum Gracchum Catonem, patrumve memoria Scipionem Laelium; multosque praeterea et nostra civitas et Graecia tulit singulares viros, 30 quorum neminem nisi iuvante deo talem fuisse creden- 166 dum est. quae ratio poetas maxumeque Homerum inpulit ut principibus heroum Ulixi Diomedi Agamem-

---

AHPVB] 2 *add. dett. Rom.* 3 '*legas* pericla' 8 tam B^1 debebunt V^2B^2 16 destantium (-cium) AV^1B^1 20 consulunt ⟨iis⟩ *dett. Asc.* ⟨his⟩ c. *Ald.*

noni Achilli certos deos discriminum et periculorum
comites adiungeret. praeterea ipsorum deorum saepe
praesentiae, quales supra commemoravi, declarant ab
is et [in] civitatibus et singulis hominibus consuli quod
5 quidem intellegitur etiam significationibus rerum futu-
rarum, quae tum dormientibus tum vigilantibus por-
tenduntur; multa praeterea ostentis, multa in extis ad-
monemur multisque rebus aliis, quas diuturnus usus
ita notavit ut artem divinationis efficeret. nemo igitur 167
10 vir magnus sine aliquo adflatu divino umquam fuit.
Nec vero ita refellendum est ut, si segetibus aut vinetis
cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitae com-
modis casus abstulerit, eum cui quid horum acciderit
aut invisum deo aut neglectum a deo iudicemus.
15 magna di curant, parva neglegunt. magnis autem viris
prosperae semper omnes res, si quidem satis a nostris
et a principe philosophiae Socrate dictum est de uber-
tatibus virtutis et copiis.

67 168

Haec mihi fere in mentem veniebant quae dicenda
20 putarem de natura deorum. tu autem Cotta si me
audias eandem causam agas teque et principem civem
et pontificem esse cogites et, quoniam in utramque
partem vobis licet disputare, hanc potius sumas eam-
que facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exer-
25 citationibus acceptam amplificavit Academia, potius
huc conferas. mala enim et impia consuetudo est con-
tra deos disputandi, sive ex animo id fit sive simulate.'

AHPVB; 27 *def.* P] 3 *cf. p. 51, 1* 4 *del.* V^{2}B^{2} 7 in *om. dett. Rom.* 11 ⟨id⟩ ita *Hei.* 12 aeutae *A*^{1} aeuitae V^{1}[*B*^{1}] 15 *cf. p. 156, 24. 158, 13* 16 prospere VB 17 *cf. anon. de polit. scient. 5, 15 (Maii script. vet. nov. coll. 2, 608)* *cf. Plat. apol. 41 D* 23 uouis A^{1}V^{1}B^{1} quouis V^{2} disputare HP desputar(a)e AV^{1}B -ri V^{2} 26 etiampia AV^{1}B 27 eos B^{1}

LIBER TERTIUS

1 1 Quae cum Balbus dixisset, tum adridens Cotta 'Sero' inquit 'mihi Balbe praecipis quid defendam. ego enim te disputante quid contra dicerem mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa quam ea quae minus intellegebam requirendi. cum autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factu est me id sentire quod tu velis.'

2 Hic Velleius 'Nescis' inquit 'quanta cum expectatione Cotta sim te auditurus. iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit; praebebo igitur ego me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. spero enim te ut soles bene paratum venire.'

3 Tum Cotta 'Sic mehercule' inquit 'Vellei; neque enim mihi par ratio cum Lucilio est ac tecum fuit.'

'Qui tandem' inquit ille.

'Quia mihi videtur Epicurus vester de dis immortalibus non magnopere pugnare: tantum modo negare deos esse non audet, ne quid invidiae subeat aut criminis; cum vero deos nihil agere nihil curare confirmat membrisque humanis esse praeditos sed eorum membrorum usum nullum habere, ludere videtur satisque putare si dixerit esse quandam beatam naturam et 4 aeternam. A Balbo autem animadvertisti credo quam multa dicta sint quamque etiam si minus vera tamen apta inter se et cohaerentia. itaque cogito ut dixi non tam refellere eius orationem quam ea quae minus intellexi requirere. quare Balbe tibi permitto, responderene mihi malis de singulis rebus quaerenti ex te ea quae parum accepi an universam audire orationem meam.'

AHVB] *de libro III cf. Cic. div. 1,8 Lact. inst. 1,17,4 ira 11,9 Aug. civ. 5,9 Macr. sat. 1,1,4* 13 sic *Hand ad Wopkensii lect. Tull. (1829) 171* sic est *Lb.* sit A^{1} si A^{2}VB enim ⟨pro⟩ B^{1} 14 par ratio A^{c}VB^{c} paratio $A^{1}B^{1}$

Tum Balbus: 'Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo, sin me interrogare non tam intellegendi causa quam refellendi, utrum voles faciam, vel ad singula quae requires statim respondebo vel
5 cum peroraris ad omnia.'

Tum Cotta 'Optime' inquit; 'quam ob rem sic agamus 5 ut nos ipsa ducit oratio. Sed ante quam de re, pauca 2 de me. non enim mediocriter moveor auctoritate tua Balbe orationeque ea quae me in perorando cohor-
10 tabatur ut meminissem me et Cottam esse et pontificem; quod eo credo valebat, ut opiniones, quas a maioribus accepimus de dis immortalibus, sacra caerimonias religionesque defenderem. ego vero eas defendam semper semperque defendi, nec me ex ea
15 opinione, quam a maioribus accepi de cultu deorum inmortalium, ullius umquam oratio aut docti aut indocti movebit. sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium P. Scipionem P. Scaevolam pontifices maximos, non Zenonem aut Cleanthen aut Chrysippum se-
20 quor, habeoque C. Laelium augurem eundemque sapientem quem potius audiam dicentem de religione in illa oratione nobili quam quemquam principem Stoicorum. cumque omnis populi Romani religio in sacra et in auspicia divisa sit, tertium adiunctum sit si quid
25 praedictionis causa ex portentis et monstris Sibyllae interpretes haruspicesve monuerunt, harum ego religionum nullam umquam contemnendam putavi mihique ita persuasi, Romulum auspiciis Numam sacris constitutis fundamenta iecisse nostrae civitatis, quae
30 numquam profecto sine summa placatione deorum inmortalium tanta esse potuisset. Habes Balbe quid 6 Cotta quid pontifex sentiat; fac nunc ego intellegam

---

AHVB] 2 sin A si VB 7 ducet *Hei.* 9 *cf. p. 117, 21* 13 religionisque AV[1]B[1] 17 Ti. *Man.* T. A[2]B[2] t *B*[1], *om.* A[1]HV 26 ergo HB 31 potuisset *dett. Ven.* -sent AVB 31—p. 120, 3 habes ... credere *Lact. inst. 2, 6, 8* 32 ego *dett. Rom., Lact.* ergo AVB

tu quid sentias; a te enim philosopho rationem accipere
debeo religionis, maioribus autem nostris etiam nulla
ratione reddita credere.'

3 Tum Balbus 'Quam igitur a me rationem' inquit
'Cotta desideras?' 5

Et ille 'Quadripertita' inquit 'fuit divisio tua, primum
ut velles docere deos esse, deinde quales essent, tum
ab is mundum regi, postremo consulere eos rebus hu-
manis. haec, si recte memini, partitio fuit.'

'Rectissume' inquit Balbus; 'sed expecto quid re- 10
quiras.'

7 Tum Cotta 'Primum quidque videamus' inquit 'et
si id est *primum, quod inter omnis nisi admodum*
impios convenit, mihi quidem ex animo exuri non po-
test, esse deos, id tamen ipsum, quod mihi persuasum 15
est auctoritate maiorum, cur ita sit nihil tu me doces.'

'Quid est' inquit Balbus, 'si tibi persuasum est, cur
a me velis discere?'

Tum Cotta 'Quia sic adgredior' inquit 'ad hanc dis-
putationem, quasi nihil umquam audierim de dis im- 20
mortalibus nihil cogitaverim; rudem me et integrum
discipulum accipe et ea quae requiro doce.'

8 'Dic igitur' inquit 'quid requiras'.

'Egone, primum illud, cur, quom [perspicuum in]
istam partem ne egere quidem oratione dixisses, quod 25
esset perspicuum et inter omnis constaret ⟨deos esse⟩,
de eo ipso tam multa dixeris.'

'Quia te quoque' inquit 'animadverti Cotta saepe
cum in foro diceres quam plurimis posses argumentis
onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret 30
causa. atque hoc idem et philosophi faciunt et ego ut

AHVB; 10 *acc.* **P**] 1 quid tu *Lact.* 1. 2 rel. acc. deb. *Lact.* 6 *cf. p. 49, 26* 19 ad *om.* B 24 quom *Forchh.* quod **AVB** persp. *del. Lb.*, persp. in i. p. *del. Dav.* 26 esset V^2B^2 est AV^1B^1 *add. Pl.* 29 possis AV^1B

potui feci. tu autem quod quaeris similiter facis ac si me roges cur te duobus contuear oculis et non altero coniveam, cum idem uno adsequi possim.'

4 9 Tum Cotta 'Quam simile istud sit' inquit 'tu videris. 5 nam ego neque in causis, si quid est evidens de quo inter omnis conveniat, argumentari soleo (perspicuitas enim argumentatione elevatur) nec si id facerem in causis forensibus idem facerem in hac suptilitate sermonis. cur coniveres autem altero oculo causa non 10 esset, cum idem obtutus esset amborum et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. sed quia non confidebas tam esse id perspicuum quam tu velis, propterea multis argumentis deos esse docere 15 voluisti. mihi enim unum sat erat, ita nobis maioris nostros tradidisse. sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas; patere igitur rationem meam cum tua 10 ratione contendere.

Adfers haec omnia argumenta cur dii sint, remque 20 mea sententia minime dubiam argumentando dubiam facis; mandavi enim memoriae non numerum solum sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum suspexissemus statim nos intellegere esse aliquod numen quo haec regantur. ex hoc illud 25 etiam 'aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem': quasi vero quisquam nostrum istum po- 11 tius quam Capitolinum Iovem appellet, aut hoc perspicuum sit constetque inter omnes, eos esse deos quos tibi Velleius multique praeterea ne animantis quidem 30 esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod opinio de dis inmortalibus et omnium esset

---

AHPVB] **1** quid F^1 qui id *dett. Rom.* **3** coniveam *Mdv.* contuear **AVB** **7** leuatur V^2B **9** coniveres *Mdv.* contueres AV^1B^1 -reris V^2 -rer B^2 **11** sapientiam B^1 *cf. p. 62, 28* **14** uellis B^1 velles *Ern.* **22** *cf. p. 50, 8* **24** regerentur *dett. Hei.* **25** *Enn. scen. 345 V., cf. p. 50, 12* **30** grauem $A^1V^1B^1$ *cf. p. 50, 19*

et cottidie cresceret: placet igitur tantas res opinione stultorum iudicari, vobis praesertim qui illos insanos 5 esse dicatis? 'At enim praesentis videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatinius' — nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. 5 quos igitur tu Tyndaridas appellabas id est homines homine natos, et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone, eos tu cum cantheriis albis nullis calonibus obviam Vatinio venisse existimas et victoriam populi Romani Vatinio 10 potius homini rustico quam M. Catoni qui tum erat princeps nuntiavisse? ergo et illud in silice quod hodie apparet apud Regillum tamquam vestigium ungulae 12 Castoris equi credis esse? nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos praeclarorum hominum, 15 quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos esse et aeternos, quam eos qui semel cremati essent equitare et in acie pugnare potuisse; aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet quo modo, nec fabellas aniles proferas.'

13 Tum Lucilius 'An tibi' inquit 'fabellae videntur? 20 nonne ⟨ab⟩ A. Postumio aedem Castori et Polluci in foro dedicatam, nonne senatus consultum de Vatinio vides? nam de Sagra Graecorum etiam est volgare proverbium, qui quae adfirmant certiora esse dicunt quam illa quae apud Sagram. his igitur auctoribus 25 nonne debes moveri?'

Tum Cotta 'Rumoribus' inquit 'mecum pugnas Balbe, ego autem a te rationes requiro *

*

AHPVB] 3 at enim] [*B*^{1}] *cf. p. 51, 1 ss.* 4 Vatinius *Hei.* uatienus AVB 5 *cf. p. 51, 13* sacram A^{1}V^{1}B 6 *cf. p. 51, 5* 7 *Hom. Γ 243* 9 cum *Pl.* qu(a)e AHPV^{2} q *V*^{1} quam B^{1}, *del.* B^{2} aluis AV^{1} abhis B 9 *et* 10 Vatinio *Hei.* uatieno AVB 14 credis esse V^{3} credidi sese A credi sese V^{1} credisses se B^{1} credidisses B^{2} mauis AV^{2}*B* maius V^{1}*B* 21 *add. dett. Ven.* 23 sacra AB^{1} -am V^{1} -is B^{2} *cf. paroemiographi, Photius lex. p. 73, 25 Reitz.* 25 sacram A^{p}HPB^{c} ra- *B*^{p} 28 requiro PV^{2}B, *om.* A *(cum spatio vacuo IV litterarum)* HV^{1}; *cf. Lact. inst.*

de praedictionibus praesensionibusque rerum futurarum
*

* secuntur quae futura sunt; effugere enim nemo id potest quod futurum est. saepe autem ne utile quidem est scire quid futurum sit; miserum est enim 5 nihil proficientem angi nec habere ne spei quidem extremum et tamen commune solacium; praesertim cum vos idem fato fieri dicatis omnia, quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit id esse fatum: quid igitur iuvat aut quid adfert ad cavendum scire aliquid 10 futurum, cum id certe futurum sit? Unde porro ista divinatio, quis invenit fissum iecoris, quis cornicis cantum notavit quis sortis? quibus ego credo, nec possum Atti Navi quem commemorabas lituum contemnere, sed qui ista intellecta sint a philosophis de- 15 beo discere, praesertim cum plurimis de rebus divini isti mentiantur. 'At medici quoque' (ita enim dicebas) 'saepe falluntur'. Quid simile medicina, cuius ego rationem video, et divinatio, quae unde oriatur non intellego? Tu autem etiam Deciorum devotionibus pla- 20 catos deos esse censes. quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent nisi viri tales occidissent? consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant, sed eorum imperatorum qui patriae consulerent vitae non parcerent; re- 25 bantur enim fore ut exercitus imperatorem equo incitato se in hostem inmittentem persequeretur, id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audivi;

[6, 14] [15]

2, 6, 9 hic dimissum est *notis Tironianis in mg.* A^2B^2 *loco lacunae non signato, quod fecit Vict.*

AHPVB] 1 *cf. p. 51, 19. 124, 8* 2 ⟨quid ergo adiuvat divinatio, si fati necessitate ex praeteritis⟩ secuntur *Pl.; cf. Cic. div. 2, 20 ss.* recuntur A^1 reg- A^2 6 tam B^2 communem $A^1V^1B^1$ 8 omnia AV^1B^1 13 *cf. p. 52, 16* 14 sint *dett. Lb.* sunt AVB 15 diuini F^2 -nis AVB 16 mentiantur *dett. Ma.* -untur AVB *cf p. 54, 1* 19 *cf. p. 52, 27* 21 placeri AV^1 -re H -rie B^1 p. R.] RP B^1 27 *cf. p. 51, 16* audiuitubis si A^1 audiuit bisi V^1B^1 -uit tu si P -uit quam si B^2

tibi, si audivisse te dicis, credam, etsi Faunus omnino
7 quid sit nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in
te est Balbe, intellego deos esse; quos equidem credo
esse, sed nil docent Stoici.
16 Nam Cleanthes ut dicebas quattuor modis informa- 5
tas in animis hominum putat deorum esse notiones.
unus is modus est de quo satis dixi, qui est susceptus
ex praesensione rerum futurarum; alter ex perturba-
tionibus tempestatum et reliquis motibus; tertius ex
commoditate rerum quas percipimus et copia; quartus 10
ex astrorum ordine caelique constantia. De praesen-
sione diximus. De perturbationibus caelestibus et ma-
ritimis et terrenis non possumus dicere cum ea fiant
non esse multos qui illa metuant et a dis inmortalibus
17 fieri existument; sed non id quaeritur, sintne aliqui 15
qui deos esse putent: di utrum sint necne sint quae-
ritur. Nam reliquae causae quas Cleanthes adfert,
quarum una est de commodorum quae capimus copia,
altera de temporum ordine caelique constantia, tum
tractabuntur a nobis, cum disputabimus de providentia 20
18 deorum, de qua plurima a te Balbe dicta sunt; eodem-
que illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere
aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura quod
ab homine effici non posset, esse aliquid homine me-
lius, quaeque in domo pulchra cum pulchritudine mun- 25
di comparabas, et cum totius mundi convenientiam
consensumque adferebas; Zenonisque brevis et acutu-
las conclusiones in eam partem sermonis quam modo
dixi differemus; eodemque tempore illa omnia quae
a te physice dicta sunt de vi ignea deque eo calore 30
ex quo omnia generari dicebas loco suo quaerentur;
omniaque quae a te nudius tertius dicta sunt, cum

AHPVB] **1 audiuisse te A[c]VB[2] -uit sete A[1] -uis set** ***B*[1]**
5 *cf. p. 54, 8* **informatas** *mg. Lb.* **formatas AVB** **20** *cf. p. 145, 1 sq.*
disputabimus A[c]VB[2] -uimus A[1]B[1] **22** *cf. p. 55, 8* **26. 27** *cf. p. 55, 23. 56, 23. 57, 7* **30 physice** *adverbium* *cf. p. 58, 7*
32 *cf. p. 60, 5—66, 6*

docere velles deos esse, quare et mundus universus et
sol et luna et stellae sensum ac mentem haberent, in
idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam 19
atque etiam quaeram, quibus rationibus tibi persua-
5 deas deos esse.'

Tum Balbus: 'Equidem attulisse rationes mihi vi- 8
deor, sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus
esse videare et ego me ad respondendum compararim,
repente avertas orationem nec des respondendi locum.
10 itaque maximae res tacitae praeterierunt, de divina-
tione de fato, quibus de quaestionibus tu quidem stric-
tim nostri autem multa solent dicere, sed ab hac ea
quaestione quae nunc in manibus est separantur; quare
si videtur noli agere confuse, ut hoc explicemus, hac
15 disputatione quod quaeritur.'

'Optime' inquit Cotta. 'Itaque quoniam quattuor in 20
partes totam quaestionem divisisti de primaque diximus,
consideremus secundam; quae mihi talis videtur
fuisse, ut, cum ostendere velles quales di essent, osten-
20 deres nullos esse. A consuetudine oculorum animum
abducere difficillimum dicebas, sed, cum deo nihil
praestantius esset, non dubitabas quin mundus esset
deus, quo nihil in rerum natura melius esset: modo
possemus eum animantem cogitare vel potius ut ce-
25 tera oculis sic animo hoc cernere. Sed cum mundo 21
negas quicquam esse melius, quid dicis melius? si pul-
chrius, adsentior; si aptius ad utilitates nostras, id
quoque adsentior; sin autem id dicis, nihil esse mundo
sapientius, nullo modo prorsus adsentior, non quod
30 difficile sit mentem ab oculis sevocare, sed quo magis
sevoco eo minus id quod tu vis possum mente com-

AHPVB] **10** tacite AHPB **10. 11** *cf. p. 51, 19. 115, 21* **12** ea *om.* HB^{1} **18** *cf. p. 66, 7* **19** uelis AHV^{1}B^{1} **20** cons. ⟨enim⟩ V^{2} **20—23** *cf. p. 66, 8 ss.* **22** quiin A^{1}B **24** possimus B^{1} **26** quid d. melius *om.* V^{1} (*add.* V^{3}) dices PV^{3} (*corr.* dicis) B^{1} diceis *A*^{1} **27** id] ut PV^{1}[*A*^{1}] (id quoque *in ras.* A^{3}) **29** quo B^{1}

9 prendere. 'Nihil est mundo melius in rerum natura.'
Ne in terris quidem urbe nostra; num igitur idcirco in
urbe esse rationem cogitationem mentem putas, aut,
quoniam non sit, num idcirco existimas formicam ante-
ponendam esse huic pulcherrumae urbi, quod in urbe 5
sensus sit nullus, in formica non modo sensus sed
etiam mens ratio memoria? videre oportet Balbe quid
22 tibi concedatur, non te ipsum quod velis sumere. Istum
enim locum totum illa vetus Zenonis brevis et ut tibi
videbatur acuta conclusio dilatavit *. Zeno enim ita 10
concludit: 'Quod ratione utitur id melius est quam id
quod ratione non utitur; nihil autem mundo melius;
23 ratione igitur mundus utitur'. Hoc si placet, iam effi-
cies ut mundus optime librum legere videatur; Zeno-
nis enim vestigiis hoc modo rationem poteris conclu- 15
dere: 'quod litteratum est id est melius quam quod non
est litteratum; nihil autem mundo melius; litteratus
igitur est mundus' — isto modo etiam disertus et qui-
dem mathematicus musicus, omni denique doctrina
eruditus, postremo philosophus. Saepe dixisti nihil fieri 20
sine deo, nec ullam vim esse naturae ut sui dissimilia
posset effingere: concedam non modo animantem et
sapientem esse mundum sed fidicinem etiam et tubi-
cinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo
procreantur? Nihil igitur adfert pater iste Stoicorum 25
quare mundum ratione uti putemus, ne cur animantem
quidem esse. non est igitur mundus deus; et tamen
nihil est eo melius: nihil est enim eo pulchrius nihil
salutarius nobis, nihil ornatius aspectu motuque con-
stantius. 30

Quod si mundus universus non est deus, ne stellae
quidem, quas tu innumerabilis in deorum numero re-

AHPVB] 9 *cf. p. 57, 13 ss. 124, 27* **10 dilatalauit $A^2V^1B^1$ ⟨non pressit⟩** *Pl.* **16—20** *cf. Alexinus apud Sext. math. 9,108* **20 filoso A^1 ph- V^1 phylosopho B^1 ph. ⟨erit mundus⟩ V^2 dixisti** *dett. Ma.* **dixi AVB dixti** *cod. Urs.* *cf. p. 55, 2. 57, 23. 127, 11* **22 possit B 26 ne** *dett. Lb.* **nec AVB 31** *cf. p. 63, 31 ss.*

ponebas. quarum te cursus aequabiles aeternique delectabant, nec mehercule iniuria, sunt enim admirabili incredibilique constantia. sed non omnia Balbe quae (24) cursus certos et constantis habent ea deo potius tri-(5)buenda sunt quam naturae. quid Chalcidico Euripo in (10) motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius, quid freto Siciliensi, quid Oceani fervore illis in locis, 'Europam Libyamque rapax ubi dividit unda'? quid aestus maritimi vel Hispanienses vel Brittannici (10) eorumque certis temporibus vel accessus vel recessus sine deo fieri nonne possunt? vide quaeso, si omnis motus omniaque quae certis temporibus ordinem suum conservant divina dicimus, ne tertianas quoque febres et quartanas divinas esse dicendum sit, quarum rever-(15)sione et motu quid potest esse constantius. sed omnium talium rerum ratio reddenda est; quod vos cum (25) facere non potestis, tamquam in aram confugitis ad deum.

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine (20) dubio versutus et callidus (versutos eos appello quorum celeriter mens versatur, callidos autem quorum tamquam manus opere sic animus usu concalluit); is igitur 'Si aliquid est' inquit 'quod homo efficere non possit, qui id efficit melior est homine; homo autem (25) haec quae in mundo sunt efficere non potest; qui potuit igitur is praestat homini; homini autem praestare quis possit nisi deus; est igitur deus'. Haec omnia in eodem quo illa Zenonis errore versantur. quid enim (26) sit melius quid praestabilius, quid inter naturam et (30) rationem intersit, non distinguitur. Idemque, si dei non

---

AHPVB] 1 *cf. p. 63, 31 ss.* 2 *cf. p. 65, 13 ss.* 8 *Enn. ann. 302 V.* 11 non B^{1} 13 dicemus B^{3} quoque *Mur. apud Man.* quidem **AHPVB** 17 confugitis *Rom.* -gistis **AVB** 19 *cf. p. 55, 8* 21. 22 quorum ... concaluit *Non. p. 90* (concaluit), *cf. dub. nom. GL. V 575, 4* (callidus) 22 concaluit **PB** *Non.* 24 qui id] quid A^{1}**GP** quicquid V^{2} [V^{1}] 26 homine autem A^{1}**H**V^{1}**B** 30 eidemque $A^{1}V^{1}$**B** *cf. p. 55, 18*

sint, negat esse in omni natura quicquam homine melius; id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summae adrogantiae censet esse. Sit sane adrogantis pluris se putare quam mundum; at illud non modo non adrogantis sed potius prudentis, 5 intellegere se habere sensum et rationem, haec eadem Orionem et Caniculam non habere. Et 'Si domus pulchra sit, intellegamus eam dominis' inquit 'aedificatam esse non muribus; sic igitur mundum deorum domum existimare debemus'. Ita prorsus existimarem, 10 si illum aedificatum, non quem ad modum docebo a
11 27 natura conformatum putarem. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates unde animum arripuerimus si
(27) nullus fuerit in mundo. Et ego quaero unde orationem unde numeros unde cantus; nisi vero loqui solem cum 15 luna putamus cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum ut Pythagoras existimat. Naturae ista sunt Balbe, naturae non artificiose ambulantis ut ait Zeno, quod quidem quale sit iam videbimus, sed omnia cientis et agitantis motibus et mutati- 20
28 onibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturae, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas, illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse nisi ea uno divino spiritu contineretur. illa vero cohaeret et permanet 25 naturae viribus non deorum, estque in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Graeci vocant; sed ea quo sua sponte maior est eo minus divina ratione fieri existimanda est.

12 29 Illa autem, quae Carneades adferebat, quem ad 30

AHPVB] 7 Orionem *dett. Lb.* orationem AVB *cf. p. 55, 23* 11 *cf. p. 145, 12* a *om.* HP 12 conformatum *Ma.* -firm- AVB 13 *cf. p. 56, 8* animum *dett. Dav.* -mam AVB 18 istae B ste A 19 *cf. p. 71, 7* *cf. p. 145, 11* 20 cientis *dett. Ma.* sc- AVB 21 *cf. p. 56, 23* 22 cognationem *Rom.* 23 continuata *dett. Dav.* 24 *cf. p. 57, 3* 30 illam A[1]V ille B[1] quem A[2]B[2] quae A[1]VB[1]

modum dissolvitis: si nullum corpus inmortale sit,
nullum esse corpus sempiternum: corpus autem in-
mortale nullum esse, ne individuum quidem nec quod
dirimi distrahive non possit; cumque omne animal
5 patibilem naturam habeat, nullum est eorum quod
effugiat accipiendi aliquid extrinsecus id est quasi
ferendi et patiendi necessitatem, et si omne animal
tale est inmortale nullum est. Ergo itidem, si omne
animal secari ac dividi potest, nullum est eorum in-
10 dividuum nullum aeternum; atqui omne animal ad
accipiendam vim externam et ferundam paratum est;
mortale igitur omne animal et dissolubile et dividuum
sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis 30
esset, nihil esset cereum quod commutari non posset,
15 item nihil argenteum nihil aeneum, si commutabilis
esset natura argenti et aeris — similiter igitur, si omnia
quae sunt * * e quibus cuncta constant mutabilia sunt,
nullum corpus esse potest non mutabile; mutabilia
autem sunt illa ex quibus omnia constant, ut vobis
20 videtur; omne igitur corpus mutabile est. at si esset
corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile;
ita efficitur ut omne corpus mortale sit. Etenim
omne corpus aut aqua aut aer aut ignis aut terra
est aut id quod est concretum ex is aut ex aliqua parte
25 eorum. horum autem nihil est quin intereat; nam et 31
terrenum omne dividitur, et umor ita mollis est ut
facile premi conlidique possit; ignis vero et aer omni
pulsu facillime pellitur naturaque cedens est maxime
et dissupabilis. praetereaque omnia haec tum intereunt
30 cum in naturam aliam convertuntur, quod fit cum terra
in aquam se vertit et cum ex aqua oritur aer ex aere

AHPVB] 8 tale *Hei.* mortale AVB 10—12 nullum aeternum ... animal *in ras.* A^2 [A^1]; ad ... animal *om.* B^1 13 necessetenim B^1 nec. est. etenim *Pl.* omnes $A^1V^1B^1$ 14 certum A^1PB^1 [V^1] 17 ⟨e quibusdam rebus constant, et si ea⟩ *Pl.* 20 ac B^1 26 mollis est HV^3 mollest A^1 molest B^1 molem V^1 molle est A^2PB^2

aether, cumque eadem vicissim retro commeant. quod si ⟨ita est, ut⟩ ea intereant e quibus constet omne
13 32 animal, nullum est animal sempiternum. Et ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest quod neque natum umquam sit et semper sit futurum. omne 5 enim animal sensus habet; sentit igitur et calida et frigida et dulcia et amara nec potest ullo sensu iucunda accipere non accipere contraria; si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit; quod autem dolorem accipit id accipiat etiam interitum necesse 10 est; omne igitur animal confitendum est esse mortale.
33 Praeterea, si quid est quod nec voluptatem sentiat nec dolorem, id animal esse non potest; sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat, et quod ea sentiat non potest esse aeternum; et omne animal sentit; nul- 15 lum igitur animal aeternum est. Praeterea nullum potest esse animal in quo non et adpetitio sit et declinatio naturalis. adpetuntur autem quae secundum naturam sunt, declinantur contraria; et omne animal adpetit quaedam et fugit a quibusdam, quod autem refugit 20 id contra naturam est, et quod est contra naturam id habet vim interemendi. omne ergo animal intereat
34 necesse est. Innumerabilia sunt ex quibus effici cogique possit nihil esse quod sensum habeat quin id intereat; etenim ea ipsa quae sentiuntur, ut frigus ut 25 calor ⟨ut⟩ voluptas ut dolor ut cetera, cum amplificata sunt interimunt; nec ullum animal est sine sensu;
14 nullum igitur animal aeternum est. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit vel ignea vel animalis vel umida, quod quale sit ne intellegi 30 quidem potest, aut concretum ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat quo naturae vi feratur, alia infimum alia summum alia medium.

AHPVB] 2 *add. Pl.;* intereunt *et* constat *dett. Ma.* 13 quid *Hei.* 14 ea sentit *Lb.* 26 *add.* A^3B^2 (vol. ut dol. *om.* B^1) 28 aut A^3H ut A^1VB 31 concreta *dett. Rom.* 33 feratur *Lb.* efferatur AVB

haec ad quoddam tempus cohaerere possunt, semper autem nullo modo possunt; necesse est enim in suum quaeque locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum.

5 Sed omnia vestri Balbe solent ad igneam vim referre 35 Heraclitum ut opinor sequentes, quem ipsum non omnes interpretantur uno modo, † quoniam quid diceret quod intellegi noluit † omittamus; vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem, itaque et animantis cum 10 calor defecerit tum interire, et in omni natura rerum id vivere id vigere quod caleat. Ego autem non intellego quo modo calore extincto corpora intereant, non intereant umore aut spiritu amisso, praesertim cum intereant etiam nimio calore. quam ob rem id quidem 36 15 commune est de calido; verum tamen videamus exitum. ita voltis opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo praeter ignem: qui magis quam praeter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo animal dicitur? quo modo autem hoc 20 quasi concedatur sumitis, nihil esse animum nisi ignem; probabilius enim videtur tale quiddam esse animum, ut sit ex igni atque anima temperatum. 'Quod si ignis ex sese ipse animal est nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, 25 efficit ut sentiamus, non potest ipse esse sine sensu.' Rursus eadem dici possunt: quidquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem et dolorem, ad quem autem dolor veniat ad eundem etiam interitum venire. ita fit ut ne ignem quidem effi-

---

AHPVB] 3. 4 animaleest B[1] animale *an* -lem A[1] 5 *cf. p. 58, 8 ss.* 7. 8 ⟨qui⟩ quoniam, *deinde del.* quod V[2]; *omisso* quod: ⟨quem⟩ quoniam *Iunt.*, non ⟨enim⟩ *Va.* quod int. nol. ⟨a volgo, occultius significavit,⟩ *Pl.* 8 omittam B[1] 9 ⟨vitalem⟩ vim *Pl.* igneam *Bou.* 11 vigere AHPV[c]B[2] visere B[1][*V*[1]] 16 intrinsecus *Lesc.* 19 animal *Lesc.* -ma AVB 21 inprobabilius B[1] 22 *cf. p. 60, 18 ss.* 23 anima B[1] 26 *cf. p. 130, 5 ss.*

[37] cere possitis aeternum. Quid enim, non eisdem vobis placet omnem ignem pastus indigere nec permanere ullo modo posse nisi alatur, ali autem solem lunam reliqua astra aquis, alia dulcibus alia marinis; eamque causam Cleanthes adfert cur se sol referat nec longius progrediatur solstitiali orbi itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit mox; nunc autem concludatur illud: quod interire possit id aeternum non esse natura; ignem autem interiturum esse nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

[15] [38] Qualem autem deum intellegere nos possumus nulla virtute praeditum? Quid enim, prudentiamne deo tribuemus, quae constat ex scientia rerum bonarum et malarum et nec bonarum nec malarum? cui mali nihil est nec esse potest, quid huic opus est dilectu bonorum et malorum, quid autem ratione quid intellegentia: quibus utimur ad eam rem ut apertis obscura adsequamur; at opscurum deo nihil potest esse. Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos; hominum enim societas et communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. Temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in caelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intellegi qui potest, in dolore an in labore an in [39] periculo: quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem nec virtute ulla praeditum deum intellegere qui possumus?

Nec vero volgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero quae dicuntur a Stoicis. sunt enim illa imperitorum: piscem Syri venerantur, omne fere genus bestiarum Aegyptii consecraverunt; iam vero in Graecia multos habent ex hominibus deos,

---

AHPVB] 1 *cf. p. 64, 12. 97, 4* 4 aquas A^1 atquis B^1 6 solstitiali V^2B^2H solist... $AGPV^1B^1$ orbe B^2 urbe B^1 7 *cf. p. 145, 10* 11 non VB^1, *in mg.* A^2 19 tribuit *dett. Bai.*[2] 25. 26 *cf. p. 60, 24 s. 63, 30* 28 inscitam $A^1V^1B^1$

Alabandum Alabandis, Tenedi Tenen, Leucotheam quae
fuit Ino et eius Palaemonem filium cuncta Graecia —
Herculem Aesculapium Tyndaridas Romulum nostrum
aliosque compluris, quos quasi novos et adscripticios
5 cives in caelum receptos putant. Haec igitur indocti; 16 40
quid vos philosophi, qui meliora? Omitto illa, sunt
enim praeclara: sit sane deus ipse mundus. hoc credo
illud esse 'sublime candens, quem invocant omnes
Iovem'. Quare igitur pluris adiungimus deos? quanta
10 autem est eorum multitudo: mihi quidem sane multi
videntur; singulas enim stellas numeras deos eosque
aut beluarum nomine appellas, ut Capram ut Nepam
ut Taurum ut Leonem, aut rerum inanimarum, ut Argo
ut Aram ut Coronam. Sed ut haec concedantur, re- 41
15 liqua qui tandem non modo concedi sed omnino in-
tellegi possunt? Cum fruges Cererem vinum Liberum
dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato,
sed ecquem tam amentem esse putas qui illud quo
vescatur deum credat esse? Nam quos ab hominibus
20 pervenisse dicis ad deos, tu reddes rationem quem ad
modum id fieri potuerit aut cur fieri desierit, et ego
discam libenter; quo modo nunc quidem est, non video
quo pacto ille, cui 'in monte Oetaeo inlatae lampades'
fuerint ut ait Accius, 'in domum aeternam patris' ex
25 illo ardore pervenerit; quem tamen Homerus apud in-
feros conveniri facit ab Ulixe sicut ceteros qui exces-
serant vita.

Quamquam quem potissimum Herculem colamus 42
scire sane velim; pluris enim tradunt nobis i qui inte-

AHPVB] 1 Alabandis *sexto casu Dav., primo (i. e. Alabandenses) Bou.* -dei *Hei.* -di AVB tenendi A^{c}B^1 Tenedii *Ma.* tennen AVB^2 2 Inoo B^2[*B*^{1}] 3 nostri *dett. Rom. Ven.* 8 *Enn. scen. 345 V., cf. p. 50, 12* 11 easque P 12 *cf. p. 91, 1* Nepam *cod. Urs.* lupam AVB 17 *cf. p. 72, 17* sermones *A*^{1}V^{1}B^1 -ne V^2 18 ecquem *Vict.* haec quem AVB^2 hae quem B^1 20 *cf. p. 73, 6* 23 monte H -em AVB 24 *Acc. trag. 670 s.* 25 *Hom. λ 601* 27. 28 uix aquam quam *A*^{1}P *V*^{1} *B*^{1}

riores scrutantur et reconditas litteras, antiquissimum Iove natum — sed item Iove antiquissimo, nam Ioves quoque pluris in priscis Graecorum litteris invenimus: ex eo igitur et Lysithoe est is Hercules quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter tradi- 5 tur Nilo natus Aegyptius, quem aiunt Phrygias litteras conscripsisse. tertius est ex Idaeis Digitis, cui inferias adferunt †cui. quartus Iovis est ⟨et⟩ Asteriae Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur, cuius Carthaginem filiam ferunt, quintus in India qui Belus dicitur, sextus 10 hic ex Alcmena quem Iuppiter genuit, sed tertius Iuppiter, quoniam ut iam docebo pluris Ioves etiam accepimus.

17 43 Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo meliora me didicisse de colendis diis inmortalibus 15 iure pontificio et more maiorum capedunculis his, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic quid ei respondeam qui me sic roget: 'Si di sunt * *, suntne etiam Nymphae deae? si 20 Nymphae, Panisci etiam et Satyri; hi autem non sunt; ne Nymphae [deae] quidem igitur. at earum templa sunt publice vota et dedicata. ne ceteri quidem ergo di, quorum templa sunt dedicata. Age porro: Iovem et Neptunum deum numeras; ergo etiam Orcus frater 25 eorum deus, et illi qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron Cocytus Pyriphlegethon, tum Charon tum 44 Cerberus di putandi. at id quidem repudiandum; ne Orcus quidem igitur; quid dicitis ergo de fratribus?' Haec Carneades aiebat, non ut deos tolleret (quid enim 30

AHPVB] 2 iouis A[1]VB 4 Lysithoe *Creu.* -to AVB[p] -tho B[c] herculis AV[1]B[1] 8 Coi *Gron., om. dett. Rom. Ven. add. Hei.;* I. et A. *Gr.* 9 carthagenem AB[1] 10 bellus B[1] 12 *cf. p. 138, 29* accipimus AV[1]B 16 his *om.* AV 20 *defectum indicavit My.;* ⟨hi quorum templa dedicata sunt⟩ *Pl.* 22 dea B[1], *del. dett. Al.* 25 deos *dett. Dav.* 30 agebat AVB[1]

philosopho minus conveniens), sed ut Stoicos nihil de
dis explicare convinceret; itaque insequebatur: 'Quid
enim' aiebat, 'si hi fratres sunt in numero deorum, num
de patre eorum Saturno negari potest, quem volgo ma-
5 xime colunt ad occidentem? qui si est deus, patrem
quoque eius Caelum esse deum confitendum est. quod
si ita est, Caeli quoque parentes dii habendi sunt Aether
et Dies eorumque fratres et sorores, qui a genealogis
antiquis sic nominantur, Amor Dolus †modus Labor
10 Invidentia Fatum Senectus Mors Tenebrae Miseria
Querella Gratia Fraus Pertinacia Parcae Hesperides
Somnia; quos omnis Erebo et Nocte natos ferunt. aut
igitur haec monstra probanda sunt aut prima illa tol-
lenda. Quid Apollinem Volcanum Mercurium ceteros (18 | 45)
15 deos esse dices, de Hercule Aesculapio Libero Castore
Polluce dubitabis? at hi quidem coluntur aeque atque
illi, apud quosdam etiam multo magis. ergo hi dei sunt
habendi mortalibus nati matribus. Quid Aristaeus qui
olivae dicitur inventor Apollinis filius, Theseus qui
20 Neptuni, reliqui quorum patres di, non erunt in deorum
numero? quid quorum matres? opinor etiam magis;
ut enim [in] iure civili qui est matre libera liber est, item
iure naturae qui dea matre est deus sit necesse est. ita-
que Achillem Astypalenses insulani sanctissume co-
25 lunt; qui si deus est, et Orpheus et Rhesus di sunt Musa
matre nati; nisi forte maritumae nuptiae terrenis ante-
ponuntur. si hi di non sunt, quia nusquam coluntur,
quo modo illi sunt? vide igitur ne virtutibus hominum (46)
isti honores habeantur non immortalitatibus; quod tu
30 quoque Balbe visus es dicere. Quo modo autem potes,

AHPVB] 9 motus V^2 Morbus *dett. Bai.* Metus *dett. Rom.* 19 olivi *Oliv.* qui A^1HP*V*^{1}*B*^{1} que V^2*B*^{1} quid A^2B^2, *del. dett. Dav.* 22 *del. dett. Wa.* 23 deae $A^1V^1B^1$ 24 Astypalenses *dett.* astipalinses B astypalisnse AP astypalis nonse H astipallis nse V^1 astipalisse V^2 Astypalaeënses *Dav.* sanctissimum ecolunt AV 25 rhesus B^2 hesus A^2HPV^1 hesis A^1[*B*^{1}] theseus V^2 29 honoris AV^1B 30 *cf. p. 73, 6*

si Latonam deam putas, Hecatam non putare, quae ma-
tre Asteria est sorore Latonae? an haec quoque dea
est; vidimus enim eius aras delubraque in Graecia.
sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae
sunt, quarum et Athenis fanumst et apud nos ut ego 5
interpretor lucus Furinae, Furiae deae sunt, specula-
47 trices credo et vindices facinorum et sceleris. Quod si
tales dei sunt ut rebus humanis intersint, Natio quoque
dea putanda est, cui cum fana circumimus in agro Ar-
deati rem divinam facere solemus; quae quia partus 10
matronarum tueatur a nascentibus Natio nominata est.
ea si dea est, di omnes illi qui commemorabantur a te,
Honos Fides Mens Concordia, ergo etiam Spes Mo-
neta omniaque quae cogitatione nobismet ipsis possu-
mus fingere. quod si veri simile non est, ne illud 15
19 quidem est haec unde fluxerunt. Quid autem dicis, si
di sunt illi quos colimus et accepimus, cur non eodem
in genere Serapim Isimque numeremus? quod si fa-
cimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igi-
tur et equos, ibis accipitres, aspidas crocodilos pisces, 20
canes lupos faelis, multas praeterea beluas in deorum
numerum reponemus. quae si reiciamus, illa quoque
48 unde haec nata sunt reiciemus. Quid deinde, Ino dea
ducetur et Λευκοθέα a Graecis a nobis Matuta dice-
tur, cum sit Cadmi filia, Circe autem et Pasiphae et 25
Aeeta e Perseide Oceani filia natae patre Sole in deo-
rum numero non habebuntur? quamquam Circen quo-
que coloni nostri Cercienses religiose colunt. ergo hanc

AHPVB] 2 an] in V^1 [B^1] 5 fanumst] -um est PVB^2 -us est A^1H -u est A^2B^1 6 lucusi *V* lucis B^1 9 circuimus PB^1 11 tuetur B^1 12 memorabantur B^1 *cf. p. 72, 21. 80, 30* 13 honor B 14 ipsi *Dav.* 17 accepimus *dett. Ven.* -cip- AVB 20 ibes P accipitros AV^1B^1 22 numero PO 25 sit admi A^1V^1 sicadmi B^1 26 Aecta e *Bai.* (-tes e *Ern.*) eae e AV eae B Perseide *Ma.* perside AVB^1 -dae B^2 filia *dett. Rom.* filiae AV^1 fili(a)e V^3B nati *Sch. 348* patres A^1 pratres V^1 purat re B^1 27 numerum B^1 circem AV^1B 28 Circeienses *Ma.*

deam ducis: quid Medeae respondebis, quae duobus
⟨dis⟩ avis Sole et Oceano Aeeta patre matre Idyia pro-
creata est, quid huius Absyrtio fratri (qui est apud
Pacuvium Aegialeus, sed illud nomen veterum litte-
5 ris usitatius)? qui si di non sunt, vereor quid agat Ino;
haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Am- 49
phiaraus erit deus et Trophonius? nostri quidem pu-
blicani, cum essent agri in Boeotia deorum inmorta-
lium excepti lege censoria, negabant immortalis esse
10 ullos qui aliquando homines fuissent. sed si sunt i
di, est certe Erectheus, cuius Athenis et delubrum vi-
dimus et sacerdotem. quem si deum facimus, quid aut
de Codro dubitare possumus aut de ceteris qui pug-
nantes pro patriae libertate ceciderunt? quod si pro-
15 babile non est, ne illa quidem superiora unde haec
manant probanda sunt. Atque in plerisque civitatibus 50
intellegi potest augendae virtutis gratia, quo libentius
rei publicae causa periculum adiret optimus quisque,
virorum fortium memoriam honore deorum immorta-
20 lium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erec-
theus Athenis filiaeque eius in numero deorum sunt,
itemque Leonaticum est delubrum Athenis quod *Λεω-
κόριον* nominatur. Alabandenses quidem sanctius Ala-
bandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam
25 quemquam nobilium deorum; apud quos non inurbane
Stratonicus ut multa, cum quidam ei molestus Alaban-
dum deum esse confirmaret Herculem negaret, 'ergo'
inquit 'mihi Alabandus tibi Hercules sit iratus'. Illa 20 51
autem Balbe, quae tu a caelo astrisque ducebas, quam

AHPVB} 1 dicis PV^2 dices A^3B^2 duces *Bai.* 2 *add. Al.* Aeeta *dett. Ald.* eta AVB matre *dett. Ald.* (matreque *Ma.*) matr AVB Idyia *dett. Ma.* idyla AB idila V 3 absirtio PB^2 ob- V^1 absircio B^1 Absyrto *dett. Rom.* 4 *Pacuv. Medi fr. XXIV* egialeius *an* -euis B 8 Boeotia *dett. Asc.* boetia AVB 16—20 atque ... consecratam *Lact. inst. 1, 15, 6* 16 atqui PB^2 17 acuendae *Lact.* gratia aut quo *Lact.* 22 Leonaticum *mirum* 23 alabandens is AP -dens his V^1 -densis B 26 molestius H 29 *cf. p. 67, 27. 76, 5 ss.*

longe serpant non vides: solem deum esse lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci alteram Dianam putant. quod si luna dea est, ergo etiam Lucifer ceteraeque errantes numerum deorum optinebunt; igitur etiam inerrantes. cur autem arqui species non in deorum numero reponatur; est enim pulcher (et ob eam speciem, quia causam habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata). cuius si divina natura est, quid facies nubibus; arcus enim ipse e nubibus efficitur quodam modo coloratis; quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes rettuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. ergo imbres nimbi procellae turbines dei putandi; nostri quidem duces mare ingredientes inmolare hostiam fluctibus consuerunt. 52 Iam si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas), terra ipsa dea est (et ita habetur; quae est enim alia Tellus); sin terra, mare etiam, quem Neptunum esse dicebas; ergo et flumina et fontes. itaque et Fontis delubrum Masso ex Corsica dedicavit, et in augurum precatione Tiberinum Spinonem Anemonem Nodinum alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in inmensum serpet, aut nihil horum recipiemus; nec illa infinita ratio superstitionis probabitur; nihil ergo horum probandum est.

21 53 Dicamus igitur Balbe oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in caelum translatos non re sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Ioves tres numerant

---

AHPVB] 2 putent A^1 5. 6 cur ... ponatur *Char. GL. I 117, 16* (arculs) *Prisc. GL. II 259, 3* (arci) 5 arci H *Prisc.* arcui V^{1}B^2 arcus A^{3}V^3 arcuis *Char.* 6 ponatur *Char.* ob eam causam quia speciem habeat *Ma.* 7 habet *dett. Ern.* dicitur ⟨Iris⟩ *Antonius Augustinus apud Urs.* ⟨dea⟩ *Reitz.* 10 coloratis *Dav.* -tus AVB 16 *cf. p. 75, 17. 143, 4* 19 Masso *Pl.* marso AVB Maso *Ma.* 21 anemomem H^1 anienem H^2 Anionem *Hei.* Almonem *Urs.* nonium B^1 23 honorum AV^{1}B 29—p. 139, 7 *cf. Lact. inst. 1, 11, 48 ira 11, 8 s.*

i qui theologi nominantur, ex quibus primum et secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt et Liberum, alterum patre Caelo, qui genuisse Minervam dicitur,
5 quam principem et inventricem belli ferunt, tertium Cretensem Saturni filium, cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Dioscoroe etiam apud Graios multis modis nominantur: primi tres, qui appellantur Anactes Athenis, ex rege Iove antiquissimo et Proser-
10 pina nati Tritopatreus Eubuleus Dionysus, secundi Iove tertio nati et Leda Castor et Pollux; tertii dicuntur a non nullis Alco et Melampus †euiolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Iam Musae primae quattuor (54) [natae] Iove altero †nata et Thelxinoe† Aoede Arche
15 Melete, secundae Iove tertio et Mnemosyne procreatae novem, tertiae [Iove tertio] Piero natae et Antiopa, quas Pieridas et Pierias solent poetae appellare, isdem nominibus et eodem numero quo proxumae superiores. Cumque tu solem quia solus esset appellatum esse di-
20 cas, Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur. unus eorum Iove natus nepos Aetheris, alter Hyperione, tertius Volcano Nili filio, cuius urbem Aegyptii volunt esse eam quae Heliopolis appellatur, quartus is quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperisse di-
25 citur, ⟨pater⟩ Ialysi Camiri Lindi, unde Rhodii, quintus qui Colchis fertur Aeetam et Circam procreavisse.

AHPVB] 7 Dioscoroe *Pl.* -rce **A**^{1}**V**^{2}**B**^{1} -rte **HV**^{1} Dioscuri *Ma.* 9 Anaces *Ma.* 10 Dionysus *Dav.* -sius **AHPVB** 12 melampus ouiolus **AB**^{2} meuiolus **B**^{1} M. et Tmolus *Dav.* M. et Eucolus *Pl.* fili **AV**^{1}**B**^{1} 14 *del. Bai.* nata et **PVB** nata ae **A** nate et* **H** natae *Bai., del. dett. Ma., post* natae et *nomen matris intercidisse significat RKl.* Thelxinoe *Gron.* thelxinone **AVB** Thelxinoe, Mneme *Pl.* Aoede *Dav.* oede **AVB** Arche] Mneme *Ma.* 16 *del. Gron.* 17 Pierias *dett. Rom. Ven.* pierias **AVB** 18 proximae *dett. Ma.* -ume **AVB** 19 a(p)pellatus *A*^{1}**VB** *cf. p. 76, 9* 24 rodie *B*^{1} 25 *add. Dav. (cf. Arnob. nat. 4, 14)* Camiri *Ma.* cameri **AVB** Lindi unde *Creu.* (Lindi *Ma.*) tinde **AV** tynde **B** Rhodii *Creu.* -di **AVB** 26 Aeetam *Ma.* aetam **A**^{1}**VB** aeam **A**^{2}

22 55 Volcani item complures: primus Caelo natus, ex quo
et Minerva Apollinem eum cuius in tutela Athenas an-
tiqui historici esse voluerunt, secundus [in] Nilo natus
Opas ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Ae-
gypti volunt, tertius ex tertio Iove et Iunone, qui Lemni 5
fabricae traditur praefuisse, quartus Maemalio natus,
qui tenuit insulas propter Siciliam quae Volcaniae no-
56 minabantur. Mercurius unus Caelo patre Die matre
natus, cuius obscenius excitata natura traditur quod
aspectu Proserpinae commotus sit, alter Valentis et 10
Phoronidis filius is qui sub terris habetur idem Tro-
phonius, tertius Iove tertio natus et Maia, ex quo et
Penelopa Pana natum ferunt, quartus Nilo patre, quem
Aegyptii nefas habent nominare, quintus quem colunt
Pheneatae, qui Argum dicitur interemisse ob eamque 15
causam Aegyptum profugisse atque Aegyptiis leges
et litteras tradidisse: hunc Aegyptii Theyt appellant,
eodemque nomine anni primus mensis apud eos voca-
57 tur. Aesculapiorum primus Apollinis, quem Arcades
colunt, qui specillum invenisse primusque volnus di- 20
citur obligavisse, secundus secundi Mercuri frater: is
fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris; ter-
tius Arsippi et Arsinoae, qui primus purgationem alvi
dentisque evolsionem ut ferunt invenit, cuius in Ar-
cadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus 25
23 ostenditur. Apollinum antiquissimus is quem paulo
antea e Volcano natum esse dixi custodem Athenarum,

AHPVB] 1 ⟨et Die⟩ ex *Pl.* (*cf. Lydus de mens. 4, 86 [54]*) 3 *om. dett. Rom. Ven.* 4 Phthas *Gyraldus hist. deor. gentil. (1548) cap. 13; Poim. p. 122* 5. 6 lemni∗ ∗fabricae **B** 6 Maemalio *Us.* mem- **AVB** Cedalione *My. dubitans; Malten PW. 8, 343, 20* 7 nominantur *Lb.* 7—19 *cf. Serv. in Aen. 1, 297. 4, 577* 11 Coronidis *Dav.* 12 maia **H**N^2M^2 mala **AVB** 14 nefans $A^1V^1B^1$ 13—19 *cf. Lact. inst. 1, 6, 2 s. ira 11, 12* 16 aegypto $A^2PV^2B^2$[A^1] in Aegyptum *Lact.* profugisse **H** profuisse AV^1B^1 pr(a)e- V^3B^2 aegyptis A^1V^1 -tii B^1 17 aegypti A^1VB Theut *mg. Asc.*[2] theyn AB^2 thein PB^1 theyr **HV** thoyth *Ma.* 21. 22 *cf. Lact. inst. 1, 10, 2 epit. 8, 2* 23. 24 aludentisque A^1 auid- B^1 27 ante *Pl.*

alter Corybantis filius natus in Creta, cuius de illa insula cum Iove ipso certamen fuisse traditur, tertius Iove tertio natus et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse, quartus in Arcadia, quem Ar-
5 cades Nomionem appellant quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures, prima Iovis et Proser- 58 pinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur, secunda notior quam Iove tertio et Latona natam accepimus; tertiae pater Upis traditur Glauce mater: eam
10 saepe Graeci Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus, primum Iove et Proserpina natum, secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse, tertium Cabiro patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta, quartum Iove et
15 Luna, cui sacra Orphica putantur confici, quintum Nyso natum et Thyone, a quo trieterides constitutae putantur. Venus prima Caelo et Die nata, cuius Eli 59 delubrum vidimus, altera spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus, ter-
20 tia Iove nata et Diona, quae nupsit Volcano, sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur, quarta Syria Cyproque concepta, quae Astarte vocatur, quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima quam Apollinis matrem supra diximus, secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saie-
25 tae colunt, tertia illa quam a Iove generatam supra diximus, quarta Iove nata et Coryphe Oceani filia, quam

---

AHPVB; 9—19 *om.* H| 4 quartus ⟨Sileni filius⟩ *My. (cf. Clemens Alex. protr. 2, 28, 3 Ampel. 9, 6)* 5 *Νόμιον Huet demonstrat. euang. (1679) 4, 8, 3 (ed. 1680 p. 155)* legis $A^1V^1B^1$ 6 accipisse AB 7 pennatum B 12 nysan A^1 nisam VB^1 13 Cabiro *Betul. (cf. Lydus de mens. 4, 51 [38])* caprio AB capryo V^1 capyo V^2 eum quem *Pl.* 14 cui Sabazia *Lb.* -zea *cod. Sigonii Ma.* cuius abazea A -zaea PVB 16 nyso P niso AVB 17 heli B^2 elide M 18 uidemus V^1 21 Cyproque *anonymus a My. laudatus, Creu. (cf. Lydus de mens. 4, 64 [44] Ampel. 9, 9)* cyroque AVB^2 ciro quae B^1 24 *cf. p. 140, 1* Saietae *Pl.* Saitae *Ma.* sal(a)etae AV^2B [F^1] 25 *cf. p. 139, 4* 26 Coriphe *Ven.* corufe AV^1B -se V^2

Arcades *Κορίαν* nominant et quadrigarum inventricem
ferunt, quinta Pallantis, quae patrem dicitur intere-
misse virginitatem suam violare conantem, cui pinna-
60 rum talaria adfigunt. Cupido primus Mercurio et Diana
prima natus dicitur, secundus Mercurio et Venere se- 5
cunda, tertius qui idem est Anteros Marte et Venere
tertia. Atque haec quidem ⟨et alia⟩ eius modi ex ve-
tere Graeciae fama collecta sunt. quibus intellegis re-
sistendum esse, ne perturbentur religiones; vestri au-
tem non modo haec non refellunt verum etiam con- 10
firmant interpretando quorsum quidque pertineat.

24 Sed eo iam unde huc digressi sumus revertamur.
61 Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad haec
refellenda? Nam mentem fidem spem virtutem hono-
rem victoriam salutem concordiam ceteraque huius 15
modi rerum vim habere videmus non deorum. aut
enim in nobismet insunt ipsis, ut mens ut spes ut
fides ut virtus ut concordia, aut optandae nobis sunt,
ut honos ut salus ut victoria; quarum rerum utilitatem
video, video etiam consecrata simulacra; quare au- 20
tem in is vis deorum insit tum intellegam cum cogno-
vero. quo in genere vel maxime est fortuna numeran-
da, quam nemo ab inconstantia et temeritate seiunget,
quae digna certe non sunt deo.

62 Iam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum 25
et enodatio nominum? exsectum a filio Caelum, vinc-
tum itidem a filio Saturnum, haec et alia generis eius-
dem ita defenditis, ut i qui ista finxerunt non modo
non insani sed etiam fuisse sapientes videantur. in

AHPVB] 1 corian AVB^{2} -ant B^{1} Coryphasiam *Vict. var. lect. (1582) 11,15 (cf. Arnob. nat. 4,14 Clemens Alex. protr. 2,28,2)* 6 qui idem *dett. Dav.* quidem AVB 7 *add. Pl.* ⟨aliaque⟩ *Dav.* ⟨atque⟩ V^{2} ⟨et⟩ B^{2} 12 *cf. p. 133,28. 134,14* 14 *cf. p. 72,20* 15 huius B^{c} uius B^{p} eius AV 16 aut] autem $A^{1}V^{1}B^{1}$ 17 ut spes *om. dett. Rom. Ven., post* sunt *v. 18 transposuit Wa.; cf. p. 142,14. 157,24 s.* 20 video *posterius om.* $V^{2}B^{1}$ 21 ⟨ex te⟩ cogn. *Bou.* ⟨esse⟩ *Pl.* 25 *cf. p. 73,24* 28 qui] quiqui $A^{1}V^{1}$

enodandis autem nominibus quod miserandum sit laboratis: 'Saturnus quia se saturat annis, Mavors quia magna vertit, Minerva quia minuit aut quia minatur, Venus quia venit ad omnia, Ceres a gerendo'. quam
5 periculosa consuetudo. in multis enim nominibus haerebitis: quid Veiovi facies quid Volcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen quod non possis una littera explicare unde ductum sit; in quo quidem magis tu mihi natare visus
10 es quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit 63 et minime necessariam primus Zeno post Cleanthes deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem, vocabulorum cur quidque ita appellatum sit causas explicare. quod cum facitis illud pro-
15 fecto confitemini, longe aliter se rem habere atque hominum opinio sit; eos enim qui di appellantur rerum naturas esse non figuras deorum. Qui tantus error fuit, 25 ut perniciosis etiam rebus non nomen deorum tribueretur sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fa-
20 num in Palatio et ⟨Orbonae ad⟩ aedem Larum et aram Malae Fortunae Exquiliis consecratam videmus. Om- 64 nis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de dis inmortalibus disputemus, dicamus digna dis inmortalibus. de quibus habeo ipse quid sentiam, non
25 habeo autem quid tibi adsentiar. Neptunum esse dicis animum cum intellegentia per mare pertinentem, idem de Cerere; istam autem intellegentiam aut maris aut

---

AHPVB] 2—4 *cf. p. 74, 6. 75, 19. 76, 24. 75, 17* 7 *cf. p. 75, 9* 8 *cf. Aug. dialect. 6* 10. 11 *cf. Aug. dialect. 6* 11 *cf. p. 73, 22*
13 vocabulorumque *dett. Hei.* quique AVB[1] 16 *ss. cf. p. 72, 16 ss.* 16 appellentur *Ern.* 18 non ⟨modo⟩ *dett. Ma.*
20 *add. dett.? ed. Bonon. 1494, cf. Plin. nat. 2, 16* 21 exquilus A[1]V[1]B[1] exsquiliis P esq- F[2] 22 a philosophia (p)pellatur A[2]V[2] -phi appellatur A[1]V[1]B[1] (*an* -tus); a *deleto* -phya- appellatur (*an* -tus) B[2] 23. 24 disputemus ... inmortalibus *om.* V[1] 23 desputemus AB[1] (*om.* V[1]) ,dicamus digna diis B dicaliusu ignais AHPV[2] (*om.* V[1]) 24 *et* 25 quod *Ern.* 25 *cf. p. 77, 19. 15, 21*

terrae non modo comprehendere animo sed ne suspicione quidem possum attingere. itaque aliunde mihi quaerendum est et ut esse deos et quales sint dii discere possim, qualis tu eos esse vis * *.

65 * videamus ea quae secuntur, primum deorum⟨ne⟩ prudentia mundus regatur, deinde consulantne di rebus humanis. haec enim mihi ex tua partitione restant duo; de quibus si vobis videtur accuratius disserendum puto.' 5

'Mihi vero' inquit Velleius 'valde videtur; nam et maiora exspecto et is quae dicta sunt vehementer adsentior.' 10

Tum Balbus 'Interpellare te' inquit 'Cotta nolo, sed sumemus tempus aliud; efficiam profecto ut fateare. sed * *' 15

*

⟨Cotta:⟩ non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis exstinguat 16

*

adduci hoc ut credamus non possumus, immortalem illam praestantissimamque naturam divisam esse per sexus 18

*

deorumne prudentia mundus regatur 21

*

1—15 AHPVB] 3 ut et *dett. Rom. Ven.* 3. 4 dii d. possim *om.* B[1] 4 ⟨quam⟩ qualis V[2] esse *om.* B[1] *defectum notavit Hei. (paragraphus manu recentiore* H*);* ⟨vide ne esse non possint. (Nunc)⟩ *Pl.* 5 *add.* V[2] prudentiam B prouidentia V[2] 6 dii H de AV[1]B, *del.* V[2] 7 *cf. p. 120, 8* 15 *defectum post v. 12 indicat* F, *ibidem fere in mg. notis Tironianis* A[2]B[2], *hoc loco Ma.; pergunt codd. p. 147, 8* 16. 17 *Lact. inst. 2, 3, 2* Cicero — cum multa dixisset quae ad eversionem religionum valerent, ait tamen non ... exstinguat 18—20 *Arnob. nat. 3, 6* adduci enim primum hoc ... per sexus. — — ante omnes Tullius — nullam veritus impietatis invidiam quid super tali opinatione sentiret pietate cum maiore monstravit. *cf. ibid. 8—10 Kroll Rh. M. 72, 1917/18, 63 s.* 21 *v. 5*

1 *de commodorum quae capimus copia*

*

2 *de temporum ordine caelique constantia*

*

3 *de Chrysippi argumentis, de domo pulchra cum pulchritudine mundi comparata, de totius mundi convenientia consensuque*

*

6 *de Zenonis conclusionibus*

*

7 *de vi ignea deque eo calore ex quo omnia generentur*

*

8 *num mundus universus et sol et luna et stellae sensum ac mentem habeant*

*

10 *de sideribus pastus indigentibus*

*

11 *de natura artificiose ambulante*

*

12 *mundum non aedificatum sed a natura conformatum*

Primum igitur non est probabile eam materiam rerum unde omnia orta sunt esse divina providentia 15 effectam, sed et habere et habuisse vim et naturam suam. ut igitur faber cum quid aedificaturus est non ipse facit materiam sed utitur ea quae sit parata, fictorque item cera, sic isti providentiae divinae mate-

---

1—9 *p. 124, 17 ss.* **2** *cf. p. 127, 2 Lact. inst. 2, 5, 10—14* **3—5** *cf. p. 127, 19 ss.* **6** *cf. p. 126, 9 ss.* **7** *huc spectet Serv. auct. in ecl. 6, 33* liquidi ignis: puri id est aetherei, quem Cicero ignitum liquorem dicit **10** *p. 132, 2* **11** *p. 128, 18* **12** *p. 128, 11* **13—p. 146, 4** *Lact. inst. 2, 8, 10* Cicero de natura deorum disputans ait sic: 'primum ... factus est'; *cf. Min. Fel. 5, 7—9* **13—15** *cf. Lact. ibid. 14* **13—16** *cf. ibid. 20* **16—p. 146, 2** ut faber ... paratam *ibid. 25*

riam praesto esse oportuit non quam ipse faceret sed quam haberet paratam. quod si materia non est a deo facta, ne terra quidem et aqua et aer et ignis a deo factus est.

*

ex medullis corporum angues nasci; de Cleomene Lacedaemonio (?) 5

*

consulantne di rebus humanis

*

cur, si omnia deus hominum causa fecerit, etiam multa contraria et inimica ⟨et⟩ pestifera nobis reperiantur tam in mari quam in terra. [10]*quod Stoici veritatem* 10 *non perspicientes ineptissime reppulerunt. aiunt enim multa esse in gignentibus et in numero animalium quorum adhuc lateat utilitas, sed eam processu temporum inventuiri, sicut iam multa prioribus saeculis incognita necessitas et usus invenerit.* [11]*quae tandem* 15 *utilitas potest in muribus in blattis in serpentibus reperiri, quae homini molesta et perniciosa sunt? an medicina in his aliqua latet? quae si est, inveniatur aliquando, nempe adversus mala, cum id illi querantur, esse omnino malum.* [12]*viperam ferunt exustam* 20 *in cineremque dilapsam mederi eiusdem bestiae morsui: quanto melius fuerat eam prorsus non esse quam remedium contra se ab ea ipsa desiderari.*

*

deus aut vult tollere mala et non potest, aut potest et non vult, aut neque vult neque potest, aut et vult 25

---

1 ipse *codd. 11 et 25 praeter B, in quo 11* ipsā *sed* ā *in ras., 25* ipse *ex* ipsa *vel* -ā *effectum;* ipsa *utrobique edd.* 2—4 quod si ... factus est *Lact. ibid. 45, cf. 46* 5. 6 *Schol. Verg. Veron. Aen. 5, 95* Scaurus 'erudite, nam ait ex ... nasci — — apud Ciceronem de natura deorum .it. ubi de Cleomene Lacedaemonio. *cf. Plut. Cleom. 39* 7 *p. 144, 6* 8—23 *Lact. ira 13, 9—12* Academici contra Stoicos disserentes solent quaerere cur *eqs.* 9 *add. B* 14 inventuiri *Brandt* -turi *codd.* 18 inveniatur *Heumann;* -itur *B,* -ietur *P* 24—p. 147, 6 *Lact. ira 13, 20. 21* argumentum Epicuri: 'deus' inquit 'aut — non

et potest. [31] *si vult et non potest, inbecillus est, quod in deum non cadit, si potest et non vult, invidus, quod aeque alienum est a deo; si neque vult neque potest, et invidus et inbecillus est ideoque nec deus; si et vult*
5 *et potest, quod solum deo convenit, unde ergo sunt mala aut cur illa non tollit?*

*

homines omnibus bestiis antecedunt

*

'nequaquam istuc istac ibit; magna inest certatio.
nam ut ego illi supplicarem tanta blandiloquentia,
10 ni ob rem':

parumne ratiocinari videtur et sibi ipsa nefariam pestem machinari? illud vero quam callida ratione: 26 66

'qui volt quod volt, ita dat se res ut operam dabit',

qui est versus omnium seminator malorum.

15 'ille traversa mente mihi hodie tradidit repagula,
quibus ego iram omnem recludam atque illi perniciem dabo,
mihi maerores illi luctum, exitium illi exilium mihi.'

hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio
20 homini solum tributam dicitis, bestiae non habent; videsne igitur quanto munere deorum simus adfecti? 67
Atque eadem Medea patrem patriamque fugiens,

'postquam pater
adpropinquat iamque paene ut conprehendatur parat,

---

tollit?' *huc rettulit Schwenke Berl. philol. Wochenschr. 8 (1888) 1308 s., cf. Sext. hypot. 3, 10 s.*

8 *ss.* **AHPVB]** 7 *Diom. GL. I 313, 10* **anteeo illi — — dativo casu dicimus, ut Cicero — — item de deorum natura tertio 'h. o. b. a.' antecedunt** *scil. ratione* **8** *vide ad p. 144, 15* [illegible] *scen. 266 ss. V.* **ista AV^1B^2 isthaec V^2;** **is tacebit H** is[illegible]bit **P** **9 illi** *Ribb.* **illis AVB** **10 ni ob rem** *Va. op. ac. 1, 38* **niobem AV -be B** **13** *Enn. scen. 269 V.* **15—18** *Enn. scen. 270 ss. V.* **16 perniciem V^2 -tiem A^2B^2 permiiem $A^1V^1B^1$** (*an* **-mitem).** *fuerit* **permitiem,** *cf. Va. ad Enn.* **18 exitium V[illegible] B^2 -tum AV^1B^1** **20** *cf. p. 109, 24. 112, 9* **22 media A^1VB^1** **23—p. 148, 7** *trag. inc. 165 ss.* **23 posquam A p̊quā P**

puerum interea obtruncat membraque articulatim dividit
perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia
ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
ipsa interea effugeret, illum ut maeror tardaret sequi, 5
sibi salutem ut familiari pareret parricidio'.
68 huic ut scelus sic ne ratio quidem defuit. Quid ille funestas epulas fratri conparans nonne versat huc et illuc cogitatione rationem: 10
'maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et conprimam'.
27 Nec tamen ille ipse est praetereundus,
'qui non sat habuit coniugem inlexe in stuprum',
de quo recte et verissume loquitur Atreus: 15
'quod re in summa summum esse arbitror
periclum, matres coinquinari regias,
contaminari stirpem, admisceri genus'.
at id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quaereret: 20
'addo' inquit 'huc, quod mihi portento caelestum pater
prodigium misit, regni stabilimen mei,
agnum inter pecudes aurea clarum coma
quondam Thyestem clepere ausum esse e regia, 25
[a] qua in re adiutricem coniugem cepit sibi'.
69 videturne summa inprobitate usus non sine summa esse ratione? Nec vero scaena solum referta est his sceleribus sed multo vita communis paene maioribus. sentit domus unius cuiusque sentit forum, sentit curia 30 campus socii provinciae, ut quem ad modum ratione

---

AHPVB] 11. 12 *Acc. trag. 200 s.* 14 *Acc. trag. 205* qui *a. 1850 Cottae dabat Sch.* 16—18 *Acc. trag. 206 ss.* 17 regiam V[2] 18 ac misceri *Ribb.* 21—26 *Acc. trag. 209 ss.* 25 quondam *Ald.* quem dan A[1]V quendam HB[2] quam dan B[1] quem clam A[2] 26 *del.* A[2]

recte fiat sic ratione peccetur, alterumque et a paucis
et raro, alterum et semper et a plurimis, ut satius
fuerit nullam omnino nobis a dis immortalibus datam
esse rationem quam tanta cum pernicie datam. ut vi-
5 num aegrotis, quia prodest raro nocet saepissime, me-
lius est non adhibere omnino quam spe dubiae salutis
in apertam perniciem incurrere, sic haud scio an melius
fuerit humano generi motum istum celerem cogitatio-
nis acumen sollertiam, quam rationem vocamus, quo-
10 niam pestifera sit multis admodum paucis salutaris,
non dari omnino quam tam munifice et tam large dari.
Quam ob rem si mens voluntasque divina idcirco con- 70
suluit hominibus quod is est largita rationem, is solis
consuluit quos bona ratione donavit, quos videmus si
15 modo ulli sint esse perpaucos. non placet autem pau-
cis a diis inmortalibus esse consultum; sequitur ergo
ut nemini consultum sit.

Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non op- 28
tume nobis a dis esse provisum, quod multi eorum be-
20 neficio perverse uterentur; etiam patrimoniis multos
male uti, nec ob eam causam eos beneficium a patribus
nullum habere. Quisquam istuc negat, aut quae est in
collatione ista similitudo? nec enim Herculi nocere
Deianira voluit cum ei tunicam sanguine Centauri tinc-
25 tam dedit, nec prodesse Pheraeo Iasoni is qui gladio
vomicam eius aperuit, quam sanare medici non potue-
rant. multi enim et cum obesse vellent profuerunt et
cum prodesse offuerunt; ita non fit ex eo quod datur
ut voluntas eius qui dederit appareat, nec si is qui
30 accepit bene utitur idcirco is qui dedit amice dedit.
Quae enim libido quae avaritia quod facinus aut susci- 71
pitur nisi consilio capto aut sine animi motu et cogi-
tatione id est ratione perficitur; nam omnis opinio ratio

AHPVB] 2 saepe *Man.* 10 sint A^1V^1B est *Sch. 351* salutaria B^2 15 sunt *dett. Rom. Ven.* 22 quis quas PB^1 quis quasi V^1 quisquamne V^2 istud B^1 iuste A^3 [A^1]

est, et quidem bona ratio si vera, mala autem si falsa
est opinio. sed a deo tantum rationem habemus, si
modo habemus, bonam autem rationem aut non bonam
a nobis. Non enim ut patrimonium relinquitur sic ratio
est homini beneficio deorum data; quid enim potius 5
hominibus dii dedissent si is nocere voluissent, iniusti-
tiae autem intemperantiae timiditatis quae semina es-
sent si is vitiis ratio non subesset?

29 Medea modo et Atreus commemorabatur a nobis,
heroicae personae inita subductaque ratione nefaria 10
72 scelera meditantes. quid levitates comicae parumne
semper in ratione versantur? parumne subtiliter dispu-
tat ille in Eunucho:

'quid igitur faciam?'
'exclusit, revocat; redeam? non si me obsecret'. 15

ille vero in Synephebis Academicorum more contra
communem opinionem non dubitat pugnare ratione,
qui 'in amore summo summaque inopia suave' esse
dicit

'parentem habere avarum inlepidum in liberos 20
difficilem, qui te nec amet nec studeat tui',

73 atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:

'aut tu illum fructu fallas aut per litteras
avertas aliquod nomen aut per servolum
percutias pavidum; postremo a parco patre 25
quod sumas, quanto dissipes libentius';

idemque facilem et liberalem patrem incommodum esse
amanti filio disputat:

'quem neque quo pacto fallam nec quid inde auferam

AHPV.B] 4 enim ut A[3]V[2]B ut enim H em cui P em ui *V*[1][*A*[1]] 6 dii *om.* AV 9 media A[1]VB *cf. p. 147, 8. 148, 13* commemorabantur A[3] 14. 15 *Ter. Eun. 46. 49* 18—21 *Caecil. com. 199—201* 21 nec amet] necariet *A*[1]HV[1] nec met B[1]
23—26 *Caecil. com. 202 ss.* 23 furto *Bue. apud Ribb. Sed cf. Th. l. L. s. v. 1389, 31* 26 dissipes H -pis AV[1]B -pas V[2] 29—p. 151, 3 *Caecil. com. 206 ss.* 29 nec quid inde *dett. Ven.* neque q. i. V[2] nequid inde B[2] neque tinde A[1]V[1] neque unde A[2]HP neque utinde (*sic* M) *an* neque uitinde B[1]

nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar
scio quicquam: ita omnes meos dolos fallacias
praestrigias praestrinxit commoditas patris'.
quid ergo isti doli, quid machinae, quid fallaciae
5 praestrigiaeque num sine ratione esse potuerunt? o
praeclarum munus deorum; ut Phormio possit dicere:
'cedo senem; iam instructa sunt mihi in corde con-
silia omnia'. 30
Sed exeamus e theatro, veniamus in forum. sessum 74
10 it praetor. quid ut iudicetur? qui tabularium incen-
derit. quod facinus occultius: at se Q. Sosius splen-
didus eques Romanus ex agro Piceno fecisse confes-
sus est. qui transscripserit tabulas publicas: id quo-
que L. Alenus fecit, cum chirographum sex primorum
15 imitatus est; quid hoc homine sollertius? cognosce
alias quaestiones, auri Tolossani coniurationis Iugur-
thinae; repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob
rem iudicandam; posteriora: de incestu rogatione Pe-
ducaea; tum haec cotidiana: sicae venena peculatus,
20 testamentorum etiam lege nova quaestiones. inde illa
actio 'ope consilioque tuo furtum aio factum esse',
inde tot iudicia de fide mala, tutelae mandati pro socio
fiduciae, reliqua quae ex empto aut vendito aut con-
ducto aut locato contra fidem fiunt, inde iudicium pu-
25 blicum rei privatae lege Laetoria, inde everriculum
malitiarum omnium iudicium de dolo malo, quod
C. Aquillius familiaris noster protulit, quem dolum
idem Aquillius tum teneri putat cum aliud sit simu-
latum aliud actum. Hanc igitur tantam a dis inmor- 75

AHPVB] **2** meus *A*[1]V[1]B[1] **3** praestrigias *Bue. Neue Jahrb. 105 (1872) 109* praestiglas AVB[2] praestringas *B*[1] **7. 8** *Ter. Phorm. 321* **10** it praetor *dett. Lb.* ite pr(a)ecor AVB **11** ad AV id *Dav.* at ⟨id⟩ *Schue.* **14** alenus V asenus B[1]. *nomen incertum* **19** sica B veneni *dett. Dav.* **21** que *a formula abesse solet* **22** fide mala tutele H fidefidem alatat utile A fidem- (t *prima incerta*) V[1] fide mala at utile PV[2] fide allata tutele B[1] -lae B[2] **25** Plaetoria *Hei.*

talibus arbitramur malorum sementim esse factam? si enim rationem hominibus di dederunt, malitiam dederunt; est enim malitia versuta et fallax ratio nocendi; idem etiam di fraudem dederunt facinus ceteraque quorum nihil nec suscipi sine ratione nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat 5

'ne in nemore Pelio securibus
caesae accidissent abiegnae ad terram trabes'

sic istam calliditatem hominibus di ne dedissent, qua perpauci bene utuntur, qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur, innumerabiles autem improbe utuntur, ut donum hoc divinum rationis et consilii ad fraudem hominibus non ad bonitatem impertitum esse videatur. 10

31 76 Sed urgetis identidem hominum esse istam culpam non deorum. Ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset; etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi: 'quis enim te adhibuisset' dixerit quispiam 'si ista non essent'. contra deum licet disputare liberius: 'in hominum vitiis ais esse culpam: eam dedisses hominibus rationem quae vitia culpamque excluderet'. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus, qua possumus falli; deus falli qui potuit? an ut Sol in currum quom Phaethontem filium sustulit, aut Neptunus cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi a 77 Neptuno patre habuisset potestatem: poetarum ista sunt, nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores non fabularum. atque hi tamen ipsi di poetici, si scissent perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur Et si verum est quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos is qui 15 20 25 30

AHPVB] 7. 8 *Enn. scen. 246 s. V.* 8 cecidissent B[2]; abigne AVB[1]; caesa cecidisset abiegna *Asc.* - accidisset - *Hei. (ut Varr. ling. 7, 33)* 19 si] sed AV[1]B 26 Theseum *(sic)* Hippolytum *Prisc. GL. II 299, 16 (de accusativo nominum in* eus *desinentium)* 31 ut *Dav.*

bene dicta male interpretarentur (posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire) — prorsus, si qui audierunt vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur,
5 tacere praestaret philosophis quam iis qui se audissent nocere; sic, si homines rationem bono consilio a dis 78 immortalibus datam in fraudem malitiamque convertunt, non dari illam quam dari humano generi melius fuit. Ut si medicus sciat eum aegrotum, qui iussus sit
10 vinum sumere, meracius sumpturum statimque periturum, magna sit in culpa, sic vestra ista Providentia reprendenda, quae rationem dederit is quos scierit ea perverse et inprobe ussuros. Nisi forte dicitis eam nescisse. Utinam quidem; sed non audebitis, non enim
15 ignoro quanti eius nomen putetis.

Sed hic quidem locus concludi iam potest. nam si 32 79 stultitia consensu omnium philosophorum maius est malum quam si omnia mala et fortunae et corporis ex altera parte ponantur, sapientiam autem nemo adse-
20 quitur, in summis malis omnes sumus, quibus vos optume consultum a dis inmortalibus dicitis. nam ut nihil interest utrum nemo valeat an nemo possit valere, sic non intellego quid intersit utrum nemo sit sapiens an nemo esse possit.

25 Ac nos quidem nimis multa de re apertissuma; Telamo autem uno versu totum locum conficit cur di homines neglegant:

'nam si curent, bene bonis sit, male malis; quod nunc abest'.

30 debebant illi quidem omnis bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant; sin id minus, bonis qui- 80 dem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones fortissimos et optimos viros in Hispania Poenus oppressit, cur Maximus extulit filium consularem, cur
35 Marcellum Annibal interemit, cur Paulum Cannae sus-

AHPVB] 2 propsus B[1] prossus AV[1] 3 adirent *Ba.* 5 philosophos *dett. Lb.* 28. 29 *Enn. scen. 318 V.*

tulerunt, cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est
praebitum, cur Africanum domestici parietes non texe-
runt? Sed haec vetera et alia permulta; propiora
videamus. cur avunculus meus vir innocentissumus
idemque doctissumus P. Rutilius in exilio est, cur 5
sodalis meus interfectus domi suae Drusus, cur
temperantiae prudentiaeque specimen ante simula-
crum Vestae pontifex maximus est Q. Scaevola tru-
cidatus, cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna
interempti, cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. 10
Catulum praestantissuma dignitate virum mori potuit
81 iubere? Dies deficiat si velim numerare quibus bonis
male evenerit, nec minus si commemorem quibus im-
probis optime. Cur enim Marius tam feliciter septi-
mum consul domi suae senex est mortuus, cur omnium 15
33 crudelissimus tam diu Cinna regnavit? 'At dedit poe-
nas.' Prohiberi melius fuit impedirique ne tot summos
viros interficeret quam ipsum aliquando poenas dare.
Summo cruciatu supplicioque Q. Varius homo impor-
tunissumus periit; si quia Drusum ferro Metellum ve- 20
neno sustulerat, illos conservari melius fuit quam poe-
nas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dio-
nysius tyrannus annos fuit opulentissumae et beatissu-
82 mae civitatis; quam multos ante hunc in ipso Graeciae
flore Pisistratus. 'At Phalaris, at Apollodorus poenas 25
sustulit.' Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et
praedones multi saepe poenas dant, nec tamen possu-
mus dicere non pluris captivos acerbe quam praedones
necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno
excarnificatum accepimus, Zenonem Eleatem in tor- 30
mentis necatum; quid dicam de Socrate, cuius morti
inlacrimare soleo Platonem legens? Videsne igitur

AHPVB] 3 propriora AV^1B 8 Q.] qu(a)e *A^1*HP*V^1B^1*
10 Q.] que A^1B^1[*V^1*] 11 praestantissumea $A^1V^1B^1$ 12 enu-
merare *Ern.* 22. 23 annos *post* duodeq. *transponendum indicare
videtur* V, *transponunt dett. Hei.* 28 acerue AV^1B^1 30 Ele-
atem *Ma.* eleeae *A^p* elete A^c el(a)eae $HPVB^2$[*B^1*; *certae* eae]
32 inlacrimare P -ri AVB

deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna 34 83
5 tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilavisset, navigabat Syracusas; isque cum secundissumo vento cursum teneret, ridens 'videtisne' inquit 'amici quam bona a dis inmortalibus navigatio sacrilegis detur'. atque homo acutus
10 cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat. qui quom ad Peloponnesum classem appulisset et in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iovem ornarat e manubiis Carthaginiensium tyrannus Gelo, atque in
15 eo etiam cavillatus est aestate grave esse aureum amiculum hieme frigidum, eique laneum pallium iniecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Aesculapi Epidauri barbam auream demi iussit; neque enim convenire barbatum esse filium, cum in omnibus
20 fanis pater imberbis esset. iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset 'bonorum deorum', uti se eorum bonitate velle dicebat. idem Victoriolas aureas et pateras coronasque, quae simulacrorum por- 84
25 rectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tolle-

AHPVB] 5—p. 156, 3 *cf. Val. Max. 1, 1 ext. 3 Lact. inst. 2, 4, 16—20. 25 s.* 6 seracusas AV^{1}B^1 9 atqui B^2 idque *Lb.* 11 quom] cum V^{2}B^2 quod AV^{1}B^1 Peloponnesum *dett. Ven.* -ponensum AVB 13 iouen AB^1 14 carthaginensium A -niensum B Hiero *dett. Ven. (dett. Val. Max. cum Paride)* 15 graue *Ald.* -em AVB *(codd. Val. Max.)* 16 eiqui *A*^{1}PV^{1}B^1 17 esse ⟨aptum⟩ V^2; tempus ⟨aptum⟩ A^3 *(ut Val. Max. et Lact.)* omni A^{1}H animi *B*^{1} 18 Epidaurii *Rom.; cf. Val. Max.* 20 fanum A^1 fani B^1 etiam *Gul.* idem *(ut Val. Max.) dett. Pighius ad Val. (1567)* ⟨et aureas⟩ de *cum Val. Max. Thormeyer de Val. Max. et Cic. (diss. Gotting. 1902) 73* 21 quod *(Val. Max.)*] cum *dett. Mdv. ad fin. 3, 65 ed. I* 22 esse *A*^{p}V^{1}B^1 24 que qu(a)e V^2 que AV^1 quae B

bat eaque se accipere non auferre dicebat; esse enim stultitiam a quibus bona precaremur ab is porrigentibus et dantibus nolle sumere. eundemque ferunt haec quae dixi sublata de fanis in forum protulisse et per praeconem vendidisse exactaque pecunia edixisse ut 5
quod quisque a sacris haberet id ante diem certam in suum quicque fanum referret: ita ad impietatem in
35 deos in homines adiunxit iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iuppiter fulmine percussit nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit, at- 10
que in suo lectulo mortuus in †tyrannidis rogum inlatus est, eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nanctus, quasi iustam et legitimam hereditatis
85 loco filio tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio, videtur enim auctoritatem adferre peccandi; recte vi- 15
deretur, nisi et virtutis et vitiorum sine ulla divina ratione grave ipsius conscientiae pondus esset, qua sublata iacent omnia. ut enim nec domus nec res publica ratione quadam et disciplina dissignata videatur, si in ea nec recte factis praemia extent ulla nec supplicia 20
peccatis, sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum.

86 'At enim minora di neglegunt, neque agellos singulorum nec viticulas persequuntur, nec, si uredo aut 25
grando cuipiam nocuit, id Iovi animadvertendum fuit; ne in regnis quidem reges omnia minima curant': sic enim dicitis. Quasi ego paulo ante de fundo Formiano
36 P. Rutili sim questus non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commo- 30

AHPVB] 5 pecuniae dixisse V^1B^1 -nia d- $AHPB^2$ 6 a sacris] sacri B 7 impletatem $A^1V^1B^1$; adimpleta temeritate B^2 11 tyranni dis B typanidis APV timp- H tyranni dis ⟨non invitis⟩ *Pl.* 19 rationem $A^1V^1B^1$ designata HPV 21 in homines *del. Bou.* 24 *cf. p. 117, 15* 26 grando V^2B^c gl- AV^1B^p quipiam A^1V^1B quippiam A^3V^2

ditates, vineta segetes oliveta, ubertatem frugum et fructuum, omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae a dis se habere; virtutem autem nemo umquam acceptam deo rettulit. nimirum recte; propter 87
5 virtutem enim iure laudamur et in virtute recte gloriamur; quod non contingeret, si id donum a deo non a nobis haberemus. at vero aut honoribus aucti aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni aut depulimus mali, tum dis gratias agimus,
10 tum nihil nostrae laudi adsumptum arbitramur. num quis quod bonus vir esset gratias dis egit umquam? at quod dives quod honoratus quod incolumis, Iovemque optimum et maximum ob eas res appellant, non quod nos iustos temperantes sapientes efficiat, sed
15 quod salvos incolumis opulentos copiosos; neque Her- 88 culi quisquam decumam vovit umquam, si sapiens factus esset — quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolavisse dicitur; sed id quidem non credo, quoniam ille
20 ne Apollini quidem Deli hostiam immolare voluit, ne aram sanguine aspergeret. ad rem autem ut redeam, iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. quamvis licet Menti delubra et Virtuti et Fidei consecremus,
25 tamen haec in nobis ipsis sita videmus; spei salutis opis victoriae facultas a dis expetenda est.

Inproborum igitur prosperitates secundaeque res redarguunt, ut Diogenes dicebat, vim omnem deorum ac potestatem. 'At non numquam bonos exitus habent 37
30 boni.' Eos quidem arripimus adtribuimusque sine ulla 89 ratione dis inmortalibus. at Diagoras cum Samothracam venisset Atheus ille qui dicitur, atque ei quidam

---

AHPVB| 2 fructum A[1]V[1]B[1] 5 in *om.* B[1] 7 auti A[1] autii B[1] uti A[2] 14 temperantes *Lb.* -ratos AVB 20 delio AVB[2] 24 Fidei ⟨et Spei⟩ (*del.* 25 spei) *Pearce; cf. p. 142, 17* 25 ipsisita A[1]VB 28 *cf. p. 155, 2*

amicus 'tu, qui deos putas humana neglegere, nonne animadvertis ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint in portumque salvi pervenerint', 'ita fit' inquit, 'illi enim nusquam picti sunt qui naufragia fecerunt in marique perierunt'. idemque, cum 5 ei naviganti vectores adversa tempestate timidi et perterriti dicerent non iniuria sibi illud accidere qui illum in eandem navem recepissent, ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantis quaesivitque num etiam in is navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se 10 habet, ut ad prosperam adversamve fortunam qualis sis aut quem ad modum vixeris nihil intersit.

90 'Non animadvertunt' inquit 'omnia di, ne reges quidem'. Quid est simile; reges enim si scientes prae-38 termittunt, magna culpa est; at deo ne excusatio qui- 15 dem est inscientiae. Quem vos praeclare defenditis, cum dicitis eam vim deorum esse, ut etiam si quis morte poenas sceleris effugerit expetantur eae poenae a liberis a nepotibus a posteris. O miram aequitatem deorum: ferretne civitas ulla latorem istius modi le- 20 gis, ut condemnaretur filius aut nepos, si pater aut avus deliquisset?

'quinam Tantalidarum internecioni modus
paretur, aut quaenam umquam ob mortem Myrtili
poenis luendis dabitur satias supplici?' 25

91 Utrum poetae Stoicos depravarint an Stoici poetis dederint auctoritatem non facile dixerim; portenta enim ab utrisque et flagitia dicuntur. neque enim quem Hipponactis iambus laeserat aut qui erat Archilochi versu volneratus a deo immissum dolorem non conceptum 30 a se ipso continebat, nec cum Aegisthi libidinem aut cum Paridis videmus a deo causam requirimus, cum

---

AHPVB] 5—10 *cf. florileg. Schenkelii Wien. Stud. 11 (1889) 16 n. 38* 19 a nep. P ac nep. AVB ac p. V[2]B[2] 23—25 *Acc. trag. 657 sq.* 23 internecioni PV[2]B -nic- AV[1] 25 supplici P -ii AVB 29 iambis H[*B*[1]]

culpae paene vocem audiamus, nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius quam ab Aesculapio datam iudico, nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartae
5 quam a Lycurgo datam. Critolaus inquam evertit Corinthum, Carthaginem Asdrubal; hi duo illos oculos orae maritumae effoderunt, non iratus aliqui, quem omnino irasci posse negatis, deus. At subvenire certe (39) 92
potuit et conservare urbis tantas atque talis; vos enim 39
10 ipsi dicere soletis nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo; ut enim hominum membra nulla contentione mente ipsa ac voluntate moveantur, sic numine deorum omnia fingi moveri mutarique posse. neque id dicitis superstitiose atque aniliter
15 sed physica constantique ratione; materiam enim rerum, ex qua et in qua omnia sint, totam esse flexibilem et commutabilem, ut nihil sit quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit, eius autem universae fictricem et moderatricem divinam esse providentiam;
20 haec igitur quocumque se moveat, efficere posse quicquid velit. Itaque aut nescit quid possit, aut neglegit res humanas, aut quid sit optimum non potest iudicare. 'Non curat singulos homines.' Non mirum: ne civitates 93
quidem; non eas: ne nationes quidem et gentis. quod
25 si has etiam contemnet, quid mirum est omne ab ea genus humanum esse contemptum?

Sed quo modo idem dicitis non omnia deos persequi, idem voltis a diis inmortalibus hominibus dispertiri ac dividi somnia (idcirco haec tecum, quia vestra est de
30 somniorum veritate sententia), atque idem etiam vota suscipi dicitis oportere? Nempe singuli vovent, audit igitur mens divina etiam de singulis; videtis ergo non

---

AHPVB] 7 alicui **PV**[2] 8 deus *dett. Lb.* deum **AVB** at] ab *A*[1]**B**[1] 14 dicitis] additis **B** 15 sed] sedi **A** sedhic **B**[1] materiam **P** -ia **AVB** 20 hanc **V**[2] 23 *cf. p. 116, 11. 25. 117, 15*

esse eam tam occupatam quam putabatis. Fac esse distentam, caelum versantem terram tuentem maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere et cessare patitur, cur non rebus humanis aliquos otiosos deos praeficit, qui a te Balbe innumerabiles explicati 5 sunt?

Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem sed ut intellegeretis quam esset obscura et quam difficiles explicatus haberet.'

40 94 Quae cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem 'Ve- 10 hementius' inquit 'Cotta tu quidem invectus es in eam Stoicorum rationem quae de providentia deorum ab illis sanctissume et prudentissume constituta est. sed quoniam advesperascit, dabis nobis diem aliquem ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris et 15 focis certamen et pro deorum templis atque delubris proque urbis muris, quos vos pontifices sanctos esse dicitis diligentiusque urbem religione quam ipsis moenibus cingitis; quae deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas iudico.' 20

95 Tum Cotta: 'Ego vero et opto redargui me Balbe, et ea quae disputavi disserere malui quam iudicare, et facile me a te vinci posse certo scio.'

'Quippe' inquit Velleius 'qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Iove, quae ipsa tamen tam levia non sunt 25 quam est Stoicorum de natura deorum oratio.'

Haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

AHPVB] 1 o(c)culpatam $A^1V^1B^1$ 5 *cf. p. 126, 32* 7 uti V^1B 11 in (a)eam A^2H^2 meam H^1 in(a)eram A^1V^1B in meram V^2 13 prouidentissume V 14 *cf. Lact. inst. 2, 8, 54* dabis nobis cito dabis nobis B^1 19 deseri a me dum] desiriameadum A^1 deseri am dum V^1 deseria medium B^1 21 *cf. div. 1, 8* 25 miti V^1B mitii A^1 initii A^2 29 *cf. div. 1, 9 Aug. civ. 5, 9*

APPENDIX

SIGLA

Ea tantum, quae ad verbum excerpsi ex notis Plasbergi, his signis . . . includuntur, ne, si quid ipse erravi, Plasbergio vitio detur.

19, 5 *(17, 45)* = *huius editionis paginae undevicesimae linea quinta (cap. 17 § 45).*

In margine adduntur numeri paginarum.

Ad titulum: de d. n. *defendit Birt Krit. u. Herm. 154; BphW 38, 1918, 545 s., Pl-o. assentitur Kroll Glotta 11, 1921, 137.*

LIBER PRIMUS

1, 1 *(1, 1) Hadoardus huic loco nulli emolumento: Mollweide W. St. 34, 1912, 390 s.* 4 cognitionem: *leg. 2, 19, 48:* ad cognitionem A *recte,* agnitionem B; *ib. 1, 8, 25* recordetur agnoscat A *recte,* c͏̊ognoscat B, r. cognoscat H 8 principium: *quo verbo deleto Mollweide legit* causam *W. St. 36, 1914, 193;* adhuc esse inscientiam prudenterque Academiam *Helm ;* causam et principium philosophiae esse inscientiam prudenterque Academicos... *that lack of certainty (i. e. the acceptance of merely probably knowledge [cl. Cic. Acad. 1, 41]) must be the keystone of any system of philosophy I. A. Kleist Class. Journ. 8, 1912/13, 81 ss. Sed vereor, ne inserta syllaba* in *ante* scientiam *vel nominativo* Academici *mutato vestigia veri temere deleantur.* **2, 1** *(1, 2)* sese: *del. Clark 357 v. l. pro* esse *ratus* 5 enumerare: *saepius errat* B *in* e- *vel* -in *cf. Pl. 1911 p. 304, 5; 318, 9; leg. 185, 8 Vahl. (3, 10, 24)* 13 quae: *non delendum putat Birt, aliter interpungens BphW 38, 1918, 548 s., non recte; v. l. pro* -que *Clark 357* 27 *(2, 3)* fictae: *conferunt et Reitzenstein Tac. ann. 6, 45* simulationum falsa *et Plasberg cod. Iust. 5, 12, 30, 2* ficti divortii falsa simulatione *(*dissimulatione CM*) et Birt (BphW 38, 1918, 549) Hieron. epist. 14* ficta simulatione, *Ter. Eun. 200* neque me finxisse falsi quicquam *(Donat.* aut „dixisse“ debuit dicere aut abundat „falsi“*).* **3, 1** *(2, 4)* una excellentissuma virtus: *quae appositio ante* iustitia *posita ad sententiam augendam Hofm. 618. An ob clausulam?* 20 *(3, 5)* benivolos ot lurgatores: *quacum sententia confert Guillemin (Pline et la vie littéraire de son temps Paris 1929 p. 35) Lael. 24, 88* nam et monendi amici

1

2

3

saepe sunt et obiurgandi, et haec accipienda amice, cum benivole fiunt *et off. 1, 17, 58* vita . . . victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitiis vigent maxime 29 *(3, 6)* etiam: 'denique *Hadoardus, „beachtenswert" Mollweide W. St. 35, 1913, 316*'.
4 4, 6 *(3, 6)* et: '& *in marg. add.* A' 29 *(4, 8)* vinceremur: *ob clausulam?*, -amur *ci. Dav. Sed cf. Hofm. 703; KStegm. 2, 2, 175* 35 *(4, 9)* omnes: omnis AB'HN, *servandum putat Birt BphW 38, 1918, 549. Cf. Leu. 275; Solmsen Idg.F. 4, 247. Sed vereor, ne sit scriptoris error.*
5 5, 7 *(5, 10)* auctoritatis: '*Kunst diss. phil. Vindob. tom. 12 p. 205 addit exemplum ex Hieron. in Galat. prooem. (VII p. 367 s. Vall.) sumptum:* neque vero more Pythagorico quidquid responderam rectum putabat: nec sine ratione praeiudicata apud eam valebat auctoritas.' — auctoritatis B *(falso Mayor qui* -tes *fuisse dicit). — Cf. div. 1, 30, 62; Heinze Hermes 60, 1925, 362* 9 volunt: *falso Neue-Wagner Formenlehre 3, 619 in* A *inesse dicunt* volint; *est* uolūt *i. e.* uolunt'; *cf. Boas Glotta 16, 1928, 71* 30 *(5, 11)* maius: *errorem typograph. editionis 1911 p. 205, 12 (an ex* maiu[?]*), Pl. ipse correxit in (an ex* maui[?]*).*
6 6, 2—4 *(5, 12)* philosophentur — omnino: *scil. unam lineolam codicis* B *om.* F *cf. Clark 8. Cf. p. 81, 32—82, 1 (2, 32, 81)* 10—12 quae . . . his . . . regeretur: *rep. 1, 4, 7* is enim fueram cui cum liceret . . ., non dubitaverim' 24 ss. *(6, 13) ad versus Caecili cf. Ax de hiatu diss. Göttingen 1917 p. 38* 26 *(6, 14) in verbis* ut adsint cognoscant animadvertant *versuum aliquam partem latere putat Schlueter, De Caecilii Statii fragmentis (Prgr. Andernach 1884) p. 20, sed recte negat Zillinger, Cic. u. d. altröm. Dichter diss. Erlangen 1911, p. 148, 3.*
7 7, 30 *(7, 16)* non verborum . . .: '*Aug. c. acad. 2, 10, 24* 'non est ista' inquit 'mihi crede verborum, sed rerum ipsarum magna controversia'
8 8, 8 et 9 *(7, 17)* didicistis *ex* dedi- A; didicerimus *ex* dedi- B *cf. Sommer 547 s.* 15 ss. *(8, 18) de rixis Epicureis cum Platone et Stoicis commissis Bailey 473 ss., Helm Lucian und Menipp. 149* 17 intermundiis: *Lucr. 3, 18—23; Hippol. philos. 22, 3 (Diels dox. p. 572, 7 ss.)* καϑῆσϑαι γὰρ τὸν ϑεὸν ἐν τοῖς μετακοσμίοις οὕτω καλουμένοις ὑπ' αὐτοῦ *(scil.* Ἐπικούρου)· ἔξω γάρ τι τοῦ κόσμου οἰκητήριον τοῦ ϑεοῦ ἔϑετο εἶναι λεγόμενον τὰ μετακόσμια. *Cf. Bailey 362, 9; 467, 1. — De compositione vocum* μετακόσμιον *et* intermundium *Wackernagel Vorlesungen über Syntax 2, 241* 18 futtilis: futt- *vel* fūt- *Th. l. L. 6, 1, 1662, 44 ss.; Walde s. v.* exfuto 19 opificem aedificatoremque *Diels I p. 54* 20 anum fatidicam: *Wendland Philos Schrift Über die Vorsehung 1892 p. 16* 22 nec — neque vero: *posteriorem sententiam in maius extollens Tusc. 5, 33, 93* secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse censet nec vero ad carendum *Hofm. 663* 23 rutundum . . .

volubilem: *Philodemus de deis (col. 10, 7ss. Diels III, 1 p. 30)* οὔτε γὰρ οἰητέον ἔργον μηδὲν ἕτερον ἔχειν αὐτοὺς ἢ διὰ τῆς ἀπειρίας τῶν ὁδῶ[ν περ]ιιό[ντας ἀεὶ δινεῖσθαι ἐγκυκλί]ως· οὐ [γὰρ] εὐτυχὴς ὁ [ῥυ]μβονώμενος ἅπαντα τὸν βίον. *Cf. p. 10, 18ss. (1, 10, 24)* 25 somniantium: *Philodemus pap. 1098, 100 (p. 118 G.); Philipps. 56, 1921, 381:* [τούτων] δ' ὡς ἡβα[σκόντων ἢ] ὀνειρωτ-[τόντων] καταφρονῶ[ν·] 25 *(8, 19)* oculis animi: οἱ τῆς διανοίας ὀφθαλμοί *Plat. conviv. 219 A; Norden Neue Jb. 1893 suppl. 19 p. 433; Kaibel epigr. 853, 2 ss.* σὲ . . . τὸ περισσὸν ἐκ βίβλων ψυχῆς ὄμματι δρεψάμενον. *Epich. 9 (Vors. 1 p. 123, 2)* νοῦς ὁρῇ καὶ νοῦς ἀκούει τἄλλα κωφὰ καὶ τυφλά. *Emped. 17, 21 (Vors. 1 p. 230, 14)* τὴν σὺ νόῳ δέρκευ, μηδ' ὄμμασιν ἧσο τεθηπώς *Cf. Democr. 175 (Vors. 2 p. 96, 10 s.)* (οἱ ἄνθρωποι τοῖς κακοῖς) ἐμπελάζουσι διὰ νοῦ τυφλότητα καὶ ἀγνωμοσύνην 30 aer — terra: *cf. Plat. Tim. 53 C; Epicurum (Hercul. voluminum collectio altera tom. VI, Neapel 1866 tab. 14 ss.) contra Platonem pugnavisse putat Gomperz ZföG 18, 1867, 211—213* 33 efficiendum: '**AB**, *Philippson BphW 38, 1918, 412 dubitat an verum sit, argumentis non additis.*' 9, 1 *(8, 19)* optata: *fat. 20, 46* optare hoc quidem est, non disputare 2 *(8, 20)* palmaris: *scil.* sententia; *cf. fortasse epist. 8, 9, 2 (Caelius Ciceroni)* De provinciis quod tibi scripseram Idibus Sext. actum iri, interpellat iudicium Marcelli, consulis designati. In Kal. reiecta est (*scil.* actio); ne frequentiam quidem efficere potuerant'. *Nota breviloquentiam, etiam* potuerant *subiecto caret* 4 dixerit: '*cf. KStegm. 2, 2 p. 200*' 9

9 Pronoea vero: *nominativus emphatice in initio sententiae positus cf. Mur. 12, 26* Praetor interea ne . . . putaret . . ., ei quoque carmen compositum est; *Tusc. 4, 36, 77* Ira vero quae quam diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet; *Att. 15, 3, 1* Nam illa quae recordaris . . . acta . . ., nec causa eadem est nec simile tempus; *Madvig 3, 3, 11* ceterae philosophorum disciplinae . . ., eas adiuvare arbitror *(Hofm. per litteras); Hofm. Umgangssprache p. 103 s.; Havers Idg.F. 43, 1926, 230. — Et de interiecto vocativo Birt BphW 38, 1918, 551, qui affert Ter. Heaut. 295* si haec sunt Clinia vera 10 eadem: *scil. 'ut sempiternum mundum fecerit' Reitzenstein per litteras ad Pl. datas* 17 *(9, 21)* dierum noctiumque numero: *Epic. ep. prima (ad Herod.) 73* ταῖς ἡμέραις καὶ ταῖς νυξὶ συμπλέκομεν καὶ τοῖς τούτων μέρεσιν *(scil.* τὸ ἴδιον τοῦ χρόνου*); cf. Bignone, Epicuro p. 104, adn. 1; Bailey, Epicurus p. 241 ss.* 21 *Birt post* intellegi *inserit* non *BphW 38, 1918, 551. Falso, nam sic verba Ciceronis interpretanda: Etsi aeternitatem nemo circumscriptione temporum metiebatur, tamen aeternitas tempore caruisse non potest. Qua de re spatium aeternitatis intellegi potest, nam mens humana aeternitatem, cui tempus non inhaereat (zeitlose Ewigkeit), intellegere non potest vel — ut dicit Cicero —* quod ne

in cogitationem quidem cadit ut fuerit tempus aliquod *quo* nullum tempus esset *id est* quod ne in cogitationem quidem cadit *unquam fieri potuisse, ut nullum tempus esset, vel unquam nullum tempus fuisse* 29 *(9, 22)* deus: *ad exempla vocum repetitarum, quae Pl. 1911 affert, adde 2, 30, 75* (pars)*; 2, 53, 133*
10 (mundus)*; Vahlen ad leg. 2, 24, 60* (lex). **10**, 3 *(9, 23)* hominum causa: *cf. 2, 53, 133; 62, 154* 8 quod stulti sunt: *Plat. conv. 204 A* αὐτὸ γὰρ τοῦτό ἐστι χαλεπὸν ἀμαθία, τὸ μὴ ὄντα καλὸν κἀγαθὸν μηδὲ φρόνιμον δοκεῖν αὑτῷ εἶναι ἱκανόν. — *StVFr 3, 671 ss.* 10 ss. ut . . . leniant . . . possint *i. e.* ut, *etsi* ea sapientes c. c. leniant, stulti nec . . . possint: *Cicero particulis coniunctionibusve omissis sententias, quamquam altera alteri subiungenda erat, coniunxit sicut p. 9, 8 (1, 8, 20)* quid est cuius principium aliquod sit nihil sit extremum? *Cf. Madvig Emendationes in Cic. Kopenhagen 1826 p. 49 s.; idem p. 35 affert fin. 1, 5, 15. — Sjö. 125 s.* 14 *(10, 23)* natura: *nominativus ante pronomen relativ. positus, ut clarius illustretur Hofm. Umgangssprache p. 105* 16 *(10, 24)* hactenus: *idem quod* nihil nisi hoc, hoc tantum *Löfstedt Glotta 3, 1912, 177. Errat Birt, qui BphW 38, 1918, 552* hactenus *dittographiam verbi* autem *putat. — De ellipsi verbi Hofm. p. 626* admirabor: *tempus futurum in Ciceronis sermone nonnusquam etiam tum, cum praesens aptius videtur Sjö. p. 150 ss. cl. epist. 11, 7, 2* volam*; de orat. 3, 37, 148* censebo*; Att. 12, 32, 2 et ad Q. fr. 3, 1, 3* (praestabo)
24 quodque: *'Aug. Matthiae (Vermischte Schr. Altenburg 1833 p. 54)* quodque *esse pro* porro quod *disputat. Cf. Madvig 3, 22, 73'. —* -que *in transitu ad novam rem partemque argumentationis positum Hofm. p. 656. Aliter Birt BphW 38, 1918, 569 s.*
25 significetur: significat ἐπισημαίνει *de tempestatis mutationibus in calendariis Graecis et Romanis EPfeiffer Studien zum antiken Sternglauben (Στοιχεῖα 2) p. 84 ss.'* . . . XII Kal. s. s. *(scil.* Februar.*)* aquarius incipit oriri; ventus Africus; tempestatem significat (aquarius) *Pfeiffer p. 92. Qua de causa Ciceronis verba sic interpretemur: 'Quaeque res in nostro corpore si — quamvis minima — appareat molesta sit, cur haec eadem res non habeatur molesta in deo?' tamquamsi* significetur *medialiter usurpatum sit. Quo de usu mediali cf. KStegm. 2, 1 p. 106 ss.; nat. 2, 20, 51 stellae* . . . occultantur . . . aperiuntur . . . moventur . . . tardius, tum omnino ne moventur quidem*; Suet. Aug. 25, 4* nisi cum maior emolumenti spes quam damni metus ostenderetur. — *Walter W. St. 1930, 78* si minima ex parte s u i v i t i e t u r 25 molestum: *Catull. 51, 13* otium Catulle tibi m. est; *Cic. Cael. 19, 44; epist. 7, 26, 1* quia dicat στραγγουρικὰ καὶ δυσεντερικὰ πάθη sibi m. esse. *Hor. ep. 1, 1, 108* pituita m. *Reitzenstein* 26 molestum cur indeo A: *ex iterato* cur *linearum longi-*
11 *tudinem enucleari posse putat Clark p. 344.* **11**, 1 *(10, 25)* est:

cetera *Birt BphW 38, 1918, 570* 11, 1—17, 25 *(10, 25—15, 41)* *iterum cum reliquiis libri primi, quem de pietate scripsit Philodemus, comparavit Philipps. 55, 1920, 364 ss.* 5 *(10, 25)* sic AB: *Philipps. BphW 38, 1918, 412 dubitat, an verum sit.* 'sic ... sensu? *Birt ibidem 570 s.* 11 *(10, 29) de Philodemo Anaximenis doctrinam impugnante frgm. Hercul. 1428 B 26 (3 d p. 65 G.) Philipps. 55, 1920, 366* 18 *(11, 26)* dissignari: *de mundo 6 (p. 400 A 22 B)* μόνα τε τὰ οὐράνια διὰ τοῦτο ἀεὶ τὴν αὐτὴν σῴζοντα τάξιν διακεκόσμηται 19 sensu: *ablat. Hofm. p. 429 § 51 a* 19—21 *interpretationi Pl. 1911 obloquitur E. Thomas Revue de critique de l'hist. et de litt. 45 tom. 72 p. 214, 1.* 12, 13 *(11, 28)* *de Philodemi reliquiis ad Xenophanem pertinentibus Philipps. 55, 1920, 367* 18 conventicium AB *an verum sit dubitat Philipps. BphW 38, 1918, 412* 27 *(12, 29)* Empedocles: *frgm. Hercul. 1428 B C 22 (5 b p. 68 G.) Empedocli (vel Epicharmo?) adscribendum putat Philipps. 55, 1920, 367* Καὶ τοὺ[ς ἐκεῖ] Με[γαρέ]ας διέπ[αιξεν] ἀεὶ σ⟨υ⟩νεχὲς ⟨σ⟩πένδον[τας] καὶ θύοντας καυχᾶ-[σ]θαι [κήπατ]ῆσθαι· πολλὰ δ' ἔστιν ἐν τοῖς πε[ρὶ] θεῶν τούτοις π[ονηρά]. 13, 2 *Protagorae frgm. Hercul. 1428 D a (5 c p. 69 G.) attribuit Philipps. 55, 1920, 368* [κε]κλῆσθαι [δ' ἀί]δ[ια καὶ θεῖ]α ταῦτα πάντα ὑπ' ἀνθρώπ[ω]ν ἀσ[υ]νέτ[ων] τό τε γνῶναι καὶ τ[ὸ] συντελέσαι τὸ θέ[ο]θεν καὶ τὸ ἑρμηνεῦσαι τοῦτο· Διὸς δὲ 6 imagines eorumque: *Musseht, de Lucretiani libri I condicione et retractione diss. Greifswald 1912, p. 152, adn. 2. Ad exempla Pl. 1911 adde rep. 1, 34, 53; 35, 54* eam formam rei publicae *et deinde* e tribus istis, quod maxime probas? *CIL VIII 18214* ob honorem flaminat(us) perpet(ui) quod in se absentem contuler(ant). *(„putes flamonium scribam cogitasse" Bickel Th.l.L. s. v. flaminatus p. 862, 1); Lucan. 2, 164 ss.* nec Graecia maerens Tam laceros artus Pisaea flevit in aula. Cum iam tabe fluunt confusaque *(scil. membra)* tempore multo Amisere notas *e. q. s.*' *Plat. pol. 2, 358 C* πρῶτον μὲν ἐρῶ δικαιοσύνην οἷον εἶναί φασιν ..., δεύτερον δὲ ὅτι πάντες αὐτὸ *(scil.* τὸ δίκαιον*)* ἐπιτηδεύοντες κτλ. 10 neget AB[2] *Hofm. 749 in f.* 26 *(12, 31)* Xenophon: *Philodemus frgm. Hercul. 1428 E (6 d p. 71 G.)* (ἐν τοῖς Ξ)ενοφῶ(ντος ἀπομνη)μον(εύμ)α[ι](σιν οὐχ) ὁρᾶσθ(αί) φη(σιν τοῦ) θεοῦ (τὴ)ν (μορφὴν) ἀλλὰ τἄργα ... ὅμως, *in lacuna* ὁρατὰ *Norden Agnostos theos p. 25 adn. inseri vult.* 14, 8 *(13, 32)* et vim: mentem *Birt BphW 38, 1918, 574 cl. Aetio 1, 7, 20 (Diels dox. p. 303, 3 ss.)* Σπεύσιππος τὸν νοῦν οὔτε τῷ ἑνὶ οὔτε τῷ ἀγαθῷ τὸν αὐτόν, ἰδιοφυῆ δέ. *Sed Min. Fel. 19, 7* ... notum est ... Speusippum vim animalem qua omnia regantur deum nosse. — *P. Lang de Speusippi Academici scriptis diss. Bonn 1911 p. 71* 10 *(13, 33)* Aristoteles: *Arist. frgm. 49 R = Simplicius in Arist. II de caelo p. 218, 20 (Karsten):* ὅτι γὰρ ἐννοεῖ τι καὶ ὑπὲρ τὸν νοῦν καὶ τὴν οὐσίαν ὁ Ἀριστοτέλης, δῆλός

12

13

14

ἐστι πρὸς τοῖς πέρασι τοῦ περὶ εὐχῆς βιβλίου σαφῶς εἰπὼν ὅτι ὁ θεὸς ἢ νοῦς ἐστιν ἢ ἐπέκεινά τι τοῦ νοῦ. Cf. Alb.Kall diss. phil. Vindob. XI 1913 p. 88[1]; *Jäger Aristot. p. 142, 2* 22 privat: *duplicat Pl. 1917* [1]*cf. 1, 10, 24; 3, 2, 5; 24, 61; rep. 3, 25, 37; Tusc. 4, 23, 52 ; similia parad. 5, 1, 35 cum adn. Pl.; Löfstedt Zur Sprache Tertullians p. 75; Landgr. p. 196* 23 *Ante* semper *inseri vult Reitzenstein* deus. *Sane quidem subiectus mutatur, sed brevitas quaedam orationis Ciceroni placet etiam in sententia antecedenti, ut sic interpretemur:* quo porro modo mundus *(mundus si deus est sine corpore)* moveri carens corpore aut quo modo *(deus si mundus est)* semper se movens esse quietus et beatus potest? 25 ***(13, 34)*** est: *delent J.Wolff de clausulis Ciceronianis, Jahrb. f. cl. Phil. Suppl. 26, 1901, 677 et Birt ob clausulam BphW 38, 1918, 575, cf. Pl. 1911* 28 ***(13, 34)*** in stellis: *Prop. 1, 18, 8* nunc in amore tuo cogor habere notam *id est:* in *vi causali praeditum Rothstein ad vers.; idem ad 1, 3, 44; Hofm. 438* 29 sint: *ad coni. cf. fin. 1, 7, 23* ARNV (invenit BE *Madvig), Brut. 7, 27* fuerit, *nat. 1, 15, 41* dixerit, *2, 9, 23* alantur — crescant *(et adn. Pl-i. 1911), parad. 3, 2, 26* peccetur.

15 *Cf. Hofm. 708 s.; Sjö. 148.* **15, 1** *De Philodemo Heraclidis sententiam referente Philipps. 55, 1920, 370; O. Voß de Heraclidis Pontici vita. diss. Rost. 1896 p. 6. 61* 2 *De Ciceronis usu vocum* tum-tum *vel* modo-tum *Woelfflin ALL 2, 1885, 240; nat. 1, 12, 31* 13 ***(14, 36)*** legem: *cf. 2, 31, 79* lex quae est recti praeceptio pravique depulsio; *leg. 2, 4, 10* 22 astris e. q. s.: *quae verba doctrinam vere Epicuream profiteri monet Norden Geburt des Kindes p. 31* 24 id est originem deorum: *delet v. Arnim StVFr 1 p. 43, 20. Sed ne quis offendat in iterato verbo* deorum, *conferendum 3, 25, 64* dis immortalibus.

16 **16, 2** ***(14, 37)*** Cleanthes: *frgm. Hercul. Philodemi περὶ εὐσεβείας Col. I N (8 p. 74 G.), Philipps. 55, 1920, 371* 8 aether: *Cic. Luc. 41, 126* Zenoni et reliquis fere Stoicis aether videtur summus deus, mente praeditus qua omnia regantur ; *nat. 2, 15, 41* 13 mente noscimus: *τῇ διανοίᾳ προλαμβάνομεν*, animi notio *πρόληψις Norden Agn. th. 90 adn. 5 cl. Ciceronis verbis 1, 16, 43* 15 ***(15, 38)*** ⟨dicit⟩ esse N. *Omittit Stangl Rh.M. 70, 1915, 251 s. Cf. 1, 7, 17; 11, 28; ad Brut. 2, 5, 4* itaque ille dies silentio; *Att. 15, 3, 1. Cf. ad p. 33, 14 (1, 30, 85)* 18 nuncupare: *in his libris saepius quam usquam alibi a Cicerone usitatum cf. Laurand 1, 95, cf. 2, 23, 60; 25, 65; 28, 71* 30 ***(15, 39)*** animi: [1]*Tertull. apol. 21, 10 (Rauschen):* hunc *(scil. λόγον)* enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta in dispositione formaverit; eundem et fatum vocari et deum et a n i m u m I o v i s et necessitatem omnium rerum. — *Cf. Lact. inst. 4, 9*[1].

17 **17, 12** ***(15, 40)*** legis: [1]*Philodemi περὶ εὐσεβείας col. IV N (11 p. 77 G.) καὶ ε[ὐν]ο[μ]ίαν ὀνομ[άζεσ]θαι τὸν Δία Philipps. 55, 1920, 372*[1]. — *Theil. p. 49, 1.* —

Aristocles ap. Eusebium Praep. evang. XV p. 816d, ex Zenone (StVFr 1, 27, 19 ss.) τὴν δὲ τούτων (scil. τῶν λόγων καὶ αἰτιῶν) ἐπιπλοκὴν καὶ ἀκολουθίαν εἱμαρμένην καὶ ἐπιστήμην καὶ ἀλήθειαν καὶ νόμον εἶναι τῶν ὄντων ἀδιάδραστόν τινα καὶ ἄφυκτον 18 *(15, 41)* Orphei: *Capelle 560, 5 versuum Orphicorum Stoicos non mentionem fecisse nisi fere Chrysippum (Diels dox.* **547b** *16ss.; StVFr 2 p. 255, 18. 30; 1 p. 123, 12; 2 p. 316, 17)* **22** Diogenes: ꜀*div. 1, 3, 6* (Chrysippus) quem subsequens unum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor 30 *(16, 42)* bella e. q. s.: *Lact. inst. 1, 19, 6* quodsi hoc constat inter ipsos ex hominibus deos factos, cur ergo non credunt poetis, si quando illorum fugas et vulnera et mortes et bella et adulteria describunt? quibus de rebus intellegi datur non potuisse ullo pacto fieri deos, quia ne homines quidem probi fuerunt eaque in vita sua gesserunt quae mortem pariunt sempiternam꜂. **18, 2** adulteria: *deos adulterare non posse, sed velle negat Philodemus περὶ θεῶν III frgm. 78 (Diels III 2 p. 84/85, qui confert Plin. nat. 2, 17). — Sallustius ed. Nock § 3 ἀλλὰ διὰ τί μοιχείας καὶ κλοπὰς καὶ πατέρων δεσμοὺς καὶ τὴν ἄλλην ἀτοπίαν ἐν τοῖς μύθοις εἰρήκασιν;* 3 inmortali: *singularem defendit Seyffert ad Lael. 13, 48 p. 336 ed. II cl. 3, 5, 11* Tyndaridas . . . homines homine natos꜂ 5 *(16, 43) Item Graecis adiungit Aegyptios Aristides Apol. XII 1 cf. Geffcken Zwei griech. Apologeten p. 73* **10 ss.** *De theologia Epicuri cf. Bailey p. 438—481 et p. 588—594* **12 ss.** *Barbaros sequendum esse etiam Philodemus videtur docuisse in pap. 1098, 113 (p. 130 G.) Philipps. 56, 1921, 388; JMewaldt Die geistige Einheit Epikurs p. 13 = Schriften d. Königsb. gel. Ges. 1927, Heft I; Capelle p. 556, 3 consensum gentium doctrinam esse imprimis Stoicorum docet afferens nat. 1, 23, 62; 2, 2, 4. 4, 12; Tusc. 1, 13, 30; 1, 15, 35 s.; Dion Prus. 12, 27. 39; Sext. adv. math. 9, 51. 60 s.; Max. Tyr. diss. 17, 5 (11, 5 Hobein) nec non Arist. de caelo I 3. 270b 4 ss.* 27 *(17, 44)* philosophos: doctos *Hadoardus, probat Mollweide W.St. 35, 1913, 317. cl. Ac. 1, 2, 4. Sed Hadoardus ad errorem perductus, quod sequitur:* indoctos **30 rebus novis**: *ac. 1, 6, 24* id iam corpus et quasi qualitatem quandam nominabant — dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt a quibus haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis. *Similiter ac. 1, 7, 25. 28; Luc. 2, 6, 17; Tim. 7, 23; fin. 3, 5, 17. — Laurand 1, 80* 31 *de προλήψει quas sententias viri docti vel hic vel ille rettulerunt, complectitur Bailey 557 s., 591. Adde Diels I p. 51 s. Nuperrime EGrumach, Physis u. Agathon i. d. alt. Stoa p. 72 ss. (Problemata 6).* **19, 5** *(17, 45)* (deum) nec habere ipsum negotii quicquam nec exhibere alteri: *Sallustius ed. Nock § 9: ὥστε καὶ αἱ τῶν Ἐπικουρείων λέλυνται ζητήσεις· τὸ γὰρ θεῖόν φασι οὐδὲ αὐτὸ πράγματα ἔχειν οὐδὲ*

18

19

ἄλλοις παρέχειν (Usener Epic. p. 71; p. 51 v. d. Mühll). Neque vero Sallustius Epicurum ipsum adhibuit cf. Nock p. LXX
17 actionem — agitationem: verba tradita tuebantur Vahlen et Kalbfleisch, hic sic interpretatus ἐνέργειάν τε καὶ κίνησιν τῆς διανοίας. Re vera verbo atque inter se coniunguntur actionem et agitationem cf. Th. l. L. s. v. atque II 1054 ss. e. g. nat. 1, 1, 2 nam et de figuris deorum et de locis atque sedibus et de actione vitae multa dicuntur scil. tripertitio, nam in enumerando verba artius inter se cohaerentia voce atque copulantur ceteris membris enumerationis voce et vel -que connexis. Neque de actio mentis dubitandum cf. Sen. epist. 113, 25 actiones eius (scil. animi) animalia esse nego; Varro ling. 6, 42 actionum trium primus agitatus mentis, ... de his tribus minime putat volgus esse actionem cogitationem 19 ss. (18, 40) De Philodemi fragmentis ad formam deorum spectantibus cf. Bailey 468 ss. 19 natura: ut Epicurus in epist. tertia (Us. p. 59, 17) ὡς ἡ κοινὴ τοῦ θεοῦ νόησις ὑπεγράφη (Diels I p. 50, 4)
20 20 ratio: i. e. λόγος Philipps. 51, 1916, 574, 577, 598. 20, 4 (18, 48) pulcherrimast: 'clausulae mentionem desiderat Skutsch Glotta 3, 1912, 367 9 (18, 49) quasi corpus: frgm. 6 libri III περὶ θεῶν Philodemi infeliciter lacunosum huc videtur pertinuisse ⟨τ⟩οῦ δ' ἐν τῷ Περὶ [ὁσιό]τητος ἀποφαινομένου τὸ θεῖ[ο]ν μήτε [σάρκι]νον εἶνα[ι κα]τ' ἀναλογίαν [ἔχ]ον τι [σῶμ' ὅπερ] ἡγεῖται [ἀ]ναλογ[. . . (Diels III 1 p. 44 s.; III 2 p. 60)
12 (19, 49) quivis: 'cf. Landgr. p. 243' 14 res occultas et penitus abditas: i. e. ἄδηλα Philipps. 51, 1916, 599 16 ss. de hoc loco egerunt Uri Cic. u. d. epik. Philos. diss. München 1914 p. 86 s.; Philipps. 51, 1916, 568 ss.; 56, 1921, 390, 407; Diels III 2 p. 28 adn. 1; p. 29 adn. 3. Idem (I p. 51 adn. 7) affert haec a se suppleta ex Philodemi περὶ θεῶν pap. 152 col. 14, 34 ss. (p. 176 s. Scott) καθάπερ ὅταν ἀποδόντων ἡμῶν [τοῦτο] μόν[ον] τίνι τροφῇ χρῶν[ται (scil. di), προσερω]τῶ[σί τι]νες καὶ ποία τιν[ὶ τῶ]ν κατὰ μέρος καὶ πῶς σκευ[αζομέ]νη καὶ ἀναδιδομένη καὶ εἰς διαχωρήσεις ἐρχομένη· καὶ κοινῶς ἡμῶν ἐπιδειξάντων, ὅτι καὶ τὰς ἐκμεμορφωμένους διὰ τῶν αἰσθήσεων καθόλου τέρψεις ἀπολαμβάνουσιν, ἀπαιτῶσι καὶ τὰ ἐπὶ μέρους διδ[άξ]αι τέρψεις· πάντ[α δ'] οὖν τἄλλα κοινῶς ὑπογραψάντων, ὡς ἡ φύσις, καθ' ἣν ὑπάρχουσίν τε καὶ διατετήρηνται καὶ διατηρηθήσονται τὸν ἅπαντα χρόνον, πάντως καὶ γεγέννηκεν αὐτοῖς τὰ πρόσφορα πάντα καὶ γεννήσει περιληπτὰ μὲν διανοίᾳ, τοῖς δ' αἰσθητηρίοις οὐχ ὑποπίπτοντα, ἅτινα ταῦτ' ἐστὶν ἐπὶ ζώων (scil. ἀπαιτῶσιν). Cf. Diels III 1 p. 38 s.; III 2 p. 53 ss. ibidem In scholio Epicuri sent. sel. 1, quod affert Pl. 1911 p. 226, excidit inter verba ἐκ τῆς et ἐπιρρύσεως verbum συνεχοῦς ita ut legatur ἐν ἄλλοις δέ φησι τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητούς, οὓς μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτας, οὓς δὲ κατὰ ὁμοείδειαν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως

τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων (-ους Kühn), ἀνθρωποειδεῖς (Epic. ed. v. d. Muehll p. 51, 5 ss.). — Philipps. 51, 1916, 579 ss. οὓς μέν — οὓς δέ interpretatur „partim — partim" (cf. Plat. Phaedr. 255 C: πηγὴ . . . ἡ μὲν εἰς αὐτὸν ἔδυ, ἡ δὲ . . . ἔξω ἀπορρεῖ) vertens: E. nennt die Götter durch Vernunft erkennbar teils als κατ' ἀριθμὸν (Einzelwesen) existierend, teils gemäß der Gleichartigkeit aus dem steten Zufluß der ähnlichen Bilder, die in derselben Weise gestaltet sind (scil. ἀποτετελεσμένων quod Philippson servari vult) vel die zu demselben Ergebnis führen (-ους Kühn). Et de hac interpretatione egit Diels III 2 p. 29, 3. Sed postquam Bignone Epicuro 1920 p. 55 adn. 3, et Bailey Epicurus 1926 p. 348, hoc scholion corrigere frustra conati sunt, Bailey p. 592 s.; 456, 4; 458 iterum, etsi ipse contendit οὓς μέν — οὓς δέ non corrigenda esse, obloquitur Philippsono ratus in scholio duo genera deorum enumerari: „Epicurus says elsewhere that the gods are perceptible by thought, some of them existing in numerical identity, some in likeness of form owing to the constant streaming up of similar 'idols', which are perfected at the same spot" (l. l. 445 s.) 16 s. eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu sed mente cernatur: mente idem quod τῇ διανοίᾳ Philipps. 51, 1916, 573 s; 578 s.; 599; Gnomon 6, 1930, 471 s. — Bailey p. 439, 3 comparat cum Aet. 1, 7, 34 (Diels dox. p. 306; Us. p. 239, 11) Ἐπίκουρος ἀνθρωποειδεῖς μὲν τοὺς θεούς, λόγῳ δὲ πάντας θεωρητοὺς διὰ τὴν λεπτομέρειαν τῆς τῶν εἰδώλων φύσεως 18 ad numerum: Bailey p. 148, 3 cum Democriti sententia οἱ δὲ Δημοκρίτου κόσμοι εἰς ἑτέρους κόσμους μεταβάλλοντες ἐκ τῶν αὐτῶν ἀτόμων ὄντας οἱ αὐτοὶ τῷ εἴδει γίνονται, εἰ καὶ μὴ τῷ ἀριθμῷ (Simpl. de caelo p. 310, 5; Vors. 2 p. 31, 31 s.) numerum Ciceronianum comparari posse vult vertens: but not in individuality; item l. l. p. 450 s. Sed recte Hirzelium (Untersuchungen zu Cic.s phil. Schriften 1 p. 54 s.) sequens Philipps. 51, 1916, 580 vertit „Einzelwesen" 20 transitione: Bailey 448 s. mentionem facit loci Philodemei, quem Diels III 2 p. 27 s. commemorat καὶ κατὰ τὴν ὑπ[έρ]βα[σιν οὐ]δὲ τῇ μεταξὺ ⟨διασ⟩τάσει [προσ]αποδοτέον τὰς συμπλοκὰς und bei dem Überspringen (der göttlichen Bilder von den Intermundien zu uns) darf man nicht auch noch dem Zwischenraum die Verflechtung (der Bilder) zuschreiben. Sed vix talem transitionem coniungi posse cum similitudine Bailey putat. Attamen transitio Ciceronis sitne ὑπέρβασις vel potius μετάβασις, Diels l. l. p. 28, 1 valde dubitat. Philipps. 51, 1916, 602 putat similitudine et transitione idem esse atque μεταβάσει καθ' ὁμοιότητα. Erraverunt Masson (qui Class. Rev. 16, 1902, 278 adn. 4, cf. Lucr. 4, 87—89; 104—9; 256 ss. coniecit continuatione) et Ad. König (diss. Greifswald 1914, 25 ratus transitionem a Cicerone dici ἀνταναπλήρωσιν) 20 perceptis: idem atque περι-

ληπτόν *cf. supra in verbis Philodemi, quae ad p. 20, 16ss. attuli. Adde Diels III 2 p. 25, 1* [τὴν τῶν θεῶν ἐπίνοια]ν δεῖν ἐπανάγει[ν ἐπὶ τὰ πε]ριληπτικῶς τῇ [διανοίᾳ γινό]μενα κατε[ν]αρ[γ]ή[μαθ' ἃ διασαφ]εῖ προφανῶς τὸ δ[αιμόνια καὶ] ἀίδια [ζῷα εἶναι]. *Philipps. Rh.M. 64, 1909, 16; Hermes 51, 1916, 605*
21 imaginum: rerum *dubitans Philipps. 51, 1916, 604;* similium rerum [imaginum] *Diels III 2 p. 29, 3 et ei assentiens iterum Philipps. 53, 1918, 376. Obloquitur autem Bailey 457 adn. 1 ratus* rerum *alienum esse a tali sermone philosophico Ciceroniano, dicendum fuisse vel* similium corporum *vel* similis materiae. *Sed non solum superlativum* simillumarum *neque cum sermone Ciceroniano neque Epicureo congruere Diels III 2 p. 29, 3 ostendit, sed etiam in ultimis syllabis verbi* simillumarum *secundum rationem palaeographicam latere* rerum *verisimillimum mihi videtur* 21 species: series *for* species . . . *is in any case to my mind almost necessary Bailey 456 adn. 3 et similiter p. 457, Philippson autem (Hermes 51, 1916, 604) non opus esse mutatione contendit* 22 ad deos: *defendunt Philipps. 51, 1916, 604 et Bailey p. 457, 3 et 590* cum maximis voluptatibus *Ambrosius epist. (classis I) LXIII 13 tom. II p. 1026^a ed. Maur. (Migne 16 p. 1244) = Epic. frgm. 385^a (Us. p. 356, 6s.)* atque hic (Epicurus) quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine deo auctore creatam adserit principaliter, sicut Philodemus [filominus *vel* filuminus *mss*] eius sectator in Epitomis suis disputat, et huius allegat Stoicos esse auctores sententiae. *Addit Usener in adnotatione: sententiam Epicuri apparet male excerptam esse nec tam de origine omnis voluptatis quam de illa voluptate dictam fuisse quam homo deorum simulacris perceptis sentiret. Sed Diels (Ein epikur. Frgm. üb. Götterverehr. SBBerl 1916 p. 895) disputat non de simulacris deorum ab Ambrosio agi, sed Ambrosium potius comparandum esse cum fragmento Epicuri ipsius (Oxyrhynch. pap. II n. 215 = Diels l. l. p. 903 col. II 2ss.): cum frueris voluptatibus festorum dierum et secundum mores laetus deos venereris colisque* τιμῶν αὐτὴν τὴν θεωρίαν σεαυτοῦ ταῖς συγγενέσιν κατὰ σάρκα ἡδοναῖς. *Sed cum loco Ciceroniano conferatur frgm. Epicureum Pap. Hercul. ined. 168 col. 1, quod editum a Bignone (Atti della R. Acc. di Torino 47, 1912, 670 ss.) denuo tractavit Philipps. 51, 1916, 606; 56, 1921, 360 s.* εἰ δ' ἐλάττω αὐτὰ τὰ κατὰ τὰ σώματα *(scil.* ἀγαθὰ*)* ἐκ τοῦ σώματος φερόμεν', οὐκ ἀθρεῖς μεγίστη γινόμενα διὰ μορφῆς καὶ συμμετρίας ἡδονῇ; ἐκ τῆς τ' ἀναλογίας ἀπολήψῃ τὴν ἐκ τῶν εἰδώλων ἡδονήν, ὡς προείρηκα
16—22 *Secundum ea quae inde ab anno 1911 ex fragmentis Epicuri vel aliorum allata sunt, versio quam in editione sua Plasberg 1911 composuit, sic fere commutanda:* τὴν θείαν φύσιν πρῶτον μὲν οὐκ αἰσθήσει, ἀλλὰ διανοίᾳ θεωρεῖσθαι, οὐδὲ

πυκνὴν οὐδὲ κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶσαν (*scil.* θεωρεῖσθαι) ὥσπερ τὰ διὰ τὴν στερεότητα καλούμενα αὐτῷ στερέμνια, ἀλλ' εἴδωλα τῇ καθ' ὁμοιότητα μεταβάσει περιλαμβάνεσθαι ἀπείρου τῶν ὁμοίων εἴδους ἐξ ἀπείρων ἀτόμων συνισταμένου καὶ ἐπὶ τοὺς θεοὺς ἐπιρρέοντος, μετὰ μεγίστων ἡδονῶν κτλ. — *Bailey p. 447, 2 mavult:* ἀλλὰ εἰδώλοις ὁμοιότητι καὶ μεταβάσει (*vel* ὑπερβάσει) κατειλημμένοις *et p. 449, 2* οὐ στερεότητά τινα ἔχουσαν οὐδὲ κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶσαν, καθάπερ ἐκεῖνα ἃ διὰ τὴν πυκνότητα στερέμνια ὀνομάζει 23 intellegentiam: νόησις *vel* ἐπίνοια *Diels III 2 p. 25, 4; Philipps. 51, 1916, 605* 24 beata . . . aeterna: *Bailey p. 469 ss. affert Lucr. 5, 1175—1182; 2, 645 ss., quos versus Diels in editione sua inscribit* τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον 25 *(19, 50)* vis infinitatis: *fin. 1, 6, 21* infinitio ipsa quam ἀπειρίαν vocant. *Bignone Epicuro p. 249, 1* 28 ἰσονομία: *Lucreti locos* ἰσονομίαν *perscribentes contulerunt Reisacker Quaest. Lucr. (diss. Bonn 1847) p. 33 s.; Giussani Lucretius I p. 246; Bailey p. 462, 4.* — *De isonomia fortasse egit Philodemus* περὶ θεῶν *III frgm. 24 a* ἐπὶ δὲ δὴ τὴν τῶν περιεχόντων [λυμαν]τηρίων ἀπειρίαν οὐδ' ὅλως μελλόντων χρ[όνων] οὔτε διαμονὴν (ἔστι) ποιεῖν ἀπειροχρόνιον ὡς . . . *„Der unendlichen Zahl der umgebenden Zerstörungskräfte gegenüber darf man überhaupt nicht eine unendlich lange Dauer künftiger Zeiten annehmen" Diels III 2 p. 63 s. Cf. Philipps. 51, 1916, 584 s. 596.* 21, 1 multitudo: *de numero deorum fortasse etiam Philodemus pap. 437 frgm. VI Philipps. 56, 1921, 408* 3 *verbis* ea quae conservent *non dei significantur, sed* genitales auctificique motus *Lucr. 2, 571 Philipps. 51, 1916, 585. Cf. Bailey p. 464, 2* 9 s. *(19, 51)* maximis et aeternis: *de vita beata et deorum et sapientium cf. quae adnotantur ad 2, 61, 153* 11 *(20, 52)* dixerimus *cf. 1, 21, 60* dixerim 19 *(20, 52)* ne: (νή) *in initio sententiae ante pronomen positum Hofm. Umgangssprache p. 28 s.* 30—22, 1 *(20, 54)* si inmensam — possit insistere: *cf. Lucr. 2, 1044—47* Quaerit enim rationem animus, cum summa loci sit Infinita foris haec extra moenia mundi, Quid sit ibi porro, quo prospicere usque velit mens Atque animi iactus liber quo pervolet ipse (iactus *Gronovius;* iniectus *Marullus;* tactus *mss.). Ciceronis* se iniciens animus *et* intendens *et Lucreti* animi iactus *(cf. 2, 740* animi iniectus*) idem atque Epicuri* ἐπιβολὴν τῆς διανοίας *esse vult Bailey Epicurus p. 273 s. — Bailey p. 574 vertit: The mind . . . projecting and straining itself towards (or into) the infinity of space. — Cf. Tohte Epikurs Kriterien der Wahrheit (Clausthal 1874 Prgr.) et Giussani Lucr. 1 p. 171 ss.* 32 peregrinatur: *Tusc. 5, 39, 114.* 22, 17 *(20, 55)* μαντική: *cf. quae Pease attulit ad div. 1, 1, 1* 29 *(21, 57)* *De Cottae oratione vide Arnob. nat. 3, 12 ss.; Pl. 1911 p. 380 adn.* 23, 2—4 roges: re-

spondeam; quaeras: dicam: *sententiae paratacticae pro sententia condicionali Hofm. 770* 21 ***(21, 59)*** isto modo ut tu: ut *pro relativo* quo *positum cf. Verr. II 4, 12, 27* eodem modo ut signa *Hofm. 756* 29 ***(22, 60)*** quid — quale: *Tusc. 1, 25, 60*
24 si, quid sit hoc, non vides, at quale sit, vides. **24**, 11 ***(22, 61)*** esset: *recte, nam absolute dicendum fuit: Epicurus, cum dicebat, non modo non philosophia dignum dicebat, sed ne mediocri quidem prudentia. Cf. Plasberg ad Ac. 1, 6, 22; Sjö. Eranos, 16, 1916, 12 ss.; KStegm. 2, 185 ss.; Hofm. 704 in init.; Lebreton Études 244* 32 ***(23, 63)*** Diagoras: *Lact. inst. 1, 2, 1 s.* Dia-
25 goras qui (*scil.* deos) exclusit. **25**, 13 Neptuni filius: *Pl. 1911 contulit Gell. 15, 21; W. Heraeus (per litteras ad Pl.) addit:* filius maris *Audollent defix. tab. num. 140, 17 velut Graece γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα similiaque et in Catullo et in Tibullo; repudiat autem* ullus *a Pl. 1911 propositum* 20 s. ***(23, 65)*** doce me — animo vita: *Uri (diss. München 1914) p. 90 recte disputat hic non dispositionem a Cicerone esse scriptam, sed quasi rhetorice hoc unum quaeri:* quales sunt? 23 in solum: *Afran. 41 et 342 (Ribb.); Cic. epist. 9, 26, 2; Varro Men. Devicti (περὶ φιλονικίας) 3* 27 ***(24, 66)*** physicorum oracla fundo: *Lucr. 5, 110* Qua prius adgrediar quam de re fundere fata ... *et Epic. gnomolog. Vat. frgm. 29 παρρησίᾳ γὰρ ἔγωγε χρώμενος φυσιολογῶν (Us., -ῶ Vat., -ῷ Crönert) χρησμῳδεῖν τὰ συμφέροντα πᾶσιν ἀνθρώποις μᾶλλον ἂν βουλοίμην. Bignone Epicuro p. 153 adn. 2;*
26 *Bailey Epicurus p. 110; 380.* **26**, 3 concursu ... fortuito: *de casu vel necessitate, qua atomi coguntur, Bailey p. 141 qui affert Tusc. 1, 11, 22; 18, 42* 4 h. t. o. C. Vellei: *de positione vocativi Hofm. 612* 26 ***(24, 68)*** beatum: *Philod. περὶ θεῶν lib. 1 col. 24, 6 περὶ τῶν μακαρίων [ζώ]ιων. Cf. Diels I p. 41 et 90.*
27 **27**, 5—9 ***(25, 69)*** Velut Epicurus — Democritum fugerat: *Diog. Oenoand. frgm. 33 col. II 3—III 9* 6 ferrentur: *de usu vocis ferendi KarlH. Meyer Ber. sächs. G. d. W. 69, 1917, 52* 9—11 *de declinatione atomorum Bailey p. 317* 13 ***(25, 70)*** diiunctionibus: *fat. 16, 37* Epicureorum ... qui tales enuntiationes nec veras nec falsas esse dicunt aut ... veras esse ex contrariis diiunctiones, sed quae in his enuntiata essent eorum neutrum esse verum; *Simpl. in cat. p. 406, 30 ss. (Kalbfleisch)* 31 ***(26, 71)*** mirabilius quam ... possitis: quam *idem quod* quam ut (si, cum *etc.*) *Löfstedt Peregrinatio 132, 1; Hofm. 732. 844; Bährens p. 375 affert Tac. ann. 1, 9* non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam ab uno regeretur; *Liv. 39, 16, 3* crescit et serpit quotidie malum. iam maius est quam capere id privata fortuna possit, ad summam rem p. spectat; *Vell. 2, 52, 4* neque prius neque antiquius quidquam habuit quam incolumis partes (*Ellis*, in omnes p. *mss.*) ut militari verbo utar, dimitteret; *Sen. benef. 2, 16, 2* est tamen aliquis minor quam in sinu eius con-

denda sit civitas; *dial. 8, 3, 3* si res p. corruptior est, quam adiuvari possit. — *Gaius inst. 3, 194* sed verius est natura tantum manifestum furtum intellegi; neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit, non magis quam *(scil.* ut is*)* qui omnino fur non sit, fur sit. — *Stangl Pseudo-asconiana 77.* **28**, 2 ceris *mss.: Pl. an* ceris *retinendum esset, dubitavit adnotans: 'tamen vide Sall. Iug. 4, 6'* . . . cum maiorum imagines intuerentur, vehementissume sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere 7 ***(20, 72)*** oscitans: *Hieron. ep. 69, 2, 7* oscitabat tantum et quasi per mentis crapulam ructans et nausians evomebat: „apostolus dixit, Paulus haec docuit". — *Kunst diss. phil. Vindob. XII p. 197, 7* 9 quod et: *Sjö. 124 affert: Att. 11, 23, 3* memini omnino tuas litteras, s e d e t tempus illud; *ad Q. fr. 2, 4, 3* s e d e t haec, ut spero, brevi inter nos communicabimus; *ad Brut. 1, 5, 3 (9, 13, 3 Sjö.)* existimo . . . absentium rationem . . . posse haberi; n a m e t factum est antea.— *Hofm. 661.* — *Sed ne quis in vocibus* et non *coniunctis offendat, sciat* non *praedicanti in unum verbum coaluisse quasi neganti H.S.Anton Stud. z. latein. Gramm. und Stilist.*[2] *Erfurt 1869 p. 17* 14 credo, p. n. *interpunxit Reitz.* 16 Sami: *Vita Epicur. 1 (Us. p. 359, 5)* 19 ludi magister: *Strab. 14, 1, 18* Νεοκλῆς, ὁ Ἐπικούρου τοῦ φιλοσόφου πατήρ, γραμματοδιδάσκαλος, ὥς φασιν 24 ***(20, 73)*** Democrito: *'fin. 1, 6, 17; 21'* 26 inclinatione *'sed p. 27, 11 (1, 25, 69 in fine)* declinare: *vitavit opinor* de decl.' 27 imagines: *'cf. 1, 38, 107; epist. 15, 16, 1; Plut. quaest. conv. 8, 10, 2; Alex. Aphr. in libr. de sensu comm. p. 56, 12 (Wendl.)* . . . *ὡς ἄρα τοῦ ὁρᾶν κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἀπόρροιαν γινομένου· εἴδωλα γάρ τινα ὁμοιόμορφα ἀπὸ τῶν ὁρωμένων συνεχῶς ἀπορρέοντα καὶ ἐμπίπτοντα τῇ ὄψει τοῦ ὁρᾶν ᾐτιῶντο. τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἵ τε περὶ Λεύκιππον καὶ Δημόκριτον, οἳ καὶ ἐκ τῆς τῶν ἀοράτων διὰ μικρότητα παραθέσεως τὴν τῶν μεταξὺ χρωμάτων φαντασίαν ἐποίουν* 30 quasi corpus: *item ut in hoc capite Philodemus de corpore deorum intricatius agere recusat cf. Diels III 2 p. 54—56.* **29**, 2 ***(20, 74)*** intellegere: *fin. 1, 5, 16 (de ratione Epicuri)* neque erat unquam controversia quid ego intellegerem, sed quid probarem; *ib. 2, 23, 75* hoc enim identidem dicitis, non intellegere nos quam dicatis voluptatem; *Tusc. 3, 17, 37* solent enim isti negare nos intellegere quid dicat Epicurus 10 ***(27, 75)*** eminentis: *genet. pro accus. ob aequabilitatem Sjö. 147 s.; cf. quae adnotantur ad 2, 56, 141* 15 similitudines rerum: *fortasse alludere ad ὅμοια Epicuri putat Philipps. 51, 1916, 592 adn. 1* 29 ***(27, 77)*** omnium: *'del. Clark p. 362 ut v. l. pro* hominum'. **30**, 8 ss. ***(27, 77)*** *de similitudine deorum et eorum, qui eos sibi fingunt, Arnob. nat. p. 123, 1 ss. Reiff (3, 16) cf. Kroll 65* 17 *de supplemento a*

Pl-o post putaret *addito valde dubito, quod in omni hac disputatione' de pulchritudine agitur, neque vero usquam neque in antecedenti neque sequenti de* ratione *vel* mente, *quae nulla in alia figura nisi in humana esse possit, agitur. Nam illud* si ratio esset in beluis (*lin. 19) minime tertium, quod dicunt, argumentum (p. 29, 25 — 1, 27, 76 in fine) spectat, sed ut argumentum ex pulchritudine sumptum fulciatur, additur. Veri similius videtur fuisse tale quid:* quare recte te dixisse nunquam concedam eam esse c. *e. q. s.* 20 *(27, 78)* tributuras fuisse: *idem quod in oratione directa* tribuerent *Stamm NeueJb.* 31 *155, 1897, 222 s., sed neglexit rationem clausulae.* 31, 11 *(28, 70)* laeva: *Varro frgm. 225 (Funaioli gr. Rom. frgm. I p. 261)* a deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes; ⟨eo *Hertz*⟩ factum arbitror, ut sinistra meliora auspicia quam dextera esse existimentur. *Cf. div. 2, 39, 82* 14 perversissimis: '*Diom. gramm. I 489, 12 (Keil)* personis vero uti primus coepit Roscius Gallus, praecipuus histrio, quod oculis perversis erat' 15 salsum: *Catull. 86, 4* nulla in tam magnost corpore mica salis; *Lucr. 4, 1162 (puella amanti videtur)* tota merum sal; *cf. Kroll ad Catull.* 18 *(29, 80)* frontones capitones: *Arnob. nat. p. 121, 18 Reiff (III 14) cf. Kroll 65* 21 igitur aliquis non p. d.: '*interrogari vult van Wageningen Mnemos. 39, 1911, 137 qui putat* non *esse* nonne! *Falso, nam omnes deos pulcherrimos esse necesse est secundum naturam deorum. Sed si qui pulchriores sunt aliis, sunt qui naturae deorum non congruant. Ludit ergo Cicero, cum dicit* a l i q u e m n o n p u l c h e r r i m u m *(sic enim verba coniungenda), qui deficiente summa pulchritudine deus* 32 *omnino esse non possit, deum esse.* 32, 4 *(29, 81)* Aegyptii: '*Arnob. nat. p. 122, 14 Reiff (III 15)*' 9 *(29, 82)* fari: *rarissime a Cicerone sermoni insertum: Quinct. 22, 71; Tim. 11, 40; Tusc. 4, 29, 63 (vertens Eur. Or.); de glor. II (ed. Plasberg p. 89c) apud Gellium 15, 6, 3 vertens Homeri* ὥς ποτέ τις ἐρέει *(Il 91). — Laurand 1, 94* 19 *(30, 83)* veneratoremque B: '*dubitat an verum sit Philipps. BphW 38, 1918, 412*' 27 et: *raro apud Ciceronem idem quod* etiam *Hofm. 661.* his vocabulis esse *abl. qual. cf. Plaut. Men. 1122* uno nomine ambo eratis. *De nominibus deorum Arnob. nat. p. 114, 14 Reiff (3, 4) cf. Kroll p. 63* 28 s. *(30, 84 in init.) de ellipsi verbi* esse *Hofm. 624* 32 *de* 33 *libris* pontificiis *Lind. p. 78, 4.* 33, 5 nauseare *Hieron. ep. 69, 2, 7 ad p. 28, 7 (1, 26, 72)* oscitans *adscriptum* sibi: *defendit Sjö. 122 s., qui ad Q. fr. 1, 1, 32* (nam esse abstinentem, continere omnes cupiditates, s u o s coercere ... facilem te in rebus cognoscendis ... praebere praeclarum magis est quam difficile) *e t* suos *e t* te *recte tradita esse disputat, cum in sententiis universe dictis Cicero secundam cum tertia persona commiscere*

solitus sit; off. 2, 14, 50 (Atzert in adn.); rep. 2, 4, 9 in his vitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique genitum est ut ad eam urbem quam incolas possit adnare, et rursus ut id quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere. *Recte igitur Pohlenz per litt. monet Ciceronianum illud* sibi displicere *quasi unum verbum esse cf. Sen. tranq. 2, 7* innumerabiles deinceps proprietates sunt, sed unus effectus vitae, sibi displicere 14 *(30, 85)* sapienter id quidem: *de verbo deficiente Hofm. 626, qui addit p. 63, 21 (2, 14, 38)* bene igitur idem Chrysippus *scil.* dixit; *p. 49, 8 (2, 1, 1)* sed ad ista alias *scil.* respondebo. *Item div. 1, 1, 1; 2, 7, 19; Hor. sat. 2, 6, 49* luserat in campo: „Fortunae filius!" omnes *scil.* dicebant. — *Cf. ad p. 16, 15 (1, 15, 38)* 17 verbis — sustulisse: *Lact. ira 4, 7* denique Marcus Tullius a Posidonio dictum refert id Epicurum sensisse nullos deos esse, sed ea quae de dis locutus sit depellendae invidiae causa dixisse: itaque verbis illum deos relinquere, re autem ipsa tollere, quibus nullum motum nullum tribuit officium; *id. inst. epit. 31 (36) 3* nunc eum *(scil.* deum*)* verbo reliquisti re sustulisti. — *Cf. p. 48, 25 s. (1, 44, 123 in fine)* 19 κυρίας δόξας: *fin. 2, 7, 20* Epicuri κ. δ., id est quasi maxime ratas, quia gravissimae sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae 23 *(31, 85)* inscitia plane loquendi: *saepius sermo Epicuri vituperatur Usener Epic. p. 88; Joh. Mewaldt Die geistige Einheit Epikurs p. 3, 1 (Schriften d. Königsb. gel. Ges. 1927, nr. 1).* 34, 6 *(31, 86)* religionis: *fin. 4, 5, 11* ut pellatur mortis et religionis metus' 14 *(31, 87)* partibus: *Tusc. 1, 28, 68* in eodem orbe *(scil.* signifero *seu* zodiaco*)* in duodecim partes distributo 22 *(31, 88)* numne: *clausula munitum Hofm. 649 cf. p. 38, 6 (1, 34, 96)* unquamne vidisti? 24 ita fit ut: *Tusc. 2, 6, 16* ita fit ut, *ubi praes. servat Pohlenz*. 35, 8 *(32, 89)* gradatim . . . pervenire: *Lucull. 16, 49; 29, 93; Tusc. 1, 24, 57* ut gradatim respondens eodem perveniat. — *Kunst diss. philol. Vindob. XII, 197, 7* 8 sumpsisses: *'de coniunctivo Blase Glotta 10, 1919/20, 31'; Methner ib. 11, 1921, 204 sic interpretatur* debuisti sumere 16 *(32, 90)* formae fig.: *Pl. coni.* formam et f. *cl. orat. 3, 9* in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens; *de orat. 3, 179; opt. gen. 5, 14* nec converti *(scil.* orationes*)* ut interpres, sed ut orator, sententiis isdem et earum formis tamquam *(*atque *Hedicke)* figuris; *Tusc. 1, 16, 37* formam aliquam figuramque quaerebant *(Pohlenz interpretans μορφὴν et σχῆμα)* 24 *(32, 91)* quis: '*Tusc. 4, 33, 70* quis est ... iste amor amicitiae? *ib. 17, 40* quis erit tandem modus iste? 25 homines deorum forma: *genetivus pro adiectivo cum abl. qualit. coniunctus Hofm. 432/3.* 36, 5 *(33, 91)* '„Thale: *non adducor ut genuinum censeam" Osann Cic. rep. 1, 14, 22 (p. 53)'*, *ubi* a Thalete *ex* athleta *correctum; Probus Gr. L. 4 p. 23, 17 ss. (Keil)* Graeca les termi-

nata omnia producuntur et aut iis faciunt genetivo vel tis, ut Thales, Thalis vel Thaletis; *Probi qui dicitur comm. in Verg. Buc. 6, 31 (Serv. gramm. 3, 2, 344, 12 Th-H)* Hanc quidem Thaletis opinionem ab Hesiodo putant manare **9 ss.** ***(33, 92)*** *de membris corporis Arnob. nat. p. 120, 13 ss. Reiff (III 13 s.); Kroll 64* **17** *de lingua deorum Philodemus* περὶ θεῶν *3 col. 13 s. (Diels III 1 p. 36 s.; III 2 p. 48—53)* **18** procreatio: *Arnob. nat. p. 117,* 37 *6 Reiff (3, 9).* **37, 10** ***(34, 93)*** scurram: *Timon frgm. 62 (Diels poet. phil. frgm. p. 173 ss.)* ἔνθεν καὶ ὁ Τίμων αἰτιᾶται τὸν Πλάτωνα ἐπὶ τῷ οὕτω καλλωπίζειν τὸν Σωκράτην πολλοῖς μαθήμασιν· „ἢ γάρ“ φησι „τὸν οὐκ ἐθέλοντα μεῖναι ἠθολόγον.“ *Kroll P.-Wissowa III 442, 57* **28** ***(34, 95)*** clamare *Epicureos vel Stoicos saepius Cicero ait Helm Lukian u. Menipp. p. 149; Löfstedt Zur Sprache Tertullians p. 79* retinendum hoc esse, deus ut . . . sit: *cf. 1, 27, 75* illud video pugnare te, species ut . . . sit; *2, 6, 17 (p. 56, 2); conferas quae disputat Hofm. 763 s. de* ut *explicativo (velut Plaut. Merc. 240). Cf.* quod *explicativ. Gaius inst. 2, 78* illud palam est, quod . . . competit mihi furti actio **30** *verba* beatitas, beatitudo *a Cicerone spernuntur; quare in orationibus non* beatitas, *sed* beatus *e. gr. Pis. 18, 42; Phil. 1, 14, 35. — Lau-* 38 *rand 1, 84.* **38, 6** ***(34, 96)*** unquamne: *cf.* numne *p. 34, 22 (1, 31, 88)* **20** ***(35, 97)*** paludibus fluminibus: *sine praepositionibus, ut concinant cum* terra mari *Sjö. 147* **24** Ennius: *Arnob. nat. p. 123, 16 Reiff (3, 16)* nam quid in homine pulcrum est, quid quaeso admirabile vel decorum, nisi quod et clurino cum pecore *(Pl. Truc. 269)* nescio quis auctor voluit esse commune? — *Kroll 65* **25** beluarum nulla prudentior: *gen. part. cum vocibus, quae sunt* nemo *et* nullus, *coniunctus in sermone Ciceroniano nusquam fere nisi comparativo adhibito Hofm. 391* **26** at figura — quae vastior? *Havers Idg.F. 43, 1926, 224. 230 ratus nominativum emphaticum s. pendentem agnosci posse cl. fin. 3, 3, 11* ceterae philosophorum disciplinae . . . eas non modo nihil adiuvare arbitror *(cf. Madvig); Mur. 12, 26, Att. 8, 12 A, 4. Cf. ad nat. p. 9, 10 (1, 8, 20). — Iteratum* at *Cicerone quidem dignissimum, sed errat Havers, cum dicit* ad figuram *ex correctura Pl-i natum esse, vide adnot. criticam. Accedit, quod verbis* ad figuram *servatis voces* quae *(scil.* belua*) et* nulla *aptissime* 39 *sibi opponuntur.* **39, 9** ***(35, 98)*** deum nosse: *de sensu huius verbi cf. Norden Agn. th. 90, 5. Sen. nat. 1 praef. 13* incipit deum nosse **33** ***(36, 100)*** habebam: *imperf. sensu praesenti in sermone cotidiano Plaut. Asin. 392* quid quaeritas? Demaenetum 40 volebam. — *Hofm. 559 a.* **40, 8** ***(36, 101)*** Aegyptii: *Arnob. nat. p. 122, 15 Reiff (3, 15)* Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas divinis inseruerint causis.—*Kroll 65* **17** tamen *Vahlen opusc. ac. 2, 123, 23[1] qui affert div. 2, 38, 80* Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae

suae; nos quem? 18 beneficium *an* beneficia. *cf. p. 72, 11 (2, 23, 60); domo 57, 144* (Capitoline, quem propter beneficia populus Romanus Optimum ... nominavit). *Sed cf. Th. l. L. s. v.* beneficium *p. 1884, 20 ss. Cato agr. 5, 2* pro beneficio gratiam referat, ut aliis recte facere libeat; *Cic. inv. 2, 39, 115* impudentem esse qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet 30—32 **(37, 103)** *ne hae quidem interrogationes dispositionem praedicunt Uri diss. München 1914 p. 90; cf. 1, 23, 65.* **41**, 1 ss. *de domicilio deorum et rerum naturalium egit Philodemus* περὶ θεῶν *3 col. 8, 17 ss.* εἴ γε δεῖ τεκμηριοῦσθαι τ[οῖς] φαινομένοις, ἅπερ ἔδειξ[εν] ἄλλους ἄλλαις φύσεσιν οἰκειοῦσθαι κ(αὶ) τοῖς μὲν ὑγρά, τοῖς δ' ἀέρα καὶ γῆν, [το]ῦτο μὲν ζῴων, τοῦτο δὲ φυτῶν κ(αὶ) τῶν ὁμ[οί]ων· μάλιστα δὲ τοῖς θεοῖς δεῖ, διὰ τὸ τοῖς μὲν ἄλλοις πρ(ὸς) ποσὸν χρ(όνον) εἶναι τὰς διαμονάς, τοῖς δὲ πρὸς τὸν αἰώνιον. *(Diels Philodemus III 1 p. 26)* 7 igne '*Apul. Socr. 8, 137* siquidem Aristoteles auctor est in fornacibus flagrantibus quaedam parvula animalia pennulis apta volitare totumque aevum suum in igni deversari, cum eo exoriri cumque eo extingui; *Plin. nat. 11, 119*. — igne *de praepositione deficiente Hofm. 422; Löfstedt Syntactica 1, 229* 17 **(37, 105)** cogitatione *i. e.* τῇ διανοίᾳ *Philipps. 51, 1916, 599.* **41**

42, 1 **(38, 106)** *inter participia* contionantem ... deferentem *deest* et; *vide p. 17, 22 (1, 15, 41)* consequens ... traducens 14 **(38, 107)** '*ante* omnium *non addendum* quam *cf. Hieron. in Hierem. 3, 75, 3* nihilque insipientius non providere novissima et brevia putare perpetua, *ubi Reiter:* „quam *supplevit Erasmus, lectio editionum priorum; sed* nihil insipientius *superlativi vice fungitur". Merrill Class. phil. 4, 1909, 202: Tac. ann. 2, 77* quem iustius arma oppositurum, *(*⟨quam⟩ *Lipsius)* qui legati auctoritatem ... acceperit; *Plin. epist. 2, 12, 4* quid publice minus aut congruens aut decorum notatum a senatu in senatu sedere. *Sed adversatur Andresen causis non additis Jahresber. d. phil. Vereins Berlin 35, 1909, 302. — Cf. Löfstedt Glotta 3, 1912, 175 de Plaut. Capt. 417; Cist. 662 al. — Stangl Rh.M. 70, 1915, 245 qui affert Senec. epist. 90, 8; 95, 72; 110, 15'* 29 **(39, 109)** fluentium *ss.: Kochalsky (Leben u. Lehre Epikurs p. 64) Ciceronis verbis nisus in Epicuri epist. 1, 47 (p. 9, 13 v. d. Mühll) inseri vult* ἐπιρρυσμῷ, *lacunam statuens simili modo quo Tescari (studi ital. di fil. cl. 15, 1907, 162):* πρὸς [τὸ] τῷ ἀπείρῳ αὐτῶν [ἐπιρρυσμῷ ***] μηθὲν ἀντικόπτειν κτλ. *— De transitione visionum vide Bailey cum p. 448, 6, tum p. 456, 1. 2 et 594.* **42**

43, 7 ἰσονομία *cf. quae attuli ad p. 20, 28 (1, 19, 50)* 28 **(40, 111)** vocum φωνῶν *Us. Epic. p. 137, 25; 141, 13'.* **43**

44, 15 **(40, 113)** etiam ... non '*apud Cic. hoc uno loco ut videtur cf. Krebs-Schmalz Antibarb.*[7] *1, 256; KStegm. 2, 2 p. 56'* 22 venter *nomen vitii cf. Husner Leib u. Seele i. d. Sprache Senecas Philol.* **44**

45 *suppl. 17, 1924, pars III p. 128, 2.* 45, 1 ss. *(41, 114)* nec tamen video — afluant *Bailey p. 459* 6 *(41, 115) §§ 115—124 ex Posidonio haustas esse verisimile cf. Heinem. Pos. 2, 153 ss.; Pohlenz GGA 1930, 143* 8 ⟨Ti.⟩ *cf. etiam leg. 2, 21, 52* 10 *(41, 115)* Xerses *In dialecto Argolica etsi aoristi vel futuri formae verborum in -ζω finientium ξ continent velut ἐναρμόξαι, προσεφάνιξε, tamen gutturali praecedente σσ adhibetur ob dissimilationem: ἐδίκασσαν, ἐργάσσαντο, κατεσκεύασσαν, ἀνασχίσσαι Brugmann Das Wesen der lautlichen Dissimilation, Abh. d. sächs. G. d. Wiss. phil.-hist. Kl. 27, 1909, 167* 14—16 *(41, 116)* eximia ... praestansque natura *Tolkiehn WfklPh 1918, 186 s. confert Oxyrh. pap. II p. 31 nr. 215 col. 1, 28 ss. (Diels Ein epik. Frgm. über Götterverehrung Sitzber. Berlin 1916 p. 903) deos venerari debes . . . μόνον [πλεῖ]ον [ἐν]ορῶν τηλικού[του] σεμνώματος κατὰ [τὴ]ν θ[ε]ωρίαν πρὸς τὴν [σαυ]τοῦ εὐ[δαιμ]ονίαν* 21 adversum *hic, ut saepius in scriptis philosophicis, benigna*
46 *sententia praeditum Hofm. 519.* 46, 2 *(42, 117)* superstitiosos *raro Cicero plurali forma utitur antecedentibus duobus subiectis voce* aut, vel *similive coniunctis velut off. I, 41, 148* siquid Socrates aut Aristippus ... fecerint locutive sint *Lebreton Études sur la langue et la grammaire de Cicéron Paris 1901 p. 22 s.* 18 *(42, 119)* interpretatus ... secutus *off. 2, 17, 60* Panaetius quem multum in his libris secutus sum non interpretatus 19 Ennius *Arnob. nat. p. 165, 11 Reiff (4, 29)* et possumus quidem hoc in loco omnis istos, nobis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit ...'. *Sed incertum unde sumpserit Arnobius et cur eum* Agragantinum *nominaverit*
47 *(Jacoby s. v. Euemerus P.W. 11, 952).* 47, 12 *(43, 121)* opem et gratiam *Epic. κ. δ. 1 (v. d. Mühll p. 51) τὸ μακάριον καὶ ἄφθαρτον οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει οὔτε ἄλλῳ παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται. Cicero quidem nihil de ira* 22 *(44, 121)* censent autem: *in* autem *causam antecedentis sententiae latere disputat Hofm. 668; Löfstedt peregrinatio p. 33; Th. l. L. (II 1590, 58), quem Pl. 1911 affert, conturbat exempla* 23 amicos *de amicitia Clem. Al. strom. 2, 19, 101, 3 (Stählin) StVFr 2, 723 τριττὰ δὲ εἴδη φιλίας διδασκόμεθα καὶ τούτων τὸ μὲν πρῶτον καὶ ἄριστον τὸ κατ' ἀρετήν· στερρὰ γὰρ ἡ ἐκ λόγου ἀγάπη. Marc. Aur. 9, 9. — Quae quin ex Posidonio sumpta sint, non dubium. Heinem. Pos. 2, 156; Reinh. KuS. 181 ss.* 31 *(44, 122)* referemus *in editione Pl. 1911 p. 258 in adnotatione ad lin. 7 corrigendum „futurum potest ferri" in „praesens p. f." et addendum: p. 119, 7 (3, 1, 5)* ducit *et p. 127, 13 (3, 10, 24)*
48 dicimus *et p. 126, 13 (3, 9, 23)* placet. 48, 17 s. *(44, 123)* invidiae detestandae gratia *Philodemus περὶ εὐσεβείας frgm.*

Herculan. 1077 II^a (p. 94 G.) καί φασι τὸν Ἐπίκουρον ἐκπεφευ-[γέν]αι τὸν Ἀττ[ι]κ[ὸν δῆμ]ον οὐχ ὅτι Ἐ[πί]κου[ρ]ος ὄντω[ς ἧτ]τον ἀσεβεῖς εἶχ[εν] ὑπολήψεις ἀλ[λὰ τῷ] διαλεληθένα[ι πολ]-λοὺς ἀνθ[ρ]ώπου[ς τὴ]ν φιλοσοφί[α]ν α[ὐτ]οῦ cf. Philipps. 56, 1921, 366 et Bailey 478, 8.

LIBER SECUNDUS

49, 8 *(1, 1)* sed ad ista alias *cf. ad p. 33, 14 (1, 30, 85)* 49 12 *(1, 2)* inducat *praesens, quamquam imperf. irreal. antecedit cf. KStegm. 2, 2, 193, qui affert Plaut. Pseud. 3* si ... fieri possem certior, ere, quae miseriae te tam misere macerent 26 *(1, 3)* partis quattuor *de partitione Ciceronis cf. Reinh. Pos. 216: prima pars 4—44; secunda 45—72; tertia 73—153; quarta 154—167. Quam partitionem non Stoicam esse, sed sumptam a Cicerone ex enchiridio quodam Academico, ut libro secundo doctrinam Stoicam profitenti tertius liber (i. e. Academicus) eandem doctrinam iisdem causis rationibusque eodem ordine constitutis repugnans responderet, Heinem. Pos. 2, 166; 168; 219 ss. probare studuit. Quem Theil. 142 posse refutari credidit nisus et Sexto Empirico et Philone: Sext. Emp. 9, 61. Philon. de virtut. 215; post. 168. Sed disputationem, qua in scholis quaestiones ad deos pertinentes ita tractari solebant, ut pro re et contra rem disputaretur, subesse Reinh. Pos. 210 ss. statuit. Quem recte iudicasse Ludovicus Krumme, Pohlenzii discipulus Gottingensis, mox argumentis confirmabit.* 50, 4 anteponendae B: 50 *num verum sit, dubitat Philipps. BphW 38, 1918, 412. Sed cf. KStegm. 2, 1, 63 et quae adscripsi ad p. 54, 31 s. (2, 5, 15)* 6—58, 3 *(2, 4—8, 22) de fontibus Ciceronis cf. Reinh. Pos. 215 ss.; KuS. 113 ss.; Heinem. Pos. 2, 176; Pohlenz GGA 1930, 144* 50, 13 dominatorem rerum: rerum dominator *vita s. Agnetis 327 (novem vitae sanctorum ed. Harster p. 48)* 18 *(2, 5)* evidentius: evidens *in Ciceronis scriptis non nisi in philosophicis velut 3, 4, 9; Lael. 8, 27; Lucull. 6, 18; 15, 46. — Laurand 1, 83* 23 hippocentaurus *Sext. Emp. math. 9, 49. — Iust. inst. 3, 19, 1 (ex Gaio 3, 97 a)* at si quis rem, quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti ... hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. 51, 14 *(2, 6)* 51 eo ipso die ḍịẹ A 16 Faunorum *Prob. Verg. georg. 1, 10* rusticis persuasum est incolentibus eam partem Italiae quae suburbana est, saepe eos (Faunos) in agris conspici'. *div. 1, 101. 114* 17 aut non ... aut *Cicero saepius posuit voculam cum utroque membro coniungendam post priorem partem disiunctionum Sjö. p. 138; idem Eranos 16, 1916, 30 ss.; Cic. epist. 2, 16, 1* ut existimares aut me tam improvidum ... aut tam

inconstantem; *nat. 2, 15, 40; 3, 25, 64; leg. 2, 1, 1* sive aut quid scribo aut lego. — *Löfstedt Eranos 14, 1914, 147.* — *Adde Dig. 30, 108, 14* ideoque et ipsum Titium cum herede acturum et libertatem servo vel Sempronio quod rogatus sit praestare cogendum, *scil.* Titium non solum acturum esse, sed etiam cogendum
20 *(3, 7)* ea quae sint *quamquam neutrius generis, tamen coniungenda cum verbis antecedentibus* rerum futurarum *cf. notam ad 2, 5, 15* 22 quodsi ea ficta: ea *delegat lectorem ad sequentia scil.* Mopsum *e. q. s.; quare* Graeca *Pl. 1917 non necessarium* 27 P. Clodi *Min. Fel. 26, 2* Clodius scilicet et Flaminius et Iunius ideo exercitus perdiderunt, quod pullorum so-
52 listimum tripudium exspectandum non putaverunt. **52,** 1 primo temeritas: prımo *ex* promo *pr* A 5ss. quid ... Iunius ... nonne amisit?: quid *non iam interrogandi, sed adiungendi causa positum 'ferner' Hofm. 627* 16 *(3, 9)* Attus Navius *rep. 2, 20, 36; div. 1, 17, 31* 23 ex acuminibus: aut Martium discrimen obeuntes spem proelii sumitis ex acuminibus auspicati? *Arnob. 2, 67 (p. 102, 21 Reiff.); Kroll Rh. Mus. 1916, 71, 347* 24 in procinctu *Gaius inst. 2, 101* nam ... testamentum faciebant ... in procinctu, id est, cum belli causa arma sumebant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus .... *(103)* Sed illa quidem duo genera (calatis comitiis *et* in pr.) in desuetudinem
53 abierunt. **53,** 17 *(4, 11)* captum f u i s s e *prius quam recordatum* e s s e: *Hofm. 609 in fine* 18 hortos Scipionis *Doma-*
54 *szewski, Arch. f. Rel.-Wiss. 12, 1909, 69.* **54,** 1 *(4, 12)* ne — quidem ... non *de abundantibus negationibus Hofm. 832*
2 medicina *Sallust. ed. Nock § 9:* αἵ τε ἐν τῷ κόσμῳ μαντεῖαι καὶ θεραπεῖαι σωμάτων γιγνόμεναι τῆς ἀγαθῆς προνοίας εἰσὶ τῶν θεῶν *scil. quae a Stoicis adhibita erant ad defendendam divinationem, Sallustius cum ipsa divinatione composuit*
5 omnium gentium *'de consensu gentium 1, 16, 43 s.; 1, 23, 62; Tusc. 1, 13, 30; 15, 35; Dio Chrys. XII 27; 39; Sext. Emp. math. 9, 50 s.; 60 s.; Max. Tyr. 11, 5 (Hobein); Arist. de caelo I 3, 270 b 4 ss.* — *Capelle 556, 3* 11 *(5, 13)* praesensio: πρόγνωσις *Adler p. 121 (StVFr tom. IV); cf. 2, 17, 45* 14 ss. *(5, 14) de rebus caelestibus: de mundo 5 p. 397 a 8 ss.; Sen. nat. 5, 18, 1—5; 13 s.; 1 praef. 14; 7, 1, 1; Dio Chrys. 12, 28.* — *Capelle 554, 2; idem Arch. f. Gesch. d. Phil. 20, 1907, 182, adn. 42.* — *Sext. Emp. math. 9, 24* 27 ss. *(5, 15) de laudibus mundi 2, 6, 17; 7, 18 in fine; 16, 43; 38, 97; Tusc. 1, 28, 68 ss.; de mundo 5 p. 397 a 9 ss.* τῇ κατ' οὐρανὸν τάξει τε καὶ φορᾷ τῶν ἄστρων ἡλίου τε καὶ σελήνης, κινουμένων ἐν ἀκριβεστάτοις μέτροις ἐξ αἰῶνος εἰς ἕτερον αἰῶνα. *Aetius pl. 1, 6 (Diels dox. p. 295).* — *Capelle 553, 5.* — aequabilitatem *e. q. s.: Sext. Emp. math. 9, 26* 30 ordinem *Sallust. ed. Nock § 9:* τὴν δὲ τῶν θεῶν πρόνοιαν ἔστι μὲν καὶ ἐκ τούτων ἰδεῖν· πόθεν γὰρ ἡ τάξις τῷ κόσμῳ εἴπερ μηδὲν ἦν τὸ

τάττον; 31 s. ea fortuita *respiciunt ad* quarum rerum *Löfstedt Arnobiana, Lund 1916, p. 83 s.; Sjö. 167; div. 2, 57, 117* ... ut eam *(scil.* mentem*)* providam rerum futurarum efficiat, ut ea *(scil.* res futuras*)* non modo cernat; *nat. 2, 1, 3* anteponenda; *2, 3, 7* ea quae sint. 55, 10 *(6, 16)* didicisse — repperisse videatur '*Tusc. 4, 2, 4* quae praetereo ne ea quae repperisse ipsi putamur aliunde didicisse videamur' 23—30 *(6, 17)* an vero — desipere videare *ab antecedentibus verbis Chrysippi seiungi non possunt cf. 3, 10, 26. — Heinem. Pos. 2, 174; Pl. 1911 p. 268 ad lin. 7* 32 ut ... evenerit: ut *explicativum pendens ab* hoc intellegimus. *Cf. quae adscripsi ad 1, 34, 95* 32—56, 5 '*de caeli natura 2, 21, 56; Tusc. 1, 18, 42; 19, 45; 25, 60; rep. 6, 17 in fine; Sen. nat. 1 praef. 1 ss.; 2, 13, 4; ira 3, 6, 1; ep. 59, 16* talis est sapientis animus qualis mundi super lunam; *de mundo 6 p. 400 a 5 ss.; 21 ss. Wendland Philos Schrift über d. Vorsehung 68, 1; 83. — Capelle 537, 2. — Heinem. 2, 174.*

56, 8 *(6, 18)* arripuit *Jäger, Hermes 50, 545 de Xenophontis verbis (mem. 1, 4, 8) εὐτυχῶς συναρπάσαι et de sensu vocum ἁρπάζειν, ἁρπαγμός similium: ἁρπαγμὸν idem fere esse quod ἕρμαιον. — Cf. 3, 11, 27 (26); Sext. Emp. math. 9, 92 ss.* 10 animum *Wackernagel, Vorl. ü. Syntax 2, 13* animam *inserendum esse putat; sed recte Pl. 1911 mentionem facit alterius loci libri tertii 11, 27* 23 ss. *(7, 19) Paragraphum 19 Posidonio attribuit Reinh. KuS 111 ss.; nam, cum § 18 et § 20 artius inter se cohaereant, paragraphum 19 ex altero fonte sumptam esse palam est. — Quae in fine scribuntur* nisi ea uno divino et continuato spiritu continerentur, *comparanda cum Cleomede μὴ ὑφ' ἑνὸς τόνου συνεχομένου αὐτοῦ (scil. τοῦ κόσμου) καὶ τοῦ πνεύματος μὴ δι' ὅλου ὄντος συμφυοῦς (1, 1, 4 — p. 8, 20 ss. Z.). Cf. quae adscripsi ad 2, 33, 84. — De similibus sententiis similiter inter se coniunctis Epicteti diss. 1, 14 Reinh. KuS 116. Ad eandem § Capelle 553, 2 comparat περὶ κόσμου 5 p. 396 a 33 ss.; Plut. de fac. in orb. lun. p. 928 a; Plut. de prim. frig. 951 d. Ad verba* una ... conversione *cf. περὶ κόσμου cum omne caput 6, tum p. 399 a 1 ss. διὰ γὰρ ἁπλῆς τοῦ σύμπαντος οὐρανοῦ περιαγωγῆς ἡμέρᾳ καὶ νυκτὶ περατουμένης ἀλλοῖαι πάντων διέξοδοι γίνονται, καίτοι ὑπὸ μιᾶς σφαίρας περιεχομένων, τῶν μὲν θᾶττον τῶν δὲ σχολαιότερον κινουμένων παρά τε τὰ τῶν διαστημάτων μήκη καὶ τὰς ἰδίας ἑκάστων κατασκευάς. Capelle 557, 3. — Theil. p. 90.*

58, 4—65, 31 *(9, 23—10, 44) Has paragraphos nonnullis partibus, quae Stoicam doctrinam sapiunt, exceptis recte Posidonio attribuit Reinh. Pos. 224 ss., 232; Pohlenz GGA 1922 p. 170; paulo tantum dissentit Heinem. Pos. 2, 177 s.* 10 *(9, 23)* neque ali possent: possent *cf. p. 68, 5 (2, 19, 49)* posset; *leg. 3, 5, 12* haec est enim quam Scipio laudat ... temperationem rei publicae, quae effici non potuisset ... 15 *(9, 24)* quod ...

Cleanthes ... docet: quod *scil.* omnia quae alantur et quae crescant, continere in se vim caloris *iteratur et explicatur sententia interrogativa* quanta ... corpore. *Qua de abundantia Ciceronis cf. Sjö. 161 s.; Otto de epexegeseos usu, diss. Münster 1912 p. 44* 19 in reliquiis ... iis quas *de collocatione verborum Vahlen opusc. ac. 2, 130 adn.' qui affert Lucull. 14, 45* erroribus ... iis qui. inest *quamquam praecedit* negat ... esse; *nam oratio recta sequitur obliquam ut saepius: exempla affert Sjö. Eranos 16, 1916, 21* 26 vim ... vitalem *Sen. nat. 5, 5 s., quem locum ex Posidonio sumptum esse docuit Reinh. Pos. 242; 152. Cf. 2, 33, 83.* — vis vitalis *idem atque ζωτικὴ δύναμις.*

59 59, 1 *(9, 25)* puteis *Adamantius περὶ ἀνέμων p. 31 (Val. Rose anecd. Graec.) πόθεν δὲ καὶ τὰ φρέατα κατὰ χειμῶνος ὥραν ἐχλιαίνετο, εἰ μὴ ἡ γῆ πυρὸς ἦν δοχεῖον καὶ οἰκητήριον; Quare Reinh. Pos. 119, 2 Adamantium non solum cum Aristotele, sed etiam cum Posidonio congruere disputat* 21 s. *(10, 20)* aer ... frigidus *περὶ κόσμου 2 p. 392 b 5 s.: ὁ ἀὴρ ... ζοφώδης ὢν καὶ παγετώδης τὴν φύσιν. Plut. de prim. frig. 17 p. 952 c (StVFr 2 p. 140, 40 ss.) ἐπεὶ δὲ καὶ Χρύσιππος οἰόμενος τὸν ἀέρα πρώτως ψυχρὸν εἶναι, διότι καὶ σκοτεινόν κτλ. Ibidem 9 p. 948 d, f (StVFr 2 p. 141, 5 ss., 25 ss.). — Rehm, Das 7. Buch der Nat. Quaest. d. Seneca, SBAMünch. 1921 p. 33, 1* 27 *(10, 27)* subiectis *Sen. contr. 5, 8 (p. 281 Kiessling)* Siciliae fuisse dicitur dominus, qui inclusos aeneis tauris homines subiectis urebat ignibus'. —

60 *Verr. 1, 69; Cato 3, 2; Rab. Post. 13.* 60, 5 *(11, 20) natura* est igitur: *de* natura *non dubitandum Heinem. Pos. 2, 178, nam φύσις, non solum ἕξις, mundum continet, cf. Sext. Emp. adv. math. 9, 81 ss., quae paragraphi sic concluduntur (83 s.): οὐ τοίνυν ὑπὸ ψιλῆς ἕξεως ὁ κόσμος συνέχεται. εἰ δὲ μὴ ὑπὸ ταύτης, πάντως ὑπὸ φύσεως. — Pohlenz GGA 1922, 170, 2* continet ... tuetur *Hadoardus; probat Mollweide W.St. 35, 1913, 317* 5—26 *(11, 20—30)* natura est igitur — omnemque vim mundi natura divina contineri *hanc partem non Posidonii esse, sed etsi comparanda esset cum Sext. Emp. adv. math. 9, 119 s., Ciceronis argumenta tantum ex parte cum Sexto congruere Reinh. Pos. 226 demonstravit. Pohlenz GGA 1922, 170, 2* 19 s. *(11, 30)* nihil est — universi sit *2, 13, 35; 2, 14, 38; Philon περὶ ἀφθαρσ. κόσμου 22 (tom. 6 p. 80, 9 ss. C.-W.) ἐπειδὴ τοῦ ὅλου τὸ μέρος καὶ μεῖζον ἔσται καὶ κραταιότερον, ὅπερ ἐστὶν ἀτοπώτατον· ὁ γὰρ κόσμος ἀνυπερβλήτῳ κράτει χρώμενος ἄγει τὰ πάντα μέρη πρὸς μηδενὸς αὐτῶν ἀγόμενος. Capelle 553, 4* 28 mobilior *Plat. Tim. 56 a τὸ δ' εὐκινητότατον (εἶδος) πυρί. — περὶ κόσμου*

61 *2 p. 392 a 34 ss.* 61, 2 s. *(11, 31)* agitatus — moveatur *duo g e n e r a motus Posidonii* (agitari ab alio atque externo pulsu — per se ac sua sponte moveri) *non commiscenda cum tribus c a u s i s motus Aristotelicis (cf. 2, 16, 44:* aut natura ... aut vi

aut voluntate) *Reinh. KuS p. 87s.* — *Comment. in Arat. p. 93 (Maass)* ὁ μὲν ποιητής που λέγει *(Il. 17, 425)* 'δι' αἴθερος ἀτρυγέτοιο' ἄγονον καὶ ἄκαρπον, ὥς τινες, αὐτὸν αἰνιττόμενος . . ., εὑρίσκομεν δὲ αὐτὸν ζῳογονοῦντα καὶ ζῷα ἔχοντα, μάλιστα τοὺς πλάνητας, διὰ τὸ αὐτοκίνητον. — *Achill. (comment. in Arat. p. 41 Maass): Εἰ ζῷα οἱ ἀστέρες.* Οἱ δὲ Ἐπικούρειοί φασι μὴ εἶναι ζώδια, ἐπειδὴ ὑπὸ σωμάτων συνέχεται, οἱ δὲ Στωϊκοὶ τὸ ἀνάπαλιν. Ποσειδώνιος δὲ ἀγνοεῖν τοὺς Ἐπικουρείους ἔφη, ὡς οὐ τὰ σώματα τὰς ψυχὰς συνέχει, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ τὰ σώματα . . . ὅτι δὲ οἱ ἀστέρες ζῷα, χρῶνται πρὸς ἀπόδειξιν οἱ Στωϊκοὶ τούτοις. 'πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ πυρώδη καὶ κατὰ φύσιν καὶ πολυχρονίως κινεῖται καὶ κυκλικῶς, οὐκοῦν καὶ κρίσιν ἔχει. εἰ δὲ κρίσιν ἔχει, καὶ ζῷά ἐστιν.' καὶ ὅτι ποικίλας ἔχουσι κινήσεις. τοῦτο δὲ τοῖς ζῴοις ἕπεται. καὶ ὅτι πάντα τὰ στοιχεῖα ζῷα ἔχει. ἄτοπον δὲ τὸ κρεῖττον πάντων τῶν στοιχείων ζῴων ἄμοιρον εἰπεῖν. *(Reinh. KuS 74ss.)* 2 ardor qui est mundi: mundi *i. e.* aetheris *cf. Achill. p. 35 (Comment. in Arat. Maass)* Διόδωρος *(Posidonianus)* δὲ ἑξαχῶς τὸν κόσμον φησὶ νοεῖσθαι ἐφ' ἑκάστου ἔννοιαν διδοὺς οὕτως . . τέταρτον· 'κόσμος ἐστὶν αἰθήρ.' οὗτος δὲ πῦρ εἰλικρινὲς ὢν ἀνώτερός ἐστι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. — *Reinh. KuS. 79, 1* 7 *(12, 32)* duo . . . motus *Sext. Emp. adv. math. 9, 75* ἡ τοίνυν τῶν ὄντων οὐσία, φασίν, ἀκίνητος οὖσα ἐξ αὑτῆς καὶ ἀσχημάτιστος ὑπό τινος αἰτίας ὀφείλει κινεῖσθαί τε καὶ σχηματίζεσθαι — ⟨genera⟩ motus *conicio cf. Tim. 10, 36* dedit autem divinis duo genera motus κινήσεις δὲ δύο προσῆψεν ἑκάστῳ. *Sed cf. 2, 19, 49* conversiones duas; *Tusc. 3, 11, 24* quattuor perturbationes . . . duae pert.; *ibidem 4, 4, 8* duae pert.
14s. animantem . . . mundum *scil. propter motum suum: Achill. (comment. in Arat. p. 35 Maass)* ζῷον δέ φασιν εἶναι τὸν κόσμον· τὸ γὰρ αὐτοκίνητον εἶναι αὐτὸν καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τὴν περιφορὰν ἀεὶ ποιεῖσθαι καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν σημείων ἐπὶ τὰ αὐτὰ περιδινεῖσθαι νοῦν ἔχοντός ἐστι, φησὶν ὁ Πλάτων. *Tim. 47 BC; leg. 897 C.* — *Reinh. KuS 79s.* 16—63, 30 *(12, 32 med.)* inde ab Atque ex hoc quoque intellegi poterit *ad finem cap. 14: non Posidoniana Reinh. Pos. 227 s.; Pohlenz GGA 1922, 171, 2*
61, 25—62, 8 *(12, 33–13, 34) de gradibus animalium Nemesius (patr. Gr.) 40, 505 s.; cf. Jäger Nemesios p. 114 s.* — *Johannes Scotus de divisione naturae 3, 38, 735–36 (patr. Lat. 122); cf. Liebeschütz Vorträge der Bibl. Warburg 1923/4 p. 105, 47*
32 *(12, 34)* a pestiferis recessum *Nemesios (patr. Gr.) 40, 585 c* ἑκάστῳ (τῶν ἀλόγων) φυσικήν, οὐ λογικήν, ἐνέβαλε (ὁ Δημιουργὸς) σύνεσιν· τισὶ δὲ καὶ πανουργίας ἐνέθηκεν, ὥσπερ τέχνης εἰκόνα καὶ σκιὰν λογικήν, δυεῖν τούτων ἕνεκεν, ὑπὲρ τοῦ καὶ τὰς ἐνεστώσας ἐπιβουλὰς ἐκκλίνειν καὶ τὰς μελλούσας προφυλάττεσθαι. *Cf. Jäger Nemesios p. 117, 1.* — *Basil. hexaem. (patr. Gr.) 29, 102 c:* σοὶ δέ, ᾧ καὶ λόγος πάρεστι . . . χαλεπόν

ἐστι, εἰπέ μοι, ἐκκλῖναι τὰ δηλητήρια; *Jäger Nemesios 133, 2.*
62 62, 5 *(13, 34)* supra hominem: μείζω ἢ κατ' ἄνθρωπον *Pohl.* 25 ss. *(13, 30)* Quid autem est inscitius *similis syllogismus Sext. Emp. adv. math. 9, 88 ss. (Cleanthes StVFr 1 nr. 529). Cf. Reinh. Pos. 227* 25 s. naturam quae omnis res sit conplexa: *2, 13, 35* omnis naturas (natura universa) ipsa cohibet et continet, *quos locos Kroll Rh.M. 71, 1916, 326 confert cum deo Arnobiano (p. 20, 29 Reiff = 1, 31)* prima enim tu causa es, locus rerum ac spatium, fundamentum cunctorum quaecumque sunt, *cui comparat Marci Aureli* ἐκ σοῦ πάντα, ἐν σοὶ πάντα, εἰς σὲ πάντα *(4, 23).*
63 *Cf. Norden Agn. Th. 240.* 63, 9 *(14, 37)* vaginam *de exemplo a gladio vaginaque petito Husner, Leib u. Seele in d. Sprache Senecas Philol. suppl. 1924, 17 pars 3 p. 87* 14 ss. ipse autem homo *etiam finem huius paragraphi sententiam Chrysippi profiteri Heinem. (Die Lehre v. d. Zweckbestimmung d. Menschen p. 12, 4) putat* 21 *(14, 38)* Bene igitur idem Chrysippus *de ellipsi verbi cf. quae adscripsi ad p. 33, 14 (1, 30, 85)* 31 *(15, 39)* mundi: mundus *idem quod* κόσμος *scil. hic* aether *vel* caelum; *Reinh. Pos. 228* 31 ss. *ex mundi divinitate sequitur sidera quoque divina esse; apud Achill. (comment. in Arat. p. 35 Maass) post initium eius loci, quem exscripsi ad p. 61, 14 (2, 12, 32), sequuntur haec:* ἀλλὰ καὶ ὡς ζῷον ζῳογονεῖ (ὁ κόσμος). τοὺς δὲ ἀστέρας γεννήματα αὐτοῦ εἶναί φαμεν. καὶ ἡλίου δὲ δρόμον ὁρῶμεν καὶ σελήνης περιφορὰς καὶ τῶν ἄλλων πλανήτων περιόδους καὶ κινήσεις. ἴδιον δὲ ζῴου τὸ ὑφ' αὑτοῦ κινεῖσθαι. καὶ γὰρ ἐν γῇ καὶ ἀέρι καὶ ὕδατι ζῷά ἐστιν. διὸ ἀκόλουθον καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ αἰθέρι εἶναι. μήποτε μέντοι καὶ Ὅμηρος ὡς πρὸς ζῷόν φησιν *(Od. 11, 109. 12, 323)* 'Ἠελίου ὃς πάντ' ἐφορᾷ
64 καὶ πάντ' ἐπακούει.' *Reinh. KuS 79 s.* 64, 2 calida atque perlucida *de calore et luce, quae sint solis vires, Reinh. Pos. 228* 9 *(15, 40)* non ut ... solum sed etiam *de collocatione verborum cf. quae adnotata sunt ad 2, 2, 6* 27 ss. *(15, 42 init.)* cum igitur aliorum animantium ... *ratio qua deos esse sidera in aethere Aristoteles comprobavisse dicitur, Posidonii non est. Quam eandem Sext. Emp. adv. math. 9, 87 profert* ἀλλ' εἰ ἐν τῷ ἀέρι πιθανὸν ὑπάρχειν ζῷα, πάντως εὔλογον καὶ ἐν τῷ αἰθέρι ζῴων εἶναι φύσιν, ὅθεν καὶ ἄνθρωποι νοερᾶς μετέχουσι δυνάμεως, ἐκεῖθεν αὐτὴν σπάσαντες. ὄντων δὲ αἰθερίων ζῴων, καὶ κατὰ πολὺ τῶν ἐπιγείων ὑπερφέρειν δοκούντων τῷ ἄφθαρτα εἶναι καὶ ἀγέννητα, δοθήσεται καὶ θεοὺς ὑπάρχειν, τούτων μὴ διαφέροντας. *Reinh. Pos. 228, 2; 229, 1. Sed induxit in argumentum Aristotelis Posidonius* ζῳογονίαν, *quam minime quidem Aristotelicam esse (contra W. Jäger Aristot. 145 ss.; 152) Reinh. KuS 61 ss. docuit; Theil. p. 75; 78; 96. Ratione fere Posidoniana Plotinus 6, 7, 12 animantia etiam in caelo inesse putat:* τὰ γὰρ ἐν ζῶντι πῶς ἂν οὐ ζῶντα; . . . ὅπως οὖν ἔχει καὶ ἔστιν ἐκεῖ

οὐρανός, οὕτω καὶ ἔχει καὶ ἔστιν ἐκεῖ τὰ ἐν οὐρανῷ ζῷα πάντα, καὶ οὐκ ἔστι μὴ εἶναι· ἢ οὐδ' ἐκεῖνος ἔσται. 65, 10 (16, 43) 65 intellegentiam in sideribus *intellegentiam siderum eo praestantiorem esse quo tenuiorem cibum Posidonium docuisse Reinh. KuS 109 disserit; aliter Jäger Aristot. 151* 12 marinis terrenisque umoribus '*Plin. nat. 2, 223* ferunt ... in dulcibus aquis lunae alimentum esse sicut in marinis solis' 17—21 (16, 43 fin.) ordo autem siderum ... moveantur *de motione siderum Sext. Emp. adv. math. 9, 111 ss. cf. Reinh. Pos. 230 s.* 17—31 (16, 43—44) *Duos syllogismos inde ab* ordo autem siderum . . . *Aristoteli adscribit Jäger Aristot. p. 145 ss. Sed priorem gravibus causis Reinh. KuS 81 ss. dempsit Aristoteli et addidit syllogismis collectis, quos Cicero his libris adhibuit. — Sed ne ex altero quidem syllogismo fragmentum Aristotelicum elicies.* 23 (16, 44) moveri *de causis motus cf. quae adscripsi ad 2, 11, 31* 26 in sublime ferri *Zenon fr. 99 (StVFr I p. 27) φύσει γὰρ ἀνώφοιτα (ἀνωφυ· F, corr. Canter) ταῦτ' εἶναι (ἀέρα ἢ πῦρ)'* 28 circumque *ob clausulam; idem quod* et circulum 31 motus — voluntarius *Lact. inst. 2, 5, 15.* 66, 7 ss. (17, 45) 66 *§ 45 comparanda cum §§ 60 et 63 (70), ex quibus tria genera deorum esse sequitur, de quibus Augustinus Varronem secutus (civ. 4, 27):* Relatum est in litteras doctissimum pontificem Scaevolam disputasse tria genera tradita deorum: unum a poetis *(cf. § 63. 70)*, alterum a philosophis *(§ 45 ss.)*, tertium a principibus civitatis *(§ 60) e. q. s.; ib. 6, 5 ss. — Reinh. Pos. 408, 1; KuS 121, 1.* — qualis ... natura *cf. 3, 8, 20* 7—78, 13 (17, 45—28, 72) *de paragraphis 45—72 i. e. de secunda parte totius disputationis Reinh. KuS 121 ss.* 14 praesentiamus: ex praesensione rerum futurarum *2, 5, 13* 24 (17, 46) movebit *de usu verbi* movendi *Karl H. Meyer Perfektive, imperfektive und perfektische Aktionsart, Ber. sächs. G. d. W. 1917 p. 62* 27 ss. animans sit habeatque sensum . . . rationem . . . mentem: *quem locum fortasse respicit Arnobius 3, 35 (p. 134, 19 ss. Reiff)* universam istam molem mundi ... animans esse unum, sapiens rationale consultum probabili adseveratione definiunt. — *Kroll p. 69.* 67, 1 (18, 47) expertes ... doctrinae *Sext. Emp. adv.* 67 *math. 1, 1 (p. 599, 8 Bekker) ἐν πολλοῖς γὰρ ἀμαθὴς Ἐπίκουρος ἐλέγχεται. Hieron. ep. 70, 6, 1* exceptis his, qui cum Epicuro litteras non didicerunt. — *Kunst diss. philol. Vindob. XII p. 165, 1* 2 conum ... cylindrum *Heinem. 2, 181. — post* ais *multis editoribus* et quadratum *excidisse videbatur cl. 1, 10, 24; sed. cf. Pl. 1911 et Cic. Manil. 17, 53* legati quaestores praetoresque, *at 12, 32* legati ... XII secures 14 tantum: tantundem *praefert Philipps. BphW 38, 1918, 412* 19 (18, 48) itaque nihil potest: 'posse *iam inde a Plauti et Terenti temporibus absolute, ut aiunt, saepenumero ponitur' Sjö. 165.* 68, 5 (19, 49) globosa 68

Diog. L. 7, 140 ἕνα τὸν κόσμον εἶναι καὶ τοῦτον πεπερασμένον, σχῆμ' ἔχοντα σφαιροειδές· πρὸς γὰρ τὴν κίνησιν ἁρμοδιώτατον τὸ τοιοῦτον, καθά φησι Ποσειδώνιος ἐν τῷ πέμπτῳ τοῦ φυσικοῦ λόγου καὶ οἱ περὶ Ἀντίπατρον ἐν τοῖς περὶ κόσμου *Pohl.* — esse non posset *de imperfecto cf. quae adnotavi ad 2, 9, 23* 7ss. primusque sol *e. q. s.: § 49—56 Posidonio adscribit Reinh. KuS 81; 122ss.; Pos. 217; 232; 245* 8 larga luce οὐδ' ἂν τούτου συμβαίνοντος, εἰ μὴ πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ συμπαρεκτεταμένον ἦν τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου, τουτέστι τῷ πλάτει αὐτῆς ... ὥστε οὐ μόνον τῷ πλάτει, ἀλλὰ καὶ τῷ μήκει τῆς ὅλης οἰκουμένης συμπαρεκτέταται τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου *Cleomed. 2, 1, 75s/ (p. 138 Z.), quem doctrinam Posidonianam sapere satis notum est. Reinh. KuS 123 adn.* — *Cf. Plin. nat. 2, 11, 50* 11 aequabilitas *Cleomed. 1, 7, 39 (p. 70 Z.); Reinh. KuS 123:* Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὰς διαφορὰς τῶν κατὰ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας αὐξήσεών τε καὶ μειώσεων τοιαῦτά ἐστι, παρὰ πᾶσιν ἐπίσης ἐξισουμένων τῶν σκοτισμῶν τε καὶ φωτισμῶν τοῦ ἀέρος. Ἐν μὲν γὰρ τῇ διακεκαυμένῃ ἴσαι διὰ παντὸς αἱ νύκτες ταῖς ἡμέραις, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις κλίμασιν ἕτερον τρόπον ἐξισοῦται τὸ τοιοῦτον, τῶν παρ' ἑκάστοις μεγίστων ἡμερῶν ταῖς μεγίσταις νυξὶν ἐξισουμένων, μήτε τῶν σκοτισμῶν μήτε τῶν φωτισμῶν τοῦ ἀέρος παρά τισι πλεονεκτουμένων, ἀλλ' εἰς ἴσα τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ διαιροῦντος ταῦτα. Αἴτιον δὲ πάσης τῆς περὶ τὰ προειρημένα διαφορᾶς ἐστι τὸ τῆς γῆς σχῆμα σφαιρικὸν ὑπάρχον 12 accessus modici *et* recessus *Cleomed. 1, 6, 28 (p. 52 Z.)* δαιμονίως τῆς προνοίας τοιαύτην τὴν σχέσιν τοῦ ζωδιακοῦ πρὸς τοὺς τροπικοὺς ἐργασαμένης ὑπὲρ τοῦ λεληθυίας, ἀλλὰ μὴ ἀθρόας γίνεσθαι τὰς τῶν ὡρῶν μεταβολάς *Reinh. KuS 124s.* — accessus πρόσοδος, recessus ἀναχώρησις *Cleomed. l. l.* 19 ex quattuor temporum mutationibus *e. q. s.: ex quibus verbis rationem elucere Posidoni, qui solem esse creatorem omnis naturae docet, putat Reinh. KuS 125; Pos. 134, qui affert Diodor. bibl. 2, 52, 8.* — *Cleomed. 2, 1, 84 (p. 154 Z.)* καὶ ὅτι αὐτός ἐστιν (*scil.* ὁ ἥλιος) αἴτιος τοῦ καὶ τὰ ζῷα ὑφεστάναι καὶ τοὺς καρποὺς τρέφεσθαι καὶ αὔξεσθαι καὶ τελεσφορεῖσθαι καὶ διότι μὴ μόνον τὰς ἡμέρας καὶ νύκτας, ἀλλὰ καὶ θέρος καὶ χειμῶνα καὶ τὰς ἄλλας ὥρας αὐτός ἐστιν ὁ ποιῶν 22 *(19, 50 init.) de affinitate, quae intercedit inter solem lunamque, et de vi lunae Reinh. KuS 125ss. Cf. Plin. nat. 2, 41, 108ss.; 98, 220* 26 *de verbis* tum defectibus ... recurrendo *a*
69 *prima manu* B *transpositis cf. Clark 347.* 69, 10 *(20, 51)* magnum annum *August. gen. ad litt. imperf. c. 13 (CSEL 28 a p. 487, 17)* et fortasse ita, cum omnia sidera ad idem redierint, annus magnus peragitur, de quo multi multa dixerunt 15ss. *(20, 52) hunc ordinem planetarum fortasse ex Posidonio sumptum esse mihi veri simile cf. Reinh. KuS 129, 1; Pohlenz GGA 1922, 171, 2; Bousset Jüdisch-christlicher Schul-*

betrieb 32ss.; Heinem. Pos. 2, 180s. **24s.** duodecim signorum orbem annis duodecim conficit *(usque ad* b *in ras., reliqua in mg) e corr.* H *(non G)*. **70, 11** *(21, 54)* sine mente ratione consilio *Achill. (comment. in Arat. p. 41 Maass)* πάντα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ . . . πολυχρονίως κινεῖται καὶ κυκλικῶς οὐκοῦν καὶ κρίσιν ἔχει. *Idem ib. p. 35* νοῦν ἔχοντός ἐστι *(cf. quae exscripsi ad 2, 12, 32) Reinh. KuS 77s.; 81* **28—32** *(21, 56)* nulla igitur in caelo . . . versantur *Reinh. (KuS 86s.) confert Philolaum (fr. 11; Vors. p. 314). — Gundel in Boll-Bezold Sternglaube 89s.. affert Ptolom. synt. I p. 7, 19 ss. Heib.* ἀπὸ τῆς περὶ τὰ θεῖα θεωρουμένης ὁμοιότητος καὶ εὐταξίας καὶ συμμετρίας καὶ ἀτυφίας. *In hac parte Epicurum offendi palam est cf. Tusc. 1, 21, 48s. — Capelle 535, 1; 534, 1. 4.* **71, 1** admirabilem ordinem *Capelle 534, 4 de Posidoni admiratione caeli. — Anonymus I (Comment. in Arat. p. 93 Maass)* καὶ Ὅμηρος *(Il. 3, 277)* 'Ἠέλιος, ὃς πάντ' ἐφορᾷς καὶ πάντ' ἐπακούεις' ζῷον εἰπὼν ἔδειξε τὸν ἥλιον . . ἔοικε δὲ καὶ διὰ τὴν τάξιν τοῦ παντὸς καὶ τὴν φύσιν. *Cleomed. 2, 1, 86 (p. 156 Z.)* καὶ μὴν διὰ τοῦ ζῳδιακοῦ ἰὼν (ὁ ἥλιος) καὶ τοιαύτην τὴν πορείαν ποιούμενος αὐτὸς ὅλον ἁρμόζεται τὸν κόσμον καὶ συμφωνοτάτην παρέχεται τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν, αὐτὸς αἴτιος γινόμενος τῆς περὶ τὴν διάταξιν τῶν ὅλων διαμονῆς *Reinh. KuS 74s., 129.* **5ss.** *§§ 57 et 58 Heinem. 2, 183, quamquam obloquitur Reinhardtio Pos. 218, postea a Cicerone insertas esse et verba prima § 59, cum male congruant cum fine § 58, optime coniungi posse cum fine § 56 concedit* **7** *(22, 57)* Zeno *StVFr 1, 171. — Cf. 3, 11, 27* **19** *(22, 58)* suis seminibus *idem quod* materia *cf. Min. Fel. 5, 7* sint principio omnium semina natura in se coeunte densata, quis hic auctor deus? **25** vel providentia *in mg. add.* H *(sed hic solus, G primitus habet)*. **72, 6** *(23, 59)* monogrammos *idem atque* macros *vel* tenues *esse exponit Philipps. 51, 1916, 596 adn. 1 cl. Lucilio v. 59 M., sed Bailey p. 449, 5 hanc vocem sua propria notione usurpatam esse putat. — Diels III 2 p. 55* **11ss.** *(23, 60ss.)* *de origine deorum cf. Aetius, qui 1, 6 in titulo* πόθεν ἔννοιαν ἔσχον θεῶν ἄνθρωποι; *deorum septem distinguit genera (Diels dox. p. 295, 15ss.) Reinh. KuS 122 adn.* **11—78, 13** *(23, 60—28, 72)* multae autem aliae naturae *e. q. s.: deos ab hominibus constitutos esse Christiani quoque saepe negant cf. Pohlenz Vom Zorne Gottes 151, 1; 153ss.* **19** sine . . . Libero friget Venus *Arnob. nat. 7, 30 (p. 264, 12 Reiff)* Quid . . . deo cum vino est, Veneriis re proxima? *Cf. Kroll 97* **21** *(23, 61)* Fides *R. Heinze Hermes 64, 1929, 156* **25** multis ante annis *Vahlen (Ges. phil. Schr. 2, 184, 7) in Iuv. Sat. 7, 88 (*ille et militiae multis largitur honorem*)* multis *idem atque* nonnullis = manchen *esse disputat* **26** Opis *Varro ling. 5, 64; Arnob. nat. 1, 36; Aug. civ. 4, 11; 21; 7, 24. — Lind. p. 10. p. 70, 11.*

70

71

72

73 **73, 8** ss. ***(24, 62)*** hinc Hercules *e. q. s.:* '*leg. 2, 8, 19* divos . . . colunto et ollos quos endo caelo merita locaverint, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum' **13** liberos *Lind. p. 71, 79* **26** ***(24, 63)*** Saturnum *de Saturno, Iunone similiter Arnobius nat. 3, 29 (p. 131, 20 ss. Reiff) cf. Kroll 68* ***(24, 64)*** physica ratio *e. q. s.: asyndeton causale s. explicati-*
74 *vum KStegm. 2, 2, 158; Hofm. 653.* **74, 6** ss. ***(25, 64–27, 69)*** Saturnus *de etymologia Ciceroniana cf. Varro ling. 5, 64 ss.:* ab satu est dictus Saturnus *(64);* quod hinc omnes et sub hoc, eundem appellans dicit *(Ennius)* 'divumque hominumque pater rex' *(65);* et ea dicta, quod una iuvat cum Iove, Iuno *(67);* quae 'dat cibaria' ut ait Ennius, quae 'quod gerit fruges, Ceres' (*var. 50* V[2]), antiquis enim quod nunc C G *(64);* Apollinis vocabulum Graecum *(68);* Sol . . . ⟨quod⟩ solus ita lucet ut ex eo deo dies sit *(68);* Luna, quod sola lucet noctu *(68);* parientes eam *(Lucinam)* invocant *(69)* **14** et quidem ante optimus *Plin paneg. 88, 8* ideoque ille parens hominum deorumque optimi prius nomine, deinde maximi colitur **17** ***(25, 65)*** Ennius *de versibus Ennianis N. Terzaghi Studi ital. di filol. class. 6, 1928, 186 ss.* **18** sublime *K. Meister (SB. Heidelberg 1924/5 III p. 30)* sublimen *ex* superlimen *ortum esse ratus, in formis, quas* B[1] suplimim, P supplime *tradunt, vestigia veri servata esse contendit; falso, nam nihil agnoscendum nisi error scribae, qui simile verbum (vel* supplicari *vel* suppliciter*) suspicatus sit. Cf. Heraeus, Philologus 55, 1896, 196 ss.*
22 caelo fulgente *Gell. 12, 5, 11* quaere etiam . . . cur (Stoicus) fulgente caelo a luminis iactu non sua sponte et caput et oculos declinet fulgente et tonante *ne attigeris* et; *nam formula* Iove fulgente tonante *asyndeton antiqui moris velut* optimus maximus, purus putus *sim. (KStegm. 2, 2, 148; Hofm. 846); sed, cum circumscribit, Cicero suo sermone utens addidit* et
24 immoderatum aethera *Arnob. nat. 3, 30 (p. 132, 5 Reiff) (*Iovem dictitavere*)* aethera nonnulli flagrantem vi flammea atque ardoris inextinguibili vastitate. *Cf. Kroll 68. — De aethere deo Posidoniano Wilamowitz Glaube d. Hell. 2, 406.* **27** ss. ***(26, 66)*** *de aere Iunonis nomine: Philipps. 55, 1920, 277 Philodem. frgmt. Herculanense 1428 A 3 (2^c p. 63 G.)* [Ἀφροδίτην λέγ]ουσι καὶ Δ[ιώνην τ]ὴν αὐτήν, [τὴν δ' Ἥρ]αν καὶ τ[ὸν Δία φη]σὶν ἀέρα τ[ε καὶ πῦρ] εἶν' Ἐμπε[δοκλῆς ἐν τ]οῖς ὕμνοις [καὶ. *Cf. E. Bignone Empedocle, Torino 1913, p. 542 ss. — Arnob. nat. 3, 30 (p. 132, 11 Reiff)* aer illa (Iuno) est. *Kroll 68. —* '*Fulgent. mitol. I, III*
75 *de Iove et Iunone.* **75, 12** recidunt: reaudant B[1] *ex* reccidant *ortum esse ratus Plasberg addidit Ov. met. 10, 17 s.:* o positi sub terra numina mundi, in quem reccidimus, quidquid mortale creamur **14** quam frugum semen esse volunt: *Arnob.*
76 *nat. 5, 37 (p. 207, 13 Reiff). Kroll 80.* **76, 3** ***(27, 68)*** penus

Gell. 4, 1, 17 5 Apollinis nomen *Macr. sat. 1, 17, 7 (StVFr 2 nr. 1095)* scribit cognominatum ... Chrysippus Apollinem ὡς οὐχὶ τῶν πολλῶν καὶ φαύλων οὐσιῶν τοῦ πυρὸς ὄντα, primam enim nominis litteram retinere significationem negandi, ἢ ὅτι μόνος ἐστὶ καὶ οὐχὶ πολλοί, nam et Latinitas eum, quia tantam claritudinem solus optinuit, solem vocavit' 24 *(27, 69)* Venerem *Arnob. nat. 3, 33 (p. 133, 21 ss.)* praetermittimus hoc loco satietatis fuga ... quod ad cunctos veniat, Venerem ... cognominatam esse. *Kroll 69.* 77, 4 *(28, 70)* commenticios et fictos '*Mur. 13, 28* rebus fictis commenticiisque; *off. 3, 9, 39* fictam et commenticiam fabulam; *Hier. ep. 70, 3, 1* testimoniis ... prophetarum et apostolorum, quae ille (Demetrianus) ficta et commenticia esse ducebat; *Lact. inst. 5, 4, 4* scripturae ... quam ille (Demetrianus) utique vanam fictam commenticiam putabat'. — *Kunst diss. phil. Vind. 12 p. 199, 3* 19 *(28, 71)* Ceres ... Neptunus *cf. 3, 25, 64.* 79, 3 *(29, 74)* arbitrato *Cato agr. 5, 6* obsequito; *Cic. rep. frgm. inc. 2* nitito. *Hofm. 544; Leum. 323/4* 11/12 hominem sine arte sine litteris *idem quod* ἄτεχνον, ἄμουσον. *Ad participium, ut aiunt, deficiens cf. 1, 21, 58* Epicureos e Graecia; *3, 1, 2* sermo tuus contra Epicurum; *Phil. 2, 15, 37* pax cum civibus bello civili utilior; *Brut. 131* accusator de plebe; *177* lenitas sine nervis. — *Kroll ad Cic. Brut 131; Hofm. 629* 14 ss. *(30, 75)* *§§ 75—115 (nonnullis velut 82 ss. exceptis) non Posidonianae Reinh. KuS 110, 149 ss.* 16 s. *de divisione disputationis Ciceronianа cf. Reinh. Pos. 216: prima pars 76—80: secunda 81—94; tertia 95—153. — Effusius iterum de sententiarum ordine, quem Cicero secutus est in componenda hac parte, Reinh. KuS 95. — Heinem. 2, 183 ss.* 21 ab eaque omnia: 'omnia *om. Hadoardus, quod probat Mollweide W. St. 35, 1913, 317* 27 s. *(30, 76)* deos esse ... eos aliquid agere idque praeclarum *Theon progymn. 127, 4 Sp.* εἶθ' ὅτι ἀναγκαῖόν ἐστι τὸ πρόνοιαν εἶναι· εἰ γάρ τις τὸ προνοεῖν περιέλοι τοῦ θεοῦ, ἀνῄρηκε καὶ ἣν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν, δι' ἣν καὶ τὸ εἶναι αὐτὸν ὑπολαμβάνομεν. *Reinh. Pos. 210 adn.* 80, 22 *(31, 78)* compotes: 'competes A¹V¹B¹ *cf. Prisc. inst. 1 p. 26, 18 (Hertz)* antiqui 'compes' pro 'compos' 27 *(31, 79)* lex quae est recti: *1, 14, 36* legem ... recta imperantem prohibentemque contraria. — *StVFr 3, 315 ss.* 81, 19 *(32, 81)* volumus *nunc conferendus Boas Glotta 16, 1928, 62—74:* volimus *similesque formas nullius rei esse* 16 ss. *Ciceronem has §§ 81—150/153 Arateis exceptis ex uno Panaetio sumpsisse Heinem. (Pos. 2, 194—217) sibi persuasit. Pohlenz autem cum antea GGA 1922, 170 tum GGA 1930, 144 s. duos fontes i. e. et Posidonium et Panaetium agnoscendos esse docuit* 25 seminis enim vim *similiter de condicionibus quibus semen concipiatur Hierocles* Ἠθικὴ στοιχείωσις *col. 1, 5* τὸ τοίνυν σπέρμ[α] κατα-

77 79 80 81

πεσὸν εἰς ὑστέρα[ν] ἐ[ν] τε καιρῷ τῷ προσήκοντι καὶ ἅμ[α ὑπ'] ἐ[ρ]ρωμένου τοῦ ἀγγείου συλληφθὲν οὐκέτι ἠρεμεῖ. H. v. Arnim Berl. Klassikertexte 4 p. XIX. — seminis vis *δύναμις σπερματική*; ali augerique *ἡ τρεπτικὴ καὶ αὐξητικὴ δύναμις*; moveri *ἡ καθ' ὁρμὴν κίνησις vel ἡ μεταβατικὴ δύναμις*; sentire *ἡ αἰσθητικὴ δύναμις*; adpetere *ἡ θυμητικὴ δύναμις vel ὁρμή*; gignere *ἡ σπερματικὴ ἤγουν γεννητικὴ δύναμις. Reinh. Pos. 244.— Eodem ordine hae vires nominantur a Nemesio c. 26 (patr. Gr. 40 p. 704) Reinh. Pos. 352 ss.* 32—82, 1 possent ut Epicurus F; *scil. omisit totum versum codicis* B *cf. Clark 8* 32—83, 2 *(32, 82—33, 85) in §§ 82—85 (usque ad verba* sequitur natura mundum administrari) *Cicero, quae Posidonius de συμφυΐα mundi, quam vocant, docuerat, servavit; secernanda autem a capitibus, quibus haec vere Posidoniana circumdantur (§ 81 et 85 inde a verbis* quae enim classium navigatio *e. q. s.) Reinh. KuS 92 ss.; 110 s.; Pos. 237 ss. Consentit Pohlenz GGA 1926 p. 277 ss.; 1930, 145, 2. Sed Panaetio attribuit Heinem. Pos. 2, 187 ss.; 209, cui nuper oblocutus est Theil.*

82 *p. 79, 3.* 82, 1 Epicurus *Epic. fr. 75 Us.* 4 natura constare: *ὑπὸ φύσεως συνέχεσθαι Sext. Emp. adv. math 9, 81;* n. c. administrarique mundum *ὑπὸ φύσεως . . . συνέχεσθαι καὶ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον Cleomed. 1, 1, 4 (p. 8, 18 Z.); Reinh. KuS 100, 1; 104 s. — Cum Cleomede cf. Ocellum Lucanum 10 (R. Harder p. 12 s.; p. 66 s.)* 5 fragmentum lapidis *Plotin. 4, 4, 27 οὐ ταὐτὸν δεῖ νομίζειν σῶμα γήινον ἀποτμηθέν τε γῆς καὶ μένον συνεχές, οἷα λίθοι δεικνύουσιν αὐξόμενοι μέν, ἕως εἰσὶ συνηρτημένοι, μένοντες δὲ ὅσον ἐτμήθησαν ἀφηρημένοι. Origenes περὶ εὐχῆς 6, 1 (II 311, 19 Kl.) λίθοι γὰρ καὶ ξύλα τὰ ἐκκοπέντα τοῦ μετάλλου ἢ τὸ φύειν ἀπολωλεκότα, ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχόμενα, τὸ κινοῦν ἔξωθεν ἔχει, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ζῴων σώματα καὶ τὰ φορητὰ τῶν πεφυτευμένων, ὑπό τινος μετατιθέμενα, οὐχ ᾗ ζῷα καὶ φυτὰ μετατίθεται, ἀλλ' ὁμοίως λίθοις καὶ ξύλοις τοῖς τὸ φύειν ἀπολωλεκάσιν. Theil. 73 ss.; 92* 6 nulla cohaerendi natura *Tim. 5, 15* ita apte cohaeret *(scil.* mundus*)*, ut dissolvi nullo modo queat. *Ac. 1, 6, 24* neque . . . materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla vi contineretur 9 *(33, 83)* arte naturae *(post* continentur*): a Cicerone totius huius sententiae vi perperam intellecta insertum, Reinh. KuS p. 99 s.; Heinem. Pos. 2, 189 s.* 10 vivunt et vigent *Sen. nat. 6, 16, 1* non esse terram sine spiritu (*πνεῦμα*) palam est: non tantum illo dico, quo se tenet ac partes sui iungit, qui inest etiam saxis mortuisque corporibus, sed illo dico vitali et vegeto et alente omnia. *Sed et, quae sequuntur, cum Ciceronis verbis conferenda sunt. Reinh. KuS 108. — Plot. enn. 4, 4, 36 οὐ γὰρ δή, ὥσπερ ἄψυχον οἰκίαν μεγάλην ἄλλως καὶ πολλὴν . . . ἔδει αὐτὸ γεγονέναι, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ ἐγρηγορὸς (viget) πανταχῇ καὶ ζῶν (vivit). Reinh.*

KuS 119 s.; Plot. 4, 4, p. 414 C τὴν μὲν οὖν φυτικὴν ψυχήν, ὡς ἔχει ἡ γῆ, ἐκ τῶν φυομένων ἐξ αὐτῆς ἄν τις τεκμαίροιτο· εἰ δὲ καὶ ζῷα πολλὰ ἐκ γῆς γιγνόμενα ὁρᾶται, διὰ τί οὐ καὶ ζῷον ἄν τις εἴποι αὐτὴν εἶναι; — *Theil. p. 71 s.; R. E. Witt Class. Quart. 24, 1930, 205 adn. 12* 13 alat et augeat *Macr. sat. 1, 17, 35* Camerienses ... ἀειγενέτῃ Apollini immolant τῷ τὸν ἥλιον ἀεὶ γίγνεσθαι καὶ ἀεὶ γεννᾶν id est quod semper exoriens gignitur quodque ipse generat universa inseminando fovendo producendo alendo augendoque alatur *de naturis quae vicissim inter se aluntur, Cleomed. 1, 11, 62 (p. 110, 29 ss. Z.)* οὐκ ἔστιν ἀδύνατος (ἡ γῆ) ἀναπέμπειν τροφὴν τῷ οὐρανῷ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ. Οὐδ' ἂν ἐξαμβλωθείη τούτου ἕνεκα, ἐν μέρει καὶ αὐτὴ ἀντιλαμβάνουσά τινα ἔκ τε ἀέρος καὶ ἐξ οὐρανοῦ. Ὁδὸς γὰρ ἄνω κάτω, φησὶν ὁ Ἡράκλειτος, δι' ὅλης ⟨τῆς⟩ *(add. Reinhardt)* οὐσίας τρέπεσθαι καὶ μεταβάλλειν πεφυκυίας, εἰς πᾶν τῷ δημιουργῷ ὑπεικούσης εἰς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν καὶ διαμονήν, *quae cum sequentibus partibus Ciceronis congruunt. — Reinh. KuS 106 s.; Theil. p. 77* 17 ss. *de animantibus aere sustentis Sext. Emp. adv. math 7, 129* ἐν γὰρ τοῖς ὕπνοις μυσάντων τῶν αἰσθητικῶν πόρων χωρίζεται τῆς πρὸς τὸ περιέχον συμφυΐας ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, μόνης τῆς κατὰ ἀναπνοὴν προσφύσεως σῳζομένης οἱονεί τινος ῥίζης. *Reinh. KuS 102 s.* 18 aer nobiscum videt *Ciceronem hic Posidonium secutum esse comprobavit Praechter Hermes 48, 1913, 315 ss. Cf. Pohlenz GGA 1926 p. 279. Diligentius autem hanc sententiam perscrutatus est Reinh. Pos. 238; 243; KuS 102 ss.: Galen. de plac. Hipp. et Plat. p. 625 Müller*
20 quacumque — qua *ad exempla a Pl. 1911 allata add. Vahlen Catull. 64, 280* quoscumque ... quos ... quos; *Liv. 35, 19, 4* ubicumque vires, ubi arma esse sciam. *KStegm. 2, 2, 516 adn.; Hofm. 710* 22 *(33, 84)* in medium locum *Sallust. ed. Nock § 7:* σφαίρας δὲ οὔσης τοῦ κόσμου (ὁ γὰρ ζῳδιακὸς δείκνυσι τοῦτο), ἐπειδὴ σφαίρας πάσης τὸ κάτω μέσον ἐστὶν (πανταχόθεν γὰρ πλεῖστον ἀφέστηκε *cf. Cic. § 47)* τά τε βαρέα φέρεται κάτω φέρεται δὲ εἰς γῆν, ⟨ἀνάγκη μέσην εἶναι τοῦ κόσμου τὴν γῆν.⟩
22 ss. *(33, 84 init.) Similiter in 2, 16, 44 Aristoteles de tribus motibus* deorsum, in sublime, in orbem circumque; *sed quid intersit inter Aristotelem et Posidonium disserit Reinh. KuS 88 s.*
24 continentem ... unamque naturam: *idem quod* συμφυΐα, *quam item Cleomedes 1, 1, 4 (p. 8, 16 ss. Z.) ex audiendo videndoque comprobavit* εἰ γὰρ μὴ δι' ὅλου συμφυὴς ὑπῆρχεν ἡ τῶν ὅλων οὐσία, οὔτ' ἂν ὑπὸ φύσεως οἷόν τ' ἦν συνέχεσθαι καὶ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον, οὔτε τῶν μερῶν αὐτοῦ συμπάθειά τις ἂν ἦν πρὸς ἄλληλα, οὔτε, μὴ ὑφ' ἑνὸς τόνου *(v. Arnim,* τόπου *mss.)* συνεχομένου αὐτοῦ καὶ τοῦ πνεύματος μὴ δι' ὅλου ὄντος συμφυοῦς, οἷόν τ' ἂν ἦν ἡμῖν ὁρᾶν ἢ ἀκούειν. *Sed et Posidonius, quem Cleomedes, opinor, sequitur, similiter:* Ποσειδώ-

νιος γοῦν αὐτὴν (τὴν ὅρασιν) σύμφυσιν ὀνομάζει Aetius 4, 13, 3 (Diels dox. p. 403) Reinh. KuS 105; 103 30 ultro citro: que *addendum putat Halm ad orat. de imp. Pomp. 16, 48; negat autem recte Landgr. p. 132* 31 ss. *(33, 85 init.) aeternitatem mundi a Panaetio separari posse negat Heinem. Pos. 2, 204 ss., qui priorem partem huius paragraphi Posidonio attribuere non vult. Recte ei obloquitur Pohlenz GGA 1930, 145, 1.*

83 83, 16 *(34, 86)* seminator et sator *Dio Chrys. 12, 29 πῶς οὖν ἀγνῶτες εἶναι ἔμελλον καὶ μηδεμίαν ἕξειν ὑπόνοιαν τοῦ σπείραντος καὶ φυτεύσαντος καὶ σῴζοντος καὶ τρέφοντος, πανταχόθεν ἐμπιμπλάμενοι τῆς θείας φύσεως; Wendland Arch. f. Gesch. d. Phil. 1, 1888, 208; Meister Mart. diss. Breslau 1915, 101 s.; Theil. 71, 1 hanc paragraphum Posidonio assignat* 18 membra et partes *Marc. Aurel. 7, 13 Οἷόν ἐστιν ἐν ἡνωμένοις τὰ μέλη τοῦ σώματος, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον ἐν διεστῶσι τὰ λογικά, πρὸς μίαν τινὰ συνεργίαν κατεσκευασμένα. Μᾶλλον δέ σοι ἡ τούτου νόησις προσπεσεῖται, ἐὰν πρὸς ἑαυτὸν πολλάκις λέγῃς, ὅτι μέλος εἰμὶ τοῦ ἐκ τῶν λογικῶν συστήματος. Ἐὰν δὲ διὰ τοῦ ῥῶ στοιχείου μέρος εἶναι ἑαυτὸν λέγῃς, οὔπω ἀπὸ καρδίας φιλεῖς τοὺς ἀνθρώπους. Ex iis quae dicuntur ἡνωμένα et διεστῶτα Theil. 116; 127 concludit in Marci Aureli sententiis latere doctrinam Posidoni, ex qua etiam Ciceronis verba* membra et partes *fluxerint. Item verba μέρος et μέλος copulat Synes. de insomn. (patr. Gr. 66) 1285 a ἔδει γάρ, οἶμαι, τοῦ παντὸς τούτου συμπαθοῦς τε ὄντος καὶ σύμπνου τὰ μέρη προσήκειν ἀλλήλοις ἅτε ἑνὸς ὅλου μέλη τυγχάνοντα* 29 s. *(34, 87)* utrum ... -ne ... an *Hofm. 698, qui affert Plaut. Pseud. 709.*

84 *Th. l. L. 2, 12, 10 ss.* 84, 3 signum aut tabulam pictam *Xen. mem. 1, 4, 3 in simili contextu: ἀνδριαντοποιίᾳ ... ζωγραφίᾳ* 28 *(35, 89) In hac parte ex Accio sumpta permulta verba poetica invenies quibus Cicero ipse nusquam usus est: Laurand p. 31; 50:* fremibundus *(Laur. p. 39)* conciet *(p. 35)* undanti *(p. 49)* saxeam *(p. 46)* inciti *(p. 39)* perfremunt *(p. 44)* melos *(p. 42)*. — pelagus *autem et* pontus *a Cicerone poetice tantum usurpata:* pelagus *Phaen. 310 et in versu Pacuvi quem affert de orat. 3, 39, 157;* pontus *Phaen. 296; cf. progn. 183; div. 1, 8, 14.* — *In sermone pedestri non nisi* Pontus Euxinus *vel*

85 regnum Ponti. *Laurand p. 61.* 85, 1 dum ... dum *cave conferas cum Catull. 62, 45:* sic virgo dum intacta manet, dum cara suis est *vel Plaut. Truc. 234. Sed Hofm. recte monet (p. 741 in fin.)* dum *idem esse quod* interim *velut in Plaut. Rud. 779* abi modo, ego dum hoc curabo recte; *similiter Mil. 430* persectari hic volo ... nos nostri an alieni simus, ne dum quispiam nos vicinorum imprudentis aliquis immutaverit *Hofm. 746. Quare* dum ... dum *conferendum cum* modo ... modo *vel* tum ... tum. *Löfstedt in Strena philologica Upsaliensi (1922) p. 408 ss. KStegm.*

2, 2, 70; 372 11 sicut — inciti *versum corruptum puto; cf. Ax de hiatu diss. Gött. 1917 p. 46* 13 Silvani *Silvanus non modo cum Pane comparandus (Wiss. 215, 10) sed etiam, cum deus silvae sit, Argonauticis dignissimus: C.I.L. V 815* Silvano sacrum: Sectores materiarum Aquileienses ... posuerunt; *XI 363* Silvano Aug(usto) sacrum L. Titius Eutycias negotians materiarum; *XII 2597* Deo Silvano pro salute ratiarior(um) superior(um); *XIII 6618* I. O. M. Silvano cons(ervatori) Dianae Aug(ustae) v[e]x[ill(atio) le]g(ionis XXII [Ant(onianae) pr. p. f.] ag(entium) (in) lignariis sub cur(a) Mamertin(i) Iusti op(tionis). *Cf. von Domaszewski Abhandl. zur röm. Religion p. 62* 27—90, 22 ***(36, 91—40, 104)*** *admirabilitatem caelestium rerum et terrestrium, etsi partitio paragraphorum 91/92 repetitur in paragraphis 98—104, ab u n o eclectico quodam compositam esse et cum ceteris partibus ad 2, 56, 140 (p. 106, 24—32) adscriptis coniungendam esse docet Reinh. KuS 149 ss. (aliter iudicaverat Pos. 222).* 86, 6 hoc quod memoro *Varro ling. 5, 17 initium versus tantum affert* id quod nostri caelum memorant. — *Fränkel Plautinisches im Plautus p. 84; Wilamowitz Glaube d. Hell. 2, 406* 10 isto *nisi fuit* istoc *cf. Ax de hiatu diss. Gött. 1917 p. 71* 12 ***(36, 92)*** princeps sol *rep. 6, 17* Sol ... dux et princeps ...; *Plin. nat. 2, 6, 12 s. — Capelle 566, 3* 15 ss. *ad finem § 92 cf. Cleomed. 2, 1, 86 (p. 156, 21 ss. Z.)* καὶ μὴν διὰ τοῦ ζῳδιακοῦ ἰὼν (ὁ ἥλιος) καὶ τοιαύτην τὴν πορείαν ποιούμενος αὐτὸς ὅλον ἁρμόζεται τὸν κόσμον καὶ συμφωνοτάτην παρέχεται τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν, αὐτὸς αἴτιος γινόμενος τῆς περὶ τὴν διάταξιν τῶν ὅλων διαμονῆς. καὶ τούτου μεταστάντος ἢ καὶ τὸν οἰκεῖον τόπον ἀπολιπόντος ἢ καὶ τέλεον ἀφανισθέντος οὔτε φύσεταί τι οὔτε αὐξήσεται, ἀλλ' οὐδὲ τὸ σύνολον ὑποστήσεται, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ὄντα [τε] καὶ φαινόμενα συγχυθήσεται καὶ διαφθαρήσεται. — *Capelle 566, 2* 25 ***(37, 93)*** formae litterarum *Plut. de Pyth. orac. 11 p. 399 E (Usener Epic. p. 342). — Quint. inst. 1, 1, 26. Reinh. KuS 97, 1: hoc exemplum in parte non Posidoniana* 29 ***(37, 94)*** quemadmodum adseverant ... mundum esse perfectum *anacoluthum iam Heindorf (1815) recte agnovit, nam more insolito verbum principale quod esse debuit* perfectus est, *a verbo sententiae relativae pendet velut Ter. Ad. 648* ut opinor eas non nosse te, et certo scio, *Cic. ad Q. fr. 2, 13, 2* quoniam ut scribis poema ab eo nostrum probari *Sjö. 134. Hofm. 807; de Graecis Kühner-Gerth² 2, 2, § 600* 31 ποιότητα *cf. Plasberg ad Acad. 1, 6, 24 (ed. mai. p. 46, 11).* 87, 9 ***(37, 95)*** domiciliis *de deficiente* in *KStegm. 2, 1 353* 14 patefactis terrae faucibus *cf. Platonis* κατάγειος *re publ. 514 a* οἷον ἐν καταγείῳ οἰκήσει σπηλαιώδει. *Ernst Hoffmann Vorträge der Bibl. Warburg 1923/4 p. 78* 25 quae cum viderent: *de relativo* quae *non dubitandum, nam post simile* πνῖγος *sen-*

tentia principalis incipit a pronomine relativo Lucr. 2, 347; Gaius inst. 2, 144 siquis ... aut noluerit ... aut decesserit ... aut exclusus fuerit ... aut defectus sit ... aut summotus fuerit ab hereditate: quibus casibus pater familias intestatus moritur, nam et prius testamentum non valet ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres

88 extiterit. — *Hofm. 807.* 88, 2 *(38, 96)* consuetudine *Seneca nat. 7, 1, 1. Plotin. 4, 4, 37* ἀλλ' ἡμεῖς τὰ μὲν συνήθη οὔτ' ἀξιοῦμεν ζητεῖν οὔτ' ἀπιστοῦμεν, περὶ δὲ τῶν ἄλλων τῶν ἔξω τοῦ συνήθους δυνάμεων ἀπιστοῦμέν τε ὡς ἔχει ἕκαστον καὶ τῷ ἀσυνήθει τὸ θαυμάζειν προστίθεμεν θαυμάσαντες ἂν καὶ ταῦτα, εἰ ἀπείροις αὐτῶν οὖσιν ἕκαστόν τις προφέρον ἐξηγοῖτο αὐτῶν τὰς δυνάμεις. *R. E. Witt Class. Quart. 24, 1930, 204* 19 ss. *(38, 98 ss.) Has paragraphos Panaetio fortasse attribui posse putat Pohl.* 29 *(39, 98)* altitudines *de verbis parvo spatio iteratis Stangl BphW 1905, 695; Löfstedt Spätlateinische Studien 37: Ter. Hec. 747; Prop. 3, 25, 16; Petron. 118, 2. Gaius inst. 2, 203* velut fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla

89 natum erit. 89, 1 *(39, 99)* volucrium *Charis. (Gr.L. I p. 146, 28)* volucrium Cicero de finibus bonorum et malorum *(2, 33, 110)*

90 28 *(40, 101)* cursus ... definiunt *Tusc. 5, 24, 69*. 90, 7 s. *(40, 103)* luna ... maior quam dimidia pars terrae *Cleom. 2, 1, 80 (p. 146 Z.)* ἐπεὶ οὖν δὶς καταμετρεῖται ἡ σκιὰ τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ σεληνιακοῦ μεγέθους, δοκεῖ πιθανὸν εἶναι, διπλασίονα εἶναι τὴν γῆν τῆς σελήνης 12 subiecta atque opposita *div. 2, 6, 17* quandoque eadem luna subiecta atque opposita soli nostris oculis eius lumen obscuret 14 interpositu *Plin. nat. 2, 47* 30 ss. *(41, 105 ss.) in paragraphis 105—115 multa verba, quibus Cicero nusquam nisi in versibus vel suis vel aliorum poetarum usus est, de quibus egit Laurand 1, 51 ss.: 105* cardine, polus; *106* refulget, torvus; *107* relucet, tempora, radianti, opstipum; *110* tremulam, corniger; *111* praelabitur; *112* flamina,

91 semifero; *114* squamoso, infernis, plumato. 91, 4 *(41, 105)* totis noctibus *recte Pl. 1911* δι' ὅλων νυκτῶν. *Errat Ahlberg (Durative Zeitbestimmungen im Lat. Lund 1906 p. 23 ss.), qui docet Ciceroni, si dicere voluisset die ganzen Nächte, dicendum fuisse* totas noctes *(velut 2, 28, 72; Mur. 34, 70; Att. 8, 11, 1* totos dies*) et hac de causa cum hoc loco comparandos esse versus Plautinos Mil. 212* cui bini custodes semper totis *(i. e.* omnibus*)* horis occubant. *Sed ipsius Ciceronis tempore usus videtur mutatus esse, nam et Cicero ipse (div. 1, 19, 38* modo maneat id ... multis saeclis verax fuisse id oraculum *Ahlberg p. 25 s.) ablativo usus est durativo modo et Catullus (109, 5* tota vita*) et Caesar (Gall. 1, 26* tota nocte *atque in civ.) similes formas scripserunt cf. Löfstedt peregr. Aeth. 51 ss.; Hofm. 452; 381*
6 Septem triones *legitime dirimuntur Wackernagel Vorlesungen*

über Syntax 1, 91. **92,** 18 *(42, 110)* dein *'praeter hunc lo-* 92 *cum in philosophicis non habet nisi rep. 1, 10, 16:* dein Tubero *(Th.l.L. 5, 407, 18).* **93,** 11 *(43, 111)* suerunt *in sermone pe-* 93 *destri Ciceronis semel: epist. 15, 8* suesti M, *sed* **HDF** *praebent* consuesti *Sjö.* suesti *scripsit cl. Tac. ann. 2, 52, sed et ipse dubitans* 14 minorem septentrionem *de forma singulari Gundel de stellarum appellatione (Relig.-gesch. Versuche u. Vorarb. 3, 2) p. 60 s.; 152'.* **94,** 4 *(44, 112)* genum *acc. neutr.* 94 *cf.* cornum *Ter. Eun. 775; Ov. met. 8, 408. — Walde p. 392* 11 pectore *de* corpore *in Arateis bis et ante* frigus *et ante* semifero *a Cicerone posito cf. Bannier Rh. Mus. 69, 1914, 502. — Sed Cicero ipse itidem correxisse hic in nat. videtur ut in § 111, ubi* horrisonis *Arateorum mutatum est in* horriferis. *Cf. Norden ad Verg. Aen. 6, 573.* **95,** 4 *(44, 114)* corpore: pectore *dett.* 95 *cf. Hor. sat. 1, 3, 33 s.* at ingenium ingens inculto latet hoc sub corpore: *mss. partim* pectore, *partim* corpore; *Sall. Iug. 85, 29* cicatrices advorso corpore *vel* pectore. **96,** 7 ss. *(45, 115–* 96 *61, 153) Pohlenz GGA 1922, 168 s. et iterum GGA 1926, 279 ss. auctorem huius teleologiae Panaetium, non Posidonium esse confirmat; Reinh. autem ut in Pos. 248 ss., ita KuS 139 ss. multis causis — neque vero argumentis, quae Pohlenz 1922 attulerat, satis confutatis — de Posidonio non dubitat. Cf. quae adscripsi ad p. 81, 16 ss.* *(45, 115 ss.) ex Nemesio nomina Ciceronis in linguam Graecam sic fere vertit Jäger, Nemesios 107:* quasi consentiens coagmentatio *ὁμόλογος vel σύμφωνος ἁρμονία;* copulatio *σύνδεσις;* vinculum *δεσμός;* colligare *συσφιγγεῖν, συνδεῖν, συνάπτεσθαι;* extrema convertit ∼ *ἐπιστροφὴ καὶ ἐπίκλασις τῶν ἄκρων. Cum verbis* vinculo circumdato colligantur *conferenda* aeterno religatus foedere mundus *Manil. astr. 3, 55.* — stabilis ... mundus *cf. Manil. 1, 168 ss.* idcircoque manet stabilis, quia totus ab illa tantundem refugit mundus fecitque cadendo undique ne caderet. — *Neque vero ex Nemesio poteris comprobare hanc doctrinam ex Posidonio sumptam esse cf. Heinem. 2, 210* 9 ad permanendum *cf.* mundus ... aptissimus ... ad permanendum *2, 22, 58* 11 maxime autem — colligantur: *Achill. isag. 4 (Comment. in Arat. p. 34, 3 ss. Maass) ὅτι δὲ καὶ ἕστηκεν ἡ γῆ, παραδείγματι χρῶνται τούτῳ ... ὥσπερ εἴ τις λαβὼν σῶμα δήσειε πανταχόθεν ἐξ ἑκατέρου σχοινίοις καὶ δοίη τισὶν ἰσοῤῥόπως ἕλκειν ἐπ' ἀκριβείας, συμβήσεται πανταχόθεν ἐπίσης περιελκόμενον στῆναι καὶ ἀτρεμῆσαι (StVFr 2, 555 i. fin.). — Heinem. Pos. 2, 195, 1.* **97,** 9 ss. *(46, 118) de* 97 *ecpyrosi Reinh. Pos. 249; KuS 164, 1. Pohlenz GGA 1926, 279 ss. (ib. 1922, 169) demonstrat sententiam relativam, quae incipit a verbis* ex quo, *coniungendam esse cum verbis* admodum paululum, *ita ut ecpyrosis non omnino negetur (nam exempla satis multa declarant — etsi in tali coniunctione verborum* nihil

magis valere concedimus — in verbis aut nihil aut paululum *duas partes coniungi, quarum altera non esse, exstare altera dicitur Verr. 1, 31; Catull. 68, 131; Th. l. L. 2, 1568, 78 ss.); sed Balbum ipsum sibi persuasum habere mundum non interire, ergo eo tantum animo doctrinam scholae Stoicorum a Cicerone proferri, ne quid omitti videatur; quae cum ita sint, non Posidonio ecpyrosin profitenti, sed potius Panaetio totam partem adscribendam esse* 19 *(46, 110)* concentus ex dissimillimis motibus *similiter Nemes. (patr. Gr. 40, p. 511 b)* καὶ οὕτω πᾶσι πάντα μουσικῶς συνήρμοσε καὶ συνέδησε *(scil.* ὁ Δημιουργός) καὶ εἰς ἓν συνήγαγε τά τε νοητὰ καὶ τὰ ὁρατὰ διὰ μέσου τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως. *Jäger Nemesios 105 ss.; 110; 112, 2* 20 ss. *doctrinam planetarum a Posidonio separari non posse Reinh. KuS 168 contendit; sed Pohlenz GGA 1926, 281 doctrinam a Cicerone relatam Posidonii sententiae, qualem docuit Vitruvius (9, 1, 16), repugnare demonstravit. — Heinem. Pos. 2, 207 s.* 23 ab eoque luna inluminata *sed Posidonius hanc doctrinam vulgarem communemque improbavit. Reinh.* 98 *Pos. 201.* 98, 29 *(47, 122)* sensum et appetitum *Hierocles* Ἠθικὴ στοιχείωσις *col. 1, 31 ss.* [Τού]ντεῦθεν ἐ[νθ]υ[μητέο]ν [ἐστίν, ὅτι πᾶν] ζῷον [τοῦ] μὴ ζῴ[ι]ου δυο[ῖν] ἔ[χει διαφοράν, αἰσθή]σει τε καὶ ὁρμῇ. *v. Arnim Berl. Klassikertexte 4 p. 66, qui affert Ps.-Galen.* πρὸς Γαῦρον *p. 34, 11 (Kalbfleisch Abh. Ak. Berl. 1895):* τῶν ζῴων τῶν μὴ ζῴων αἰσθήσει καὶ ὁρμῇ διαφερόντων. *Adde Basil. hom.* πρόσεχε σεαυτῷ *(patr. Gr. 31 p. 201 A)* τῶν ζῴων ἕκαστον παρὰ τοῦ τὰ πάντα συστησαμένου θεοῦ οἴκοθεν ἔχει τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν φυλακὴν τῆς οἰκείας συστάσεως. καὶ εὕροις ἂν ... τῶν ἀλόγων τὰ πλεῖστα ἀδίδακτον ἔχοντα τὴν πρὸς τὸ βλάπτον διαβολήν· καὶ φυσικῇ τινι πάλιν ὁλκῇ πρὸς τὴν τῶν ὠφελούντων ἀπόλαυσιν ἐπειγόμενα. *Gronau Poseidonios* 99 *u. d. jüd.-christl. Genesisexegese p. 288.* 99, 6 *(47, 123)* collorum *genet. praeter hunc locum tantum S. Rosc. 29, 80* sectores fuisse collorum et bonorum. *Cf. Landgr. ad loc.* 9 *(48, 123)* aliis generis *Plat. Protag. 321 b:* ἔστι δ' οἷς ἔδωκεν εἶναι τροφὴν ζῴων ἄλλων βοράν. *— G. Heraeus per litteras ad Pl. Ciceronem ita ut Varronem rust. 1, 2, 19 fortasse* alii *genetivo usum esse, quod a scriba per errorem cum ultima syllaba vocis* generis *confusum corruptumque esset* 14 pina *de p. et* pinotera *Madvig 3, 19, 63. — Chrysippus StVFr. 2, 729 a* 16 squilla *nonnullos scriptores, a quibus* squillae *commemorantur, affert Tappe p. 19 (diss. Gött. 1912 de Philonis libro qui inscribitur* Ἀλέξανδρος ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἄλογα ζῷα *qu. sel.). — Jäger Nemesios 116, 1* pisciculi *ex versu sequenti falso irrepsit ante* parva, *sed lineolis deleta* A. *Quomodo hic error exstiterit, Clark p. 344 se ostendere posse pro-* 100 *fitetur.* 100, 3 *(49, 124)* legi etiam scriptum scriptum *del.*

Delaruelle rev. de phil. 36, 1912, 305. Sed recte Mayor ad loc. comparat Deiot. 7, 19 ut scriptum legimus 4 platalea *exempla et huius et complurium bestiarum, quas Cicero nominat, affert Tappe (cf. ad § 123) p. 13, 4* 5 *de usu vocis* advolandi *Karl H. Meyer Ber. sächs. G. d. W. 1917 p. 32* 17 *(49, 125)* grues *Eusthat. Antioch., qui fertur, comm. in hexaem. (patr. Gr. 18 p. 732 D): αἱ δὲ γέρανοι ὁμοῦ πᾶσαι ἐξ ἴσου ἵπτανται, μία δὲ προηγεῖται αὐτῶν, καὶ τακτόν τινα χρόνον προηγησαμένη εἰς τὸ κάτοπιν περιελθοῦσα τῇ μεθ' αὐτὴν τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὁδοῦ παραδίδωσιν* 21 tamquam — ita *ad Q. fr. 3, 2, 2,* omnes tamquam si tu esses, ita fuerunt; *Verr. 3, 28, 68; off. 2, 13, 44. — Hofm. 733* 22 basis ... trianguli quam: *falso coni. Heindorf* quem, *nam et verba* basis trianguli *quasi in unum verbum coalescunt et relativum ad verbum paenultimum pertinet velut in § 124 inter se cohaerent* pulli ... aluntur ... *et* a quibus exclusi fotique sunt 26 succedit *non deest subiectum, sed latet in* ex his. *Nägelsbach-Müller Lat. Stil.*[8] *p. 292 s.; Hofm. 619.*

101, 5 *(50, 126)* capras ... feras *Eusthat. Antioch. q. f. comment. in hexaem. (patr. Gr. 18 p. 741 B): ἡ δὲ αἲξ ἡ ἀγρία κατὰ τὴν Κρήτην ἐὰν βέλει διαπαρῇ, τὸ καλούμενον δίκταμνον ἐμφαγοῦσα, ῥᾳδίως τὸ τραῦμα θεραπεύεται*' 6 et 13 *(50, 126/7)* dictamnus *et* torpedines *cf. Tappe (vide ad § 123) p. 14, 1; 13* 9 *(50, 127 init.) de bestiis se defendentibus earumque armis Hierocles Ἠθικὴ στοιχείωσις col. 2, 5 (Berl. Klassikertexte 4 p. 10 ss.). — Wellmann Hermes 52, 1917, 132 addit Porphyr. de abstin. 3, 9.* 102, 1 *(51, 128)* elapsum excidit *verbum participio declaratur cf. 2, 11, 30* complexa teneat; *2, 18, 47* complexa continet; *2, 35, 89* (navis) ruit prolapsa *(Accius); off. 1, 22, 77* delapsa arma ... ceciderunt; *Liv. 44, 2, 4* profectus castra movit *cf. Hofm. 832; Vahlen op. ac. 1, 448 ss.; Kroll ad Catull. 64, 179* discernens ... dividit 10 *(51, 129)* amor bestiarum *Plut. de Stoic. repugn. 12 p. 1038 b (Χρύσιππος) ἐν δὲ τῷ πρώτῳ Περὶ δικαιοσύνης 'καὶ τὰ θηρία φησὶ συμμέτρως τῇ χρείᾳ τῶν ἐκγόνων ᾠκειῶσθαι πρὸς αὐτά, πλὴν τῶν ἰχθύων· αὐτὰ γὰρ τὰ κυήματα τρέφεται δι' αὐτῶν'. (StVFr 2, 724.) Heinem. Pos. 2, 202, 2* 18 s. *(52, 129)* cubilia ... mollissume substernunt *Quint. inst. 2, 16, 16* nam et mollire cubilia et nidos texere et educare fetus ...'. 103, 3 *(52, 130)* Indus qui ... maximus *recte, quamquam neutrum genus* (flumen) *interponitur Hofm. 638; Brugmann Synt. d. einf. Satzes 175 ss.* 14 *(53, 131)* etesias: *τινὲς δέ, ὧν ἐστι Παναίτιος ὁ Στωϊκὸς καὶ Εὔδωρος ὁ Ἀκαδημαϊκός, οἰκεῖσθαί φασι τὴν διακεκαυμένην τῆς κράσεως τοῦ ἀέρος γινομένης ἔκ τε τοῦ σφοδροτέρους εἶναι ἐκεῖσε τοὺς ἐτησίας καὶ ἐκ τοῦ τὴν ἀναπνοὴν τῆς ἐκεῖ μεγάλης θαλάσσης μιγνύναι τὴν ἀναθυμίασιν τῆς ψυχρότητος πρὸς τὴν τῆς θερμότητος καῦσιν (comm. in Arat. p. 97, 1 Maass). Ex*

quo Ciceronis paragraphos ex Panaetii libro Περὶ προνοίας sumptas esse concludit Pohlenz GGA 1922, 169. Obloquitur Reinh. KuS 161 s. 16 multa praetereunda s. e. t. multa dic n-tur 'S. *Rosc. 12, 33* 28 ss. *(53, 133) Paragraphum 133 a Cicerone huic teleologiae falso insertam esse, cum sit dialectica et ab antecedentibus sequentibusque capitibus abhorreat, Reinh. Pos. 221; similiter iam Jäger Nemesios 127 s. iudicaverat. — Etiam Nemesios (patr. Gr. 40 p. 528 A), cuius causa mundus factus sit, disserit singulis argumentis melius servatis quam in libro Ciceronis* 28 sin quaeret *e. q. s.: de anacolutho Hofm.*
104 *807.* 104, 7 ss. *(54, 133 in fine) de corpore humano a scriptoribus antiquis inde a Xenophonte usque ad patres ecclesiasticos tractato Norden Neue Jahrb. suppl. 19, 1892/3, p. 434, 2*
10 *(54, 134)* cibo potione spiritu *Nemesios (patr. Gr. 40, 517 a)* ἀνάγκη καὶ ξηρᾶς καὶ ὑγρᾶς τροφῆς δεῖσθαι τὸ ζῷον καὶ πνεύματος. *Tria enumerat Cicero, quamquam* ξηρὰν καὶ ὑγρὰν τρ. *unam esse docuit Erasistratus; Jäger Nemesios 127. Cf. Reinh. Pos. 255* 12 dentibus *de officio dentium Arnob. nat. 3, 13 (p. 120, 24 Reiff); Kroll 65* 15 a lingua a *om. Hadoardus prob. Mollweide W. St. 35, 1913, 318. Sed cf. off. 1, 29, 102, ubi ab omnibus ceteris manuscriptis uno Hadoardo excepto traditum est* a ratione. *Hofm. 435 affert off. 1, 20, 68* vinci a voluptate
16 ss. *(54, 135 ss.) In paragraphis 135—139 Gregor. Nyss. de hom. opific. (patr. Gr. 44 p. 241; 245; 248; 249) aliique iterum iterumque cum Cicerone congruunt. Gronau Poseidonios u. d. jüd.-christl. Genesisexegese p. 210 ss.* 21 depellit *Nemes. (patr. Gr. 40 p. 693 B)* μεγίστην γὰρ καὶ ἡ γλῶττα χρείαν παρέχεται τῇ διαμασήσει, συνάγουσα τὴν τροφὴν καὶ τοῖς ὀδοῦσιν ὑποβάλλουσα, καθάπερ αἱ ἀλετρίδες διὰ τῆς χειρὸς τὸν σῖτον ταῖς μύλαις· τρόπον γάρ τινα καὶ ἡ γλῶττα χείρ ἐστι τῆς διαμασήσεως. οὕτω δὲ κατεργασθεῖσα ἡ τροφὴ παραπέμπεται τῇ κοιλίᾳ διὰ τοῦ στομάχου. *Lactant. opif. 10, 16 s.* deprimit et transmittit ad ventrem quam *subiungitur* infra *similibusque adverbiis Hofm. 732* 23 *(54, 136)* aspera arteria *schol. Hom. BD ad 22, 325* Πραξαγόρας ἐν τῇ ἀνατομῇ οὕτως φησίν ... Ποσειδώνιος δέ φησι κατὰ ῥιπὴν τῆς τροφῆς σκέπεσθαι ὑπὸ τῆς ἐπιγλωττίδος τὸν βρόγχον, *quo scholio collato Reinh. KuS 165 ss. quin Cicero hanc partem ex Posidonio sumpserit, dubitandum non esse profitetur. Sed Pohlenz GGA 1926 p. 281 ss. Gellium auxilio vocat (17, 11):* Et Plutarchus *(symp. 7, 1)* et alii quidam docti viri reprehensum esse ab Erasistrato, nobili medico, Platonem scripsere, quod potum dixit *(Tim. 91 A; 70 C)* defluere ad pulmonem ... ipsum autem Erasistratum dicere duas esse quasi canaliculas quasdam vel fistulas ...; per alteram autem fistulam, quae Graece nominatur τραχεῖα ἀρτηρία, spiritum a summo ore in pulmonem atque inde rursum in os et in naris

commeare, perque eandem viam vocis quoque fieri meatum *(cf. Cic. § 136* sed cum . . . reddat; *149* per quam . . . funditur*)* ac ne . . . *potu ciboque* intercluderetur animae via, impositam esse arte quadam et ope naturae . . ., quae dicitur ἐπιγλωττίς, quasi claustra quaedam . . ., eamque ἐπιγλωττίδα inter edendum bibendumque operire atque protegere τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν, ne quid ex esca potuve incideret in illud quasi aestuantis animae iter. *Sed cum in Homeri scholio ipse Posidonius Praxagoram attulerit, Cicero vero saepius cum Erasistrato congruat, Pohlenzio (l. l. 288) magis videtur Ciceronem non modo paragraphos 147—153, sed etiam hanc partem ad medicinam pertinentem non ex Posidonio, sed ex Panaetio, qui Erasistratum, discipulum Praxagorae, secutus esset, hausisse. — Heinem. Pos. 2, 208; Jäger Nemesios 22 adn.; Theil. 104 ss.* **105**, 2 receptaculum **105** *e. q. s.: Lact. opif. 11, 5* . . . duo sunt in homine receptacula, unum aeris quod alit animam, alterum ciborum quod alit corpus 5 arcetque et *e. q. s. Theodoret. de prov. (patr. Gr. 83 p. 593 B)* κατέχει καὶ χυλοῖ, καὶ ἀλλοιοῖ καὶ μεταβάλλει καὶ πρὸς ἑαυτὴν ὁμοιοῖ 16 *(55, 137)* alvo secretus *prorsus non intellego. Fuitne* ex intestinis autem alvi*? scil. ventris summi et infimi, ut sit quasi* ἐκ τῶν δὲ ἐντέρων τῶν τῆς κοιλίας. *Nam Ciceronem satis perplexe voce alvi usum esse Pl. 1911 p. 328 adnotavit. —* autem ⟨in⟩ alvo *dubitans Pohl.* 20 atque inde aliae *Kalbfleisch hunc locum sanum, etsi non nimis perspicuum iudicabat.*
106, 18 *(55, 139)* artus finiendos *Liv. 40, 44, 10* de pecunia fini- **106** tum, ne maior ludorum causa consumeretur *(scil.* modus dissignatus est*)* 22 venae et arteriae: *de Praxagora, quem primum venas ab arteriis discrevisse dicunt, Jäger Hermes 48, 1913, 62 ss.* 24—32 *(56, 140)* ad hanc providentiam — animantium pertinet: *totam hanc partem Reinh. (Pos. 260 s., KuS p. 144 ss.) eclectico cuidam adscribit, ut coniungatur cum §§ 151—153 et § 130 et § 145 inde ab* Omnesque sensus *usque ad finem § 146; illa parte paragraphi 140 semota finem paragraphi 139 coniungendum esse cum verbis* Sensus autem interpretes *(140); obloquitur Theil. 104 ss. Et conferas quaeso § 140 ss. cum eis, quae Cicero leg. 1, 26 s. brevius angustiusque disseruit* 27 humo excitatos celsos et erectos *cf. Husner Leib u. Seele i. d. Sprache Senecas (1904) p. 103 ss.; Gronau Poseidonios u. d. jüd.-christl. Genesisexegese p. 161, 3* 28 caelum intuentes *Sen. epist. 92, 30* quemadmodum corporum nostrorum habitus erigitur et spectat in caelum; *cf. Gerhäuser Protrept. des Poseid. diss. Heidelberg 1912 p. 49* 29 ex terra *non mutanda, nam coniungenda cum* spectatores superarum rerum a. c., *quae verba Cicero in animo habuit, cum sententiae initium scriberet, sed, ut vulgarem de hominis natura opinionem repelleret, inserendum putavit* non ut incolae atque habitatores sed . . . .

Similiter verba ut a matribus *interponuntur inter* ab his *et* a quibus exclusi fotique sunt *(2, 48, 124). Alterius generis exempla, quae genetiva a nominibus, quibuscum coniungenda, separata esse monstrant, afferi Ströbel Tulliana, prgr. 1908 München, p. 40. Praeterea* ex terra ... spectatores superarum rerum *idem esse atque* qui ex terra spectant res superas *elucet ex simili quodam loco quem scripsit Cic. fin. 3, 19, 64* nec magis est vituperandus proditor patriae quam communis utilitatis aut salutis desertor propter suam utilitatem aut salutem *i. e.* qui deserit communem salutem propter suam utilitatem 30 quasi spectatores ... pertinet *Sext. Emp. adv. math. 9, 26 s.; Aetios 1, 6* Πόθεν ἔννοιαν ἔσχον θεῶν ἄνθρωποι; *(Diels dox. p. 292 s.); Philo de opific. mundi 54* ὑπὸ γὰρ φωτὸς ἄνω παραπεμφθεῖσα ἡ ὅρασις καὶ κατιδοῦσα φύσιν ἀστέρων καὶ κίνησιν αὐτῶν ἐναρμόνιον, . . . ἄλεκτον ἐμπαρεῖχε τῇ ψυχῇ τέρψιν τε καὶ ἡδονήν. *ibid. 77* ἡ θεωρία τῶν κατ' οὐρανόν, ἀφ' ἧς πληχθεὶς ὁ νοῦς ἔρωτα καὶ πόθον ἔσχε τῆς τούτων ἐπιστήμης. *Epict. diss. 1, 6, 19* τὸν δ' ἄνθρωπον θεατὴν εἰσήγαγεν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἔργων τῶν αὐτοῦ, καὶ οὐ μόνον θεατήν, ἀλλὰ καὶ ἐξηγητὴν αὐτῶν *ibid. 4, 1, 103 s.;*
107 *Tusc. 1, 19, 44; 28, 69 (cf. Pohlenz ad loc.).* 107, 1 interpretes ... in arce *Plat. Tim. 70 B* δορυφορικὴ οἴκησις. *70 A* ἀκρόπολις; *Cic. leg. 1, 9, 26; Tusc. 1, 10, 20. — Jäger Nemesios 21 ss. Theodoret. de provid. (patr. Gr. 83 p. 601 A)* ἐπειδὴ δὲ εἰς αὐτὴν ἥκομεν τὴν κεφαλήν, βλέπε αὐτὴν ὥσπερ ἀκρόπολίν τινα τῆς τοῦ σώματος πόλεως ἐν ὕψει καθημένην 7 *(56, 141)* nares *Sallust. ed. Nock § 9:* ἔστι δὲ (ἡ τῶν θεῶν πρόνοια) καὶ ἐκ τῆς περὶ τὴν φύσιν προνοίας ἰδεῖν. τὰ μὲν γὰρ ὄμματα διαφανῆ πρὸς τὸ βλέπειν κατεσκεύασται *(cf. Cic. § 142* [membranas oculorum] primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset), ἡ δὲ ῥὶς ὑπὲρ τὸ στόμα διὰ τὸ κρίνειν τὰ δυσώδη, τῶν δὲ ὀδόντων οἱ μὲν μέσοι ὀξεῖς διὰ τὸ τέμνειν, οἱ δὲ ἔνδον πλατεῖς διὰ τὸ τρίβειν τὰ σιτία. *(Cf. Cic. § 134)* καὶ πάντα δὲ ἐν πᾶσιν οὕτω κατὰ λόγον ὁρῶμεν 17 taetri aliquid *genet. partit. apud Ciceronem usitatior quam apud Plautum Terentiumque Löfstedt Syntactica 1, 113. Cf. nat. 1, 27, 75. — De natura res taetras a sensibus semovente Cic. off. 1, 35, 126 s. cf. Heinem. 2, 212* 22 *(57, 142)* oculos *de membris corporis Xen. mem. 1, 4, 5 ss. Reinh. Pos. 221* 22 et 25 oculos membranis *Arnob. nat. 3, 18 (p. 124, 8 Reiff.)* superiectas pupulis . . . membranulas. — lubricos oculos . . . et mobiles: *idem 3, 13 (p. 120, 21 Reiff.)* oculorum orbiculos mobi-
108 les. — *Kroll 65.* 108, 1 *(57, 143)* munitae ... vallo pilorum pilorum *ambiguum? Theodoret. de provid. (patr. Gr. 83 p. 601 D)* καθάπερ δὲ δόρατα καὶ βέλη τὰς βλεφαρίδας συντίθησιν. *Cic. Cato 15, 51* (viriditas spici) munitur vallo aristarum 9 leviterque *non mutandum etiam Stangl (Rh. M. 70, 1915, 441) docuit: Lact. opif. 10, 5* in similitudinem collium leviter (leniter *codd.*

rec.) exsurgens nasus *hic et in Hor. sat. 2, 2, 89 primum masc. gen. Zimmermann Glotta 13, 1924, 235* 10 quasi murus *Severianus Gabal. or. 5, 4 (patr. Gr. 56 p. 476 ubi traditae sunt homiliae sub nomine Chrysostomi)* ἡ ῥὶς ἔχει τὴν ὄσφρησιν ἀναγκαίαν· ἀλλ' ἔχει, παρὰ τὰ ἄλλα ζῷα, ὥσπερ μεσότοιχον καὶ πληροῦν τὴν εὐπρέπειαν *cf. Zellinger Die Genesishomilien des Bischofs Sev. v. Gabala, Münster 1916, p. 96, 2* 13 ***(57, 144)*** flexuosum *Arnob. nat. 3, 18 (p. 124, 12 Reiff.)* aures ... flexuosis tramitibus perforatas — *Cf. Kroll 65. — Celsus 8, 1, 6* In aure quoque primum rectum et simplex iter: procedendo flexuosum; *Pomer. de vita contempl. 3, 6, 4 (patr. Lat. 59 p. 482 B)* per flexuosos aurium meatus 13 s. *de brevitate sententiae* ne quid intrare possit, si simplex ... pateret *cf. Sall. Iug. 85, 10* reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negotium mittatis 20 corneolos *ex Serv. Aen. 6, 894* (per portam corneam oculi significantur, qui et cornei sunt et duriores ceteris membris; nam frigus non sentiunt, sicut etiam Cicero dixit in libris de natura deorum) *sumpsit Mythogr. I 228 (script. rer. myth. Lat. tres ed. G. H. Bode, Celle 1834 p. 70):* Duae portae Elysiorum. Physiologia hoc habet, quod per portam corneam oculi significantur, qui et cornei sunt coloris, et duriores ceteris membris; nam frigus non sentiunt. — *Norden ad Aen. 6, 893 notat Macrob. somn. Scip. 1, 3, 17 s.* 109, 4 ***(58, 145)*** omnesque sensus 109 *e. q. s. usque ad finem paragraphi 146: cf. quae adscripta sunt ad p. 106, 24—32; Pohlenz GGA 1926 p. 288: congruere hanc praestantiam sensuum hominum cum sententiis Panaetii. — Reinhardtium autem sequitur Heinem. Pos. 2, 197* 9 tum: tenuem *Walter W. St. 1930, 78* 11 cognoscunt *post* vitia *in alterius verbi locum intrusum ex linea 13 opinatur Clark 362* 24 ss. *§§ 147—153 inter se arte cohaerentes dividi non posse ex eo apparere Pohlenz GGA 1926, 286 ss. docet, quod congruant cum §§ 11—20 libri secundi de off.: Ciceronem igitur has §§ sumpsisse ex eodem auctore (non libro), quo in componendo libro secundo de off. usus esset.* 110, 9 ***(59, 148)*** usus 110 vitae — oblectatio *eadem bipertitio apud Nemesium (patr. Gr. 40 p. 529 c)* πρὸς ἀπόλαυσιν *vel* χρῆσιν *et* πρὸς τέρψιν καὶ ἄνεσιν. *Jäger Nemesios 132 s.* 19 ***(59, 149)*** nisi diligenter attenderis *e. q. s.: sic fere interpretandum:* nisi diligenter attenderis, nunquam credes, quanta opera sint, quae natura ad usum orationis machinata sit. *Recte iam Mollweide W. St. 36, 1914, 194 intellexerat: Nur* (incredibile — nisi) *wenn man eine sorgfältige Untersuchung anstellt, kann man begreifen, was für sinnreiche Einrichtungen für die Erzeugung der Sprachlaute die Natur erschaffen hat. — Vahlen conferebat 2, 64, 160* 23 lingua *Arnob. nat. 3, 18 (p. 124, 14 ss. Reiff.). — Kroll 65. — Cf. August.*

in psalm. 120, 11 (patr. Lat. 37 p. 1614) novimus linguas frusta quaedam carnis; in ore moventur et percutiendo palatum et dentes distinguunt sonos, quibus loquimur 29 s. *(60, 150)* artium ministras manus *Arnob. nat. 3, 13 (120, 25 Reiff.)* manus ministras operum *cf. Kroll 65. — Gregor. Nyss. de opif. hom. (patr. Gr. 44 p. 148 C)* μυρίας ἔστιν ἀπαριθμήσασθαι τὰς κατὰ τὸν βίον χρείας, πρὸς ἃς τὰ εὐμήχανα ταῦτα καὶ πολυαρκῆ τῶν χειρῶν ὄργανα χρησίμως ἔχει πρὸς πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν.... 111 *Gronau p. 159 s.* 111, 1 pingendum fingendum *de similibus asyndetis Stangl Pseudoasconiana 26* 7 s. animo — sensibus — manibus *cf. Hecat. Abder.* καθόλου γὰρ πάντων τὴν χρείαν αὐτὴν διδάσκαλον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ὑφηγουμένην οἰκείως τὴν ἑκάστου μάθησιν εὐφυεῖ ζῴῳ καὶ συνεργοὺς ἔχοντι πρὸς ἅπαντα χεῖρας καὶ λόγον καὶ ψυχῆς ἀγχίνοιαν. *(Diodor. 1, 8, 9; Reinh. KuS 147.)* 9 possemus *'an* possimus *retinendum? Cf. Phil. 14, 6, 17* haec interposui ... non tam ut pro me dixerim ... quam ut ... quosdam monerem *(ubi Schoell confert Becherum Rh. M. 37, 1882, 586; sed Luterbacher Zeitschr. f. d. Gymn.-Wesen 62, 1908, Jahresber. p. 282 mavult* dicerem). — haberemus, *non* habeamus *fortasse propter clausulam* 10 *(60, 151) cf. quae adscripsi ad p. 106, 24—32. Oppugnat autem Pohlenz GGA 1926 p. 284 ss., qui demonstrat §§ 147—153 inter se colligatas ab uno Panaetio compositas esse; Reinhardtium iterum sequitur Heinem. Pos. 2, 197, 4; 202* 11 et 13 id est manibus *et* manu quaesita *a Cicerone falso inserta Reinh. KuS 141; Pohlenz GGA 1926, 285, 3* 21 elicimus *'Madvig emend. Liv.² p. 183, 1'.* 111/112 *(60, 151—153) Cum paragraphis 151—153 cf. Nemes. (patr. Gr. 40, 533 a)* τίς δ' ἂν ἐξειπεῖν δύναιτο τὰ τούτου τοῦ ζῴου (τοῦ ἀνθρώπου) πλεονεκτήματα; Πελάγη διαβαίνει, οὐρανὸν ἐμβατεύει τῇ θεωρίᾳ, ἀστέρων κίνησιν καὶ διαστήματα καὶ μέτρα κατανοεῖ, γῆν καρποῦται καὶ θάλασσαν, θηρίων καὶ κητῶν καταφρονεῖ. *Jäger Nemesios 134. — Poemandr. 10, 25 (Parthey) = Hermetica ed. Scott 1, 204; 2, 284* ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνει καὶ μετρεῖ αὐτὸν καὶ οἶδε ποῖα μέν ἐστιν αὐτοῦ ὑψηλὰ ποῖα δὲ ταπεινά, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀκριβῶς μανθάνει· καὶ τὸ πάντων μεῖζον, οὐδὲ τὴν γῆν καταλιπὼν ἄνω γίνεται. τοσοῦτον μέγεθός ἐστιν αὐτῷ τῆς ἐκτάσεως. διὸ τολμητέον ἐστὶν εἰπεῖν, τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐπίγειον εἶναι θεὸν θνητόν .... *Theil. 134. Reinh. KuS 142 s. has tres paragraphos ad laudes hominis pertinentes a capitibus praecedentibus ad teleologiam pertinentibus secerni vult. Sed Pohlenz (GGA 1922 p. 168 s. et iterum GGA 1926 p. 284 ss.) Ciceronem in §§ 147—153 unum auctorem i. e. Panaetium secutum esse docuit; cf. quae adnotavi ad 2, 61, 153* pietas *e. q. s.*
27 frigora caloresque *Löfstedt Syntactica 1 p. 31 confert Caes. Gall. 5, 24, 1* frumentum ... propter siccitates angustius pro-

venerat. **112**, 11 *(61, 153)* cognovimus cognoscimus *Hadoardus, probat Mollweide W. St. 35, 1913, 318. Sed cf. § 155* cognovimus 15 pietas cui coniuncta iustitia est *off. 2, 3, 11* deos placatos pietas efficiet et sanctitas *(Panaetius quem etiam in N. D. Ciceronem sequi Pohlenz docuit GGA 1926 p. 287, 2; de Posidonio non dubitat Theil. 103 ss.; 115). — Norden Agn. Th. p. 96; Heinem. Pos. 2, 11 s.* 17 vita beata ... par et similis deorum *quibuscum verbis imprimis comparetur Chrysippi sententia StVFr 3, 54. 526. — Addas Lucr. 3, 322* ut nil impediat dignam dis degere vitam, *cui loco comparant Epicureum illud* τὴν εὐδαιμονίαν διχῇ νοεῖσθαι, τήν τε ἀκροτάτην, οἵα ἐστὶ περὶ τὸν θεόν, ἐπίτασιν οὐκ ἔχουσαν καὶ τὴν ⟨κατὰ τὴν⟩ προσθήκην καὶ ἀφαίρεσιν ἡδονῶν *(Usen. Epic. XXIX s.) Bignone Epicuro p. 215, 1 et Bailey Epicurus p. 420. Eandem sententiam profert Diels III 2 p. 14 ss. Aliter, non recte Epicuri locum interpretatur Kochalsky Leben u. Lehre Epik. p. 46; 75. — Cf. nat. 1, 19, 51. — Theil. 106; 109* 29 *(62, 154)* mundus quasi communis deorum atque hominum domus *Chrysippus StVFr 2, 528. — Philod. de piet. p. 80, 22 ss. G.* τὸν κόσμον ἕνα τῶν φρονίμων συμπολιτευόμενον θεοῖς καὶ ἀνθρώποις *cf. Diels I p. 60, 3.*

113, 8 *(62, 155)* spectaculum *Philon. de opif. mundi 1, 26, 16 (Cohn)* ἵν' εἰς τὸν κόσμον εἰσελθὼν (ὁ ἄνθρωπος) εὐθὺς εὕρῃ καὶ συμπόσιον καὶ θέατρον ἱερώτατον. *Jäger Nemesios 128, 1. — De admiratione rerum caelestium Capelle 534, 4* 14 *(62, 156)* feta *apud Cic. hoc uno loco cf. Th. l. L. s. v.* 30 *(63, 157/8) iuxta versum hunc* (libe)re, hominum ... forte tanta *in mg. nescio quid duobus versiculis adscriptum erat* A 32 *(63, 158 in init.)* nisi *Süpfle in ed. epist. Cic.*[11] *p. 155:* ni *apud Ciceronem raro pro* nisi *(epist. 2, 6, 5; 3, 10, 7), plerumque in sponsione (*moriar ni*), cum* ita *(*ni ita res se haberet*), cum* vereri *(*ni vererer*).*

114, 3 s. causa *causali sensu, sed* gratia *finali quodam sensu Löfstedt peregrinatio p. 221* 14 *(63, 159)* bubus: *Nemes. (patr. Gr. 40, 529 c)* βόες μὲν καὶ πάντα τὰ νωτοφόρα πρὸς γεωργίαν καὶ ἀχθοφορίαν *Jäger Nemes. 133* 18 aureo genere *Sen. epist. 115, 13* carmina poetarum ..., quod optimum videri volunt saeculum, aureum appellant; *Tac. dial. 12, 3* felix illud et, ut more nostro *(Maternus)* loquar, aureum saeculum. *Reitzenstein Nachr. Gött. Ges. 1914, 221* 20 proles *quam vocem sermonem poeticum sapere Cicero ipse testatur de orat. 3, 38, 153. — Laurand 1, 92* 21 ensis: qui quondam Hectoreo perculsus concidit ense *Cic. de glor. II ap. Gell. (15, 6, 3); nusquam alibi in sermone Cic. Laurand 1, 55* 28 *(64, 160)* qua pecude *raro tantum sing. fem. ex. gr. Varro rust. 2, 1, 15. Cf. Zimmermann Glotta 13, 1924, 237 s.*

115, 23 *(65, 162)* inridet Epicurus ... praedictionem *Diog. Laert. 10, 135* Μαντικὴν δ' ἅπασαν ἐν ἄλλοις ἀναιρεῖ, ὡς καὶ ἐν τῇ μικρᾷ

ἐπιτομῇ. καὶ φησί· μαντικὴ οὖσα ἀνύπαρκτος, εἰ δὲ καὶ ὑπαρκτή, οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς ἡγητέα γινόμενα (Usen. XXXI). Bailey 477, 4. — *Diels III 1 p. 20 (Philod. de piet. col. 4, 19ss.) χρή[σ]ιμον . . . αὐτοῖς [γ]ένοιτ' ἂν διὰ τῆς γνώσεω[ς ταύ]της· ὅσα γὰρ ἀποτελεῖ τι τῶν δεόντων ἄνευ μαντικ[ῆς ἔχ]ουσι, τὰ δὲ λοιπὰ τίς χρεία; (Diels III 2 p. 13)* 27 locis, rebus, temporibus *Afran. com. Except. 140 (Nonius p. 523)* . . . res, locus, tempus, simul otium hortabatur 28 *ante* publicis *multi desideraverunt* in, *sed saepius posterius* in *vel sim. in codd. deest [fin. 2, 16, 54] KStegm.*
116 *2, 2 p. 636 ad p. 580; Stangl WfklPh 1905, 380.* 116, 8 *(65, 163)* debebant *imperf. modestiae Plaut. Asin. 392; 452:* sed si domi est, Demaenetum volebam *Hofm. 559, 773; Blase Histor. Gramm. 148 adn.* 11 *(65, 164) ad deos singulis hominibus consulentes cf. 3, 39, 93* 20 *(66, 165)* consulunt qui *de pronomine demonstrativo vel substantivo ante pron. relat. deficiente Hofm. 707 cf. rep. 6, 21* in quo, qui insistunt. *nat. 3, 16, 41* nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu reddes rationem quem ad modum id fieri potuerit. — *Stangl Rh. M. 70, 1915, 455* insulam *Chrysipp. 527 (StVFr 2, p. 168, 21ss.); περὶ κόσμου 3 p. 392b 21ss. καὶ ἡ σύμπασα (scil. οἰκουμένη) μία νῆσός ἐστιν, ὑπὸ τῆς Ἀτλαντικῆς καλουμένης θαλάσσης περιῤῥεομένη. Cic. rep. 6, 21; Aetna 94 s.; Plin. nat. 2, 242; Capelle 536, 5.*
117 117, 10 *(66, 167)* adflatu divino *exemplis, quae affert Mayor ad locum, addas Verg. Aen. 6, 50* 15 parva neglegunt *Philodem. pap. 1788 fr. IX (VIII² p. 62) Philipps. 56, 1921, 409; Crönert Kolotes u. Menedemos p. 19a; 101.* — *Multa exempla, etsi nonnulla parvi momenti, collegit Capelle 552, 3; cf. Ernst Schröder diss. Rostock 1916 p. 43, 2* 26 *(67, 168)* mala enim et impia consuetudo est contra deos disputandi *similis brachylogiae (deficiente altero* consuetudo *ante* contra*) exemplum (Phil. 1, 11, 28) affert Sjö. 130.*

LIBER TERTIUS

118 118 *(1, 1) Aug. civ. 5, 9 init.* Cicero ... etiam illud temptavit quod scriptum est *(psalm. 13, 1)* 'dixit insipiens in corde suo: non est deus', sed non ex sua persona. vidit enim quam esset invidiosum et molestum, ideoque Cottam fecit disputantem de hac re adversum Stoicos in libris de deorum natura *(cf. ad nat. 3, 40, 95)* 29 *(1, 4)* parum accepi *idem fere quod* intellexi *Plaut. Cas. 187; Merc. 655; Ter. Andr. 367* 'Opinor' narras? non recte accipis; certa res est. *Quint. inst. 7, 10, 12; 8, 3, 71. Saepius apud Iurisconsultos velut Dig. 29, 4, 6 pr.* ego puto Iuliani sententiam ita accipiendam, ut ... *sicut Cicero ipse fin. 5, 9, 26* cum dicimus ... extremum ..., non ita accipiendum est, quasi

dicamus.... 119, 2 interrogare *fin. 1, 8, 29* sed uti oratione perpetua malo quam interrogare aut interrogari 7 *(1, 5)* ducit *Etsi affert Lébreton (Études sur la langue de Cicéron p. 188 ss.) nonnulla exempla praesentis in sententia condicionali adhibiti antecedente futuro vel imperativo velut 3, 10, 24* vide quaeso..., si dicimus; *rep. 1, 34, 51; fin. 5, 24, 69, tamen hoc loco* ducet *sensu dignius videtur neque enim secernere poteris „agere" a „ducendo" quasi sit:* ut nos ducet oratio eodem tempore quo agemus 24 *(2, 5)* tertium: *eaedem tres partes leg. 2, 8, 20; 12, 30; har. resp. 9, 18* 31 potuisset *scil.* civitas *(non* fundamenta, quae potuissent*) cf. Liv. 44, 1, 11* favere enim pietati fideique deos per quae populus Romanus ad tantum fastigii venerit. — *De amplificanda auxilio deorum re publica cf. 2, 3, 8; Min. Fel. 25; Tert. apol. 25; nat. 2, 17; Aug. serm. 296, 7 (patr. 38 p. 1356). — Lind. p. 75, 7.* 120, 1 *(2, 6)* tu quid sentias ... rationem accipere debeo religionis: *sed Lact. inst. 2, 6, 8 scripsit* quid tu sentias ... rationem religionis accipere debeo: *scil. Cicero voces, quas sensus inter se coagmentat velut subiectum* tu *et verbum* sentias *vel substantivum* rationem *et genetivum* religionis, *suo more interpositis aliis sententiae partibus velut* quid *vel* accipere debeo *diremit hoc animo, ut principali sensu praeditae in initio collocarentur sicut Cicero has voces ex suis pronuntiationibus depromptas in initio posuit: 1, 10, 23* animi natura intellegentis; *2, 59, 147* animum ipsum mentemque hominis rationem consilium prudentiam; *2, 59, 149* ad usum autem orationis *(cf. quae adscripsi ad hunc locum); 3, 1, 4* a Balbo; *1, 20, 56* sed elatus studio vereor *scil. ordinanda erant haec verba ita:* sed vereor ne elatus studio longior fuerim; *3, 39, 92* haec (providentia) igitur quocumque se moveat efficere posse quidquid velit *(cf. Pl. 1911 in adn.); div. 1, 5, 9* id, si placet, videamus quam habeat vim et quale sit. *Cf. etiam Gaius inst. 2, 25* quod enim ipsi ... agere possumus, hoc non interest nec necesse cum maiore difficultate apud praetorem ... agere. *Hofm. Lat. Umgangssprache p. 105. — Sed delevit Lactantius, cum solitum verborum ordinem introduxit, et proprium Ciceronis sermonem et vim sententiae artificiosissime diligentissimeque constructae* 14 *(3, 7)* exuri *non modo a Pl. 1911 praecedentibus aliis recte defensum, sed etiam dignissimum et Cotta et pontifice. Cf. Mur. 4, 8* tamen honoris eius quem adeptus est amplitudo summam mihi ... infamiam *(Gulielmius:* famam *codd.)* inussisset. *Et ad verba Dionis Chrys. 4, 32, quae exscripsit Pl. 1911, addas:* ἀλλὰ κἂν ἐμπρήσῃ τις τὸν ἄνθρωπον .. μένοι ἂν αὐτοῦ τὰ δόγματα ἐν τῇ ψυχῇ.

121, 1 *(3, 8)* quod quaeris *idem quod* cum quaeris; *nam* quod *nonnunquam comparandum est cum voce quam vocant* cum explicativum. *Hofm. 722; off. 1, 12, 37 ed. C. F. W. Müller (1882*

Schulkommentar) 11 *(4, 9)* lumina: *fenestrae, cf. servitutem luminum Dig. 8, 2, 4* 13 quam tu velis *Cotta Balbum non solum* voluisse, *cum exempla exaggeraret, sed etiam adhuc* velle perspicuum esse *confirmat. — Aliter KStegm. 2, 2, 195.*

122 **122**, 1 *(4, 10)* placet igitur *simili interrogatione usus est Cicero S. Rosc. 45, 131* Placet igitur in his rebus aliquid prudentia praeteriri? 9 *(5, 11)* cantheriis B, canthariis, e *add. pr.* P, canteriis AH; canteri *CIL 2, 2248; 6, 975ª p. III 6. — Cf. Th. l. L. s. v.* 28 *(5, 13)* requiro *'ex nota* R (require) *ortum suspicatur Clark p. 326 adn. Falso, nam* requiro *sententia dignissimum cf. 3,*

123 *3, 6* expecto quid requiras, *ib. 7* quae requiro doce. **123**, 2 *(6, 14) In Plasbergi supplemento displicet, quod fatum nominatur quamquam Cicero id p. 123, 7 demum adfert. Cicero in lacuna portenta ac similia recte a maioribus observata esse dixit, cum putarent deorum iram averti posse.* ⟨Cur autem nos talia signa a dis mitti putemus, si, ut vos dicitis, ea signa necessario⟩ secuntur. *Pohl.* 8 ex omni aeternitate verum: *fat. 16, 37* ex aeternitate verum fuit haec enuntiatio: 'relinquetur in insula Philoctetes'; *nat. 1, 20, 55; div. 1, 55, 125 cf. Theil. 96* 24 *(6, 15)* rebantur *huius verbi formas congessit Laurand 1,*

124 *96 s.* **124**, 5 ss. *(7, 16–18) §§ 16—18 a Cicerone postea insertas esse vel inde apparet, quod § 19 earum nullam rationem habet et verba* A te autem *(p. 125, 3) finem paragraphi 15 excipiunt. Eo consilio conscriptas eas esse, ut dispositio libri mutaretur, testantur p. 124, 11 ss., ubi Cicero res, quas nunc in §§ 22 ss. profert, in tertiam partem, qua de providentia acturus erat, dilaturum se esse dicit: Pohl. — Cf. GGA 1930, 144.*

125 **125**, 23 *(8, 20)* modo possemus modo *cum coniunctivo imperfecti in orationibus et libris philosophicis praeter hunc locum off. 1, 25, 89 cf. Methner Glotta 1, 1909, 259* 25 ss. *(8, 21–23) Ad syllogismos cf. Sext. Emp. math. 9, 104. 108. Et Cicero et Sextus compendio utitur, quo et syllogismi et refutationes continebantur. Idem valet de § 27 et Sext. 9, 96. Pohl. — Cf. GGA*

126 *1930, 142.* **126**, 10 *(9, 22)* Zeno *ex compluribus Zenonis argumentis quae attulit Cicero 2, 8, 21 ss., hic unum tantum adhibetur. Heinem. Pos. 2, 175* 20 *(9, 23)* dixisti *de forma* dixti *haplologice conformata Sommer 589 s.* 24 earum ... artium homines *qui usus comparandus cum gen. qualit. S. Rosc. 41, 120* omnium deliciarum atque omnium artium puerulos *(Landgr. p. 225); Cic. Cael. 27, 64* veteris et plurimarum fabularum poetriae. *Hofm. 398; Kroll ad Cic. Brut. 83, 286; Wissensch. Syntax² p. 33.*

127 **127**, 3 ss. *(9, 24) Iisdem exemplis, quibus Cicero hic divinitatem probari posse negat, Posidonius identidem συμπάθειαν fulciri posse voluit: Reinh. KuS. 136 ss.; Pos. 122; div. 2, 14, 34. — Capelle Zu Tacitus' Archäologien Philolog. 1929, 475 adn. 108* 10 *(10, 24)* accessus *de iterato* vel accessus

codicis A *Clark 344* 13 dicimus *praes. pro futuro cf. quae Pl. 1911 adscripsit ad p. 258, 7, ubi 'futurum' corrigendum in 'praesens'; 3, 6, 15* tibi, si audivisse te dicis, credam. *KStegm. 2, 1, 146; Sjö. Futur im Altlat. 39 ss., 45. — Cf. quae adscripsi ad 3, 1, 5.* **128,** 16 *(11, 21)* ad harmoniam canere mundum: *Plin.* 128 *nat. 2, 3. Sen. nat. 1 prol. 12* (animus) secure spectat occasus siderum atque ortus et tam diversas concordantium (*συμφωνούντων*) vias; *Cic. rep. 6, 18. Cf. Capelle 557 adn. 5* 19 iam *'sogleich' Kroll ad orat. 63, 212 qui affert Brut. 25, 96; 46, 171; Lucull. 21, 68* 22 *(11, 28)* cognatione continuatam conspirare *συγγένεια, σύμπνοια Reinh. KuS 137.* **129,** 1 ss. *(12, 29–14, 34)* 129 *Nullum esse corpus sempiternum Carneades putavit ex mortalitate corporum posse probari: immortale autem corpus nullum esse ex duabus causis colligit Cicero, primum quod nullum corpus individuum sit, deinde — voce* -que (cumque) *hanc alteram causam cum priore connectens — quod omne animal patibilem naturam habeat. Sic optime conclusio perfecta esset, nisi Cicero primam causam — quam propositioni subicere debuit — verbis* ne-quidem *cum sententia probanda coniunxisset: sed ita sententiam intellegi voluit:* corpus autem immortale nullum esse, *nam ne eius quidem naturae particeps esse, in qua immortalitatem positam esse necesse sit, scil. ne individuum quidem. Ex hoc autem argumento, ut docet* ergo, *oritur conclusio tripertita: 1.* nullum animal, quod secari potest *(idem enim est* quod non individuum*)*, aeternum est; *2.* atqui *(quae vox saepissime in propositione minore adhibetur KStegm. 2, 90)* ad accipiendam vim externam et ferundam paratum est *(idem est quod* patibilem naturam habet*)*; *3. inde concluditur addito verbo* igitur *(quod in conclusione saepe usitatur KStegm. 2, 135)* omne animal et mortale esse et dissolubile. *Sitne conclusio bona necne, non quaeritur, certe est conclusio. Cui conclusioni supponitur exemplum cerae. Quo finito inde a verbis* etenim omne corpus aut aqua ... *ipsa argumentatio, quam in initio § 29 in angustum Cicero coegerat, copiosius fusiusque ita tractatur, ut in fine § 30 et in § 31 nonnulla argumenta mortalitatis ex eo, quod dividi possunt corpora, promantur et in capite 13 mortalitas animalium multis causis allatis ex eo comprobetur, quod natura patibilis sit i. e. animalia sensum habeant. Additur autem in fine (cap. 14) novum argumentum sumptum ex divisione corporum. Apparet igitur duas esse rationes, quibus Carneadis sententiam comprobari voluit Cicero, eas quidem quas in initio § 31 attulit, et si ad has duas causas per compendia in § 29 allatas conclusionem tripertitam adiunctam esse recte statuimus, de ordine sententiarum initii § 29 saepissime vexato dubitari non potest. — Cum Cicerone conferantur et conclusiones ipsae Sexti Empirici (math. 9, 139.*

141. 151. 180 s.) et nomina Graeca: § 30 omne ... corpus mutabile est ... mortale ∾ *§ 151 πᾶν σῶμα μεταβλητόν τέ ἐστι καὶ φθαρτόν. § 30 i. f.* omne corpus aut aqua ... concretum ex is ∾ *§ 181 εἰ δὲ ἁπλοῦν ἐστι σῶμα, ἤτοι πῦρ ἐστιν ἢ ἀὴρ ἢ ὕδωρ ἢ γῆ. § 180 εἰ δὲ σῶμά ἐστιν, ἤτοι σύγκριμά ἐστιν ἐκ τῶν ἁπλῶν στοιχείων ἢ ἁπλοῦν ἐστι καὶ στοιχειῶδες σῶμα. § 32* ∾ *§ 139. 141* sensus habet *αἰσθάνονται.* sentit ... dulcia et amara *πικράζονται καὶ γλυκάζονται.* voluntatis (doloris) sensum capit *εὐαρεστήσει τισὶ καὶ δυσαρεστήσει.* quod autem dolorem accipit id accipiat etiam interitum necesse est *δυσαρεστῶν δέ τισι καὶ ὀχλήσεως ἔσται δεκτικὸς καὶ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῆς. εἰ δὲ τοῦτο, φθαρτός ἐστιν* 13 *(12, 30)* ut — similiter *Tusc. 2, 23, 54. — KStegm. 2, 2, 449* 17 adn. *ut coniecturam suam* (e quibusdam rebus constent) *fulciret, Plasberg addidit fin. 4, 5, 12* ... ut et deos esse et quattuor ex rebus omnia constare dice-
130 rent. 130, 4 s. *(13, 32)* animal nullum ... neque natum ... et semper futurum *scil. πᾶν τὸ γεννητὸν φθαρτόν cf. Tusc. 1, 32, 79* 6 ss. sensus habet *simili argumentatione usus est Marcion cf. Tert. adv. Marc. 2, 16 (CSEL 47, 356, 18)* inde venit ad haereticos quoque definitio eius modi: si deus irascitur et aemulatur et extollitur et exacerbatur, ergo et corrumpetur, ergo et morietur. *Cf. Pohlenz Vom Zorne Gottes 21 s.* 14 *(13, 33)* quod ea sentiat *nisi mutandum in* sentit, *fortasse coniunctivus consecutivus sententiae relativae agnoscendus est quasi sit:* id *vel* tale non potest esse aeternum, quod ea sentiat. *Cf. Plaut. mil. 686* eam ducam domum quae mihi nunquam hoc dicat; *Cic. Catil. 4, 11, 24* habetis eum consulem qui ... non dubitet 33 *(14, 34)* feratur *sic recte Lambinus. Nam quales sint naturae disseritur, non de interitu agitur naturarum quasi* 'ex compage aliqua abripiantur' *ut voluerat Plasberg 1911. Cf. 2, 33, 84* quaeque in medium locum mundi qui est infimus et quae a medio in superum quaeque ... circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam; *ibid. 2, 16, 44; 37, 93; 39, 101; 45, 117; Tusc. 1, 17, 40; fin. 1, 6, 17; 18; fat. 10, 22.*
131 131, 7 *(14, 35)* uno modo *off. 3, 32, 113* de quibus (decem legatis) non omnes uno modo' 8 quod intellegi noluit *'It seems probable that* quod *is a variant for the missing* qui *(ante* quoniam*) which has got into the text out of place. Clark 360* 9 ignem *'igneam coniecerat Bouhier, sed cf. fin. 4, 5, 12* quinta quaedam natura ... Zeno id dixit esse ignem 13 amisso *de vi verbi amittendi Vahlen Hermes 35, 1900, 138*
132 *cll. Tusc. 1, 35, 85; Gell. 17, 15, 5; 15, 10, 1.* 132, 1 ss. *(14, 37)* de pastu ignis *Liebeschütz (Vorträge der Bibl. Warburg 1923/4 p. 113 adn. 63) confert Macr. sat. 1, 23, 2, cui loco addit Liebeschütz Magistri Theodorici (Thierry de Chartres) comm. ad genesim:* omne nutribile ex eodem nutriri ex quo materialiter

constat physica testatur. sed corpora stellaria ex humore nutriri physici dicunt. videntur igitur ex aquis materialiter constare (*ed. B.Hauréau Notices et Extraits de quelques manuscrits latins de la Bibl. Nat. 1890 tom. I p. 56*) 5 Cleanthes *StVFr. 1, 501*
6 solstitiali: solistitiali, *quod praebent* V²B²H, *prosthetica littera -i- auctum est, quae a Cicerone aliena est. Sommer diss. Jena 1910 p. 14; Schuchardt Vokalismus 2, 348; Varro edd. Goetz-Schoell p. 284 ad p. 151, 29* 11 s. *(15. 38)* nulla virtute praeditum *e. q. s.: de virtutibus humanis deo non attribuendis Sext. Emp. math. 9, 152 ss. Cf. Arnob. nat. 3, 19 (p. 124, 18 ss. Reiff.). — Kroll 65 s.* 19 iustitia ... distribuit *Sen. epist. 89, 14* inspectio suum 'cuique distribuens; *Aug. civ. 14, 27 (CSEL 40, 2 p. 55, 22)* (deus) sua cuique distribuit; *ibid. 19, 21 (p. 408, 30)* iustitia porro ea virtus est quae sua cuique distribuit; *Aug. lib. arb. 2, 59, 13 (patr. Lat. 32, 1269)* 32 *(15. 39)* multos ... deos *similem seriem deorum Athenagorae* πρεσβεία *1 praebet cf. Geffcken Zwei griech. Apologeten p. 120; 160 s.* **133**, 1 Alabandis: 133 *non crediderim non* Alabandis *fuisse, cum perfacile -s ante sequens* Tenedi *omitti potuerit. Est autem locativus (cf. Th. l. L. s. v.) velut* Tenedi *et* cuncta Graecia. *Nam etsi Cicero epist. 13, 56, 1 incolas* Ἀλαβανδεῖς *nominavit, in libro philosophico talis forma Graeca vix ferri potest. Neque sequentibus verbis* Herculem — compluris *subiectum (quod mutato* nostri *inseri voluerunt permulti) deest, nam si memoria tenes verba illa* sunt enim illa imperitorum, *non modo* Syrii *et* Aegyptii *ob imperitiam* venerantur *et* consecraverunt, *sed etiam* habent *et* putant *subiectum* imperiti *secum ferunt, unde inter verba* Herculem — compluris *subaudiendum est* imperiti multos habent ex hominibus deos. *Neque dubitandum est de collocatione verborum* Romulum nostrum *cf. fin. 1, 5, 14; 3, 2, 8; rep. 1, 10, 15* Tenen: tennen AVB²; *item traduntur et* tenen *et* tennen *in codicibus Servi in Aen. 2, 21* 2 eius Palaemonem filium *ad collocationem verborum cf. 3, 19, 48* huius Absyrtio fratri; *epist. 13, 45, 1; Arch. 3, 6; Cluent. 8, 25; Brut. 26, 98; Sjö. Glotta 10, 1920, 26*
19 *(16. 41)* quos: *ante* quos *subaudiendum est vel* de eis *vel* eorum; *cf. quae adscripsi ad 2, 66, 165* 23 Oetaeo *de synalipha qua inter se coniunguntur* Oetaeo *et* inlatae *Leo Plaut. Forsch.² p. 344, 2* 28 *(16. 42) Ad indicem deorum cf. Michaelis W., diss. Berlin 1898, De origine indicis deorum cognominum; Wilamowitz Glaube d. Hell. 2, 420. Heinem. 2, 136 s.*
134, 6 Phrygias litteras: *Poim. 164 s.; Eisler Arch. f. Geschichte* 134 *d. Philos. 1918, 198* 18 *(17. 43)* Laelius *rep. 6, 2, 2*
20 ss. *Ad soritas cf Sext. Emp. math. 9, 182 ss.* 22 Nymphae deae: deae *recte deletum cf. 3, 9, 23* quodsi mundus universus non est deus, ne stellae quidem 30 *(17. 44)* non ut ... tolleret, sed ut ... convinceret *cf. fin 2, 13, 42; Lucull. 42, 131.*

135 **135,** 9 modus *ex Prud. psychom. 464 ss. et Claud. in Ruf. 1, 28 ss.*
136 *suspiceris* Metus *fuisse.* **136,** 6 *(18, 46)* Furinae '*de luco Furinae S. Eitrem Philol. 78, 1922/23, 183 ss.*' — *Varro ling. 5, 84; 6, 19; Wiss. 240; Altheim, Röm. Rel gesch. 1, 41 s.* 7 facinorum et sceleris *ad exempla a Pl. 1911 allata adde S. Rosc. 9, 25* scelere et iniuriis, *ubi similiter singularis cum plurali coniungitur* 11 *(18, 47)* Natio: Orceuia Numeri nationu cratia Fortuna, Diovo fileia primogenia donom dedi *Diehl Altlat. Inschr.*[3] *65. Cf. K. Meister Lat.-griech. Eigennamen 1, 115 adn. 1* 17 *(19, 47)* colimus et accepimus *scil.* accepta colimus. *Sed similiter posterius antecedit de orat. 1, 161* nosse atque vidisse 24 *(19, 48)* *Λευκοθέα Tusc. 1, 12, 28*
28 Cercienses *antiquior forma* Ce-, *non* Ci- *videtur fuisse,*
137 *cf. Th. l. L. s. v. p. 333, 20; P. W. s. v. Circei.* **137,** 3 huius Absyrtio fratri *de collocatione cf. quae adscripsi ad 3, 15, 39*
9 *(19, 49)* lege censoria: *a censoribus antiquo more vectigalia ceteraque locabantur cf. Mommsen Röm. Staatsrecht II*[2]
138 *422, 4; 978.* **138,** 4 *(20, 51)* igitur *in initio sententiae cf. fin. 1, 18, 61* Igitur neque stultorum quisquam beatus. — *Madvig ad loc.; Hofm. 683, qui affert Parzinger Progr. Landshut 1912 p. 62* 6 reponatur: ponatur *Charisius; sed cf. 1, 15, 38; opt. gen. 6, 17* hunc in numerum non repono; *ad Brut. 1, 16, 4 (verba Bruti)* 7 Thaumante *Serv. Aen. 9, 5* Thaumantias secundum poeticam Thaumantis filia. ceterum ex admiratione hoc nomen accepit, quae admiratio de eius coloribus nascitur. — *Schol. Hesiodi theog. 266* 9 arcus *de arcu feminina cf. Serv. Aen. 5, 610* notandum sane etiam de Iride arcum genere masculino dicere Vergilium: Catullus et alii genere feminino ponunt referentes ad originem, sicut 'haec cattus' et 'haec gallus' legimus 19 *(20, 52)* Masso *duplex scriptura vel* Masso *vel* -s- *Liv. 25, 2, 1; Cic. epist. 9, 21, 2; Dessau 907* Ofania C. f. Quarta uxor C. Papirius C. f. Vel. Masso tr. mil. aed. pl. q. iud. cur. fru. — *Zimmermann ALL 13, 420 exempla affert.* — 'Maso', *cum antiquis temporibus consonantes non geminarentur, antiquiorem scripturam fuisse, quam nonnullae familiae retinuissent, Heraeus per litteras ad Plasbergium scripsit*
20 in augurum precatione *Serv. Aen. 12, 176* hoc per speciem augurii, quae precatio maxima appellatur, dicit; precatio autem maxima est, cum plures deos quam in ceteris partibus auguriorum precantur eventusque rei bonae poscitur ut in melius iuvent. — *Wiss. 524, 2* 23 nec *in propositione minore 2,*
139 *8, 21; 3, 13, 34.* **139,** 7 *(21, 53)* Dioscoroe '*Varro ling. 5, 66* Aelius *(p. 60 Fun.)* Dium Fidium dicebat Diovis filium ut Graeci *Διόσκορον* Castorem. *Vide de hoc nomine K. Meister Lat.-griech. Eigennamen 113 ss.*' 10 Tritopatreus: *Dittenb. Sylloge*[3] *925:* *ὅρος ἱε[ρõ Τριτο|πατρέων Ζακυαδῶ[ν]; Suid. s. v. τριτοπάτορες:*

Φιλόχορος δὲ τοὺς τριτοπάτρεις πάντων γεγονέναι πρώτους κτλ Nominis igitur forma et in titulo et in Philochori et Ciceronis libris par 24 *(21, 54)* Acantho *de Sole, filio Acanthus cf. Malten P. W. s. v. Heliadai 7 p. 2852; Crusius P. W. s. v. Acantho 1 p. 1147* 25 unde Rhodii *in tali sententia abesse verbum solet: Lucull. 42, 131* . . . quorum princeps Aristippus qui Socraten audierat, unde Cyrenaici; *Tusc. 4, 12, 27* anxietas, unde anxii. **140**, 7 *(22, 55)* nominabantur *antecedit perfectum* 140 *tenuit ita ut tempus vocis* nominabantur *coniunctum videatur cum sententia antecedenti velut de orat. 1, 34, 159* effudi vobis omnia quae sentiebam *(scil.* et adhuc sentio*), nat. 2, 47, 123* manus etiam data elephantost quia habebat; *Caes. Gall. 7, 69, 5* sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat *(scil.* spectat etiam nunc*)*, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant 16 *(22, 56)* Aegyptum *Caes. civ. 3, 106,1* Aegyptum iter habere; *Nepos Datam. 4, 1; Liv. 31, 43, 5; 45, 10, 2 cf. Th. l. L. I, 956, 84 ss. Hofm. 387* 26 *(23, 57)* paulo antea: antea *cum ablativo mensurae antecedenti hoc unico loco in scriptis Ciceronis; sed monet Krebs Antib. 1[7] p. 175* postea *pro* post *cum ablativo coniunctum esse: inv. 2, 51, 154* postea aliquanto; *Cluent. 47, 130* paucis postea mensibus. **141**, 7 *(23, 58)* 141 Cupido *semper nomen proprium apud Ciceronem, nusquam pro* cupiditate *(Verr. 4, 2, 4; 4, 55, 123; 4, 60, 135 et saepius) Laurand 1, 36* 9 Upis '*de* U *non dubitandum, etsi saepe* Opim *scribunt: Serv. Dan. in Aen. 11, 532. 858; Claud. Don. 2 p. 495 (Georgii) ad 11, 532; Macr. sat. 5, 22, 1 ss.; Claudianus 24, 254*

13 eumque: eum quem *Pl. in adn. dubitans. Sed enumerationem talem sententia principalis sequi potest velut:* eam saepe Graeci Upim . . . appellant *vel § 59:* sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur 17 *(23, 59)* Caelo et Die '*scil. Οὐρανοῦ καὶ Ἡμέρας: Dien non recte intellexit Dümmler P. W. 1, 2771, 50*'.

142, 1 quadrigarum inventricem *Reitzenstein Anf. d. Lex. d.* 142 *Photios p. 40, 8 ss. Ἀθηνᾶ ἱππία . . . ἢ ὅτι, ὡς Μνασέας (frg. 2), ἡ Ποσειδῶνος καὶ Κόρης τῆς Ὠκεανοῦ θυγάτηρ Ἀθηνᾶ τὸ ἅρμα τῶν ἵππων ἐξεῦρεν.* **143**, 1 *(24, 62)* in enodandis . . . 143 nominibus *sic vel similiter Cicero ἐτυμολογίαν conatus est vertere. Wölfflin ALL 8, 1893, 421* 3 vertit: *an* vortit? *nam fuisse potest* vort- *in* A. *Cf. Kretschmer Kuhns Ztschr. 38, 1905, 130*

9 natare '*Varro ling. 8, 74* neque oportebat consuetudinem natare alios dicere . . . alios . . .' 18 *(25, 63)* non *idem significat quod* non modo: *exempla collegit KStegm. 2, 2, 66 adn. 12, hunc locum falso interpretatus. Cf. Pl. 1911 ad 2, 64, 162* 19 Febris *Lind. 77, 27 Christianos affert, qui perniciosas res deos deasque constitutas impugnant* 21 Exquiliis *cum scriptura* exsqu- P *confer* exstrad *CIL I[2] 581, 16; CIL index tomi VIII p. 1111* coniuxs, despexsi, sexs, *unde concludendum scribam* exquiliis

scriptum esse voluisse cf. p. 89, 14 saxsa *pars codd.* — *Sommer*
144 *248; Seelmann Aussprache d. Lateinischen 352 s.* **144, 3** *(25, 64)* et ut *de collocatione verborum cf. quae adscripsi ad 2, 2, 6*
18 ss. *In sequentibus partibus libri Arnobiani verba Ciceronis inesse putat Kroll p. 63 s., quae huic fragmento addi vult: Arnob. nat. 3, 8 (p. 116, 18 Reiff.)* ac ne tamen et nobis inconsideratus aliquis calumniam moveat, tamquam deum quem colimus marem esse credamus, ea scilicet causa, quod eum cum loquimur pronuntiamus genere masculino, intellegat non sexum sed usu et familiaritate sermonis appellationem eius et significantiam promi. non enim deus mas est, sed nomen eius generis masculini est. — *Arnob. 3, 9 (p. 117, 6 Reiff.)* quid ergo? dicemus deos procreare, deos nasci, et idcirco his additas genitalium membrorum partes, ut sufficere prolem possent . . .? — *Pohl. autem Arnobium non ad 1, 33, 92; 34, 95, sed ad hunc locum respicere negat, cum in hac parte, qua Cicero de providentia agit, disputatio de sexu deorum locum omnino non habeat neque magis esse putat, cur Lactantii verba de ira dei 13 (p. 146, 8 ss.) huc referamus, cum Lactantius similia inst. 7, 4, 11 proferat, ubi eum ex Acad. IV (cf. Lucull. 120) haurire videri Plasberg ipse concedit. Epicuri vero argumentis (p. 146, 24—147, 6) Academici, quos Cicero sequitur, omnino non*
145 *utuntur.* **145, 7** adn. crit. *Serv. auct. ecl. 6, 33* liquidi ignis: *Adde Apul. mundo 16 (p. 152, 6 Th.) (de nubium praestigiis)* stativa lux est quam sterigmon illi vocant sine cursu iugis et prolixa lux stellaeque fluor et ignitus liquor qui cum latius quatitur cometes vocatur **13** *frgm. ex Lact. inst. 2, 8, 10* haustum: *de fabricatore mundi materiaque Heinem. Pos. 2, 193.*
147 **147, 8** *(25, 65)* istuc: istud *cf. Eur. Medea 365* ἀλλ' οὔτι ταύτῃ ταῦτα. *Cf. Seyffert-Müller ad Cic. Lael.*[2] *p. 93* istac *et* blandiloquentia *verba Enniana nusquam a Cicerone usurpata Laurand 1, 33. 40* **8 ss.** *(25, 65–31, 78) Difficultates, quae in §§ 65—78 oriuntur ex miro sententiarum ordine, tetigerunt et Mayor III p. 149 s. et Plasberg 1911 p. 385 s. Sane quidem, etsi intricatius agere locus prohibet, Cicero et conclusiones Graecas et exempla domestica (div. 1, 26, 55* sed quid ego Graecorum? nescio quo modo me magis nostra delectant) *commiscere conatus eandem doctrinam Academicorum Stoicos repugnantium bis proposuit eumque has duas partes in unum conflaturum fuisse, si modo omne suum opus perpolire potuisset, mihi veri simillimum* **13** *(26, 66)* qui volt *idem fere quod* si quis *cf. leg. 2, 8, 19 (in lege quadam a Cicerone allata)* qui secus faxit, deus ipse vindex erit. *Sjö. Χάριτες 1911 p. 295 s. Adde Verg. georg. 2, 488. Hofm. 569* **16** perniciem *si fuit* permitiem, *quam formam reliquiae codicum videntur indicare, cf. Donat. Gr. L. 4, 392, 17 K = Iulian. Gr. L. 5, 324, 13. Walde s. v.* **18** exitium . . .

exilium: *de sermone Enniano Leo Lit.gesch. p. 191, 5; Fraenkel Plautin. im Plaut. 361* 23 *(26, 67)* postquam *in prisco sermone Latino nonnunquam coniungitur cum praesenti Plaut. Capt. 487ss.; Bacch. 530ss.; Curc. 683; Most. 925. — Bennett Syntax of early Latin 1, 101; Allardice Syntax of Terence 142: Hec. 126, 158, 187, 826; Phor. 632.* **148,** 1 obtruncat *hoc uno* 148 *loco in verbis Ciceronis Laurand 1, 43* 11 *(26, 68)* miscendumst *in eodem versu* miscendum *Tusc. 4, 36, 77;* -mst *de orat. 3, 58, 219* 17 *(27, 68)* matres coinquinari ... genus *de sermone Acciano cf. Leo Lit.gesch. 404, 1* 21 addo *per errorem Pl. 1911 et 1917 adnotaverat Scriverium scripsisse* adde; *sed habet Petrus Scriverius (collectanea veterum tragicorum, Lugduni Bat. 1620 p. 106)* addo 23 stabilimen *Laurand 1, 47 „pas d'autre exemple".* **149,** 19 *(28, 70)* beneficio perverse uti *Sen. nat.* 149 *5, 18, 4; 13. Philo de prov. 2, 110* necesse enim erat ad totius universi perfectionem, ut mundus varia genera generaret animalium omnium; non erat tamen necessarium, ut in istorum irrueret fruitionem ille qui sapientiae est proximus homo, transmutando sese in agrestem morem bestiarum = *Euseb. praep. ev. 8, 14, 54 Ἀναγκαῖον μὲν γὰρ ἦν εἰς τὴν τοῦ ὅλου συμπλήρωσιν, ἵνα γένηται κόσμος ἐν ἑκάστῳ μέρει, φῦναι ζῴων ἰδέας ἁπάντων, οὐκ ἀναγκαῖον δὲ ἐπὶ τὴν τούτων ἀπόλαυσιν ὁρμῆσαι τὸ σοφίας συγγενέστατον χρῆμα τὸν ἄνθρωπον, μεταβαλόντα εἰς ἀγριότητα θηρίων — Capelle Arch. f. Gesch. d. Phil. 20, 1907, 193*
28 ex eo quod datur *quae verba ex sententia pendenti deprompta sunt ut ante suam sententiam posita maiore cum vi audiantur; hunc enim secundum regulam ordinem exspectaremus:* ita non fit, ut voluntas ... appareat ex eo quod datur. *Cf. quae adscripsi ad 3, 2, 6* 32 *(28, 71)* aut sine animi motu *post* aut *subaudiri putat Plasberg* suscipitur *collatis eis quae adnotaverat 1911 ad 2, 64, 162 (p. 341, 8)* nec vero supra terram *scil.* extat. **150,** 7 timiditatis *de* timiditate *dubitabam, sed* 150 *contraria videtur* fortitudini. *Cf. Tusc. 5, 18, 52s. Nam* timiditas *item ut* iniustitia *et* intemperantia *in vitiis numeranda*
9 *(29, 71)* commemorabatur *singularis praedicati coniungitur cum duobus subiectis, utique nominibus cf. Lebreton Études sur la langue de Cicéron p. 15s.* 10 subducta ratione *epist. 1, 9, 10* circumspectis rebus meis omnibus rationibusque subductis
23 *(29, 73)* fructu fallere *abl. separat. um den Ertrag betrügen velut orat. 178* tamquam debito fraudetur (animus); *Att. 1, 1, 3* cum (Caecilius) magna pecunia fraudaretur, *sed etiam* fallere *eadem vi fungitur: nat. 3, 31, 76* patrimonia spe bene tradendi relinquimus, qua possumus falli. *Hofm. 423. — Aptissime autem* fructu *dicitur, quod et* fructus *et* nomen, *quod sequitur, ad ius pertinent cf. cod. Iust. 5, 14, 11* nomina i. e. cautiones *(Schuldscheine)* faeneraticias. *Sin autem hunc locum contuleris cum*

Dig. 2, 13, 10, 3 sic enim et de cautione subrepta aut corrupta competit condictio et damni iniuriae actio, *facile concedes* fructu fallere *optime congruere cum verbis* nomen avertere 25 pavidum *vox a Cicerone evitata; item* pavor *non nisi in Tusc. (4, 7, 16; 8, 19; 5, 8, 12) usurpatum, in versibus Ennianis (de orat. 3, 58, 218; Tusc. 4, 8, 19) et in versu Pacuviano (orat. 46, 155). Cf. Laurand 1, 44.* **151**, 1 commollar *a Cicerone nusquam usurpatum Laurand 1, 35.* 10 *(30, 74)* quid ut *commiscetur sententia interrogativa cum finali Hofm. 647; Madvig p. 248* 11 at se Qu. Sosius: id, *quod coniecerat Davisius, deesse potest; ad exempla quae Pl. 1911 attulit, addas Lucull. 35, 113* ego tamen utrumque verum puto, nec dico temporis causa, sed ita plane probo; *rep. 1, 24, 38; Tull. 13, 32; har. resp. 21, 45; Balb. 6, 14; Phil. 2, 14, 36; Iuven. 7, 15. — Ergo 3, 34, 83* atque homo acutus cum bene planeque percepisset *superfluum est* idque *quod coniecit Lambin. pro* atque 17 Tubuli *cf. 1, 23, 63 = Lucil. 1312 M.* 21 ope consilioque *Gaius inst. 3, 202* interdum furti tenetur qui (cum *Veron.*) ipse furtum non fecerit, qualis est cuius ope consilio furtum factum est. *Dig. 47, 2, 50, 3 (Ulpianus)* consilium autem dare videtur qui persuadet et impellit atque instruit consilio ad furtum faciendum: opem fert qui ministerium atque adiutorium ad subripiendas res praebet. *Lenel Edictum perpetuum*[3] *p. 324 ss.* actio ... iudicia *de differentia quae sit inter* 'actionem' *et* 'iudicia' *Wlassak Röm. Prozeßgesetze 1, 72 ss.; Wenger Instit. d. röm. Zivilprozeßrechts 20, 6; Costa Cicerone giureconsulto 2, 10 ss.* 22 de fide mala *off. 3, 17, 70* sed qui sint boni et quid sit bene agi magna quaestio est. Q. quidem Scaevola pontifex maximus summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis in quibus adderetur EX FIDE BONA fideique bonae nomen existimabat manare latissime idque versari in tutelis societatibus fiduciis mandatis rebus emptis venditis conductis locatis quibus vitae societas contineretur; in iis magni esse iudicis statuere, praesertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemque cuique praestare oporteret; *idem top. 17, 66; Gaius inst. 4, 62* sunt autem bonae fidei iudicia haec: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciae, pro socio, tutelae, rei uxoriae *(?) cf. 4, 33; 182. Dig. 3, 2, 1* praetoris verba dicunt: infamia notatur ... qui pro socio, tutelae, mandati, depositi suo nomine non contrario iudicio damnatus erit. *S. Rosc. 6, 16* siqua enim sunt privata iudicia summae existimationis et paene dicam capitis, tria haec sunt fiduciae tutelae societatis. *Caec. 3, 7* qui per tutelam aut societatem aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quempiam ... 'est enim turpe iudicium'. — *Wenger Instit. d. röm. Zivilprozeßrechts 156; 163 adn. 45. Lenel Edictum perpetuum*[3] *p. 288—302* 24 iudicium publicum rei privatae

„das im Interesse eines Privaten stattfindende Gericht des Volkes" Mommsen Röm. Staatsrecht 1² p. 162, 2 25 lege Laetoria *Kübler per litteras ad Plasbergium confert BGU 2, 611, 6* nihil legis Laetoriae ... a]uxilio *(Bruns Fontes iuris R.⁷ 1 p. 198; Girard Textes de droit R.⁵ 126). BGU 2, 378, 21 ἐντὸς ὢν τοῦ Λαιτωρίου νόμου* 26 de dolo malo *off. 3, 14, 60* sed quid faceret (Canius)? nondum enim C. Aquilius collega et familiaris meus protulerat de dolo malo formulas; in quibus ipsis, cum ex eo quaereretur quid esset dolus malus, respondebat cum esset aliud simulatum aliud actum *(scil.* actum *idem quod beabsichtigt, cf. Dig. 18, 1, 6, 1* in emptis enim et venditis potius id quod actum quam id quod dictum sit sequendum est; *4, 3, 1, 2* aliud simulatur et aliud agitur*). — Girard-von Mayr Gesch. u. Syst. d. röm. Rechts 458; Costa Cicerone giureconsulto² 1, 152 s.*

152 **152, 6** *(30, 75)* utinam *e. q. s.*: *Hieron. ep. 127, 5, 2 (CSEL 56 p. 149)* illud Ennianum ... Utinam ne in nemore Pelio. *An ex Cicerone sumptum dubitat Kunst diss. Vindob. XII p. 216 s.* 8 abiegnus *apud Ciceronem non nisi in verbis alterius scriptoris Laurand 1, 32. — Ad versus Ennianos Marx index schol. Greifswald 1891 p. 10 ss.* 15 *(31, 76)* urgetis *cum sequenti a. c. i. rarissime coniungitur Hofm. 585. Tac. ann. 11, 26* abrumpi dissimulationem etiam Silius ... urgebat. *Similia adferri possunt: 3, 13, 34* innumerabilia sunt ex quibus effici cogique possit nihil esse; *Gaius inst. 2, 78* si me possidente petas imaginem tuam esse 21 dedisses: *iussivus, ut dicunt, plusquamperfecti Blase Glotta 10, 1919/20, 31; Hofm. 573* 24 qui potuit: qui *raro usurpatum a Cicerone Hofm. 644* 26 Theseus *off. 1, 10, 32*.

153 **153, 13** *(31, 78)* ussuros: ussur(is) ... in alios ussus *CIL 13, 5042; cf. Mar. Victor. Gr. Lat. 6, 8, 5 K.* 28 *(32, 79)* nam si curent *Sallust. ed. Nock § 9 in fine (vide etiam p. LXXV): εἰ δὲ κακοὶ μὲν εὐτυχοῦσιν, ἀγαθοὶ δὲ πένονται, θαυμάζειν οὐ δεῖ· οἱ μὲν γὰρ πάντα, οἱ δὲ οὐδὲν ὑπὲρ πλούτων ποιοῦσι. καὶ τῶν μὲν κακῶν ἡ εὐτυχία οὐκ ἂν ἀφέλοι τὴν κακίαν, τοῖς δὲ ἀγαθοῖς ἡ*

154 *ἀρετὴ μόνον ἀρκέσει.* **154, 12** *(32, 81)* dies deficiat: *omisso* me *velut Tusc. 5, 35, 102 cf. Landgr. p. 178* 23 *(33, 81)* annos post duodequadraginta *Clark 360 transponendum putat ratus ex mendo librarii versuum longitudinem expediri. Sed mihi non persuasit, conferas enim ad collocationem verborum ad Brut. 9, 10* cum paucis diebus magno proelio ante vicisset; *ibid. 9, 24, 4* non solum bono domino potuimus Antonio tolerare nostram fortunam; *epist. 11, 16, 1* permagni interest quo tibi haec tempore epistola reddita sit; *div. 1, 47, 105* tibi App. Claudius augur consuli nuntiavit 26 *(33, 82)* sustulit *Caec. 33, 98* quam multam si sufferre voluissent 29 Anaxarchum — Zenonem — Socrate *eadem tria exempla nominat Philo de provid. 2, 9 s. (Richter); Philodem. de morte 4 XXXV 31*

(Mekler p. 347); Plut. moral. p. 1051 C omisso Anaxarcho. Cf.
155 *Wendland, Philos Schrift ü. d. Vorsehung p. 48, 6.* **155, 9** ***(34, 83)*** atque *cf. quae adscripsi ad 3, 30, 74* 17 esse ad *Cato agr. 125* id (vinum murteum) est ad alvum crudam et ad lateris dolorem et ad coeliacum; *Cic. Att. 3, 7, 2; 6, 1, 14; Hygin. grom. (Corp. agrim. Rom. 1 p. 94, 19 Th.)* quod semper erit in formam; *Marcell. Empir. de medicam. 11, 21* Pulvis tenuissimus costi ulceribus, quae in ore erunt, adpositus mire est; *Boeth. in isag. Porph. comm. 1, 6 (CSEL 48 p. 16, 2)* porro autem quidquid ad cuiuslibet superiecti firmitatem est, id antequam ipsum esset, fuisse necesse est. *Löfstedt Spätlat. Studien 49 s. Hofm. Umgangssprache p. 167* 12 et 17 Iovis — Aesculapi *eandem fabulam et Iovis et Aesculapi irrisi narrat Arnobius*
156 *nat. 6, 21 (p. 232, 13 Reiff.) cf. Kroll 87.* **156, 24** ***(35, 80)*** minora di neglegunt *3, 37, 90; Max. Tyr. 5, 4 (p. 57, 8 ss. Hob.) ἤτοι προνοεῖ τοῦ ὅλου (ὁ θεός), τῶν δὲ κατὰ μέρος οὐ φροντίζει, ὥσπερ οἱ βασιλεῖς σῴζουσι τὰς πόλεις νόμῳ καὶ δίκῃ, οὐ διατείνοντες ἐφ' ἕκαστον τῇ φροντίδι. Philo de prov. 2, 102; Ca-*
157 *pelle Arch. f. Gesch. d. Philos. 20, 184 adn. 47.* **157, 2** ***(36, 86)*** fructuum: fructum *non modo* A¹V¹B¹, *sed cf. etiam Varro rust. 1, 13, 6; 2, 1, 28. Th. l. L. s. v. 1374, 58* 23 ***(36, 88)*** quamvis licet *Tusc. 4, 24, 53. Hofm. 738* 31 ***(37, 89)*** Diagoras *specimen atheorum cf. Geffcken Zwei griech. Apologeten p. 169 s.* –
158 *Cf. Diog. Laert. 6, 59.* **158, 18** ***(38, 90)*** expetantur eae poenae *ad Brut. 9, 20, 2; 23, 11* in qua videtur illud esse crudele quod ad liberos qui nihil meruerunt poena pervenit. — *Cf. Plut. de sera num vindicta. — Simile iudicium apud Philon. de prov. 2, 7* nec enim homo moderatus, iis omissis qui iniuriam faciunt, in proximos eorum odio fertur ita ut, omissis poenis in obnoxios, in innocentem cumulet vindictam. Quis unquam magistrorum graviter ferens tarditatem discipulorum eorum cognatos pro ipsis castigandos accipiat? Nemo unquam. Si medicus urere vel secare pro patre vel matre aegrotantibus filium sanum aggrederetur, nonne aut furere aut exitiale quid moliri evidenter censeretur? Quantum ergo absurdius erit id quod neque de hominibus dici potest id de diis credere? Mihi certe nullatenus hoc sapienter actum creditur, sed potius qui iniuriam fecit, hunc poenas luere iudicii fas est lege prorsus sapientissima 25 satias *non*
159 *a Cicerone ipso usitatum Laurand 1, 46.* **159, 7** ***(38, 91)*** quem . . . negatis: *simili ratione deos non irasci probat Arnobius cum multis locis tum in fine libri quarti (p. 171, 21 Reiff.). Pohlenz Vom Zorne Gottes 45* 20 ***(39, 92)*** haec *subiectum ex sententia pendenti exemptum in initio ponitur cf. quae adscripsi ad 3, 2, 6. Superfluum ergo* hanc *quod coniecerat secunda manus* V 21 aut nescit . . . aut neglegit *div. 1, 38, 82* 32 ***(39, 93)*** videtis ergo *interrogari vult Müller Teubner 1878.*

Sed cf. off. 3, 13, 53; Cato 22, 80; fin. 2, 26, 85; 4, 19, 52; rep. 3, 32, 44; leg. 2, 20, 50; 3, 1, 2. **160, 17** *(40, 94)* muris ... quos sanctos ... dicitis *Gaius inst. 2, 8* sanctae quoque res, velut muri et portae, quodammodo divini iuris sunt. *Iust. inst. 2, 1, 10; Dig. 1, 8, 8, 2; 1, 8, 11; 43, 6 (ne quid in loco sacro fiat) 2; Isid. orig. 15, 4, 2 in fine. Cf. Seckel-Kübler ad Gai. 2, 8. — Plut. aet. Rom. 27.* quos ... dicitis ... diligentiusque urbem ... cingitis: *sententia relativa coniungitur cum sententia libera: Tibull. 2, 3, 53* vestes, quas femina Coa texuit auratas disposuitque vias; *Catull. 30, 5; 81, 5; Sjö. 114* **160 in fine** *Aug. civ. 5, 9 in init.* Cicero ... in libris de deorum natura ... pro Lucilio Balbo cui Stoicorum partes defendendas dedit maluit ferre sententiam quam pro Cotta qui nullam divinam naturam esse contendit.

160

INDEX NOMINUM ET RERUM

(NUMERI PAGINAS ET VERSUS INDICANT. NOMINA SEMICIRCULIS INCLUSA NON SUNT APUD CICERONEM)

*) Sic, ubi opus esse videtur, adscribo eum numerum sub quo de eo homine agitur in encyclopaedia Pauliana a Wissowa aliisque renovata.